

Læsebog for Folkeskolen og Folkehjemmet

Andet Skoletrin

P. A. Jensen

1863

INDHOLD

ANDET SKOLETRIN. FØRSTE AFDELING. HJEMMET.

1. Familien.	8
2. Moderens Undervisning.	8
3. Godt Naboskab.	9
4. Skoledrengene.	9
5. Haven.	10
6. Køkkenhaven.	11
7. Frugthaven.	12
8. Blomsterhaven.	13
9. Et Drivhus.	14
10. Forskjelligt Slags Arbeide.	15
11. Arbeider for Børn.	16
12. En god anbefaling.	16
13. Den blinde Mand og Drengen.	16
14. Nyttens af en kristelig Husstand.	17
15. Barnets første Sorg.	17
16. De daglige Husgjerninger.	19
17. Hvor ofte skal Gud takkes?	20
18. De fire Skillinger.	20
19. Smaafuglene paa Juleneget.	20
20. Du skal ikke bande og sværge.	22
21. En Erindring.	23
22. Bier.	24
23. Bjørnen ved Kuberne.	25
24. Rensdyret.	25

ANDEN AFDELING. FÆDRELANDET.

25. Fædrelandssalme 1).	27
26. Norges Bebyggelse.	28
27. Om de gamle Sagn.	28
28. Thor og Thrudvang.	29
29. Thor henter sin Hammer.	30
30. Thors Færd med Loke.	32
31. Balders Død.	32
32. Hvorledes Loke blev straffet.	34
33. Helge Hundingsbane og Sigrun.	34
34. Sigurd Favnesbane og Brynhild.	36
35. Brynhild og Gudrun.	36

36. Sigurds og Brynhilds Død.	36
37. Fridthjof den Frøkne.	37
38. Fridthjofs Vikingebalk.	38
39. Fridthjof som Gjæst.	39
40. Isfarten.	39
41. Slutning paa Fridthjofs Saga.	40
42. Harald Haarfagre og Ragna Adilsdatter.	41
43. Skaldens Løn.	42
44. Gange-Rolf.	43
45. Harald Haarfagre og Kong Adelsten.	44
46. Harald Haarfagre.	45
47. Haakon Adelsten tages til Konge.	46
48. Haakon Adelstens Kaaring.	46
49. Kong Haakon paa Frostathing.	47
50. Haakon den Godes Død.	48
51. Jomsvikernes Færd til Norge.	49
52. Half Sten.	50
53. Gunnar paa Lidarende.	51
54. Haakon Sigurdssøn Jarls Død.	52
55. Olaf Tryggvesøns Død.	53
56. Thorgny Lagmand paa Upsalathing.	54
57. Gudbrandsdølerne tage den kristne Tro.	55
58. Erling Skjalgssøns Fald.	56
59. Olaf Haraldssøns Død.	57
60. Sankt Olaf og Troidene.	58
61. En Vise om Hellig Olaf.	62
62. Thormod Kolbrunarskald.	64
63. Harald Haardraade som Gut.	65
64. Slaget ved Standfordbro.	65
65. De gamle Nordmænds Huse.	66
66. Lidt om de gamle Nordmænds daglige Liv.	68
67. Magnus Barfods Fald.	68
68. Magnus Barfod.	69
69. Sigurd Magnussøns Jorsalefærd.	70
70. Sigurd Jorsalefarer og Ottar Birting.	71
71. Magnus Sigurdssøns Død.	72
72. Sverre Sigurdssøn.	72
73. Kongespeilet.	73
74. Haakon Haakonssøn.	74
75. Haakon Haakonssøn.	75
76. Heimskringla.	76
77. Manndaude-Vinteren.	76
78. Kalmarforeningen.	77

79. Kristian den Fjerde.	78
80. Skotterne ved Kringen.	78
81. Sinclairs-Visen.	79
82. Peter Tordenskjold.	81
83. Mindesang.	82
84. Norge og Danmark skilles ad.	82
85. Kristian Fredrik.	83
86. Norsk Bjarkemaal.	84

TREDIE AFDELING. VERDEN.

87. Om Verdens Tilblivelse og vore hedenske Forfædres Tro derom.	86
88. Jordens Skabelse.	86
89. Dverges, Alfes og Menneskers Skabelse.	87
90. Verdensbygningen.	87
91. Vandrestjerner.	88
92. Maanen.	89
93. Sole og Solsystemer.	90
94. Jordens Skikkelse og Bevægelse.	91
95. Linjenettet og de fem Zoner.	92
96. Jordens Størrelse. Globen, Planigloben og Karter.	93
97. Tidsinddeling. Døgnet og Ugen.	93
98. Maaneder og Aaret.	94
99. Kalender eller Almanak og Tidsregning.	94
100. Opdagelsesreiser og Jordomsejlinger.	95
100. De vigtigste Opdagelser.	96
102. Jordens Overflade.	97
103. Havets Flod, Fjære og Strømninger.	97

NATUREN.

104. Betragtning af Naturen.	99
105. Salme.	99
106. De tre Naturriger.	101

DEN LIVLØSE NATUR ELLER MINERALRIGET.

107. Luft.	102
108. Fortsættelse.	103
110. Fortsættelse.	104
111. Om Jordklodens faste Bestanddele.	105
112. Jernet.	105
113. Kobber, Tin, Zink og Bly.	107
114. Kviksølv, Sølv, Guld, Platina og Allumin eller Lermetallet.	108

115. Bjerg- og Stenarter.	109
116. Svovl og Stenkul.	110
117. Stensalt og Salpeter.	111

PLANTERNE.

119. Indledning.	113
120. Mødet i Skoven.	113
121. Om Planternes indre Bygning. Cellerne og deres Forretninger.	114
122. Om Stengelens og Bladenes Bygning og Forretninger.	116
123. Blomsten og dens Forretning.	117
124. Planternes Inddeling.	119
125. Fortsættelse.	120
126. Fortsættelse.	121
127. Om nogle fremmede Planter.	122

DYRERIGET.

128. Indledning.	124
129. Fordøielsesredskaber.	124
130. Blodets Kredsløb.	126
131. Om Sandse- og Bevægelsesredskaber.	127
132. Om Dyrenes Inddeling.	129

FØRSTE RÆKKE. HVIRVELDYR.

133. Pattedyr.	130
134. Fortsættelse.	131
135. Fortsættelse.	132
136. Fortsættelse.	132
137. Fortsættelse.	133
138. Fortsættelse.	133
139. Fortsættelse.	134

ANDEN KLASSE.

140. Fugle.	136
142. Insektædende Fugle.	137
143. Sangfugle.	138
144. Klatrefugle.	139
145. Duerne.	139
146. Hønsefugle.	140
147. Sumpfugle.	140
148. Svømmefugle.	141

TREDIE KLASSE.

149. Krybdyr.	142
150. Skjoldkrybdyr og Skjælkrybdyr.	142
151. Fortsættelse.	142
152. De nøgenhudede Krybdyr.	144

FJERDE KLASSE.

153. Fiske.	145
154. Benfiske.	145
155. Bruskfiske.	146

ANDEN RÆKKE. LEDDYR.

156. Leddyr.	148
157. Fortsættelse.	149
158. Fortsættelse.	149
159. Fortsættelse.	150
160. Edderkoppe og Tusindben.	151
161. Krebsdyr.	152
162. Ringorme.	153
Tredie Række. Bløddyr.	153

FJERDE RÆKKE. STRAALEDYR.

164. Straaledyr.	155
166. Lovsang.	157

FJERDE AFDELING. KIRKEN.

167. Katekismussalme.	159
168. Den rette Herre.	160
169. Vi tro, vi alle tro paa Gud.	160
170. Guds Allestedsnærværelse.	161
171. Lovet den Herre, den mægtige Konge med Ære!	162
172. Guds Ubegribelighed.	162
173. Her komme dine arme Smaa.	163
174. Guds Forsyn.	163
175. Vær i Korset tro og stille.	164
176. Daabskapellet.	166
177. Den blide Tanke.	166
178. Troeskraft i Bønnen.	167
179. Salme.	167

180. Om Bibelselskaber.....	168
181. Det stille Land.....	169
182. Navne og Beliggenhed.....	170
185. Jordans Flod.....	171
186. Vestsiden af Landet.....	171
187. Jerusalem.....	172
188. Bethlehem.....	174
189. Andre mærkelige Steder i Judæa.....	174
190. Filisterlandet.....	175
191. Samaria.....	175

FEMTE AFDELING. FORSKJELLIGARTET INDHOLD.

193. Taknemmelighed mod Forældre.....	178
194. Hjemmet er bedst.....	178
195. Kredit.....	179
196. Fattigmands Velgjørenhed.....	179
197. Offiseren og Præsten.....	180
198. Ungbirken.....	181
199. De onde Lysters Magt.....	181
200. Gud har gjemt det.....	182
201. Hvorledes man bringer Drukne til live.....	183
202. Ud over de høje Fjelde.....	184
203. Guldfisken.....	185
204. En glad Gut.....	187
205. Solnedgang.....	189

ANDET SKOLETRIN. FØRSTE AFDELING. HJEMMET.

1. Familien.

3

Et Barn har andre Slægtninge end sin Fader og Moder, sine Brødre og Søstre. Ofte leve endnu dets Bedsteforældre og sommetider endog dets Oldeforældre. Farbroder og Faster, Morbroder og Moster, Svigerfader og Svigermoder, Svogre og Svigerinder og mange flere høre ogsaa til vore Slægtninge eller Skyldfolk, og alle disse Frænder tilsammen udgjøre det, vi kalde en Slægt eller Familie. Hvor der er Tjenestetyende i Huset, regnes ogsaa disse med til Familien, saalænge de forblive i Tjenesten.

I den vakre Fortælling om Ruth lære vi, hvorledes den ene Slægtning bør være imod den anden. Det var et sandt Ord, som Nabokvinderne sagde til Naomi om Ruth: „Denne Sønnekone, som elskede dig, er bedre end syv Sønner.“ Men hvor Ruth prises, der vil heller ikke hendes Frænde og Husbonde, Boas, blive glemt. — Elieser, som var sat over alt Abrahams Hus, er et Mønster paa en trofast Tjener. Det gjør godt at læse om ham, hvorledes han hverken vilde spise eller drikke, før han havde udrettet sin Herres Ærinde, og hvorledes han ingen Ro havde, før han fik drage hjem, for at berette sin Husbonde det lykkelige Udfald af sin Reise. Et fromt Familieliv se vi under Patriarkernes Telte, og ikke mindre i Lazarus's og hans Søstres Hus i Bethanien; men den frommeste og elskeligste Familie var dog den, som fremfor alle kaldes den hellige: Jesus, Guds og Menneskens Søn, mellem Moderen Maria og Pleiefaderen, den trofaste Josef.

2. Moderens Undervisning.

3

Der er saa lunt i den dybe Dal,
I Bondens tømrede Stue;
Der skygger Hjemlighed tro og sval,
Der Arnen har Hjertelue.

Der sidder den huslige Moder fro
 Med sine Smaadøtre kjære
 Og fostrer dem op i Fædrenes Tro,
 I kvindelig Tugt og Ære.
 Hun steller for dem saa omsorgsfuld; 4
 Hun lærer dem Traaden at tvinde,
 At virke i Lin og at væve Uld
 Til Værn mod de barske Vinde.

Og, medens de flinke Hænder gaa,
 Hun lægger paa deres Munde
 Det Livets Ord, som et Barn kan forstaa,
 Men ei de Vise udgrunde.

Ei Christi Lære trænger saa ind
 Til Hjertet i senere Alder,
 Som naar den i bløde, barnlige Sind
 Fra Moderens Læbe falder.

Da bliver den der, da fæster den Rod
 Og voxer til Livets Krone;
 Thi Moderen selv underKorset stod,
 Da han maatte Verden udsone.

Den Kval, som hende da gjennemskar,
 Kan end hver Kvinde fornemme,
 Og vil ei, at den, hun med Smerte bar,
 Skal Jesu Kjærlighed glemme.

Hans Navn at signe, hans Vei at gaa
 Hun lærer sin Dreng, sin Pige, —
 At samlet med dem engang hun kan naa
 Til ham i Saligheds Rige.

3. Godt Naboskab.

4

Naar Herren lærer os at bede: „giv os idag vort daglige Brød,“ saa siger Luther, at hertil skal ogsaa regnes gode Venner og gode Naboer.

Man fortæller om to saadanne Naboer, at de vare usams om et Engstykke; enhver af dem troede, at det tilhørte ham. Da kom en Dag den ene til den anden og sagde: „Nu har jeg bedet Dommerne om at komme sammen og dømme os imellem; vi to have ikke saa megen Forstand paa det Slags Ting, at vi kunne afgjøre vor Strid; kom altsaa og følg mig paa Thinget imorgen.“ Den anden svarede: „Imorgen kan jeg ikke; jeg har netop slaaet mit Hø og maa se til at faa det i Hus.“ Efter at have tænkt sig om en Stund, vedblev han: „Men hør! gaa du alene; forklar Dommerne dine og mine Grunde og bed dem saa dømme os imellem.“ Den anden gik ind paa dette og kom om Aftenen atter til sin Nabo og sagde: „Dommerne sagde, at Engen var din. Gud ske Lov, nu har vi da faaet Ende paa den Sag!“

4. Skoledrengene.

At nøies med, hvad man har faa't,
 Og takke Vorherre,
 Er smukt og godt;
 Mangen kan have det værre. —
 En liden Hans i Skole gik
 En Morgenstund, og efter gammel Skik
 Han spiste paa et vakkert Smørrebrød,
 Men ei tilfreds; iblandt en Taare flød
 Paa det, han nød.
 Nu kom den muntre Ole,
 Som gik i samme Skole,
 Tilspringende saa inderlig fornøiet 5
 Og spør: „Hvad nu? du har jo Graad i Øiet?“
 Da svarte Hans med Hulken og med Stammen:
 „O, det er Moders Skyld altsammen;
 Med saadant simpelt Smørrebrød
 Hun jager mig saa tidlig ud i Skole.“
 „Hvorledes? ikke andet?“ afbrød Ole;
 „Skam dig og til! Nei, jeg har Grund at græde;
 Se her, jeg maa det tørre Brød kun æde!“
 Da skammede sig Hans og tørrede sit Øie
 Paa Ærmet af sin Trøie,
 Tilfreds han nu sin gode Frokost aad;
 Men Ole brast i Graad.
 Imidlertid kom Knud og sagde:
 „Hvad fattes dig?
 Du græder jo saa bitterlig.“
 „Ak,“ svarte Ole, „ja, jeg Stakker maa nok græde,
 Som ei har andet end det tørre Brød at æde.“
 „Hvorledes? ikke andet?“ udbød Knud;
 „Du maatte heller takke Gud
 For det, du har. Du lider ingen Nød;
 Men jeg har ei engang det tørre Brød.“
 Nu hulked Knud, og Ole tav;
 Hver tog sit Brød og brød det halve af
 Og medynksfuld den arme Dreng det gav;
 Saa blev de alle tre tilfredse. —
 Ak, gik det saa i denne Verden stedse!

5. Haven.

„Har I Lyst, Børn! til at komme igjen imorgen, saa skal jeg føre eder omkring i min lille
 Have og fortælle eder lidt om de Urter, Træer og Blomster, som I saa tidt har glædet eder ved
 at se paa i vore Frikvarterer?“ Saaledes spurgte Læreren ved en Fastskole paa Landet sine
 Skolebørn, da Examen netop var holdt en Dag midt i Juli Maaned. „Jeg ved,“ sagde han videre,

„at I havde stor Moro af den Tur, vi gjorde til Fossen ifjor efter endt Examen, og jeg vilde derfor gjerne byde eder en lignende Fornøielse ogsaa iaar i det samme, vi slutte vort Skolearbeide. I komme altsaa imorgen Formiddag, hvis Veiret bliver godt?“ „Ja! ja!“ lød det fra alle Munde. Tidlig næste Morgen var Børneflokket samlet ved Skolehuset, pyntet som Dagen forud.

„Nu ud i Haven da,“ sagde Læreren; „men I maa love mig at holde eder i Gangene, saa I ikke trampe ned mine Urter og Blomster. Se nu her, hvorledes denne Have er delt ved Veie i 3 Afdelinger. I det største Stykke der borte, som er gjennemskaaret af smale Gange, voxer forskellige Kjøkkenurter; derhenne i Ly af Fjeldet mod Nord se I store Frugttræer og lange Rader af smaa Bærbuske, og her, lige udenfor Husets Vinduer, se I bare Blomster saavel i det store langrunde Stykke i Midten som i de mange smaa af forskellige Skikkelser rundt omkring.“

6. Kjøkkenhaven.

6

„Nu gaa vi først hen til den Del, som vi ville kalde Kjøkkenhaven. Se her! paa denne Kant har vi Rodvæxter.“ „Her er Gulerod,“ raabte mange paa engang. „Ja, af den skal jeg vise eder to Slags. Denne her er kort og tyk, men denne derimod lang og smal. Begge ere endnu smaa; men, naar de faa staa til Mikeli, saa kan den korte, som jeg liker bedst, blive saa tyk som omkring mit Haandled.“ „Hvor vakkert de staa i Rader,“ sagde en af Gutterne. „Ja,“ svarede Læreren, „det er bedst at saa dem paa den Maade, baade fordi det da er lettere at luge Ugræsset væk, og fordi Sollyset falder bedre mellem Planterne. Derfor gaa Raderne fra Nord mod Syd. Med Riveskiftet riper jeg op 5 Rader i hver Seng og saar deri Frøet tyndt. Saa jævner jeg over med Riven og klapper Sengen let med en firkantet Fjel, som er indrettet dertil. Komme Planterne op for tæt, saa rykker jeg bort saa mange, at der bliver mindst 3 Tommer mellem hver. Da kan Rødderne blive store, saa det forslaar. Forresten vil det tage for lang Tid at forklare eder, hvorledes der skal stelles med hvert Slags af disse Urter. Herom vil I faa fuld Besked i en liden Havebog af Schübeler. Den koster bare 4 Skilling, saa at enhver, der har Lyst til at stelle med Havedyrkning, let kan skaffe sig den. Af denne Bog kan I lære saavel, hvorledes Jorden skal gjødsles og gjøres færdig, som hvorledes Urterne skal saaes, luges, bevares og bruges. Saa gaa vi da videre. Kaalrødderne, som I her se, ere satte af Planter i Midten af Juni Maaned. Se her er Mai-næper, som nu allerede kunne bruges, og her komme vi til en Rodsort, som kaldes Persille. Rødderne ere hvide og have en fin krydret Smag. Ogsaa Græsset kan bruges til at gjøre Kjødsuppen velsmagende. Paa Snippen af Stykket der borte er en finere Sort Persille, hvoraf alene Bladene nyttes. Den kaldes Blad- eller Kruspersille.“

„Men, hvad Slags er dette, som har saa rødsprengte Blade?“ spurgte en Gut. „Det er en Rodfrugt, som kaldes Rødbede. Rødderne blive endnu større end Gulerødder og ere saa fulde af en sødagtig rød Saft, at der drypper ligesom Blod af dem, naar de skjæres over. De koges hele, skjæres i Skiver og lægges i Eddike Natten over og strøes med Karve, for at bruges til Steg og andet Slags Kjødmad. Jeg har ogsaa seet Folk spise Rødbedeskiver paa Smørrebrød istedetfor Ost. Der gives endnu mange, mange Slags Rødder, som kan dyrkes i Haven; men dem, vi her se, ere de almindeligste og nyttigste.“

Vi komme nu til et Stykke med forskellige Slags Kryderurter, hvoraf vi alene bruge Bladene. Her er Timian med meget stærk Lugt og skarp Smag.“ „Ja den bruger Mor paa salt Kjødsuppe,“ sagde en liden Pige. „Og der,“ faldt en anden Pige ind, „der har vi Salvie, som Mor bruger til The.“ „Men hvad er da dette for Slags Græs med tykke Stilke og smaa Blade?“ spurgte en Gut. „Denne Urt kaldes Portulak; Stilkene lægges i Eddike og bruges paa Fiskesuppe, for at give den en frisk Smag.“ „Og dette da?“ spurgte en anden. „Det er et Slags

Løg, som kaldes Skalotløg. Den saaes ikke af Frø, som de andre Rodfrugter, vi her have seet; men selve Løgen lægges radevis ned i Jorden omtrent 1 Tomme dybt og 4 Tommer mellem hver, og saa bliver der mange, 5 til 6 Løg, i en sammenhængende Krands, af hver enkelt. Det er en meget fin og skarp Løgsort, som er let at dyrke; men den vil have fed, sandblandet Jord. Siden vi tale om Løg, saa skal jeg vise eder et andet Slags, hvoraf vi bruge bare Græsset. Se den vakre grønne Kant der langs Havegjerdet, hvor Bærbuskene staa. Det er Græsløg, og den staaar Aar efter Aar, spreder sig ud og bærer røde Blomster midt paa Sommeren. Saasnart Sneen er smeltet af om Vaaren, pipper den op af Jorden, og vi kunne da snart skjære den og have den paa Fiskesuppen.

Lad os nu gaa hen til den borteste Ende af dette Stykke. „Her er jo Kaalrod igjen,“ sagde en Gut. „Nei, dette er Hovedkaal; men endnu har den ikke knyttet sig. Nærmest ved os have vi Hvidkaal, som kan blive meget store, runde, faste Hoveder, og derhenne er en mindre Sort, som kaldes Spidskaal, fordi Hovedet er langagtigt og spidser til Toppen. Kaalhovederne kunne hænge i Kjelderne til langt ud paa Vinteren, og de tillaves paa forskjellige Maader som en velsmagende og sund Spise. Forleden Aar fik jeg paa dette Stykke omkring 100 faste Hoveder, saa at vi havde Kaal til Huset hele Vinteren. Det tredie Slags, I se her med mørkegrønne Blade, kaldes Grønkaal eller Kruskaal, fordi Bladene ere meget krusede. Den kan staa frisk under Sneen den hele Vinter, saa at vi kunne grave op en eller flere af dem hver Gang, vi vil have friskt Grønt paa Kjødsuppen. Der gives endnu mange Slags Kaal, som kan dyrkes her i Landet; men de, som ikke kunne afse mere end en liden Flek til Have, maa holde sig til de Sorter, som kunne lykkes bedst.

Se nu her i Enden af Stykket komme vi til Bønner og Erter. De give mange Fold, kan I tro. Disse gule Bønner lægges i Rader, 6 til 9 Tommer mellem hver Bønne. Deres Stængel bliver ikke høiere, end I nu se — vel en halv Alen — og er desuden meget stiv, saa vi ikke behøve at sætte Stænger ved dem. Paa en eneste Bønnestængel kan ofte hænge 5 til 8 Bælge, og i hver Bælg findes gjerne 6 til 8 Bønner, saa I kunne skjønne, at det lønner sig godt at afse en liden Jordlap til Dyrkning af dem. Tilslut have vi Erter, der maa støttes med Stænger, som I se. Her er to Sorter: Sukkererter og Pilerter. Vi maa altid passe paa at lægge Ertesengen saaledes, at den ikke skygger for de andre Urter, altsaa helst i nordre Ende af Stykket. Ved I nu, hvad Frøet til min Kjøkkenhave koster mig? 1 [?] 6 ß, naar jeg regner fra Erte- Gulerød- og Rodkaalfrøet, som jeg altid avler selv. Kom hid, skal I se! Langs med Gjerdet her er nedsat Gulerødder og Rodkaal fra sidste Aars Avling. Nu blomstre de allerede, og til Høsten faar jeg modent Frø. Ifjor fik jeg i min Kjøkkenhave 2 Tønder Kaalrødder, 1½ Tønde Gulerødder og desuden Grønsager nok til Husholdningen. Jeg spader hele Stykket om Høsten og gjødsler det delvis; saa spader jeg det om igjen om Vaaren og finrager det, før det anlægges og tilsaaes. At lægge ned Frøet og luge er et letvindt og passende Arbejde for Børn, og jeg er vis paa, at I gjerne ville bruge eders Fristunder dertil, om I faa en liden Have hjemme ved Huset at stille med. Naar en Jordflek som denne ligger i Ly for Nordenvinden af Fjeldet og Huset og har en jævn Afhældning mod Syd, da kan den aldrig nyttes bedre end til Have. Og saa vakkert og hyggeligt som det er at have en slig Haveflek udenfor sine Vinduer!“ „Ja Stykket der udenfor Huset med de mange Roser og Blommer er rigtig pent,“ sagde en af Smaajenterne. „Ja det skal vi se paa tilslut; lad os nu gaa op til Frugthaven.“

7. Frugthaven.

Her er Græsvold, som I se, fordi Haveurter ikke kunne trives i Skyggen af store Træer, om disse end, som de bør, staa tilstrækkeligt langt fra hverandre. Her har jeg 8 Æbletræer, hvoraf de 4 ere gamle, men de andre 4 unge og smaa; dog har de nu i 2 Aar baaret Frugt. Æblerne

paa de 3 Træer, vi se her, kaldes Gravensteiner og ere meget fine og velsmagende. De 2 gamle Træer her nærmest bære Flaskeæbler; de kaldes saaledes, fordi de ere langrunde som en Flaske. Her er et Træ med Sommerfrugt, Glasæbler, der er næsten gjennemsigtige og smelte bort i Munden, naar de spises. Paa de 2 øvrige Træer faa vi Jordbæræbler, som har en stærk, mørkerød Farve og smage ret godt.“ „Men her ere mange flere Træer,“ sagde en af Gutterne. „Ja, Kirsebærtræet kjende I dog alle. Her er kun 2; men de bære overmaade godt, det ene smelte røde og det andet sorte Bær. Desuden har jeg her 3 Plommetræer, et med grønne, et med gule og et med røde Plommer. Naar disse tørres, kaldes de Svedsker. Og saa se I her 2 Pæretreer, det ene med en udmærket Sort, som kaldes Keiserpærer. Denne Frugt kan ogsaa tørres og hænge optrædt paa Traade hele Aaret.“ „Vi har et Par Æbletræer hjemme ogsaa,“ sagde en Gut; „men Æblerne ere saa smaa og sure, og Træet har mange tørre Grene og ser stygt ud imod disse her.“ „Ja, min kjære Halvor,“ sagde Læreren; „det er med Træer og Planter som med Mennesker; skal de trives, saa maa de pleies og faa Næring. Hvert Aar om Høsten graver jeg en Rende rundt om mine Frugttræer, 2 til 3 Fod ud fra Stammen, og deri lægger jeg Gjødsel, som dækkes til med Jord, og saa løsner og rensrer jeg desuden Jorden rundt om Stammen. I Marts Maaned skraber jeg væk med en Trækniv al Mos, som har sat sig paa Stammen og Grenene, og skjærer bort de Grene, som enten give Træet et stygt Udseende eller hindre Sollyset fra at falde ind i Træets Krone overalt. Dette maa gjøres, dersom vi vil have Hygge og Nytte af Frugttræerne.“ „Men, hvor skal vi faa slige Træer fra?“ spurgte en af Gutterne; „jeg skulde have god Lyst til at plante nogle ved Huset derhjemme.“ „Vi kan lægge Kjerner af god Frugt. Naar disse ere voxede op, saa at det lille Træ har en Tykkelse som min Finger eller vel det, bør de podes eller forædles, som Gartnerne kalde det, og Podekvisten maa tages af et Træ med saadan Frugt, som vi ville, at det unge Træ skal bære. Hvorledes det forresten gaar til ved Podning, kan vi faa Besked om i Havebøger, og vil I komme hid til mig mod Slutningen af Marts Maaned, skal jeg vise eder, hvorledes den skal udføres.“ „Ja, ja,“ svarede alle. „Men hør nu,“ sagde Læreren, „fra i Høst af skal jeg overlade dette lille Jordstykke til en Planteskole. Enhver af eder kan da lægge et Par Æblekjerner, og saa skal jeg i sin Tid hjælpe eder med Podningen; men selv skal I tilse og pleie de smaa Træer. Naar de saa ere blevne passende store, kan hver tage sit Træ og plante det hjemme som et Minde om Skolen. Vil I det?“ „Ja“ fra alle Munde med Jubel og Haandklap.

„Nu er det paa Tide at se lidt paa Buskene, som staa i lange Rader. Her har vi en Rad Ribsbuske med meget store og saftige Bær, som kaldes Drueribs; der staa en Rad Stikkelsbærbuske, en Blanding af forskellige Sorter, røde, grønne og gule, glatte og skjæggede. Se, der langs Gjerdet har vi ogsaa en Ribssort, som kaldes Solbær. Saften af den er meget sund, god og lædskende i Sygdom. Af Ribs og Stikkelsbær kan laves meget god Vin. Dertil kan I faa Opskrift af mig, om I ønske det. Slige Bærbuske ere meget lette at formere. Af Ribsen skjæres om Vaaren unge Skud, som stikkes ned i Jorden saa dybt, at 2 Bladoine komme under Jordskorpen. De fæste da Rod om Sommeren, og det andet eller tredie Aar kunne de plantes hen paa det Sted, vi ville have dem, og de begynde da strax at bære Frugt. Af Stikkelsbær faa vi sikrest Aflæggere ved at tvinge med en Træklemme en Bugt af de nederste unge Skud ned i Jorden. Disse fæste da Rødder, og, naar vi skjære dem af indenfor Træklemmen, kunne de plantes hen paa det Sted, vi ville have dem. Alle de unge Buske, I se her, har jeg faaet paa denne Maade.

8. Blomsterhaven.

„Nu hen til Blomsterstykket da.“ „Aa nei, nei! for vakre Roser,“ raabte flere Smaajenter paa engang. „Ja, nu er det just deres Blomstringstid. Denne Rad eller Hæk har jeg selv plantet af

Rodskud. Det er meget fine Roser, store og tunge. Rosenbladene kunne, naar de saltes og pakkes ned i Stenkrukker, bevares længe og glæde os med sin gode Lugt, naar de om Vinteren lægges paa den varme Kakkellovn. Her er nogle blaa Smaablomster; lugt paa dem! De kaldes Lavendler og blandes med Roserne til Ovnrøgelse. Rosenbladene kunne ogsaa sælges til Apotekerne, hvor man laver Olie og vellugtende Vande (Rosenvand) af deres Saft.“ „Men hvad er det for Blomster, som lugte saa inderlig godt alt lige ned paa Veien, især om Aftenen?“ spurgte en liden Pige. „Her skal I se dem; det er disse smaa, graagule, uanselige. De ere et vakkert Billede paa Beskedenhed. Uden at prange med glimrende Farver og uden at reise sit Hoved høit, overgaa de dog de fleste andre Blomster i Vellugt. Lign dem Børn! Gjører Gavn uden at vække Opsigt, bliver duelige uden at gjøre eder til af, hvad I kunne udrette! Naar Knopper af denne Blomst, som heder Reseda, lægges ned mellem Tøi, gennemtrænges dette af dens Vellugt. Den af eder, som kan faa en liden Flek til Blomster udenfor Husvæggen, skal faa Resedafrø af mig til Vaaren.“ „Der er og en Rad Blomster, som lugter svært godt,“ sagde en Gut. „Ja, det er Levkøier,“ svarede Læreren; „men de maa saaes i Kasser i April og drives frem til Planter inde i Vinduet, for at kunne plantes ud i rette Tid i Haven. Dette er dobbelte Sommerlevkøier med forskjellige Farver. Flere af de store Blomster, I her se, kunne staa Aar efter Aar, visne ned om Høsten og spire paany fra Roden om Vaaren. De kaldes derfor fleraarige Blomster. Rødderne kunne deles, og I skulle gjerne faa nogle at plante ud til Vaaren. Forresten ere de fleste af de mindre Blomster, som voxe her, saaede af Frø iaar. Der have vi Stedmorsblomsten; se den store der! den ser jo ud som et Menneskeansigt; der se I Fløielsblomst, der „Christi blaa Øie,“ som lukker sig om Aftenen og aabner sig igjen, naar Solen skinner paa den om Morgen; her er et Slags Erteblomst, som lugter meget godt, og her er Havenellikker. Endnu findes her flere Slags, men som ikke blomstre før senere hen paa Høsten. Dem skulle vi heller ikke gaa forbi. Se nu disse her! de kaldes Aster og komme først med sine Blomster i August og September. De, som staa rundt Kanterne af Blomstestykket, kjende I jo? Jeg har tidt om Vaaren taget enkelte af dem ind paa Skolen og vist eder.“ „Ja,“ raabte alle, „det er Tusindfryd og Aurikler.“ „Saa er det. De sidste blomstre i Begyndelsen af Mai; Tusindfryden glæder vort Øie hele Sommeren ligesom Stedmorsblomsten.“

Nu gik Børnene om blandt Blomsterne, saa og lugtede snart paa den ene, snart paa den anden af dem, og ved Afskeden fik de hver sin liden Kvast til at sætte i Vand. Enhver takkede for sig, og de gik under livlig Samtale, nogle om, hvorledes de skulde gjøre den Have, de havde hjemme, smukkere, andre om hvorledes de vilde faa en liden Flek til at saa Urter og plante Blomster i, og atter andre saa allerede i Indbildningen sine Frugttræer store og fulde af røde Æbler.

9. Et Drivhus.

I de varme Lande findes der mange smukke Væxter, som ikke trives hos os, fordi Veirliget er for koldt og haardt. Men vore Gartnere og andre, som have Raad dertil, ville ogsaa gjerne have disse Planter; de bygge derfor i Havene Drivhuse, hvor saadanne fremmede Blomster eller Frugttræer kunne trives og voxe. Oranger, Pomerantser, Citroner og Figentræer plante de sædvanlig i større Baljer; de mindre Væxter i Potter eller smaa Kasser. For at Planterne ogsaa om Vinteren kunne have den fornødne Varme, er der Kakkellovne i Drivhusene, hvor man maa lægge i baade Dag og Nat. Vægge og Tag er af Glas, for at Solen ogsaa kan virke ved sit Lys og sin Varme. Paa denne Maade kunne vi opelske Væxter, som i fri Tilstand kun findes i de hedeste Jordstrøg, og næsten paa samme Vis kan enhver liden Stue blive et Drivhus, og enhver paapasselig Smaajente en flink Gartnerske. Hvad skulde være i Veien for at skaffe sig nogle simple Lerpotter eller et Par endnu simplere Trækasser, fylde dem med Jord og plante deri en

Gyldenlak, en Geranium, en Rose, en Myrte, en Nellik eller hvilkensomhelst anden smuk eller vellugtende Blomsterplante? Skulde det ikke være herligt hver Dag — Vinter og Sommer — at have i sin egen Stue Synet og Duften af saadanne Væxter, som ellers kun findes i de fjerneste og varmeste Jordstrøg? Du kan have dem for intet. En Aflægger giver man dig gjerne; den behøver du kun at plante og passe, saa har du en vakrere Prydelse i din Hytte, end Rigmanden i det kostbareste Billede i sin Sal. Ja, var jeg som du, min Pige! gik jeg strax hen og bad Moder om Lov til at gjøre hendes Vinduesposter til Drivhuse; men saa vilde jeg rigtignok ogsaa sætte mig for, aldrig at lade nogen Dag gaa hen uden at stille og passe mine Blomster omhyggeligt. Hvad dertil hører, er snart lært; de tiltrænge netop det samme som du selv: klart Lys, ren Luft, passelig Varme og tilstrækkelig Næring. — Men, har du dem, da tænk paa dem, naar du tænker paa dig selv!” 11

10. Forskjelligt Slags Arbeide.

11

Mene I, at Gud for ingen Ting har givet os to Hænder, paa hver Haand fem Fingre, og hver Finger dens kunstige Indretning? Nei sandelig ikke! Dette har han gjort, netop fordi at de Arbeider, som Menneskene have at gjøre, baade ere mange og forskjellige og ofte meget vanskelige. Godt og vel er det, at man saa tidligt som muligt venner sig til selv at gjøre de simpleste og letteste Ting; thi ingen kan vide, i hvilken Stilling han med Tiden kan komme. Det kan let hænde, at man vilde blive uden Hjælp, hvis man ikke forstod at hjælpe sig selv. I de store Skovstrækninger i Amerika maa Nybyggeren selv udrette alle Ting; han maa være sin egen Bygmester, sin egen Jorddyrker, sin egen Smed, sin egen Skrædder, sin egen Skomager o. s. v. I beboede og oplyste Lande derimod har hver Mand sin særskilte Gjerning at udføre: Bonden dyrker Jorden og bringer til Torvs de Varer, han ikke selv fortærer; Haandværksmanden eller Fabriikeieren forsyner os med Bohave, Klæder, Sko, Værktøi o. s. v.; Handelsmanden besørger Indkjøb og Udsalg af alt, hvad vi behøve baade til vort Livs Ophold og vort Livs Bekvemmelighed; Sømanden udfører de Sager, vort eget Land har Overflod paa, og indfører igjen, hvad vi fra andre Lande og Verdensdele tiltrænge. De her nævnte Sysler kunne vi kalde legemlige, fordi der skal legemlig Styrke eller Færdighed til at udføre dem; andre kunne vi kalde aandelige, fordi vi gjøre mere Brug af Aandens end af Legemets Evner, for at udføre dem. Embedsmændene i et Land kunne saaledes siges at arbeide mere med Aanden end med Legemet: en Dommer skal vaage over Lov og Ret; en Læge helbreder Sygdomme; en Præstemand skal ved Guds Ord vejlede Menneskene til Salighed; en Lærer skal meddele Børn eller Voxne de Kundskaber, som de tiltrænge baade for dette og det andet Liv, og saaledes hver Mand sin Gjerning efter den Stilling, hvori han af Gud er sat.

Ogsaa Kvinderne have sit Arbeide at gjøre, selv om deres Gjerning synes mindre streng eller mindre vanskelig. En Husmoder skal pleie sine Børn, styre sit Tyende, stille sit Kjøkken, passe sit Fjøs og røgte sit ganske Hus. En Tjenestepige maa koge og stege, skure og feie, vaske og stryge, sy og strikke, rydde og ordne. En voxen Datter bør aldrig være ledig, men gaa sin Moder tilhaande i Stort og Smaat. Det er saaledes klart, at hver har Sit at gjøre, og at den ene arbeider for den anden; intet Arbeide maa agtes for ringe eller simpelt, naar kun alle arbeide til hverandres Gavn og Lykke. Og endelig — mon det kan være saa, at Børnene i et Hus ere de eneste, der skulde have Lov til at gaa ledige? Lader os svare paa dette Spørgsmaal i næste Stykke!

11. Arbejder for Børn.

11

Der gives en Mængde passende Arbejder for Børn, hvorved de kunne lære Nethed, Øiemaal, udvikle visse Anlæg og opnaa enkelte Færdigheder, som senere hen i Livet kunne blive dem til Nytte. Der er f. Ex. alskens smaat Legetøj, som en nethændt Gut kan gjøre af nogle Stykker Granved, lidt Maling og lidt Staaltraad; der er Svenskepigernes vakre Arbejder af Tagl, de tyske Børns Koaster af opfliset Træ, Haarfletninger, Skeer og andet smaat Husgeraad, Æsker af Træ eller Blik, Fiskesnører, Paparbejder, Hægter, Spadserstokke, Smaaarbejder i Metal, Tilvirkning af Børster, Koste, Kamme, Flinte, Skosvæerte, endog Afpudsning af Folks Støvler og Klæder paa besøgte Steder, hvorved mange Børn i Udlandet have sit Udkomme. I flere Egne i Udlandet ere Hytterne smaa Fabriker; ja vi behøve ikke at gaa længere end til vor Nabo, den stræbsomme Svenske, for at kunne lære noget i denne vigtige Henseende. Lægger Mærke til disse Vink, I Forældre og Børn, med nogen Tænksomhed! Mange Eiøre af Millioner have begyndt med Svovlstikken og Limen. Giver ogsaa, I Børn, vel Agt paa eders Lærere, naar de opmuntre eder til Flid, og husker vel paa, at Lediggang er en Rod til alt Ondt.

12

12. En god Anbefaling.

12

Kjende I det Slags Folk, man kalder Kolportører? Det er saadanne, der gaa omkring og falbyde gudelige Bøger, især Bibler og Nytestamenter. En saadan Kolportør har fortalt mig følgende lille Begivenhed.

„En Dag standsede jeg udenfor en Smedje. Det lyste muntert fra Avlen, og Hammeren dandsede lystigt paa Ambolten. Men ikke før saa Folkene mig, før de forlod Arbeidet, for at se paa mine Bøger. En af dem, en ung Mand paa femogtyve Aar, fortalte mig, at, da han første Gang forlod sit Hjem, for at søge Arbeide, gav hans Moder ham en Bibel. Han gjemte den omhyggeligt og begav sig paa Veien. Han gik fra Hus til Hus; men overalt var der Arbeidere nok, og han tilbød sig forgjæves. Han tabte dog ikke Modet, men besluttede at prøve endnu et Sted, nemlig hos en Smed; men ogsaa her fik han det samme korte Svar: „Vi behøve ingen.“

Træt og mismodig satte han sig ned paa en Træbænk i Smedjen, og, da han ikke havde noget at bestille, tog han sin Moders Bibel frem og begyndte at læse. Kort efter kom Mesteren ind i Smedjen, og, da han saa ham læse, spurgte han:

„Hvad er det for en Bog, du læser i?“

„Bibelen,“ svarede han.

„Du kan blive her,“ sagde Mesteren; „jeg skal vel finde Arbeide for dig.“

Børn! skammer eder aldrig over at sees med Bibelen i Haanden. „De, som ære mig, vil jeg ære,“ siger Herren.

Og saa blev han, og hverken Mester eller Svend fik Grund til at være misfornøiede med hinanden. Hvem sander ikke ved denne Fortælling, at „Gudsfrøgt er nyttigt til alle Ting!“

13. Den blinde Mand og Drengen.

12

En stakkers Mand i høien Alder blind
Lod sig i Ærinder af godt Folk skikke,
Gik, hvor han sendtes, ud og ind,
For ikke vild, ja snubled ikke.

13

Det saa forundringsfuld en liden Dreng
 Og fulgte med den Gamle til hans Bolig;
 Her gik den blinde Olding fast og rolig
 Og redte sig den usle Seng,
 Skar sig et Smørrebrød og gav sig til at æde,
 Tog saa en Flaske frem og drak en Taar
 Og nød sin Mad med saa taknemlig Glæde,
 Som om han var en Gjest i Rigmands Gaard;
 Derpaa han stopper sig en lækker Pibe
 Og i en Nabos Skorsten tænder den.

„Far!“ raabte nu hans unge Ven,
 „Jeg kan i Sandhed ei begribe,
 Hvorledes I, der gaar som i bestandig Nat,
 Paa alle disse Ting saa let faar fat;
 Som om I kunde se, I alting ved at finde,
 Mens jeg, der ikke gaar iblinde,
 Maa stundom spille Tid og gjøre Støi,
 Før jeg kan hitte noget af mit Tøi.“

„Min kjære Søn!“ den Gamle svarte,
 „Om jeg ei hver en Ting paa rette Sted forvarte,
 Det mig tilvisse værre gik
 End dig: jeg aldrig fat paa Mad og Pibe fik;
 Men, naar man smukt en Ting i Orden sætter,
 Det Søgningen mangfoldig letter;
 Da bliver man sit Tøi i Mørke var;
 Thi da i Fingrene man Øine har.“

14. Nytten af en kristelig Husstand.

13

Luther siger: Hvor man ikke forstaar at føre et kristeligt Regimente i Husene, der vil man aldrig bringe det til et kristeligt Regimente i Sognet eller i Amtet eller i Kongeriget. I Hjemmet er det første Regimente, og derfra har al anden Regjering eller Styrelse sit Udspring. Er Roden ikke god, kan hverken Træet eller Frugterne blive gode. — Et Sogn eller en Stad er intet andet end en Hob Huse, og et Amt eller et Kongerige intet andet end en Hob Sogne eller Stæder. Hvor nu Fader og Moder regjere slet, der kan hverken Kjøbstad eller Ladested, hverken Kongerige eller Keiserdømme blive regjeret godt. Af Sønnen i Huset bliver med Tiden en Borger i Staten, en Familieforsørger, en Øvrighedsperson, en Lærer, en Præst, en Konge, en Keiser o. s. v. Er han nu selv ukristeligt opdragen, bliver alt det andet derefter: Tjenerne som Herren, Lemmerne som Hovedet. Derfor har Gud indskjærpet som det mest fornødne, at der føres et kristeligt Regimente omkring i Husene; sker det, saa følger alt det andet af sig selv. En Fader skal derfor straffe som en Dommer, undervise som en Lærer, prædike som en Præst eller Biskop. Hvor saadant gaar for sig, der kommer Guds Velsignelse i Huset, og fra det spreder den sig ud over baade Stad og Land.

14

15. Barnets første Sorg.

Den lille Lotte tænkte paa alt og ingenting;
En Sommerfugl hun svæved i Solens Guld omkring;
I sine gule Lokker hun Vaarens Krone bar,
Som hendes Blik var Sjelen saa lyseblaa og klar.

Hun kjælte for sin Moder; hun var sin Dukke tro;
Hun saa paa sine Klæder og sine røde Sko;
Men over alle elskte hun dog sin lille Fugl,
Som Fader havde fanget paa Sneen sidste Jul.

Den sad og frøs i Vinduet, i Vinterkuld og Vind,
Og saa saa bønligt just i den varme Stue ind;
Da strøde Fader Korn ud og lokked den dermed
Og tog den ind i Huset til Pleie og til Fred.

Men Lotte var lyksalig; alene hun fik Lov
At pleie og at passe den lille Gjæst fra Skov.
Hun bragte den sin Føde, hun dyssed den i Blund;
Snart lærte den at pikke af hendes røde Mund.

Den kjendte hendes Stemme og hendes lette Gang
Og takked sin Veninde med mangen lystig Sang.
Tilsidst da sad den traurig og stille i sit Bur;
Den hørte Vaaren kalde fra grøne Skovnatur.

Da slog den ud med Vingen og vilde fly sin Vei;
Men lille Lotte smilte — ak! hun forstod den ei.
Hun lukked Buret sikkert; hun gav den Vand og Frø; —
Men Fuglen vil kun Frihed; hvis ikke, maa den dø.

En Morgen fløi hun tidligt til Fuglen ud med Mad
Og jubled høit paa Veien og var saa sjeleglad;
Men, da hun kom til Buret, da glemte hun sin Sang;
Den kjære Fugl laa udstrakt paa Bunden, stiv og lang.

Hun tog den ud forsigtig og kyssed den saa ømt;
Men den blev kold og livløs, — det var ei blot paa Skrømt;
Dens Hoved sank tilbage; i Øiet Døden laa;
Da slap hun den forskrækket og stirred taus derpaa.

Og, som hun stod der stille, hun blev saa underlig;
For hendes klare Øie en Taage lagde sig;
Den søde Barndomsrødme fra hendes Kinder veg,
Og langsomt op til Hjertet en dunkel Smerte steg.

Hun kunde ikke vide, hvad denne Smerte var;
 Men Sorg i hendes Hjerter sin første Rune skar
 Og præged dybt sit Billed i hendes bløde Træk;
 Nu fløi den ikke mer med den sidste Taare væk.
 Hun tænkte paa sin Moder, men ei saa let som før, 15
 Og nye Verdner dæmred bag Sorgens sorte Slør;
 Thi som et Blik paa Havet fra Kystens mørke Borg
 Saa Livets Udsigt aabnes ved Barnets første Sorg.

16. De daglige Husgerninger.

15

Der var engang, siges der, en gudfrygtig Mand, som ofte bad Gud om at lære ham, hvad han skulde gjøre, for at bringe det til et lykkeligt Liv og en retskaffen Husholdning. Da sendte Gud ham et Syn af tre Engle. Den ene knælede og bad: „Jeg opløfter mine Øine til Bjergene, hvorfra min Hjælp skal komme.“ — Den anden havde en Hakke, hvormed han grov Potetes op af Jorden, saa Sveden løb ham ned over Ansigtet, og alt imellem sagde han: „I dit Ansigts Sved skal du æde dit Brød.“ — Den tredie samlede Poteterne sammen i et Trug og sagde: „Hvo, som samler med Haanden, skal formere det,“ bar saa sin Høst hen i et lidet Hus, hvor alle tre Engle boede sammen. Dermed forsvandt Synet. Men den fromme Mand forstod, at, hvis han vilde bringe det til et lykkeligt Husliv, saa maatte han allerførst bede, dernæst arbeide, saa spare og endelig leve i Kjærlighed og Endrægtighed med alle sine Omgivelser.

17. Hvor ofte skal Gud takkes?

Saa mange Gange, som der er Sand
 Paa Havsensbunden, paa Flodens Strand,
 Som der er Blommer paa Eng om Vaaren,
 Som der er Draaber af Blod i Aaren,
 Som der er Stjerner paa Nattens Hvælv,
 Som jeg har syndet mod Gud, jeg selv, —
 Som der i Skoven er Bar og Blade,
 Og Straa og Agner i Bondens Lade,
 Som der er Torne i Nypehæk,
 Som der er Smaafisk og Sten i Bæk,
 Som Træet kløves kan ud i Splinter,
 Som Sneens Flokker i barsken Vinter,
 Saa mange Gange, som der er Myg
 Om Sommerkvelden paa Flodens Ryg,
 Som der om Høsten er sorte Krager,
 Som der er Ax paa en vakker Ager,
 Som der er Penge i Engeland,
 Som der er Gnister i Ildebrand,
 Som der i Kummerens Barm er Taarer,
 Som der er Spørgsmaal og Raad hos Daarer,
 Som der er Tagsten paa Kongens Slot,
 Som man har Venner, naar det gaar godt,
 Som der er bølgende Græs paa Marken,
 Som der var levende Dyr i Arken,
 Saa mange Gange, og flere med,
 Skal Gud lovprises i Evighed.

18. De fire Skillinger.

Enhver Kristen skulde sørge for altid at have fire Skilling i Behold: en Tæreskilling for sig selv; en Nødsikilling for den Fattige; en Æreskilling, for ikke ved Leilighed at staa tilskamme, og en Spareskilling, for ikke at lide Nød i trange Tider og i de onde Dage. — Den Mand, som eier saapas, er ganske bestemt en velstaaende Mand.

19. Smaafuglene paa Juleneget.

„Kom, lille Sisik! følg med! følg med!
 Et herligt Julekveldsmaal jeg ved.

En fattig Husmand bag Skoven bor;
 Han gi'r os et Neg iaar som ifjor.

Han eier kun tre; dog gi'r han os et;
For Jesu Skyld saa gjør han det.

Og hør du Smaasisik! stur ei saa,
Men følg med din Fætter, Spurven
graa!

Jeg kalder mig graa, skjønt jeg er
gul;
Thi jeg har pyntet mig nu til Jul.

Det flyger høit over Bondens Tag;
I Neget sætte vi os imag.

Vi sidde til Ørene op i Mad;
Julen gjør ogsaa Smaafugle glad.

Vi fylde Kroen med Julebrød;
For os er ogsaa den Frelser fød.“

Saa fløi de Søkendebørn afsted;
Om Julekvellen er Lykken med.

Forbi en Skjære de heldigt slap,
Som vippede paa en VeirhanesKnap.

Sig Katten listed paa Laavebro
Og skottede lystent op til de to.

Men Sulten gjør baade døv og
blind;
De styrtede sig paa Neget ind.

Der sad de saa lunt i Sno, i Sne;
Kun høiest Stjerne kunde dem se.

Der sad de saa trygt paa den høie
Stang;
Den Julenat blev dem ei for lang.

Der sad de begge til Messetid;
Da Klokkerne ringte, saa fløi de
did.

De satte sig paa det høieste Spir;
Der stod en Hane af Guld til Sir.

De satte sig paa den Hane af Guld;
Der saa de Himlen af Engle fuld.

De hørte, en af Englene kvad:
„Glem aldrig, Barnet mit, Tak for
Mad!“

Da slog det haardt dem, at det var
glemt,
At sligt er ilde, om end fornemt.

„Vi byde Skjæren og Katten
Trods;
Vi maa tilbage at takke for os.“

De traf den Husmand i bitter
Graad:
„Ak — jeg ved ikke min arme
Raad.“

Sligt tyktes de Smaafugle altfor
svært;
De sukked til Gud for sin arme
Vært.

„O Gud vil vistnok i Naade se
Til dig, som gav os et Neg af tre!

For Jesu Skyld du lod os det faa;
Vi ere ogsaa Guds Børn, skjønt
smaa.

Vi komme nu for at takke for Mad;
Gud gjøre god Fattigmands Hjerte
glad!“

20. Du skal ikke bande og sværge.

17

Den samme Georg Washington, fra hvis Drengear vi alt have hørt en Historie, sad engang som General og Præsident til Bords med flere af sine Officerer og høie Embedsmænd. Da udstødte en af disse en Ed. Washington lagde Kniv og Gaffel fra sig, saa ham stivt i Ansigtet, saa at han slog sine Øine ned, og sagde derpaa: „Jeg troede, vi ansaa os selv for kristne Folk.“

I England levede engang en from Mand, som hed Howe. I et stort og fornemt Selskab hørte han en Adelsmand med skrigende Røst rose Kong Karl den Første og bekræfte sin Lovtale med stygge Eder. Med dæmpet, men fast Stemme bemærkede Howe: „Men en stor Dyd hos denne Konge har I dog glemt.“ „Hvilken da?“ spurgte hin ærgerlig. „At man aldrig hørte ham bande eller sværge,“ var det beskjæmmende Svar. Hin Adelsmand bandede sandsynligvis ganske uden Anledning og af Vane, og af det Slags Folk gives der endnu den Dag i Dag mange. Men det er ugudeligt saaledes at misbruge Guds hellige Navn, og ingen sand Kristen forsynder sig paa den Maade.

En from Fyrste sagde ogsaa ved en vis Leilighed: „Der gives ikke den Fornøielse i Verden, der er saa stor, at man for dens Skyld skulde ville sværge en eneste Gang.“ Og jeg tør sige, at, var jeg Bonde, vilde jeg aldrig betro mine Dyr til nogen, der pleiede at bande. Thi ligesaa vist, som Banden kommer fra et ugudeligt Hjerte, ligesaa vist bestyrker den ogsaa Ugudelighed og Raahed. Se, der staar en tungt belæsset Vogn fast i et Hul i Veien; Kjørerer har maset sig træt med Slag og Skraal; Hestene have mistet Mod og Lyst og ville ikke mere trække. Nu laver han sig netop til nye Eder og nye Forbandelser. Da træder en ærlig Bonde til og siger: „Jeg vil i Guds Navn hjælpe dig. Men læg din Svøbe bort og hold din Mund, dersom du ikke har andet end Forbandelser i den.“ Han staar slukøret, og, førend han kan besinde sig, griber Bonden en Stør, letter under med, raaber til Hestene, og i et Nu trække de Vognen afsted.

Hvilken Stilling i Verden du end indtager, saa — dersom du hører nogen i din Nærhed bande, sværge eller paa anden Maade at tage Guds Navn forfængeligt, ja saa fortæl ham noget af, hvad jeg nu har fortalt dig! Eller gjør, som hin Reisende gjorde, da en raa Kudsk pegte paa den ene Hest og sagde: „Se bare! Svarten mærker, hver Gang jeg bander den.“ „O ja,“ svarede Herren i Vognen: „Han deroppe mærker det ogsaa.“ — Mærk dig endnu et: Du maa ikke tro, at du, fordi du afholder dig fra Banden og Sværgeren, opfylder det andet Bud. Du skal ogsaa i al din Nød og Modgang paakalde Guds hellige Navn, bede, love og takke; thi saa lyder den første Bøn i Fadervor: „Helliget vorde dit Navn!“

21. En Erindring.

17

Jeg satte mig i Krogen
Og nynnede et Kvad
Og læste saa i Bogen
Og var saa hjerteglad.

Da randt mig i Sinde
Min Barndoms Ve og Lyst,
Og mangt et halvslukt Minde
Steg fra sin Taagekyst.

Min Fader sad i Haven
Og saa min Barnefryd;
Da bar man en til Graven
Med Sang og Klokkelyd.

18

Og ved den sorte Baare
Gik tvende Børn og græd,
Den ene græd saa saare,
Den anden var saa spænd.

Da blev min Fader stille
Og tog mig paa sit Skjød:
„O, tak din Gud, du Lille!
Din Fader er ei død.“

Da sank en angstfuld Tanke
 I Barnets klare Sind,
 Da trilled Taarer blanke
 Ned paa den røde Kind.

Da græd jeg fromt og længe,
 Gjemt i min Faders Favn,
 Bad for de arme Drenge
 Og delte deres Savn.

Nu er jeg langt fra Haven;
 Nu har den tabt sit Løv;
 Og ak! saa langt fra Graven,
 Der tog min Faders Støv.

Saa sad jeg taus i Krogen
 Min Vinteraften hen
 Og læste vel i Bogen;
 Men Taarer faldt paa den.

22. Bier.

18

Ogsaa blandt Insekterne have vi vore Husdyr, skjønt de just ikke ere saa almindelige, som de fortjente at være. Nede i Haven have vi dem; men lader os tage os ivare; thi disse Smaadyr ville ikke saa gjerne forstyrres, og de have skarpe Vaaben at forsvare sig med. I gjettede vel strax, at jeg mener Bierne.

Bierne ere Selskabsdyr; thi de bo sammen i store Flokke. En saadan Flok kaldes en Sværm, og den har altid imellem sig en Dronning eller Viser, som styrer det Hele. Der gives vilde og tamme Bier. De vilde vælge gjerne sin Bolig i et hult Træ i Skoven; til de tamme gjøre Menneskene et Hus. Dette Hus gjøres sædvanligt af Halm og kaldes en Kube. Flere saadanne Kuber sættes gjerne sammen under et Tag, og dette kaldes en Bistade eller Bihytte. Den opstilles oftest i Haven, og der bør gjerdes om den, for at ikke Børnene skulle komme altfor nær. Foruden Dronningen, som er den eneste Hunbi, er der i en Kube Vandbier eller Droner og Arbeidsbier. Vandbierne ere Hanner; de arbeide ikke. Arbeidsbierne ere hverken Hanner eller Hunner; men det er disse, som maa bygge Vøxtavlerne og indsamle Føden. De ere meget flittige Dyr; thi allerede tidligt om Morgenen flyve de ud til Arbeide. Naar en ny Kube skal bygges, samle de af Træknoffene et Slags Kit, hvormed de tilstoppe alle Kubens Huller og Sprækker. Derefter opsamle de af Blomsterne det Stof, hvoraf Voxet skal dannes. Dette Stof nedsvælge de og tilberede i Maven Voxet, der udsvædes som smaa Skjel paa Undersiden mellem Baglivets Ringe. Af Voxet dannes Kubens smaa Kammere eller Celler. Disse bruges baade til at gemme Honningen i og til at huse Ungerne. Honningen kommer af Blomsternes søde Saft, som indsuges med Snabelen og forvandles i Biernes Kraa eller Honningmave. Den udtømmes gennem Munden i Cellerne og tjener til Vinterføde for alle Bierne i Kuben; dog behøves dertil ei saa meget, da Bierne om Vinteren holde sig stille og arbeide ikke og spise derfor lidet. De sidde da gjerne sammen i en Klynge for at holde sig varme. Menneskene kunne derfor godt berøve Bierne en stor Del af Honningen og Voxet, uden derfor at maatte dræbe eller slagte den hele Bisværm. En saadan Slagtning sker gjerne med Svovlrøg; men den er grusom og

19

unødvendig. Man skulde lade sig nøie med hver Gang at borttage nogle Kager, saa blev der nok tilbage for Bierne om Vinteren.

Under sit Arbeide summe Bierne sagte, men stadigt. I Kuben er der særdeles rent og ordentligt. Der kan være indtil 20.000 Arbeidsbier, og Dronningen kan i Løbet af en Sommer lægge over 30.000 Æg. Bierne gjøre ikke nogen Fortred, naar man ikke forstyrrer dem; men, gjør man det, da stikke de slemt med Braadden, som sidder i Halen. Kun Dronningen og Arbeidsbierne have Braad; Mandbierne ikke. Naar Bien stikker, sidder dens Braad igjen i Saaret, og selv maa den dø; men Stikket er ofte smerteligt. Bedst lindres Smerten, naar Saaret oversmøres med Olje eller bedækkes med fugtig Jord.

Er der bleven for mange Bier i en Kube, forlader den gamle Dronning Kuben med en Flok af 10—15.000 andre Bier. En saadan Mængde flyvende Bier vækker en stærk Brusen og Susen i Luften. De siges da at sværme. De sætte sig gjerne i en Busk eller et Træ i Nærheden af det gamle Bistade i en tæt Klynge, den ene Bi hængende ved den anden, ligesom en Pose. Man bringer dem da med en Øse ind i en ny Kube, hvor de strax begynde at bygge og indrette sig. Er flere end en Dronning kommen ind i den nye Kube, findes næste Dag alle, paa den ene nær, dræbte udenfor Kuben; i ingen Bisværme taales mere end en Dronning.

23. Bjørnen ved Kuberne.

19

„Hum, hvor sødt det dog lugter hist!
Der er nu Honning, det ved jeg vist;
Men hvad skal de dumme Bier til?
Forklar mig dette, hvo som vil!
For altid er de omkring mit Øre,
Saasnat jeg vil lidt Honning røre.“

Og Honning var der, det vidste han nok;
Men Bamsen var bange for Biernes Flok;
Da tog han sig Mod og Manddomshjerte:
„Jeg ta'r den, — det er kun en ringe Smerte!“
Men Bierne stak ham med hvasse Braad: —
„En beskere Honning jeg aldrig aad.“

24. Rensdyret.

19

Blandt Husdyrene udmærke sig især Kamelen hos Araberne og Rensdyret hos Lapperne. Det sidste ville vi omtale noget nærmere. — Rensdyret hører til Hjorteslægten. Baade Hannen og Hunnen have takkede Horn, ofte et Par Alen lange; dog findes blandt de tamme ogsaa kollede Dyr. I gamle Dage fandtes Rensdyr lige ned til Tyskland, ja selv paa de spanske Bjerger; nu derimod findes de kun i de nordligste Strøg af Europa, Asia og Amerika; men her findes de baade i vild og tæmmet Tilstand. Den vilde Ren søger om Sommeren de høieste Fjeldegne, hvor den er mindre udsat for Varme og Insekter. Om Vinteren tyr den igjen ned i Dalene og til Sletterne. Den tamme Ren kommer aldrig i Hus, men maa hele Aaret selv søge sin Føde. Om Sommeren æder den Græs, Løv og Urter; om Vinteren maa den næsten stedse lade sig nøie med den saakaldte Rensdyrmos. Denne voxer paa Fjeldene, og ved sin skarpe Lugt kan Renen opspore og med sine Forfødder eller sine forreste Takker skrabe det frem

20

under Sneen. Intet Dyr paa Jorden gjør sin Eiermand saa megen Nytte som Rensdyret: dets Skind skaffer ham Klæder og Fodtøi, Seng og Teltbedækning; Senerne bruges til Sytraad; af Knoklerne og Takkerne gjøres Skeer og andre Redskaber; Kjødet er en nærende Føde; Melken er velsmagende og fed, næsten som Fløde, saa at den kan blandes med en stor Del Vand og endda være ligesaa god som Komelk. Men Simlen eller Hun-Renen giver i den bedste Melketid heller ikke mere end en Pægl Melk om Dagen. Man tilbereder ogsaa Ost og Smør af Melken. Desuden nyttes Rensdyret baade til at bære Byrder og til at trække Slæde, derimod ikke til Ridning. Naar Sneen er haard, gaar Rensdyrkjørselen raskt; men et Rensdyr kan dog kun trække en let Slæde med en Mand i. Dersom det underveis bliver træt, vender det sig undertiden om for den Reisende, som i Hast maa vælte Slæden eller Pulken over sig; Dyret udøser da sin Harme over Slæden, indtil det onde Sind er gaaet over, og Reisen kan fortsættes.

For at kunne leve nogenlunde sorgfrit med Familie, maa en Laplænder eie 2–300 Rensdyr; men mange have over 1,000 og ere derved i Besiddelse af en Overflødighed af Handelsvarer, for hvilke de kunne skaffe sig andre nødvendige Ting.

ANDEN AFDELING. FÆDRELANDET.

25. Fædrelandssalme 1).

20

Det Land, hvor Dagens Lys jeg saa,
 Hvor Livets Vei jeg lærte,
 Hvor tidlig jeg med andre Smaa
 Blev lagt ved Jesu Hjerte,
 Det Land, hvor hidtil dagligt Brød
 Af Herrens runde Haand jeg nød,
 Jeg elsker høist af alle.

Om det end ligger høit mod Nord
 Og trænges haardt af Kulde,
 Jeg ved dog intet Sted paa Jord,
 Jeg heller vælge skulde:
 Her er mit Hjem, her bor min Slægt,
 Her under Herrens Varetægt
 Jo hvile mine Fædre.

Jeg ved, at Jorden Herrens er, 21
 At han er allevegne,
 Hans Godhed straalér fjernt og nær
 Til alle Jordens Egne;
 Jeg ved det vel, at mangt et Land
 En større Rigdom vise kan
 Af Herrens gode Gaver.

Dog vist jeg tror, at ingen Egn
 Paa hele Jorden gives,
 Hvor Retfærd har et bedre Hegn,
 Hvor Lykken bedre trives
 End mellem Klipperne i Nord,
 Hvor Fred og Frihed enig bor,
 Og Tro og Love gjælde.

O Gud, som lod mig fødes her,
 Forund mig her at blive,
 Til engang, hvor min Frelser er,
 Et Hjem du mig vil give!
 Lad her min Vandring ende sig!
 Lad her en Grav modtage mig,
 Naar jeg til Hvile stunder!

1) Mel. „Hvad kan os komme til for Nød.“

26. Norges Bebyggelse.

21

Det er rimeligt, at vore Forfædre — Nordmændene — indvandrede til Norge først en god Stund før Christi Fødsel. Det er ogsaa rimeligt, at vore Stamfædre kom fra Rusland ind i den nordlige Del af Landet, dels tillands nordenom den botniske Bugt, og dels vel især tilsøs efter det hvide Hav og Ishavet.

Fra Helgeland udbredte Nordmændene sig efterhaanden sydover; de reiste tilsøs og langs Kysten. Thrønder bosatte sig saaledes omkring Thronhjemsfjorden; Raumer gik fra Romsdalen opad til Gudbrandsdalene og videre langs Logen til Hedemarken og til Romerike; Hørder toge Bolig i Nordhordland og Søndhordland og Ryger omkring Buknfjorden i Ryfylke. Den Gang vare alle nu beboede Dale og Sletter i Norge bevoxede med tæt Skov, og det var Nordmændene, som begyndte at rydde Skovene og at opdyrke Dalene.

Høvdingerne delte Landet mellem sig; det Grundstykke, enhver fik, kaldtes hans Odel, og selv kaldtes han Odelsmand eller Hauld. De, som dyrkede Odelsmændenes Jord til Leie, kaldtes Leilændinger; men Bonde var Navnet paa enhver, som byggede og boede i Landet, hvad enten han var Odelsmand eller Leilænding. Bønderne vare alle fri Mænd; ufri vare Trælerne, som for det meste vare Krigsfanger. Disse behandledes som Ting, og Eierne kunde sælge eller bytte dem bort; men deres Stilling var dog taalelig hos vore Forfædre, og ofte bleve de frigivne.

Nordmænd betyder Mænd fra Norden, og Norge, som i Oldtiden kaldes Nordvegr, betyder den nordlige Vei.

27. Om de gamle Sagn.

21

Om de allerældste Tider i vort Folks Liv have vi kun forunderlige og høist upaalidelige Sagn. Man kan altsaa ikke fæste nogen Tro til dem; men de ere dog af stor Vigtighed, saasom de oplyse vore Forfædres Tænkesæt, Tro, Levevis, Sæder og Skikke. Mange af disse Sagn indeholde desuden adskilligt af Sandheden, naar man blot formaaede at udskille det, som er blevet tildigtet, eller hvormed det senere er blevet udsmykket. — Vi dele Sagnene sædvanligvis i Gudesagn og Heltesagn. Om nogle af de første, nemlig Sagnene angaaende Verdens og de første Menneskers Skabelse, skulle vi tale senere; her ville vi blot anføre, at Odin og hans Hustru, Frigg, raadete som Konge og Dronning for baade Guder og Gudinder, Mennesker og Alfer. Nærmest Odin kom hans Søn Thor, Tordenens Gud og alle onde Jetters eller Jøtners værste Fiende. Balder, Fromhedens Gud, var næst Thor, og Njörd, Vindenes Gud, Frøy, Veirigets Gud, Tyr, Krigens Gud, Brage, Digtekunstens Gud, Heimdal, Himmelens Vogter, og Forsete, Balders Søn og Gud for Ret og Retfærdighed, vare Hovedguderne i Asgaard, Gudernes Verden. Foruden Frigg maa nævnes blandt Gudinderne eller Asynjerne Frøyja,

22

Skjønhedens og Kjærlighedens Gudinde, og Saga, Sagnets og Fortællingens vise Asynje. — Forunderlige, men meget dybsindige ere vore Forfædres Sagn om Træet Yggdrasill, Billedet paa Verdens Opholdelse, om Gudernes og Heltenes Kampliv i Valhall, om deres Feider med Jøtner og de fæle Uhyrer Midgardsormen og Fenrisulven, om den sidste Verdenskamp og Altings Undergang ved Ragnarøkk, hvilket betyder Gudernes Mørke, og endelig om de Godes Gjenoplivelse og Gjenforening i det salige Gimle hos „den Mægtige, som raader for alt.“ — Det er vel værd at høre de faa og forstandige Ord, som Ole Vig herom har udtalt: „Vi se allesammen ret godt, at vore Forfædres Tro i mangt og meget var saare fabelagtig, og at vi skyldte Vorherre stor Tak, fordi han i sin Naade lod Kristendommens Lys komme hid til vore Landemærker. Men endda tør vi nok sige, at faa eller ingen af Hedningefolkene havde en saapas Tro som Nordboernes, og at der i den er bevaret mangt et lidet Glimt af Sandhedens Lys. Igjennem alle vore eventyrlige Gudesagn gaar der nemlig en sand Grundtanke, og det er den, at Mennesket saavel som Verden er skabt og opholdes og styres af en usynlig Magt; at den første lykkelige Tilstand forsvandt, og Freden omskiftedes med Strid; at Døden kun er Gjennemgang til et herligere Liv for dem, der agte paa Gudernes Vilje og Velbehag, og at der vil komme en Ende for de timelige Ting, men ogsaa en Opstandelse og en Regnskabsdag, da alt det Gode og Onde skal skilles ad for evig. Sandelig slige Tanker ere ikke at foragte! — Især maa vi her dvæle ved den Grundsandhed, der øiensynlig traadte stærkest frem af alle, nemlig at der er to Slags Magter til i Verden, onde og gode, og at de første ikke skulde have Lov til at raade, som de vilde, men daglig burde bekjæmpes, indtil de styrtede sammen i Helvede. Saalænge Verden stod, gjaldt det Kamp uden Stilstand, og saa længe øvede Odins Kjæmper sig i Valhall til det sidste store Slag mellem Guderne og deres Fiender; men, naar Slaget var endt, var Ondskaben magtesløs, og Glæden og Freden evig i det guldtakte Gimle. Denne Tro paa det lystige Kampliv og „den evige Glæde,“ og Haabet om det Godes endelige Seier gav den nordiske Hedning Mod til at se Døden i Øinene som en Mand, ja endog falde med Glæde. Han ofrede gjerne Livet; for han troede, at han vilde faa det herligere igjen, og betragtede Døden kun „som Midten deraf.“

Vi ville nu, før vi gaa over til vort Lands sandfærdige Historie, høre nogle af disse Gude- og Heltesagn og begynde da med et Par Sagn om den af Guderne, som vore Forfædre satte øverst: Tordenguden Thor.

28. Thor og Thrudvang.

23

Saa melder en gammel Sanger,
Hvad her I høre faar:
Et Land er nævn't Thrudvanger,
Deri en Hofgaard staar;
Dens Loft er paa Piller ruge,
Af Haller er Huset fuld,
Femhundred fyrgetjuge,
Saa velbeklædt med Guld.

Søer og grønne Volde
 Er trindt om Gaarden lagt;
 Med kobberøde Skjolde
 Er hele Huset takt;
 Det Kobber kan man skue
 Fra Jordens dybe Dal,
 Høit straalere i sin Lue
 Den lyse Kjæmpesal.

Der bor den Gud for Krige,
 Den stærke Asathor;
 Næst Odin, kan man sige,
 Er han mest høi og stor;
 Han styrker bolde Helte
 Alt med sin Manddoms Aand;
 Om Lænd han har et Belte,
 Staalhandske paa sin Haand.

Mjølner, hans tunge Hammer,
 Er dog den bedste Skat;
 Hvorhelst med den han rammer,
 Der følger Døden brat.
 Naar Beltet han griber efter
 Og gjorder om sin Lænd,
 Da voxer snart hans Kræfter
 Vel fremfor alle Mænd,

Den asiatiske Herre
 Med staalbeklædte Bryst
 Tidt spænder for sin Kjerre,
 Har til at age Lyst;
 De Bukke frem han kalder
 Ud af den lune Stald;
 Naar Kjerren vældig gjalder,
 Det kaldes Tordenskrald.

29. Thor henter sin Hammer.

23

Vore Forfædre i den hedenske Tid holdt, som sagt, Thor for den fornemste Gud næst Odin. Stærk var han, og jævnt værgede han Guder og Mennesker mod Jøtnerne. Han agede med Bukke for sin Vogn; da hørtes der stort Døn, som Folk kaldte for Thor-Døn eller Torden. Thors bedste Værge var Hammeren Mjølner; den fik Jøtnerne ofte smage. Hammeren kunde han gjøre stor eller liden, eftersom han vilde; den traf bestandig, naar han kastede den efter noget, og af sig selv kom den altid tilbage. Om de hedenske Guder har vi endnu mange ældgamle Kvad; de ere samlede i en Bog, som kaldes den ældre Edda. Nu skal vi høre, hvad et af disse Kvad fortæller om Thor, da Jøtnerne engang, medens han sov, havde faaet Tag i Mjølner.

Vred blev Thor, da han vaagnede og savnede sin Hammer; hans Skjæg og Haar tog til at riste, mens han kjendte efter den rundt omkring sig. „Hør nu, du Loke,“ sagde han, „min Hammer er stjælen.“ Saa gik de til Frøyjas fagre Tun. „Du maa laane mig din Fjerham, Frøyja,“ sagde Thor, „om jeg skal finde min Hammer.“ „Ja, om den saa var af Guld eller Sølv, skulde du faa den,“ svarede Frøyja. Da fløi Loke afsted; det suste i Fjerhammen, og han kom udenfor Asernes Gaarde og indenfor Jötunheim. Thrym, Thursdrotten, sad paa en Haug; han snoede Guldbaand til sine Hunde og jevnede Manen paa sine Heste. „Hvor staar det til med Aser, (Guder) og hvor staar det til med Alfer?“ spurgte Thrym, „og hvorfor er du ene kommen til Jötunheim?“ „Ilde er det med Aser, og ilde er det med Alfer,“ svarede Loke; „er det dig, som har gjemt Thors Hammer?“ „Ja,“ sagde Thrym, „jeg har gjemt den, og det otte Mil under Jorden. Den faar ingen tilbage, uden at han bringer mig Frøyja til Kone.“ Loke fløi afsted igjen; det suste i Fjerhammen, og han kom udenfor Jötunheim og indenfor Asernes Gaarde. Der mødte han Thor. „Jeg har havt Stræv med mit Ærinde,“ sagde Loke; „Thrym, Thursdrotten, har din Hammer; den faar ingen tilbage, uden at han bringer ham Frøyja til Kone.“ Saa gik de at hitte den fagre Frøyja. „Bind nu Brudelinet1) paa dig, Frøyja,“ sagde Thor, „vi to skal age til Jötunheim.“ Vred blev Frøyja. „Giftesyg maatte jeg være,“ svarede hun, „om jeg agede med dig til Jötunheim,“ og hendes Bryst gik, saa Sylgjerne hoppede. Saa kom alle Aser og alle Asynjer sammen paa Thinge, og de mægtige Guder raadsloge om, hvorledes de skulde skaffe Hammeren tilbage. Da sagde Heimdal; han var den viseste af dem alle: „Lad os binde Brudelin paa Thor; han skal tage Kvindeklaeder paa sig, have Nøkler ved Beltet, og saa skal vi pynte ham med Sylgjer og sætte Hoveddugen vakkert om hans Hoved.“ Thor vilde nødig til. „Aserne monne kalde mig for en Kjærling,“ svarede den stærke Gud, „om jeg lod binde Brudelin paa mig.“ „Men tænk paa det, Thor,“ sagde Loke, „at Jøtnerne snart vil komme til at raade i Asgaard, hvis du ikke faar din Hammer tilbage.“ Det hjalp; Thor lod dem stelle, som de vilde. „Nu skal jeg følge med dig som Tjenestepige,“ sagde Loke, „og saa skal vi to age til Jötunheim.“ Bukkene bleve hentede og i en Fart satte for Skjækerne; de rendte afsted, mens Bjergerne brast, og Jorden stod i Lue. Saaledes agede Thor til Jötunheim.

Da sagde Thrym, Thursdrotten: „Staa op, Jøtner, pynt op i Hallen, bred Klæde over Bænkene og bring mig saa Frøyja til Kone. I min Gaard gaar der guldhornede Kjører og kulsorte Oxer; jeg har nok af alt, baade af Skatte og Smykker; bare Frøyja tyktes jeg at savne.“ Tidlig om Kvelden kom Gjæsterne sammen, og Laget begyndte. Thor aad alene en Oxe, otte Lax, al den Kraas2), som Kvinderne skulde have, og han drak tre Saald Mjød. Da sagde Thrym, Thursdrotten: „Aldrig saa jeg en Brud bide hvassere, og aldrig saa jeg en Mø drikke mere Mjød.“ „I otte Dage har Frøyja intet smagt; saa længtede hun efter Jötunheim,“ sagde Loke. Thrym ludede sig under Linet; han fik Lyst til at kysse; men ræd for han tilbage, saa lang Salen var. „Hvi er Frøyjas Øine saa hvasse? de brænde som Ild,“ raabte han. „I otte Nætter har Frøyja ikke sovet; saa længtede hun efter Jötunheim,“ svarede Loke. Thryms fæle Søster kom derpaa ind og bad om Brudegave, og da sagde Thrym, Thursdrotten: „Bær saa Hammeren ind, læg den i Brudens Fang og vi os sammen.“ Den stærke Thor blev hjerteglad, da han atter holdt Hammeren i sin Haand. Der dræbte han Thrym, Thursdrotten, hans fæle Søster og Jøtnens hele Slægt. Saaledes hentede Thor sin Hammer.

1) Brudelin var et Slags Hovedtøj af Linned, som Bruden havde for Ansigtet.

2) Lækkerheder, deraf kræsen.

30. Thors Færd med Loke.

Ned ad den hvalte Bue
 Da kjørte Akethor;
 Der stod en Rosenlue
 Langs med de brede Spor.
 Heimdal ¹⁾ i Hornet stødte,
 Da Kjerren forbi ham gik;
 Der syv Jomfruer mødte
 Gud Thor med milde Blik.

Da saa man dybt fra Jorden
 Et svart og bistert Syn;
 Det buldrede med Torden,
 Det glintede med Lyn.
 Guldkjerren som en Svane
 Da skilte Skyen ad;
 Den høie Jötunbane ²⁾
 Deri med Loke sad.

Kjørte den bolde Herre,
 Den stærke Asathor,
 Med Loke ³⁾ paa sin Kjerre
 Nedad den grønne Jord;
 Smaafugle sang paa Kviste,
 Sig bøied de smækre Trær,
 Ret ligesom de vidste,
 At Valhalls Gud var nær.

Roser og smaa Fioler
 Da falmed for hans Blik;
 Den spæde Blomst ei taaler
 Saa svar en Luedrik;
 Sig deres Kalke lukked
 Langs ad den stolte Vei;
 Det var ret, som de sukked,
 Fordi han saa dem ei.

Da monne Solen dale;
 Dens røde Straaler veg;
 Over de Bølger svale
 Den gule Maane steg.
 Forbi to Kjæmpehøie
 Da kjørte den Herre mild;
 Der smilte først hans Øie
 Med en lemfældig Ild. —

31. Balders Død.

Balders Fader var Odin, og hans Moder var Frigg. Om ham er der bare Godt at berette. Han var den bedste af Guderne, og af alle havde han godt Lov. Han var fager og lys, og den hvideste af alle Blomster kaldtes Balders Braa eller Balders Øienlaag. Vis og mild var han ogsaa, og hans Dom kan ikke rygges. Hans Hjem var i Breidablik i Himlen, og der kan intet Urent findes. Hans Hustru var den trofaste Nanna.

Balder den Gode drømte tunge Drømme og tyktes, at han var feig (Døden nær). Han fortalte Aserne sine Drømme; da samlede de sig paa Thinge og tog det Raad, at man skulde bede om Fred for Balder mod alt det, som ondt var. Frigg tog Ed af alle Verdens Ting, at de skulde værge Balder; hun tog Eden baade af Ild og Vand, af Jern og alskens Malm, af Sten og Træ, af Sot og Dyr, af Fugle og af Edderorme. Da dette var gjort, stillede Aserne for Moro Skyld Balder frem paa Thinge, og nogle skjød paa ham, andre hug til ham, og andre igjen kastede Sten paa ham. Men, hvad de saa gjorde, led han ligevel intet Men af det, og derover vare nu Aserne meget glade. Bare Loke, som ogsaa var tilstede, kunde ikke like dette. Han skabte sig om til en Kvinde og gik til Friggs Hjem. Frigg spurgte, om denne Kvinde vidste, hvad Aserne havde for sig paa Thinge. Loke svarede, at de alle skjød efter Balder, men at han dog ikke havde det mindste Men deraf. Da sagde Frigg: „Nei, hverken Vaaben eller Træ vil gjøre Balder noget Ondt; thi jeg har taget Ed af dem alle.“ Loke spurgte: „Har da alle Ting svoret at værge Balder?“ Frigg svarede: „Der voxer vel en ørliden Kvist strax østenfor Valhall; den heder Misteltein; men den tyktes mig for ung til at kræve nogen Ed af.“ Loke gik bort, sled Mistelteinen op og gik til Things med den. Hød stod yderst i Mand-Ringen; thi han var blind. Da sagde Loke: „Hvi skyder ikke du efter Balder?“ Han svarede: „Ikke kan jeg se, hvor han staar, og desuden er jeg vaabenløs.“ Loke sagde: „Du maa da gjøre som de andre og vise Balder den samme Hæder som de; jeg skal vise dig, hvor han staar. Skyd efter ham med denne Kvist.“ Han tog Mistelteinen og skjød efter Balder, eftersom Loke viste ham. Skudet gik tvers igjennem ham, og Balder faldt død til Jorden; det var den største Ulykke, som nogensinde er hændet baade Guder og Mennesker. Da Aserne saa Balder falde, tabte de rent Mælet og tænkte ikke paa at løfte ham op; den ene saa paa den anden, og alle vare lige vrede paa den, som havde øvet Daaden; men ingen kunde hevne Drabet, da det hellige Sted, de stod paa, var fredlyst. Da de saa prøvede paa at tale, kom Graaden frem, og ingen kunde med Ord udsige den anden sin Sorg. Odin tog sig mest nær af denne Ulykke, da han klarest skjønnede, hvor meget Aserne tabte ved Balders Død. Da Guderne kom til Sands og Samling, spurgte Frigg, hvem af Aserne vilde vinde hendes Huldskab og ride Helveien¹⁾ og friste, om han kunde faa tale med Balder og byde Hel Løsepenge, for at hun skulde lade Balder fare hjem igjen til Asgaard. Hermod den Raske, Odins Svend, tog paa sig denne Færd, og saa blev Odins Hest Slepner ledet frem; Hermod steg paa den og satte afsted i al Hast.

Aserne tog Balders Lig og flyttede det til Søen; de vilde stable op et Baal ombord paa hans Skib og brænde Liget der. Da Balders Lig blev baaret ombord, og hans Hustru Nanna, Neps Datter, saa dette, brast hendes Hjerter af Sorg, og hun blev ogsaa lagt paa Baalet. Det blev tændt, og Thor viede Baalet med sin Hammer. Mange Slags Væsener mødte frem ved Balders Ligfærd. Først Odin; med ham kom Frigg og Valkyrjerne og hans Ravne. Frøy agede i en Kjerre med Galten Guldbørste. Heimdal red paa sin Hest Guldtop, og Frøyja agede med sine Katte. Mange af Rimthuserne og Bergriserne vare og tilstede. Balders Hest med fuldt Sadeltoi blev ogsaa ført ud paa Baalet.

Om Hermod er at fortælle, at han red ni Nætter igjennem mørke og dybe Dale. Han kom til Aaen Gjall, red over Gjallarbroen, og, da han kom til Helgrinden, steg han af Hesten, spendte Sadelgjorden fastere, steg saa op igjen og satte Sporene i Slepner. Da sprang Hesten saa høit over Grinden, at den ikke engang rørte ved den. Hermod red til Hels Hal, steg af Hesten og gik

ind. Der saa han sin Broder Balder sidde i Høisædet, og Hermod blev der om Natten. Om Morgenen bad Hermod Hel om, at Balder maatte faa ride hjem med ham til Asgaard, og talte om, hvor stor Graad der var blandt Aserne. Hel sagde, at hun nu vilde prøve, om Balder var saa venneseel, som man sagde, og, hvis alle Verdens Ting, baade levende og døde, græd over ham, skulde han faa fare tilbage til Aserne; men, var der nogen, som ikke vilde græde, skulde Balder blive hos Hel. Da stod Hermod op; Balder fulgte ham ud af Hallen, tog en Ring og sendte Odin den til Minde. Nanna sendte Frigg et Teppe og andre Gaver og til Fulla, Friggs Terne, sendte hun en Fingerring. Da red Hermod tilbage til Asgaard og talte om alle de Tidender, han havde seet og hørt.

Aserne sendte nu Sendemænd over al Verden, som skulde bede alle Ting om at græde Balder ud fra Hel. Alle gjorde det, Mennesker og Dyr, Jord, Stene, Træer og al Malm. Da Sendemændene drog hjem og havde vel røgtet sit Ærinde, traf de i en Hule paa en Jøtunkvinde, som hed Thøkt. De bad hende ogsaa at græde Balder fra Hel; men hun svarede:

Thøkt mon græde
tørre Taarer
over Balders Baalfart;
Hel beholde, hvad hun har!

Saa siger man, at denne Jøtunkvinde ikke var nogen anden end Loke, som voldte Aserne saa meget ondt.

-
- 1) H. med sit Gjallarhorn var Gudernes Skiltvagt ved Himmelbroen (Bifrøst) udenfor Asgaard.
 - 2) D. e. Jøtnernes Banemand, Drabsmand.
 - 3) L. var af Jøtunslægt og optagen blandt Guderne, men voldte dem megen Ulykke, skjønt han ogsaa undertiden var dem til Hjælp.
 - 1) Dødningeveien.

32. Hvorledes Loke blev straffet.

Loke var af Jötunæt; han var fager at se til, men af ondt Sindelag og meget ustø. Desuden var han slu og fuld af alskens List. Aserne blev, som man kan vente sig, meget vrede paa Loke, der havde voldet Balders Død; derfor løb han bort og gjemte sig paa et Fjeld. Stundom gjorde han sig om til en Lax og skjulte sig i en Fos; men Aserne fangede ham med et Garn. Derpaa bragte de ham hen i en Hule, og her tog de tre-Heller, som de satte paa Kant og borede Huller igjennem. Loke blev bunden til disse Heller, og den ene stod under hans Axler, den anden under hans Lænder og den tredje under hans Knæer. Saa tog de en Edderorm og fæstede den op over ham, saa at Edderet af Ormen kunde dryppe i hans Ansigt. Men hans Kone Sigyn staar hos ham og holder et Kar under Edderdryppene. Naar Karret er fuldt, gaar hun hen og slaar Edderet ud; men imens drypper det i hans Ansigt, og det gjør saa ondt, at han vrider og snor sig, saa det er en Gru. Saaledes skulde han ligge bunden til Ragnarøkk eller Gudernes Undergang.

33. Helge Hundingsbane og Sigrun.

I den ældre Edda findes der foruden Kvadene om Guderne ogsaa mange Frasagn om Helte eller Halvguder. De indeholde vistnok mange Træk af hedensk Grumhed og vild Hevgjerrighed, som den Kristne maa hade og afsky; men meget er der dog i disse Frasagn,

der maa røre og tiltale os paa det inderligste, og som vi her ville omtale, fordi de skildre os Tidsalderens Tænkemaade. Helge Hundingsbane var slig en navnkundig Helt. Dette Kjendingsnavn fik han, da han fældte Kong Hunding, som hans Fader havde Ufred med. Siden vandt han over Kong Hundings fire Sønner, og, da Kong Høgenes Datter Sigrun kom til ham og bad ham om Hjælp, fordi hendes Fader vilde gifte hende med den onde Kong Hødbrodd, som hun ikke vilde have, begyndte han ogsaa Ufred med denne Konge. Sigruns Fader og to Brødre holdt sammen med Hødbrodd, og i Slaget faldt de alle paa Sigruns Broder Dag nær. Sigrun takkede Helge for hans Daad, og han talte om, hvor ondt det gjorde ham, at han foruden at fælde Hødbrodd ogsaa havde voldet hendes Faders og Broders Død, og søgte at trøste hende; men hun græd. Siden ægtede Helge Sigrun, og de fik flere Sønner. Helge blev ikke gammel; hans Svoger Dag fældte ham og hevnedes saaledes sin Faders Død. Dag fortalte sin Søster denne Tidende; da blev Sigrun rent ude af sig selv af Sorg og ønskede alt ondt over sin Broder og sagde:

„Ei skride Skibet,
som under dig skrider,
om end det blæser
bedste Medbør;
ei løbe Hesten,
som under dig løber,
om end din Fiende
dig følger i Hælen.
Ei bide Sværdet,
som du svinger,
uden det synger
dig selv om Hov'det;
da først var Helges
Død ret hevnet,
hvis du var en
Varg udi Skogen,
uden alt Gods,
uden al Glæde,
fik blot døde
Kroppe til Føde.“

Der blev gjort en Haug over Helge. En Kveld gik Sigruns Trælkvinde forbi Helges Haug og saa, at Helge red til Haugen med mange Mænd. Trælkvinden sagde Sigrun denne Tidende, og da gik Sigrun ind i Haugen til Helge. „Jeg er saa glad over at se dig igjen, Helge!“ sagde hun; „men dit Haar er rimet, og du er blodig, og dine Hænder ere saa kolde.“ „Det er din Skyld, Sigrun,“ svarede han; „thi du græder hver Aften, før du sovner, saa tunge Taarer, og hver blodig Taare falder paa mit Bryst, saa indtrængende og saa isende kold.“ „Om vi end miste vore Kjære og vore Lande, skal vi dog ikke tabe Modet, og ingen skal kvæde Søragesang, fordi han ser Saar paa mit Bryst.“ Sigrun blev hos Helge i Haugen om Natten, og om Morgenens red han bort med sit Følge. Men den næste Nat ventede Sigrun ham faafængt; og hun sørgede sig inden kort til Døde.

34. Sigurd Favnesbane og Brynhild.

Den allernavnkundigste Helt, som den ældre Edda har saa mange Sange om, var Sigurd Favnesbane. Dette Kjendingsnavn fik han, fordi han dræbte den fæle Lindorm Favner, som laa paa Gnitaheden og vogtede en stor Skat. Sigurd tog hele Skatten, og det var saa meget Guld, at han kunde fylde to store Kister med det. Derpaa drog Sigurd til Frankland, og her trolovede han sig med Brynhild paa Hindarfjeld; rundt om hendes Sal brændt der altid en stor Ild, og hun lovede, at hun ikke vilde ægte nogen anden end den, som kunde ride igjennem Luen; thi det, mente hun, kunde ingen anden end Sigurd gjøre.

Sigurd red dernæst afsted, indtil han kom til Kong Gjukes; hans Kongedømme var søndenfor Elven Rhin. Gjukes Børn kaldtes Gjukungerne; de vare fagre og stærke fremfor alle andre; Sønnerne hed Gunnar, Høgne og Guttorm, og Datteren hed Gudrun. 29

Gjukes Hustru hed Grimhild; hun forstod Troldskab og vilde gjerne have Sigurd, som eiede den store Favnesskat, gift med sin Datter. Men Sigurd elskede Brynhild, tænkte altid paa hende og vilde ikke bryde den Troskabsed, han havde svoret sin Fæstemø. Da lavede Grimhild til en Trolddrik, som hun gav Sigurd, og, da han havde drukket denne Drik, havde han aldeles glemt Brynhild, og derpaa ægtede han Gudrun og gjorde Fostbroderlag med hendes Brødre.

Grimhild raadete sin Søn Gunnar at fri til Brynhild paa Hindarfjeld. Han drog afsted, og Sigurd fulgte med ham. Men Gunnar kunde ikke ride igjennem Luen, som brandt omkring Brynhilds Sal. Da red hans Fostbroder Sigurd i Gunnars Skikkelse igjennem Luen og holdt Bryllup med Brynhild. Han gav hende en Ring, som kaldtes Andvare-Ringen og hørte med til Favnes Skat, og fik en anden Ring i Stedet af Brynhild. Derpaa byttede Sigurd igjen Skikkelse med Gunnar. Brynhild fulgte med til Kong Gjukes Gaard; her blev Brylluppet med Gunnar drukket paany, og da først kunde Sigurd huske paa alle de Eder, som han og Brynhild havde svoret hinanden; han blev fuld af Sorg, men lod sig ikke mærke med noget.

35. Brynhild og Gudrun.

Engang gik Brynhild og Gudrun ud i Rhinelven for at to sit Haar. Brynhild gik længere ud og sagde, at hun ikke vilde to sig i det Vand, som randt fra Gudruns Haar, eftersom hun havde den modigste Mand. Men Gudrun gik da endnu længer ud i Elven og sagde, at hun havde den største Ret til at staa øverst, da der ikke var nogen Mand, som kunde komme op imod Sigurd Favnesbane. Da sagde Brynhild: „Sigurd vog vel Lindormen Favner; men ikke turde han ride gjennem den Lue, som brandt omkring min Sal; det turde alene Gunnar gjøre, og hans Idræt var den største.“ Gudrun lo og sagde: „Du tror da, at det var Gunnar, som red gjennem Luen? nei det var han, som satte Andvare-Ringen paa din Haand og fik den Guldring af dig, som du kan se, at jeg nu bærer; og ikke tror jeg, at det var Gunnar, som vandt Favnesskatten paa Gnitahede.“ Brynhild kjendte sin Ring igjen paa Gudruns Haand; hun forstod altsammen, blev bleg, men sagde intet. Fra den Stund var hun stille og fuld af Sorg. En Kveld bad Gudrun hende at være lystig som før. „At du kan være saa haard mod mig,“ svarede Brynhild. „Hvorfor er du da saa sorgfuld?“ spurgte Gudrun. „Jeg kan ikke unde dig Sigurd,“ svarede hun, „vi to havde svoret hinanden Troskab for bestandig; de, som sveg mig, vidste det, og derover maa jeg tage Hevn.“ „Du er da ellers nok saa godt gift, Brynhild!“ sagde Gudrun. „Aa nei, Gudrun,“ svarede Brynhild, „Sigurd kan jeg aldrig glemme, og ikke kan jeg unde dig, at du har en navnkundigere Mand end jeg; Sigurd dræbte Favner, og Sigurd red igjennem Ilden; de Idrætter ville mindes, saalænge Verden staar. Ond var ogsaa din Moder, som kunde nænne at give Sigurd den Trolddrik, saa han glemte mig.“

36. Sigurds og Brynhilds Død.

Brynhild lagde sig syg, og Gunnar gik hen for at lette hendes Sind; men hun vilde ikke aabne sit Hjerte for ham. Da bad han Sigurd prøve paa at lindre Brynhilds Sorg. Sigurd og Brynhild talte da sammen; de mindedes sine Eder og skjønnede, hvorledes Grimhild havde sveget dem. Sigurd bød sig til at forskyde sin Hustru Gudrun; men dertil var Brynhild for stormodig, og Sigurd gik bort, fuld af Sorg. Brynhild kunde fremdeles ikke unde Gudrun at have Sigurd til Mand, og hun fik Gunnar og sine Svogre til at fælde ham. Det var om Natten, mens Sigurd sov ved Gudruns Side, at Sigurd fik Banesaar. Da Gudrun vaagnede i Sigurds Blod, slog hun sine Hænder sammen af Sorg; men i Førstningen kunde hun ikke græde. Mænd og Kvinder søgte faafængt at lette hendes Sorg, og, først da de tog Klædet bort fra Sigurds Lig, og hun saa hans blodige Saar og hans brystne Øine, først da kunde hun faa græde; da randt hendes Taarer saa stridt, og hun fandt Ord for sin Sorg. Brynhild hørte Gudruns Graad, og da tog hun til at le, saa det hørtes over hele Tunet. „Nu, Kong Gjukes Børn, kan I nyde godt af eders Lande og af eders Mænd,“ sagde hun; „nu er Sigurd fældet, og han var navnkundigst af eder alle. Ham havde jeg svoret trofaste Eder, ham alene elskede jeg, og ikke kunde jeg unde nogen anden at have ham til Mand. Nu er han død, og selv vil jeg følge ham i Døden.“ Derpaa lagde hun Sværdet igjennem sig, og før sin Død bad hun, at man skulde lægge hende og Sigurd paa samme Baal. Baalet blev bygget, som hun havde bedet om, og der blev baade Brynhild og Sigurd Favnesbane brændte.

37. Fridthjof den Frøkne.

Bele var Konge i Sogn i Norge. Hans Kongsgaard stod paa Systrand i Sogn nær ved Baldershage; saaledes kaldtes et Tempel eller Hov, som var bygget der for Guden Balder. Beles Sønner hed Helge og Halfdan; de slægtede ikke paa Faderen og var lidet omtyakte. Beles Datter var Ingebjørg den Fagre. Ligeoverfor Baldershagen paa den anden Side af Fjorden boede Kong Beles gamle Ven, Bonden Thorstein Vikingssøn, paa Gaarden Framnes. Thorsteins Søn Fridthjof var godt likt af alle; han var stor og vakker og den første i alle Idrætter. Formedelst sin Raskhed og sit Mod kaldtes han med Tilnavnet den Frøkne, det vil sige den Uforfærdede. Fridthjof og Ingebjørg fostredes hos Bonden Hilding, og de lagde tidlig Elsk til hinanden. Kong Bele og Thorstein døde paa samme Tid; Beles Sønner tog da Kongedømmet, og Fridthjof drog om paa Vikingstog, samlede sig store Rigdomme, øvede navnkundige Idrætter, og han blev ligesaa vennet, som Helge og Halfdan vare hadede. Derfor bar Kongerne Avind til ham, og, da Fridthjof friede til deres Søster Ingebjørg, svarede de ham nei og sagde, at han, som bare var Bonde og ikke af Kongesæt, ikke maatte have saa store Tanker. Derpaa fik Kongerne Ufred med den gamle Kong Ring; Fridthjof blev siddende hjemme, mens Kongerne drog i Leding, og, da Brødrene var borte, traf Fridthjof og Ingebjørg ofte sammen; de svor hinanden Troskab og byttede Ringe. Halfdan og Helge vovede ikke at holde Slag med Kong Ring, da han havde for mange Folk; derfor tog de ham til Overkonge og lovede ham Søsteren Ingebjørg tilægge.³¹ Fridthjof reiste derpaa til Orknøerne, for at kræve Skat for Kongerne hos Jarlen der, og, saasnart Fridthjof var borte, plyndrede og brændte Brødrene hans Gaard, og Ingebjørg maatte holde Bryllup med Kong Ring. Den Guldring, hun havde faaet af Fridthjof, bad hun Helges Kone at give ham igjen.

Fridthjof kom tilbage med Skatten. Han spurgte snart, hvad der var skeet, medens han var borte, og, da han naaede Framnes, sagde han: „Her ser alt svart ud, og her har ingen Venner syslet.“ Han drog strax over til Systrand. Kongerne og deres Koner vare i Baldershagen, og her holdt de netop paa at ofre til Balder. Med en tung Pengepung i Haanden gik Fridthjof lige

hen til Kong Helge. „Her er Skatten,“ sagde han og slog Pengepungen saa haardt i Ansigtet paa Helge, at to Tænder gik løs i hans Mund. Derpaa fik Fridthjof se, at Helges Kone havde den Guldring om Armen, som han havde givet Ingebjorg. Hun var ifærd med at varme et af Gudebillederne ved Ilden og smøre det med Fedt, som Skikken var ved Ofringer. Fridthjof rev Ringen af hendes Arm, saa hun slap Gudebilledet i Ilden, og snart stod hele Baldershagen i Lue. Fridthjof, som saaledes var Skyld i, at Templet brændte, blev nu varg i véum ¹⁾ eller fredløs, og i tre Aar laa han ude paa Vikingstog i fremmede Lande.

38. Fridthjofs Vikingebalk.

31

Nu han svævede kring paa det vildene Hav;
Han for vide som jagende Falk;
Men for Kjæmper ombord skrev han Love og Ret;
Vil du høre hans Vikingebalk?

„Ei maa teltes ombord, ei maa soves i Hus;
Inden Salsdør blot Fiender staa.
Viking sover paa Skjold og med Sværdet i Haand,
Og til Telt har han Himlen den blaa.

Kort er Hammerens Skaft hos den seirende Thor,
Blot en Alen langt Sværdet hos Frøy.
Har du Mod, har du nok. Gaa din Fiende nær,
Og for kort er din Klinge da ei!

Naar det stormer med Magt, heis da Seilet i Top!
Det er lystigt paa stormende Hav.
Lad det gaa! lad det gaa! Den, som stryger, er ræd;
Før du stryger, gaa heller i Grav!

Mø er fredlyst paa Land, maa ei komme ombord;
Var det Frøya, hun sveg dig dog nok;
Thi den Grube paa Kind er den falskeste Grav,
Og et Net er den flyvende Lok.
Seiler Kræmmeren frem, du beskytte hans Skib; 32
Men den Svage ei nægte dig Told!
Du er Konge paa Sjø; han er Træl af Gevinst,
Og saa godt som hans Guld er dit Staal.

Gods maa skiftes paa Dæk gennem Terningekast;
Hvor den falder, beklag du ei dig!
Men Sjøkongen selv kaster Terningen ei;
Han beholder blot Æren for sig.

Kommer Vikingskib, bliver Entring og Strid;
Det gaar hedt under Skjoldene til.
Om du viger et Skridt, har du Afsked fra os;
Det er Loven; gjør nu, som du vill!

Vær med Seier tilfreds; den, som beder om Fred,
 Har ei Sværd, er din Fiende ei.
 Bøn er Valhallas Barn; hør den Blegnedes Røst!
 Den er Niding, som giver den Nei.

Saa er Vikings Gevinst, og det pryder sin Mand,
 Naar paa Bryst eller Pande det staaar.
 Lad det bløde! forbind det, naar Døgnet er endt —
 Men ei før, vil du hilses for vor!“

Saa han ristede Lov, og hans Navn med hver Dag
 Voxte vide paa fremmede Kyst,
 Og sin Lige han fandt ei paa blaanende Sjø,
 Og hans Kjæmper de strede med Lyst.

¹⁾ D. e. Ulv i Helligdommen.

39. Fridthjof som Gjæst.

32

Men Ingebjørg kunde Fridthjof aldrig glemme, og derfor reiste han op til Ringerike, for at gjæste Kong Ring og se, hvorledes Ingebjørg havde det. Forklædt som en gammel Saltbrænder, med en grov Kufte over fine Klæder, kom han en Kveld ind i Kong Rings Hal og blev staaende ved Døren. Kong Ring lagde Mærke til den høie og svære Mand, som stod der ved Døren, og spurgte, hvad han hed. „Jeg hed Fridthjof (Fred-Tyv), da jeg for med Vikinger,“ svarede han; „nu har jeg en Stund været Saltbrænder. Min Hu drev mig hid, og Hjem har jeg ikke.“ Dronning Ingebjørg bød ham fare andensteds hen og tyktes, det var underligt, at Kongen kunde have Lyst til at tale med saadanne omløbende Folk, som kom til Gaarden. Men Kong Ring kunde godt like den Fremmede. „Kast Kuften af dig,“ sagde han, „og sid ned hos mig.“ Fridthjof kastede Kuften af og stod nu i mørkeblaa Kjortel, med Sværd ved Siden, et Sølvbelte om Livet og Ingebjørgs Ring om Armen. Men om Hovedet beholdt han en stor Skindhue, saa man ikke godt kunde se hans Ansigt. Ingebjørg blev blodrød; thi hun kjendte Ringen. „Der har du en fager Ring,“ sagde Kongen, „og længe har du maattet brænde Salt, førend du fik den Ring.“ Fridthjof sagde, at det var hans Fædrearv. Han blev der om Vinteren. Dronningen talte ikke stort med ham; men Kongen desto mere. Engang, da Kong Ring og hans Dronning skulde kjøre over Isen, varede Fridthjof dem; ligevel drog de afsted. Isen brast, og baade Kongen og Dronningen vilde have druknet, hvis ikke Fridthjof med et eneste Tag havde trukket baade Hest, Slæde, Konge og Dronning op. „Det var et godt Tag,“ sagde Kong Ring; „ikke engang Fridthjof den Frækne kunde have gjort det bedre“.

33

40. Isfarten.

33

Kong Ring med sin Dronning til Gjæstebud for,
 Og Isen ligger saa blank paa Fjord.

„Tag ei over Isen!“ — den Fremmede bad —
 „Den brister, og dybt er det kolde Bad“.

„Ei Konge drukner saa let,“ kvad Kong Ring,
„Den, som er ræd, kan gaa Kyst omkring.“

Den Fremmede syntes i Hu saa mod;
Dog spændte han Staalsko i Hast paa Fod

Og Skagler nu spændtes til stærken Bov,
Og Isen bølged for staalklædt Hov.

„Stræk ud,“ raabte Kongen, „min Traver god!
Lad se, om du er af Sleipners Blod!“

Over Isen det gaar som en Kastevind;
Ei agtes paa Dronningens blege Kind.

Men staalskoet Gjæst staar ei heller stil;
Han farer forbi dem, saa tidt han vil.

Han slaar mangel Rune i Isens Favn,
Og Ingebjørg kjører henover sit Navn.

Saa stevned de frem paa Banen glat,
Men Ran, den Falske, opvaagned brat;

Hun stødte et Hul i sit Sølvetag,
Og Hest og Slæde sank ned med Brag.

Og blegere end blev Ingebjørgs Kind;
Da kommer den Gjæst som en Hvirvelvind.

Han bored Slaalsko i Isen fast,
Og greb saa i Traverens Man med Hast.

Han bøied forover sin Kjæmpekrop,
Og rev med et Ryk Hest og Slæde op.

Ring sagde: „det Tag kan man kalde stort;
Selv Fridthjof ei skulde det bedre gjort.“

Saa vendte de atter til Kongsgaard om;
Den Fremmede blev der, til Vaaren kom.

41. Slutning paa Fridthjofs Saga.

34

Ud paa Vaaren hændte det engang, da Kong Ring sammen med sine Hirdmænd og Fridthjof reiste ud for at veide Dyr, at Ring og Fridthjof kom til at være alene sammen paa et ensomt Sted i Skoven. Kongen lagde sig til at sove, endda Fridthjof bad ham heller at ride hjem. Da Kongen var sovnet, tog Fridthjof sit Sværd og slængte det langt fra sig. Lidt efter reiste Kongen sig og spurgte: „Er det ikke saa, Fridthjof, at mangt og meget kom dig ihu, men at du

bestod Fristelsen? Jeg har kjendt dig fra den første Kveld, du kom i min Hal, og du skal ikke heller saa snart skilles fra os.“ Fridthjof takkede, men sagde, at han snart maatte afsted, da hans Mænd ventede ham.

En Morgen tidlig traadte Fridthjof frem for Kongen og Dronningen for at sige Farvel. Han takkede Kongen for hans Venskab og gav Ingebjørg sin Armring. „Hun fik dog den bedste Løn,“ sagde Ring leende, „endda hun ikke har været saa venlig mod dig som jeg.“ Kong Ring vilde ikke høre noget om Reisen. „Bliv her, Fridthjof,“ sagde han; „styr Landet, medens mine Børn ere smaa; jeg venter snart min Død; da skal du have min Kone og alt, hvad jeg eier.“ Fridthjof blev derpaa Kongens Jarl. Kort efter døde Kong Ring, og han blev lagt i Haug med meget Gods. Ved hans Gravøl blev ogsaa Fridthjofs og Ingebjørgs Bryllup drukket.

Siden blev der Ufred mellem Fridthjof og Ingebjørgs Brødre. Helge faldt, og Halfdan blev Fridthjofs Herse og maatte give ham Skat. Da Rings Sønner vare voxne, flyttede Fridthjof med Ingebjørg til Sogn; han blev en mægtig Konge, øgede sit Land og fik mange Sønner.

42. Harald Haarfagre og Ragna Adilsdatter.

34

Vi har endnu mange flere Sagn om Konger og Helte, som skal have levet før den Tid, da paalidelige og troværdige Sagaer begynde. Blandt de navnkundigste af disse Helte er Starkad Sturvirkssøn, som var med i Braavallaslaget mellem Kong Sigurd Ring og Kong Harald Hildetand, og Søkongen Hagbard, som lod sit Liv for sin Elskov til den fagre Signy.

Fra Harald Haarfagre, Halfdan den Svartes Søn, har vi først aldeles troværdige Sagaer. Han samlede de enkelte Fylker her i Landet til et stort Kongedømme; før den Tid var der nemlig mange Smaakonger i Norge. Det er nu snart 1000 Aar, siden Harald saaledes grundede Norges Kongerige, og herom fortæller hans Saga saaledes:

Ragna Adilsdatter hed en Mø, som eiede næsten hele Thoten og Land. Hun var stormodig og fager. Ragnas Fader var død, og hun var hans eneste Barn. Den Gang var Harald tolv Aar gammel og Ragna af samme Alder. Harald lagde stor Elsk til Ragna, og i et Julelag paa Hadeland friede han til hende. Hun svarede: „Vistnok kan jeg ingen bedre Mand ønske mig; du er baade af kongelig Æt; og du er selv Konge og en vakker Mand; men, faar jeg raade mig selv, vil jeg enten ingen Mand have eller ogsaa den, som vinder hele Norge.“ Harald tyktes, dette var Ord at tænke paa, og han takkede Ragna, fordi hun havde mindet ham om det, som han nu undrede sig over, ikke før var faldt ham ind. „Og,“ sagde han, „det lover jeg helligt og kræver den Gud til Vidne, som har skabt mig og raader for alt, at jeg ikke skal klippe eller kjemme mit Haar, førend jeg har taget hele Norges Rige.“ Haralds Morbroder Guttorm takkede ham for disse Ord og sagde, at det var kongeligt at holde dem. Harald samlede strax en Hær og vandt det ene Fylke efter det andet. Det sidste Slag vandt han i Hafrsfjorden, tætved Stavanger, i Aaret 872, og efter dette Slag fik han ingen Modstand mere. Kort efter var Kongen i et Gjæstebud hos Ragnvald Mørejarl; her lod han greie sit Haar, som da i ti Aar havde været floket og uklippet. Jarlen selv klippede Haaret og gav Harald Kjendingsnavn og kaldte ham Haarfagre.

43. Skaldens Løn.

Konning Harald sidder i Kjæmpelag,
Kong Halfdan ved hans Side, —
Søn og Fader de boldeste Mænd,
Der spurgtes i Norden vide.

Alle de Kjæmper, der holdt sig
gild,
Sig flokked hos dem tilsammen;
Alle de Skalde, der holdt sig gjev,
Dem muntrede Lagets Gammen.

Kjæmperne drukke, mens Skaldene sang, —
Som Elvesus monne det gjalde;
Guttorms Harpe klang som en Fos,
Der durede over dem alle.

Guttorms Harpe klang som et Hav,
Hvori sig Elvene sænke;
Blodet brused i Kongernes
Bryst; —
De reiste sig baade fra Bænke.

En bød Skalden røden Guld,
Den anden Gaard til Eie;
Skalden mente, at Gaard og Guld
Ei kunde hans Kvad opveie.

Kongerne bød ham vælge frit; —
Da kvad den vise Sanger:
„Stort var Ordet i Kongers Mund,
Og jeg paa Ordet dem fanger.“

„Fang os!“ kvad de, mens Haand
de gav,
„Vi lade os villig binde.“ —
Gubben for sin stille Færd,
Fast gik ham Sagen af Minde.

Mer og mer ham gik af Hu,
Hvad hele Livet ham skjenked;
Alle hans Tanker mod Høiens
Fred
Saa længselsfulde sig sænked.

Brat — saa gjalder i Norges Dal
Lurens skingrende Toner;
Hvast de for fra Bygd til Bygd
Henover Birkenes Kroner.

Halfdan var det, Kongens Søn,
Med blinkende Sværd i Hænde;
Harald farer med harmfuld Hu,
At møde den trodsige Frænde.

Søn mod Fader — og Sværd
mod Sværd —
Det skar i Kjæmpernes Øie;
Landet herjet ved Landsmænds
Haand, —
Det maatte den Haardeste bøie.

Se, da rørte Odin selv
Ved Guttorms døende Tanke:
Skalden spurgte den Frændefærd;
Sin Kraft saa monne han sanke.
Foden svigted; men stærk i Hu,
Han lod sig paa Skjolde bære;
Bleg og høi som Døden selv
Han stod mellem begge Hære;

36

Vinked med Haand og stevnede
frem
De gramme, blodige Frænder,
Saa dem fast i Blikket ind
Og ened de trodsige Hænder;

Kvad saa mildt: „Nu kjende
I mig;
Den Løn, mig begge forjætted!
Frændenaget — Haand i Haand —
Jeg kræver paastand udslettet.“ —

Stort var Kravet; men Kongers
Ord
Bør holdes i Agt og Ære;
Sønnen rakte sin Fader Haand
Imellem de jublende Hære.

Hadet veg, og Freden sank
Paany til Norriges Dale:
Skaldens Pris er sommergrøn
I Folkets Minder og Tale.

44. Gange-Rolf.

Ragnvald Mørejarls Søn Rolf var saa svær og før, at ingen Hest kunde bære ham, og derfor kaldtes han Gange-Rolf. Han drog tidlig ud paa Vikingstog; en Sommer hug han Strandhug (røvede Fæ) i Norge; dette havde Harald Haarfagre strengelig forbudt, og derfor blev Rolf utlæg eller fredløs og maatte forlade Norge. Han reiste med sit Følge i mange Aar i Viking og herjede i England, Holland og Frankrige. Paa den Tid var Karl den Enfoldige Konge i Frankrige; han fandt det bedst at holde Fred med Rolf og bød ham sit Venskab og et stort Stykke af sit Rige. Rolf gik ind herpaa, tog den kristne Tro og blev den franske Konges Jarl. Efter Skikken der i Landet skulde Rolf nu kysse Kongens Fod; men det sagde han rent ud, at han aldrig vilde gjøre. For dog at være rimelig, bød han en af sine Hirdmænd at kysse Kongens Fod, og denne greb da fat i Foden og løftede den op til sin Mund, saa at Kongen faldt baglænds, og stor Latter opstod. Rolfs Jarledømme hed Nordmandi, og han og hans Ætlinger hed Rudejarlerne, fordi de boede i Rouen (Ruang), som kaldtes Ruda i vort Maal. Det norske Maal blev ikke længe talt i Nordmandiet; det var kun faa af Nordmændene, som havde Hustruer med, og, da de siden tog Landets Kvinder tilægte, blev det franske Sprog Børnenes Modersmaal. Men Nordmændenes Sands for Sagavæsen og Skaldekunst havde Nordmannerne arvet, og de var de første, som skrev Sagaer og kvædede i det franske Maal, og dette blev nu snart de Fornemmes Sprog rundt om i Europa og holdtes i stor Agt og Ære. Nordmannerne Aand og Ridderlighed blev et Mønster for hele Europa, og Riddervæsenet havde sit egentlige Hjem i Nordmandiet. Siden grundede Nordmannerne et Rige i Neapel og Sicilia, og i Aaret 1066 tog de England, og Kongerne i England ere den Dag idag Gange-Rolfs Ætlinger.

45. Harald Haarfagre og Kong Adelsten.

Da Harald Haarfagre var nær 70 Aar, fik han en Søn med Thora Mosterstang; hun var af god Æt og i Kongens Tjeneste. Sigurd Lade-Jarl øste Vand over ham og kaldte ham Haakon efter sin Fader Haakon Lade-Jarl. Gutten blev tidlig vakker, stor af Væxt og sin Fader meget lig. Adelsten var paa den Tid bleven Konge i England; han sendte Mænd til Norge, og disse skulde give Kong Harald et kosteligt Sværd. Sendemændene vendte Sværdgrebet mod Kong Harald og sagde: „Her er et Sværd, som Kong Adelsten sender dig og beder dig tage imod.“ Kongen tog i Haandtaget, og strax sagde Sendemændene: „Nu tog du ved Sværdet, som vor Konge vilde, og nu skal du være hans Undermand, siden du tog ved hans Sværd.“ — Kong Harald skjønnede nu, at dette var gjort med Spot. Ingen Mands Undermand vilde han være; alligevel sagde han intet strax, styrede sin Vrede og talte med sine Venner om Sagen. De fandt alle det Raad bedst for det første at lade Sendemændene fare uskadte hjem. Sommeren efter sendte Harald et Skib vester til England til Kong Adelsten og satte Hauk Haabrok (med høie Buxer) til Styrmand; han var en stor Kjæmpe og meget elsket af Kongen. Harald sendte sin Søn Haakon med ham. Hauk drog da vester til England og fandt Kongen i London, og der var det da et gildt Gjæstebud. Hauk sagde til sine Mænd, da de kom til Kongens Hal, hvorledes de skulde bære sig ad. „Den,“ sagde han, „skal sidst gaa ud, som først gaar ind; enhver af eder skal have Sværd ved den venstre Side og fæste Kappen saaledes, at man ikke ser Sværdet.“ Derpaa gik de ind i Hallen; de var 30 Mand. Hauk gik for Kongen og hilsede ham. Kongen bød ham velkommen. Da tog Hauk Gutten Haakon og satte ham paa Kong Adelstens Knæ. Kongen saa paa Gutten og spurgte Hauk, hvorfor han gjorde saa. Hauk svarede: „Harald beder dig at fostre hans Tjenestekvindes Søn.“ Adelsten blev meget vred, greb til Sværdet, som var hos ham, og drog det, som om han vilde dræbe Gutten. Hauk sagde: „Knæsat Gutten har du nu, og du maa gjerne myrde ham, om du vil; men ikke dermed har du ødet alle Haralds Sønner.“ Hauk

gik siden ud, og alle hans Mænd drog til Skibene, satte til Havs og kom tilbage til Kong Harald. Han blev vel tilfreds; thi i den Tid holdtes den, som fostrede et Barn for en anden, for at være den ringere. Kong Adelsten lod Haakon døbe og lære op i den rette Tro, gode Sæder og alskens Idrætter, og Haakon blev i England, indtil han spurgte sin Fader Kong Haralds Død.

46. Harald Haarfagre.

37

Ung Harald var et halvt Sneg Aar,
Da Konning Halfdan himled,
Og Mod de bange Fiender faar
Og talrigt sammenstimled.
De troed det hel let en Sag
At fælde Barnet med et Slag.

Men Helte avle Heltebørn,
Og stærk er to Aars Bamse,
Og Neb og Klør har ungen Ørn,
Hvorned han godt kan kramse;
Ja kramse kunde liden Drot;
Det mærkede hans Fiender godt.

Han var ei heller grei at se,
Naar han slog ned for Fode;
Thi Haar han havde vist som tre
Og kaldtes Ugleho'de;
For det var baade Aar og Dag,
Han aldrig satte det i Lag.

Thi høit han svor, da Liljevaand,
Den hørdalandske Pige,
Ei vilde række ham sin Haand,
Før han vandt Norges Rige:
„Ei Kam og Sax skal gaa i Haar
Før jeg som Enekonige staar.“
Han var hel kongelig i Sind,
Og Kjæmper til ham ty'de;
Men Nissekonger krøbe ind
I Høie eller fly'de;
Ja nogle gav ham og som Skjænk
Sin Kongestol for Jarlebænk.

38

I Hildarleg i Hafrsfjord
Man vil ham Vingen stække;
Men der vandt Harald hele Nor
Ombord paa Thores Snekke,
Og om hans Daad Hornklove sang,
Saa at det høit blandt Fjelde klang.

Stolkonning blev han nu hel høi,
 Og greiet blev ham Haaret,
 Som ti Aar løst om Ho'det fløi;
 Og, da det net var skaaret,
 Haarfagre kaldtes han med Ret;
 Thi det var langt, af fager Let.

47. Haakon Adelsten tages til Konge.

38

Da Harald var 80 Aar gammel, blev han for svag og tungfør til at være Konge længer. Han havde mange Aar iforveien skiftet Landet mellem sine Sønner; nu opgav han selv Kongedømmet og satte sin kjæreste Søn Erik med Kjendingsnavnet Blodøx, til Overkonge. Hverken Erik eller hans Dronning, den slemme og listige Gunhild, bleve vennesele, og, da Erik lod flere af sine Brødre dræbe, blev der stort Misnøie med ham rundt om i Landet. Harald døde Sottedød, tre Aar efterat han havde givet Erik Enevældet over Norge. Da Haakon Adelstensfostre fik Tidenden om sin Faders Død, lavede han sig strax til at reise fra England; af Adelsten fik han Folk og gode Skibe, og, da han kom til Norge, tog Landsfolket godt imod ham. Han lod stevne Thing og bad Bønderne at give ham Kongsnavn og Hjælp til at værge Kongedømmet. Bønderne likte ham godt; de sagde to og to sig imellem, at Harald Haarfagre var kommen der og anden Gang bleven ung, og, da han desuden lovede Bønderne at give dem deres Odel igjen, som Harald havde taget fra dem, blev de end mere glade, og denne Tidende fløi som Ild i tørt Græs til Landets Ende. Saagodt som alle Nordmænd holdt med Haakon, og Erik Blodøx og hans Dronning maatte rømme ud af Landet.

48. Haakon Adelstens Kaaring.

38

Ung Adelsten paa Thinge stod,
 „Til Konge skal han kaaret være;
 Hvis han er kjek og vis og god,
 Da skal han Norges Krone bære.“
 Saa meldte frit hver Kjæmpe bold
 Og slog med Spyd paa stridvant
 Skjold.

„Saavist jeg er af Kongeæt,
 — Saa hørtes Adelsten at sige —
 „Jeg holde skal ved Lov og Ret
 Saavel den Arme som den Rige;
 Og over hele Norges Land
 Er Bonden fri og Odelsmand.“

De Thrønders Lagmand reiste sig,
 Fem Snese Aar bar Gubbens Isse:
 „Til Retfærd du forpligter dig,
 Den maa du holde os tilvisse;
 Frem den, da fremmer du dit
 Gavn; —
 Jeg hilser dig med Kongenavn!“

Og „Konge!“ lød blandt Vaabengny,
 Blandt Fryderaab med Tordenvælde;
 Det gjaldt saa høit i vilden Sky,
 Det gjengjaldt mellem Norges
 Fjelde:
 „Vær Konge i det frie Nord!
 Vær Konge for den hele Jord!“

49. Kong Haakon paa Frostathing.

39

Kong Haakon var en god Kristen; men i Norge var Folket den Tid hedensk, og Stormændene holdt Offerfester eller Blotgilder rundt om i Landet. Det var en gammel Sædvane, at alle Bønderne kom sammen til Hovet eller Templet, naar der skulde være Blotgilde, og de bragte med sig alle de Sager, de trængte til, saalænge Blotgildet stod. Enhver skulde have sit eget Øl med sig, og der blev dræbt alskens Smaafæ og Heste. Alt det Blod, som randt deraf, kaldtes Laut, og Lautboller kaldtes de Boller, som Blodet stod i. Man havde Lautteiner eller Stænkekoste; med dem strøg man Lautet baade paa Stallerne (Alterne) og paa Hovets Vægge, indentil og udentil, og man stænkede ogsaa Laut paa Mændene. Slaget blev kogt til Mad for Mængden. Der brændte Ild paa Gulvet i Hovet, og Kjedler hang derover, og de fyldte Drikkeskaaler blev baarne om Ilden. Den, som gjorde Gildet og var Gode (Præst) ved Hovet, skulde signe Skaalerne og al Blotmaden; først skulde man drikke Odins Skaal til Seier og Magt for Kongen, saa Njords og Frøys Skaal for godt Aar og Fred.

Engang kom Kong Haakon til Frostathinget, hvor der havde samlet sig en stor Mængde Bønder. Da Thinget var sat, talte Kongen til Folket og sagde, at det var hans Bud og Bøn til alle, at de skulde lade sig kristne og tro paa den ene sande Gud, men lade alle Blot og hedenske Guder fare, holde hver syvende Dag hellig og da lade af fra alt Arbeide og faste hver syvende Dag. Men da blev der megen Knur og Larm blandt Bønderne, og de klagede over, at Kongen vilde tage Arbeide og deres gamle Tro fra dem. Asbjørn fra Medalhus (Melhus) i Guldalen stod op, svarede paa Kongens Tale og sagde: „Det troede vi Bønder, Kong Haakon, da du havde holdt det første Thing her i Thrøndelagen, og vi tog dig til Konge og fik vore Odelsjorder tilbage af dig, at vi da havde faaet alt Godt; men nu ved vi ikke, hvorledes det er, om vi har faaet Friheden igjen, eller om du paany vil gjøre os til Træler og det paa en underlig Vis, nemlig saaledes, at vi skal give vor Tro op, som vore Fædre og alle vore Forfædre har havt før os; de har dog været meget gjevere end vi, og denne Tro har duet nok saa godt for dem. Nu vil vi Bønder holde de Love, som du før har sat os; vi vil alle følge dig og have dig til Konge, saalænge vi leve, hvis du vil fare rimeligt frem og ikke bede os om andet end det, som vi kan yde dig. Men, hvis du vil tage denne Sag med Heftighed og bruge Magt og Vold imod os, da har vi Bønder fattet det Raad, allesammen at skilles fra dig og tage os en anden Høvding, som vil unde os, at vi frit og frelst faa have den Tro, som vi tykkes om. Nu skal du, Konge, vælge et af

disse Vilkaar, førend Thinget er til Ende.“ Da Asbjørn havde talt, gjorde Bønderne megen Larm og sagde, at det skulde være saaledes, som han havde sagt. Kong Haakon skjønnede, at der var intet andet Raad end at føie sig efter Bønderne, og han fik ikke indført Kristendommen.

50. Haakon den Godes Død.

39

Haakon havde i lang Tid Ufred med Eriks og Gunhilds Sønner, som fik Hjælp nede i Danmark. To Gange vandt han over dem; den tredje Gang vandt han ogsaa; men han fik Banesaar⁴⁰ i Slaget. Da havde Kong Haakon været Konge i 26 Aar, og han var netop i Gjæstebud paa sin Gaard Fitjar paa Stordøen og sad ved Dagverdbordet, da hans Vagtmænd, som vare udenfor, saa, at der kom seilende mange Skibe søndenfra og ikke havde langt igjen til Øen. Kongens Mænd vilde heller slaaes med Mod og Manddom end fly for Danerne uden at prøve sig, skjønt Erikssønnerne havde sex Gange saa mange Folk. I deres Hær var Gunhilds Brødre Øyvind Skrøjja og Alf Askmand, stærke Mænd, som havde fældet mange Folk. Kongen tog sine Vaabenklæder paa og havde forgyldt Hjelm paa Hovedet. Da begge Fylkinger mødtes, blev det et haardt Slag og stor Mandespilde; Haakon gik frem foran Mærket og hug til begge Sider. Han var meget kjendelig fra andre Mænd, og tillige lyste det af Hjelmen, som Solen skinnede paa; derfor vendtes de fleste Vaaben mod ham. Øyvind Skaldespilder, Kongens Skald, tog da en Hætte og satte over den forgyldte Hjelm. Da raabte Øyvind Skrøjja høit: „Skjuler Nordmændenes Konge sig nu, eller er han rømt? hvor er Guldhjelmen?“ Kongen svarede: „Hold frem, som du stevner, om du vil finde Nordmændenes Konge.“ Øyvind og Alf stevnede frem og hug til begge Sider som rasende. „Lad mig gaa imod Øyvind, Herre,“ sagde Thoralf Skolmsson, en af Kongens stærkeste Hirdmænd. „Nei,“ sagde Haakon, „mig vilde han finde, og mig skal han ogsaa finde.“ Da de mødtes, løftede Øyvind Sværdet, for at hugge til Kongen; men Thoralf skjød sit Skjold saa haardt mod Øyvind, at han ravede, og da tog Haakon sit gode Sværd Kvernbit med begge Hænder og kløvede med et Hug Øyvinds Hjelm og hans Hoved lige til Axlerne. Paa samme Tid faldt Alf Askmand for Thoralf. Gunhilds Sønner tog da til at rømme til Skibene, og Haakon satte efter dem uden Brynje, men rammedes af en Pil i Armen. Da han efter Slaget kom ud paa sit Skib og lod sit Saar forbinde, randt der saa meget Blod af det, at det ikke kunde standses, og, da Dagen hældede, begyndte Kræfterne at svigte. Han bad sine Mænd at fare nord med ham til Gaarden Aalreksstad, tæt ved Bergen. Men, da de kom til Haakons-Hellen, hvor han var fød, lagde de tillands, eftersom Kongen da var næsten livløs. Her døde han, efterat han havde bedet sine Venner at bringe Erikssønnerne det Budskab, at han gav dem hele Landet. Der var stor Sorg over Haakons Død; baade hans Venner og Uvenner savnede ham, og de mente, at saa god Konge aldrig mere monne komme til Norge. Øyvind Skaldespilder digtede et navnkundigt Kvad om Kong Haakons Fald; det kaldtes Haakonarmaal. Der synger han om, hvor godt Haakon blev modtagen i Valhall, og dette er de sidste Vers:

Da det kjendtes,
at Kongen havde
Helligdommen hædret¹),
da Haakon blev
hilset saa venligt
af Verdens vældige Guder.

Ja, i en heldig Stund
den Hersker fødes,
som naar en saadan Yndest;
hans Old¹⁾
altid vorder
med Lov opløftet.

41

Ubunden
til Jordens Folk
Fenris-Ulven farer,
førend i Haakons
øde Fodspor
jævnogd Konge kommer²⁾.

Dør Fæ,
dø Frænder,
øde lægges Jord og Land;
siden Haakon drog
til hedenske Guder,
har Folket Trældom og Tvang.

¹⁾ Var kommen til Valhall.

51. Jomsvikingerne Færd til Norge.

41

Harald Graafeld hed den ældste af Erik Blødøxes Sønner; deres onde Moder Gunhild raadete mest for Landet, og, da Kongerne vare gjerrige og strenge, bleve de snart forhadte. Harald Graafeld blev født af Haakon Sigurdssøn Ladejarl, som blev Underkonge i Norge under den danske Konge Harald Blaatands Overherredømme. Da Harald Blaatand siden fik Ufred med den tyske Keiser, nyttede Haakon Jarl denne Leilighed til at gjøre sig fri, og han vilde ikke længer betale Harald Blaatand Skat. Harald eggede derfor Jomsvikingerne til at begynde Ufred med Haakon. Disse Vikinger havde sit Sæde i Jomsborg i Pomern; de vare meget mægtige og stridbare og stode under strenge Love. Ingen maatte tages op i deres Samlag, som var ældre end femti Aar eller yngre end atten Aar; ingen Kvinde maatte komme ind i deres Borg, og ingen maatte være ræd for nogen Ting eller give sig ved nogen Smerte. Jomsvikingerne Høvding var den Gang Sigvalde Jarl, og blandt de andre nævnes Thorkel den Høie og de to Brødre Bue den Digre og Sigurd Kaape samt den unge Vagn Aakessøn. Før Jomsvikingerne drog til Norge, var de i et stort Gravøl, som holdtes efter Sigvaldes Fader. Efter gammel Sæd gjorde man ved saadanne Leiligheder høitidelige Løfter, idet man tømte Bragebægeret. Sigvalde lovede da, at han inden tre Vintre skulde have dræbt eller jaget bort Haakon Jarl, og de andre Jomsvikinger, at de skulde følge ham. Morgenen efter syntes nok Jomsvikingerne, at de havde lovet vel meget, og derfor seilede de allerede afsted Dagen efter Gjæstebudet; ved Juletid var de paa Jæderen, og herjende drog de nordover, indtil de kom til Hjørungavaag paa Søndmøre i Førstningen af Aaret 986. Men her laa Haakon Jarl, som havde faaet Nys om deres Komme, med 180 Skibe; Jomsvikingerne havde bare 60 Skibe, og der blev nu en blodig og heftig Kamp, som endte med, at Jomsvikingerne tabte og rømte. Vagn Aakessøn blev fangen med tredive Mand; de bleve allesammen bundne med et langt Toug, som

snoedes om deres Fødder; men deres Hænder vare løse. Saaledes bleve de bragte i Land og satte paa en Laag (Træstamme) for at halshugges. Thorkel Leira paatog sig at halshugge dem; han havde en stor Øx i Haanden og hug først den, som sad yderst paa Laagen. Ingen gav det mindste Tegn til, at han var ræd, og, da de fem første vare dræbte, spurgte Thorkel den sjette, hvad han tyktes om at dø. Han svarede: „Det er godt at dø med et godt Eftermæle; men du, Thorkel, vil dø med Skam.“ Thorkel hug ham og spurgte nu den syvende, hvad han tyktes om at dø. „Jeg glæder mig til Døden,“ svarede han; „jeg har en Daalk¹⁾ i Haanden, og den vil jeg stikke i Jorden, hvis jeg ved noget af mig selv, naar Hovedet er hugget af.“ Thorkel hug til, og Hovedet gik af; men Daalken faldt ned, som man kunde vente. Dernæst kom Raden til en vakker og haarfager Mand; han svøbte Haaret frem over sit Hoved, rakte Halsen frem og sagde: „Gjør ikke mit Haar blodigt.“ En Mand tog da Haaret og holdt fast i det. Thorkel hug til; men i det samme rykkede Jomsvikingen Hovedet tilbage, saa at den, som holdt Haaret, ludede efter, og Hugget traf Mandens Arme, saa begge Hænder gik af. Men den bundne Jomsviking raabte: „Endnu ere ikke alle Jomsvikinger døde“. Han fik Grid (Fred) af Erik, Haakon Jarls Søn, som var tilstede. Da siger Thorkel Leira: „Om du end, Jarl, vil unde alle disse Mænd Grid, skal dog aldrig Vagn Aakessøn slippe med Livet.“ I det samme løb han med hævet Øx frem til det Sted, hvor Vagn sad; men en anden af de bundne Vikinger kastede sig ned foran Thorkels Fødder, saa at han i Farten snublede fremover og slap Øxen. Nu greb Vagn Øxen og hug Thorkel Banehug med den. Da sagde Erik Jarl: „Vagn, vil du have Grid?“ „Det vil jeg,“ svarede han, „hvis vi alle faa den.“ „Løs dem af Touget,“ sagde Jarlen, og saa blev gjort. Atten vare dræbte, men tolv fik Grid.

1) Tid.

2) Verden forgaar, før saa god Konge kommer igjen. Vore Forfædre mente, at Fenris-Ulven, som laa bunden, skulde slippe løs ved Verdens Undergang eller Ragnarøkk.

52. Half Sten.

Fra Bordet, hvor den brune Mjød i Sølvhornet blinkte,
Den gamle Haakon Ladejarl en skjegløs Kriger vinkte;
Det var Half Sten; i sidste Slag, ved Lom i Gudbrandsdalen,
Han havde Fienden Ryggen vendt og tabt sit Skjold paa Valen.

„Hør!“ — hviskede Jarlen — „Half! vi to kan ei med disse drikke;
Den Feige med den Gjeve, — nei, ved Thor! det passer ikke.
Sæt du dig ned paa Skamlen der, jeg sætter mig paa denne;
Saa ville ved vort lille Bord vi se paa dem derhenne.

De Kjæmper, Half, som sidde der med Erik, maa du vide,
Er Karle, der ei mindste Plet paa Æren kunne lide;
En saadan Plet er værre end det Mærke, Bødlen sætter,
Og tro mig, ei al Verdens Guld en saadan Plet udsletter.

Dog kan den vaskes af, naar kun det rette Væld man finder;
Og dette Væld, min unge Ven, i Fiendens Hjerte rinder!
Ser du, til dette maa man ty, og heller maa man falde,
End lade her i Skammekrog sig Drog og Usling kalde.

Saa maa vi og, min gode Half, paa Fædres Stortværk tænke! —
 Din Fader satte uden Skam sig paa de Gjeves Bænke;
 Jeg saa ham aldrig i en Krog; ei heller, maa du vide,
 Der var i Norges Land et Sværd, der bedre kunde bide.

43

Og, følge vi hans Fodspor, Half, da kunne vi fremtræde
 Saa staut som disse Karle der og blandt dem tage Sæde,
 Og, naar de da med stolte Ord ved deres Stortværk dvæle,
 Behøve vi da heller ei at sidde uden Mæle.

Det var det, Half, jeg ønskede ret at lægge dig paa Hjerte;
 En Nordmands Sind maa lade haant om Farer og om Smerte;
 Og glem nu ei, naar Lurens Drøn til Kampen dig indbyder,
 Den Kilde, som jeg talte om, og Stedet, hvor den flyder.“

— Saa talte Haakon Ladejarl; hans Mænd fornam det ikke;
 Men stum sad Half og rørte ei ved Spise eller Drikke;
 Dog, da til Kampen atter drog de Gjeve og de Gilde,
 Afvaskede han den gamle Plet i Fiendens Hjertekilde.—

1) Bryst-Sylgje med en stor Naal.

53. Gunnar paa Lidarende.

43

I Harald Haarfagres Dage blev Øen Island funden; did drog mange af Norges gjeveste Stormænd, som ikke kunde trives i Norge, da de nu ikke længer som før fik raade sig selv, som de vilde, og maatte betale Kong Harald Skat, som de før ikke vare vant til. Omkring 100 Aar efter Slaget i Hafrsfjorden holdt Gunnar paa Lidarende¹⁾ Bryllup med den fagre, men onde Hallgerd. Gunnar var stærk og vakker og en stor Idrætsmand; han hug og skjød lige godt med begge Hænder, svømmede som en Sæl, traf med sine Skud alt, hvad han sigtede efter, og kunde i fuld Rustning hoppe lige saa høit, som han selv var. Derhos var han fredelig, venlig, vennelsel og gavmild. Hallgerd eggede den fredelige Gunnar til at øve flere Manddrab. Ved hans Ven Njaal Thorgeirssøns gode Raad blev i lang Tid Sagerne forligte; men endelig blev Gunnar og hans Broder paa Thinget dømt fredløse i tre Aar; reiste de ikke fra Island i denne Tid, skulde de ustraffet kunne dræbes.

Gunnar red fra Thinget sammen med Njaal. „Lad mig se, Ven,“ sagde Njaal, „at du holder dette Forlig; du vil komme tilbage æret og navnkundig og vorde en gammel Mand. Ingen Mand her paa Landet vil blive din Lige; men, bryder du Forliget, og tager du ikke udenlands, da vil du blive dræbt her i Landet, og det vil falde dine Venner tungt.“ Gunnar lovede at holde Forliget, red hjem og fortalte det Hele. Derpaa sagde han sin Moder og sine Venner Farvel, steg tilhest, og alle fulgte ham ud. De red langsmed Markarfljot. Da snublede Hesten, saa han faldt af, og derved kom han til at se sig tilbage. „Fager er Lien,“ sagde han, „saa at den aldrig har syntes mig fagre; Agrene ere blege og Tuset slaaet; jeg maa hjem igjen, jeg kan ikke reise.“ „Gjør ikke dine Uvenner den Glæde at bryde Forliget,“ sagde hans Broder; „du kan lide paa, at alt vil gaa, som Njaal har sagt.“ „Jeg kan ikke reise,“ sagde Gunnar; „bliv du ogsaa“. „Nei,“ svarede Broderen; „jeg vil aldrig bryde mit Ord; vi faar skilles. Hils min Moder og mine Frænder, at jeg ikke kommer til at se Island igjen; thi jeg kommer til at spørge din Død,

44

Broder, og da har jeg ingen Lyst til at drage tilbage.“ De skiltes; Gunnar red hjem til Lidarende, og hans Broder red til Skibet.

En Høstdag fik Gunnars Uvenner vide, at han var eneste Mand hjemme, og at alle hans Folk syslede med Høaannen langt fra Gaarden. De drog da afsted til Lidarende. Gunnars Hus var af Træ, tækket med Bræder; der var Glugger med Spjeld for langs Brynaaserne¹⁾. For nu at faa Sikkerhed for, at Gunnar var hjemme, sendte de Sammensvorne en op til Gaarden, medens de satte sig paa Sletten. Han krøb op paa Huset; men Gunnar, som saa en rød Kjortel ligefor Gluggen, stak ud med Atgeiren (Hellebarden) og traf ham midt paa Livet. Han gled ned fra Taget og gik did, hvor de andre sad. Gissur spurgte: „Er han hjemme?“ „Det ved jeg ikke,“ sagde han; „men det ved jeg, at Atgeiren er hjemme,“ og han faldt død ned. Nu søgte de hen til Husene; men Gunnar skjød ud efter dem og værgede sig saa vel, at de tre Gange maatte drage sig tilbage. Da sagde Gunnar: „Der ligger en af deres Pile her ude paa Taget; den skal jeg skyde til dem, og det er en stor Skam for dem at faa Skade af sine egne Vaaben.“ „Gjør ikke det, min Søn,“ sagde Gunnars Moder, „æg dem ikke igjen, siden de har draget sig tilbage“. Gunnar gjorde det dog og saarede en af dem. „Der kom en Haand ud med en Guldring om,“ sagde Gissur, „og tog en Pil fra Taget; han vilde ikke have søgt Vaaben ude, hvis det var nok derinde; lad os angribe paany.“ „Lad os brænde ham inde,“ sagde Mørd. „Det skal aldrig ske, om det saa gjælder mit Liv,“ svarede Gissur; „men du, som er saa slu Mand, kunde vel finde paa et andet Raad.“ Der laa nogle Toug paa Marken, som blev brugte til at fæste Hus med i Stormveir. „Lad os tage Tougene,“ sagde Mørd, „slaa den ene Ende om Aasenderne og fæste den anden Ende om nogle store Stene og saaledes vinde Taget af Huset.“ Dette skede, og Gunnar kunde intet mærke, førend de havde vundet Taget af Huset. Han værgede sig fremdeles med sine Pile, og ingen kunde komme ham nær. Da lykkedes det en at springe op og hugge Gunnars Buestreng over; Gunnar stak ham med Atgeiren; da havde han saaret otte og fældet to Mand; nu fik han selv to Saar; men alle sagde, at han agtede hverken Saar eller Bane. Da sagde Gunnar til Hallgerd: „Giv mig to Lokker af dit Haar og sno deraf en Buestreng til mig, du og min Moder.“ „Er det dig meget om at gjøre?“ spurgte hun. „Det gjælder mit Liv,“ svarede han; „thi, saalænge jeg kan bruge min Bue, skal de ikke faa vinde over mig.“ „Da skal jeg huske dig den Kindhest, du engang gav mig,“ sagde hun, „og mig er det det samme, om du værger dig længe eller kort.“ „Enhver har sit at gjøre sig navnkundig af,“ sagde Gunnar; „og ikke skal jeg længe bede dig om saa lidet.“ „Du bærer dig ilde ad, Hallgerd,“ sagde Gunnars Moder, „og din Skam vil længe mindes.“ Gunnar værgede sig endnu vel og mandigen og saarede otte Mand til med store Saar; men tilsidst faldt han om af Træthed og fik Banesaar. Da sagde Gissur: „Vi har fældet en stor Kjæmpe her, og hans Forsvar vil mindes, saalænge Landet bygges.“ Derpaa gik han ind i Huset og bad Gunnars Moder, om hun vilde unde deres to Mænd Jord, som var faldne der, saa de kunde blive hauglagte der. Hun svarede: „Saameget heller, som jeg gjerne vilde unde eder den allesammen.“ „Rimeligt er det, at du taler saa,“ svarede Gissur; „thi du har mistet meget.“ — Njaals Sønner hevnedes Gunnars Drab; han døde 986 i det samme Aar, som Jomsvikingslaget stod i Hjørungavaag.

45

¹⁾ Denne Gaard ligger i den sydøstlige Del af Island.

1) Langs med Tagets nedre Kanter, hvor disse faldt sammen med Husets lange Vægge, laa som oftest en noget fremragende Bjelke paa hver Side. Disse Bjelker kaldtes Brynaaser.

54. Haakon Sigurdsson Jarls Død.

45

Medens Haakon Lade-Jarl raadede over Norge, var der gode Aaringer i Landet og god Fred indenlands; derfor var Jarlen i lang Tid meget omtykt; men efter Jomsvikingslaget blev han

stolt og vellystig og derfor ilde likt. Da fik han den Tidende, at en Ætling af Harald Haarfagre, Olaf Tryggvesson, var bleven en mægtig Konge i Irland. Jarlen sendte sin Ven Thore Klakka til Dublin for at lokke Olaf til Norge eller faa ham dræbt. Olaf fulgte med ham til Norge; men, da han kom til Agdenes yderst ved Thronhjemsfjorden, havde Bønderne netop reist sig mod Haakon Jarl. Det var nemlig en mægtig Bonde paa Lunde i Guldalen ved Navn Orm Lyrgja, som var gift med den fagre Gudrun med Kjendingsnavnet Lundesol eller Solen paa Lunde. Jarlen sendte sine Træler, for at hente den fagre Gudrun til sig. Orm bad Trælerne sætte sig til Nadvers; men, førend de havde ædt, vare Bønderne i Grannelaget, som Orm havde sendt Bud efter, komne sammen paa Lunde, og nu sagde Orm, at han ikke vilde lade Gudrun fare med Trælerne. Disse for bort med store Trusler; men Orm sendte Budstikken omkring med det Bud, at hver Mand skulde søge efter Haakon Jarl og dræbe ham. Jarlen maatte rømme, og hans Træl Kark var med ham. Det var Is paa Gulelven; paa den drev Jarlen sin Hest ud og lod sin Kappe ligge efter sig paa Isen, for at Bønderne skulde tro, at han var druknet. Derpaa for Jarlen og hans Træl til en Hule, som siden kaldtes Jarlshulen, hvor de sov, og siden til Thora, Jarlens Frænke. Jarlen sendte Kark ind for at bede hende komme til ham i al Stilhed. Thora kom, og Jarlen bad hende nu skjule ham i nogle Dage, indtil Bondehæren var skilt ad. Da gik de hen til et Svinebol, og her grov Kark en stor Grøft og lagde Træer over; Jarlen og Kark steg ned i Grøften, og Thora skuffede Muld og Møg over og drev Svinene ovenpaa. Da fik Bønderne høre, at Olaf Tryggvesson var kommen, og ham tog de til Konge. Derpaa gav de sig alle til at lede efter Haakon. De søgte ogsaa efter ham hos Thora, men fandt ham ikke. Da steg Olaf op paa en stor Sten, som stod ved Svinebolet, talte til Folket og lovede Gaver og Værdighed til den, som tog Jarlen af Dage. Denne Tale hørte Jarlen og Trælen, som havde Lys hos sig nede i Grøften. Da sagde Jarlen til Kark: „Hvi bliver du stundom bleg og stundom igjen sort som Jord? 46 Du har dog vel ikke isinde at svige mig?“ — „Ingenlunde,“ svarede Kark. — Da Natten kom, holdt Jarlen sig vaagen; men Kark sovne og bar sig ilde i Søvn; Jarlen vakte ham og spurgte, hvad han drømte om. „Jeg drømte,“ svarede Kark, „at vi var begge paa et Skib, og at jeg skulde styre.“ — „Dette betyder vel,“ sagde Jarlen, „at du raader baade for dit og mit Liv; vær mig tro, saa skal jeg lønne dig.“ — Atter sovne Kark og drømte, at han var paa Gaarden Lade, og at Olaf lagde et Guldsmykke om hans Hals. Da han fortalte Haakon denne Drøm, sagde Jarlen: „Det lægger jeg saaledes ud, at Olaf vil lægge den røde Ring om din Hals; var dig for den og svig mig ikke!“ Siden holdt begge sig vaagne, ligesom den ene vilde passe paa den anden. Henimod Dag sovne Jarlen; da tog Kark sin Kniv, skar Hovedet af ham og skyndte sig med det til Olaf Tryggvesson; men Olaf lod den troløse Træl halshugge. Haakon Jarl døde i Aar 995; da var han 58 Aar gammel.

55. Olaf Tryggvessøns Død.

46

Da Olaf havde været Konge i Norge i fem Aar, reiste han med mange Skibe til Vendland eller Venden i Nordtyskland, for at hente sin Dronning Thyres Eiendomme der. Mens han var i Venden, havde hans Uven, Dronning Sigrid Storraade, faaet sin Søn, Sveakongen Olaf, sin Mand, Danekongen Svein, og Erik Haakonsson Jarl til med en stor Hær at møde Kong Olaf, naar han drog hjem. De havde lagt sig ved Øen Svolder, og her ventede de Olafs Komme. Olaf Konge reiste med 60 Skibe fra Vendland; alle Smaaskibene, som seilede fortære, gik fra de andre, saa Olaf bare havde 11 Skibe, da han kom til Svolder, og hele den fiendtlige Flaade roede imod ham. Man bad Kongen seile sin Vei og ikke lægge til Slag mod saa stor en Hær; men Kongen svarede høit: „Ikke skal mine Mænd tænke paa at rømme; Gud raader for Livet; aldrig har jeg flyet i Strid, og aldrig skal jeg gjøre det.“ De begyndte derpaa at binde Skibene sammen, som man pleiede i Søslag. Da man skulde binde Ormen lange, som han selv var

ombord paa, og Ormen skamme (korte) sammen, kom Bagstavnen af Ormen lange til at ligge langt agterud. Kong Olaf bød derfor, at man skulde lægge det store Skib længere frem, og sagde, at han ikke vilde være den agterste i Kampen blandt alle sine Mænd. Da sagde Ulf Røde: „Skal Ormen lange lægges saa meget længere frem, som den er længere end de andre Skibe, da bliver det en haard Dyst i Forstavnen idag.“ Kongen svarer: „Ikke vidste jeg, at jeg havde en Mand i Forstavnen, som baade var rød og ræd.“ Ulf svarer: „Vend du bare ikke mere Ryggen agter i Løftingen end jeg i Forstavnen.“ Kongen havde en Bue i Haanden; han lagde en Pil paa Strengen og sigtede paa Ulf. „Skyd ikke mig,“ sagde Ulf; „men skyd heller, hvor det bedre behøves; hvad jeg gjør, det gjør jeg for dig.“

Kong Olaf stod i Løftingen (den høie Agterdel) paa Ormen lange, høit over de andre. Han havde guldlagt Skjold, forgyldt Hjelm, og han var let at kjende fra andre Mænd; udenpaa Brynjen havde han en kort rød Kjortel. Slaget blev skarpt, og mange faldt. Einar Thambarskelve stod i Krapperummet agter paa Ormen lange; han skjød med Bue og skjød haardere Skud end de andre. Han skjød efter Erik Jarl, men traf Rorknappen lige over Jarlens Hoved, saa at Pilen gik dybt ind. Jarlen spurgte, om nogen vidste, hvo der skjød; men i det samme kom en anden Pil saa nær Jarlen, at den fløi imellem Siden og Armen paa ham. Da sagde Jarlen til en Bueskytte, som stod hos ham: „Skyd du den store Mand der i Krapperummet.“ Han skjød, og Pilen kom midt paa Einars Bue, netop som han tredie Gang spændte den. Buen brast da i to Stykker. Da sagde Kong Olaf: „Hvad brast der saa høit?“ „Norge af din Haand, Konge,“ svarede Einar. „Saa stor Brist er vist endnu ikke skeet,“ sagde Kongen; „tag min Bue og skyd med,“ og i det samme kastede han Buen til ham. Einar tog den, trak den strax frem foran Odden af Pilen og sagde: „For veik, for veik er Kongens Bue!“ Han kastede derpaa Buen tilbage, tog saa Skjold og Sværd og stred mandeligen.

Kong Olaf stod i Løftingen paa Ormen lange og skjød stundom med Bue, stundom med Kastespyd. Kongen saa frem i Skibet og lagde Mærke til, at hans Mænd løftede Sværdene og hug tidt og ofte, men at de bed daarligt. Da raabte han høit: „Løfter I eders Sværd med saa liden Kraft, siden jeg ser, at de ikke bider for eder?“ En svarede: „Vore Sværde ere baade sløve og fulde af Skar.“ Kongen gik da hen og lukkede Høisædeskisten op; deraf tog han mange hvasse Sværd frem og gav sine Mænd dem; men, da han rakte den høire Arm ned, saa flere, at der randt Blod ned under Brynje-Ærmen; men ingen vidste, hvor han var saaret. Det blev stort Mandefald paa Ormen. Kolbjørn Stallare gik op i Løftingen til Kongen; de vare meget lige i Vaaben og Klæder, og Kolbjørn var stor og vakker fremfor andre. Endnu varede Kampen en Stund; men da vare saa mange af Jarlens Folk komne op paa Ormen, som kunde rummes der; Jarlens Skibe kringsatte den fra alle Kanter, og der blev faa Folk til at værgе den mod saa stor en Hær. De fleste faldt i kort Tid, endda de baade vare stærke og modige. Kong Olaf selv og Kolbjørn Stallare sprang overbord, hver paa sin Kant, og derpaa sprang alle Kong Olafs Mænd, som endnu var ilive, overbord. Kongens Broder Thorkel Nevja var den allersidste, som kastede sig i Søen. Olaf faldt 9de September Aar 1000; da var han bare 36 Aar gammel.

56. Thorigny Lagmand paa Upsalathing.

Efter Olaf Tryggvessøns Fald styrede Jarlerne Erik og Svein i Norge i femten Aar. Erik Jarl reiste til England, for at hjælpe Danekongen Knut den Mægtige at tage dette Land, og Svein Jarl tabte i Aaret 1015 et Slag mod Olaf Haraldsson, som derpaa blev Norges Konge. Det var den siden saa navnkundige Olaf den Hellige. Sveakongen Olaf tyktes helt ilde om, at Olaf den Hellige havde vundet Norge og jaget Svein Jarl bort; han sendte derfor Skattekrævere til Norge, og, da Olaf lod nogle af disse dræbe, fik Sveakongen Olaf saa stort Had til den norske Konge, at ingen Mand i hans Land maatte kalde ham ved sit rette Navn, saa Kongen hørte det;

de kaldte ham kun den digre Mand og havde altid meget Ondt at sige paa ham, naar han blev omtalt. Men baade Svenskerne og Nordmændene vilde have Fred, og Olaf Haraldsson sendte Bjørn Stallare til Sverige for at tinge om Fred med Svenskekongen. Dette var en vanskelig og farlig Færd, og, da Bjørn paa et Thing, hvor den svenske Konge var tilstede, begyndte at tale og sagde: „Kong Olaf har sendt mig hid med det Ærinde, at han vil byde Sverige Forlig og den Landsgrændse, som fra gammel Tid har været mellem Norge og Sverige,“ blev Svenskekongen vred, sprang op, bød den Mand at tie og kom frem med mange haarde Ord mod Olaf den Digre. Derpaa satte Kongen sig ned, og nu blev det en Stund aldeles stille paa Thinget. Da reiste Thorgny Lagmand sig; det var en gammel stor Mand; hans Skjeg var saa langt, at det rak til Knæerne, og det bredte sig ud over hele hans Bryst. Da Thorgny reiste sig, stod alle Bønder op, som før havde siddet, og gik frem fra alle Kanter, for at høre, hvad Thorgny vilde sige. I Førstningen var det stort Gny af Mennesker og Vaaben; men, da det blev stille, sagde Thorgny: „Anderledes er nu Sveakongerne tilsinds end før i Tiden. Mine Forfædre har fortalt mig, at Kongerne før vare gode at komme til Rette med. Men den Konge, vi nu har, lader ingen Mand faa tale med sig uden den, som han selv lyster at høre. Han kræver Norges Vælde under sig, som ingen Sveakonge før ham har krævet, og volder derved mangen Mand Uro. Nu vil vi Bønder, at du gjør Forlig med Norges Konge, Olaf Digre, og giver ham din Datter tilægte. Vil du derimod igjen vinde under dig de Lande i Østerleden, som dine Frænder og Forfædre har eiet der, da vil vi alle følge dig. Men, vil du ikke gjøre det, vi vil, da monne vi fare imod dig og dræbe dig, og vi taale ikke længer Ufred og Ulov af dig. Saaledes har vore Forfædre gjort i fordums Dage; de stak sine Konger ned i en Myr, og de vare ligesaa stolte som du. Sig os nu strax, hvad Bønderne vilde. Dette skede i Aaret 1018.“

57. Gudbrandsdølerne tage den kristne Tro.

I Aaret 1021 blev Folket i Gudbrandsdalen kristnet af Kong Olaf. Der var en Mand, som hed Dale-Gudbrand; han var som en Konge der i Dalene, skjønt han bare var Herse af Navn. Gudbrand boede paa Gaarden Hundorp i Fron; her stod der et Hov for Guden Thor, og i dette var det et gildt Billede af Thor. Da Gudbrand hørte, at Kong Olaf var kommen til Lom og tvang Folket til at lade sig kristne, skar han op Hærpil og stevnede alle Dølerne til Hundorp. Her holdt Gudbrand Thing med Bønderne og sagde: „Jeg har hørt, at der er kommen en Mand til Lom, som heder Olaf; han vil byde os en anden Tro og bryde vore Guder isønder; men jeg tænker nok, at, naar vi bære vor Gud Thor ud, saa vil han hjælpe os nu som før. Naar han ser paa Olaf og hans Mænd, da vil de blive slagne med Rædsel, og da er det forbi med deres Gud.“ Da Bønderne hørte denne Tale, raabte de alle som en, at Olaf aldrig skulde komme levende derfra, hvis han vovede at drage længer syd efter Dalene til deres Bygd, og de sendte en Hær imod Olaf; men denne blev strax overvunden og jagen bort. Det blev da aftalt, at Bønderne en Dag skulde holde Thing med Olaf. Kvelden forud spurgte Kongen Gudbrands Søn, som var sendt til ham, hvorledes deres Gud saa ud. „Det er Thor,“ sagde han, „og han er høi og før, med en stor Hammer i Haanden. Indentil er han hul, og han staar paa en Bænk, naar han er ude; Guld og Sølv er der nok af paa ham, og hver Dag faar han fem Leiver Brød med Kjød til.“ — Kongen kaldte Kolbein Stærke til sig og bød ham næste Morgen paa Thinget at staa ved hans Side med sin store Klubbe, og, hvis det traf sig saaledes under hans Tale, at Bønderne kom til at vende sig fra sin Gud, da at slaa til Billedet med Klubben. Næste Morgen blev Thinget sat; nogle Bønder bar Thorsbilledet frem; det var prydet med Guld og Sølv, og alle boiede sig for Afguden. Billedet blev sat midt paa Thingvolden. Paa den ene Side sad Bønderne, og paa den anden Side Kongen med sine Mænd. Nu stod Gudbrand op og sagde:

„Hvor er nu din Gud, Konge? Han bærer nok Hageskjegget temmelig lavt nu, og selv er du vel ogsaa rød; thi nu er vor Gud kommen, der raader for alle Ting; dyrk ham! det er underligt, hvor længe han alt har sparet eder.“ Kongen stod derpaa op og svarede: „Du undrer dig over, at du ikke kan se vor Gud; jeg venter, at han snart kommer til os. Derimod undrer jeg mig over, at du vil skræmme os med din Gud, som er blind og døv og hverken kan bjerger sig eller andre; jeg tænker, at det snart vil gaa ham ilde; thi se nu mod Østen, der kommer vor Gud med meget Lys.“ Solen stod just op, og alle Bønder vendte sig mod den. Da slog Kolbein til Thor med Klubben; Billedet brast isønder, og ud løb der store, svære Mus og Orme og Padder. Bønderne blev rædde og løb sin Vei; men siden blev Thinget sat paany. Da tog alle Bønderne Kristendommen; Biskopen selv døbte Gudbrand og hans Søn, og Gudbrand lod bygge en Kirke paa sin Gaard; det var den første Kirke der i Dalen.

58. Erling Skjalgssøns Fald.

49

Erling Skjalgssøn var en af de mægtigste Mænd i Norge i Kong Olaf Haraldssøns Dage. Han var gift med Olaf Tryggvssøns Søster Astrid, og han havde alle Fylker at styre ligefra Lindesnes og til Sognefjorden. Han boede paa Gaarden Sole paa Jæderen og levede paa Stormands Vis. Han havde altid 90 Frimænd hos sig paa sin Gaard, og stundom havde han 240 eller flere. Desuden havde han mange Træler, som han var meget god imod.

Kong Olaf Haraldssøn drog flittig om i Landet og ransagede, hvorledes Kristendommen holdtes; lidt efter lidt fik han flere Uvenner formedelst sin Strenghed med at indføre Kristendommen og med at overholde Lovene. De farligste af disse Uvenner vare Erling Skjalgssøn, Einar Thambarskelve, Thore Hund paa Bjarkøy¹⁾ og Haarek i Thjotta²⁾. Danekongen Knut den Mægtige gjorde Samlag med disse Kong Olafs Uvenner, og det endte med, at Knut reiste op til Nidaros, hvor han blev tagen til Konge, og han satte igjen Haakon Eriksson, Erik Jarls Søn, til at styre Landet. Da Kong Olaf spurgte, at Knut atter var reist sørefter, samlede han det Mandskab, som vilde følge ham, og han fik 13 Skibe. Ved Juletid 1028 seilede han nordefter langs Jæderen; Veiret var vaadt med mørke Drivskyer. Men alt eftersom Kongen seilede derude, gik der strax Bud tillands over Jæderen, og Erling lod blæse alle Mand til Skibene. Alt Folket flokkede sig ombord og lavede sig til Kamp. Kongens Skibe kom nord forbi Jæderen og tog derpaa den indre Led. Erling seilede efter ham med en stor Hær og mange Skibe, som gik rask frem, da de bare havde Mænd og Vaaben ombord; men Erlings Skib gik dog meget fortere end de andre. Han lod derfor tage Rev i Seilet og biede paa sine Folk. Da saa Kong Olaf, at Erlings Skibe halede stærkt ind paa dem; thi Kongens Skibe vare meget tunge, da de lang Tid havde ligget i Vandet. Han saa ogsaa, at Mandefaldet vilde blive stort, hvis han og hans Folk skulde møde hele Erlings Hær paa en Gang. Han lod derfor raabe fra Skib til Skib, at de skulde lade Seilene sige, men meget langsomt. Dette skede, og, da man fra Erlings Skib saa det, raabte Erling til sine Folk og bød dem seile fortere: „I se jo,“ sagde han, „at deres Seil blive lavere og lavere, og at de hale unda os.“ Han lod Revene tage ud af Seilet paa sit eget Skib og kom snart forud for de andre Skibe. Kong Olaf stevnede ind i Bukn-Fjorden, og da kunde man ikke længere se til hinanden. Kongen bød siden at lægge Seilene ned og ro frem i et trangt Sund, som var der; da lagde de Skibene sammen. Et Klippe-Nes gik frem udenfor dem, og alle Mand var hæklædte. Erling seilede henimod Sundet, og hans Mænd vidste ikke af, førend Kongens Hær laa for dem, og de saa, at Kongens Mænd med alle Skibene paa en Gang roede imod dem. Det blev en skarp Strid, og Mandfaldet blev størst paa Erlings Skib. Erling stod i Løftingen, med Hjelm paa Hovedet, Skjold foran sig og Sværd i Haanden. Da Erlings Folk vare faldne, og Erling endnu værgede sig paa det mandigste, raabte Olaf til ham: „Du vender dig ret imod mig idag, Erling.“ Erling svarede: „Klo mod Klo skal Ørne

50

rives.“ Da sagde Kongen: „Vil du gaa i min Tjeneste, Erling?“ „Det vil jeg,“ sagde han, tog Hjelmen af Hovedet og lagde Sværd og Skjold ned. Kongen stak ham i Kinden med Øxespidsen og sagde: „Mærke skal man Drottins-Svigeren“ 1). Da løb Aslak, en af Olafs Mænd, frem og hug Erling i Hovedet med en Øx, saa den stod ned i Hjernen, og det var strax Banesaar. Kong Olaf sagde da til Aslak: „Du skulde have en Ulykke for dit Hug, Aslak; nu hug du Norge af min Haand.“

Da Erlings Sønner spurgte den Tidende, at deres Fader var falden, seilede de nordefter mod Kongen. Olafs Uvenner samlede sig ogsaa nordenfra, og han saa ingen anden Udvei end at gaa iland i Søndmøre; derfra drog han over Fjeldene til Gudbrandsdalen og derfra videre til Sverige og senere til Rusland, hvor han fik den bedste Modtagelse af Kongen der i Landet, Jaroslav, som var hans Svoger.

1) Bjerkø i Senjen og Tromsø Fogderi.

2) Tjøtø i Alstahoug Præstegjeld i Helgeland.

1) Drottin betyder Konge; Drot derimod betyder Hird eller Kongens Følge.

59. Olaf Haraldssøns Død.

51

Haakon Erikssøn Jarl styrede ikke længe. Han reiste over til Orknøerne, for at hente sin Fæstemø, og i Aaret 1030 forliste Skibet paa Tilbageveien, saa ikke en Mand blev bjerget. Da skyndte Bjørn Stallare sig at reise til Rusland, for at fortælle Kong Olaf denne Tidende, og Olaf tog da det Raad at reise tilbage til Norge, for at vinde sit Land tilbage. Sommeren 1030 kom han ned i Værdalen; der mønstrede han sine Folk, og da havde han mere end tredive Hundrede (3,600) Mand. En Kveld tog hele Hæren Natteleie paa et Sted og lagde Skjoldene over sig; Kongen vaagede og bad til Gud for sig og sit Folk og sov kun lidet. Henimod Dag fik han en liden Blund, og, da han vaagnede, randt Dagen. Kongen syntes, at det var for tidligt at vække Hæren og spurgte efter, hvor Thormod Kolbrunarskald var. Han var i Nærheden og spurgte, hvad Kongen vilde. Kongen siger: „Syng du os en Vise.“ Thormod satte sig op og kvad saa høit, at hele Hæren kunde høre det. Han kvad det gamle Bjarkemaal¹⁾, og dette var Begyndelsen:

„Sol er oppe.
Den klare Dag
Hanan hilser
med Vingeslag;
nu under Mærket,
Haanden paa Værket
lægge hver Helt!

Vaagner, vaagner
da vel og brat,
Hjertens Venner!
og tager fat,
Høvdinger snilde,
gjeve og gilde
alle som en!“

Da vaagnede Folkene, og, da hele Kvadet var til Ende, takkede alle ham for Sangen, og Kongen gav ham en god Guldring.

Olaf førte Hæren videre og standsede ikke, før de kom til Stiklestad. Der saaes Bondehæren. Kong Olaf var denne Dag klædt i Ringbrynje og havde forgyldt Hjelm paa Hovedet; paa den venstre Arm havde han et hvidt Skjold, hvorpaa det hellige Kors af Guld var lagt, i høire Haand et Spyd og ved sin Side et Sværd. Bønderne havde samlet en umaadelig Hær (hundrede Hundreder eller 14,400 Mand); Thore Hund gik frem foran Mærket med sit Følge og raabte: „Fram, fram Bondemænd!“ og derpaa gjentog Bondemændene Raabet og skjød med Pile og Spyd. Kongens Mænd raabte nu sit Hærskrig: „Fram, fram Kristmænd, Korsmænd, Kongens Mænd!“ eller „Knuge, Knuge Kongens Karle, dygtig, dygtig Bøndernes Mænd!“ Veiret var fagert, og Solen skinnede klart; men, da Slaget begyndte, blev Himlen og Solen rød, og, førend Slaget var endt, var det saa mørkt som Natten²⁾. Striden blev skarp; de, som stod forrest, hug med Sværd; men de, som var dernæst, stak med Spyd, og alle, som gik bagefter, skjød med Spyd eller Pile, eller kastede Sten og Haandøxer. Mange faldt paa begge Sider, og Kongen selv gik hart frem. Kong Olaf hug til Thore Hund tvers over Axlerne; men Sværdet bed ikke, og det var, som om der røg Støv af hans Rensdyrskofte. Kongen sagde da til Bjørn Stallare: „Slaa du til Hunden, som Jern ikke bider paa.“ Bjørn vendte Øxen om i Haanden og gav Thore et Slag med Øxhammeren saa hart, at han ravede; men strax efter stak Thore Hund Spydet tvers igjennem Bjørn Stallare og gav ham Banesaar. Da sagde Thore: „Saaledes veide vi Bjørne nord i Finmarken.“ Thorstein Knarresmed (Skibsbygger) hug til Kong Olaf med sin Øx, og Hugget rammede den venstre Fod tæt ovenfor Knæet; da Kongen havde faaet dette Saar, hældede han sig til en Sten, kastede Sværdet og bad, Gud hjælpe ham. Derpaa stak Thore Hund til ham med sit Spyd, og Stikket gik under Brynjen og op i Underlivet. Da hug Kalf Arnessøn til ham paa den venstre Side af Halsen, og disse tre Saar voldte Kong Olafs Død. Kong Olaf faldt den 31te August 1030; da var han 35 Aar gammel.

52

¹⁾ Rolf Krake var Konge paa Sjælland; han og hans Mænd bleve (omtr. 550) overfaldne ved Nattetide; da blev Bjarkemaalet kvædet, for at mande Rolfs Mænd op til djervelig at stride for sin Herre.

²⁾ Mens Slaget stod paa, blev der nemlig en stor Solformørkelse, som var paa det høieste lidt før Klokkeren tre.

60. Sankt Olaf og Troidene.

52

Af Kjæmpeviserne.

Olaf Koning og hans Broder kjær
De trættes dem om Norges Skjær.
Det er saa fagert i Throndhjem
at hvile.

„Hvilken af os bedst seile kan,
Han skal være Konge i Norges
Land;

Hvo af os, som først kommer hjem,
Han krones til Konge over al
den Egn.“

Det svarede Harald Haardraade:
„Det være, som du nu sagde.

Men, skal jeg seile idag med dig,
Da skal du bytte Skib med mig.

Thi du haver Ormen ¹⁾ hin snare;
Hvor skulde jeg med Oxen fare?

Ormen er saa snar som Sky,
Oxen driver saa langsomt til By.“

„Hør du, Harald! hvad jeg siger
dig:
Hvad dig tykkes, synes ogsaa mig.

Er mit Skib noget bedre end dit,
Saa gjerne da maa du tage mit.

Saa tag da nu Ormen hin glade,
Og jeg tager Oxen hin lade.

Først ville vi til Kirken fare,
Førend vi røre ved Seil eller Aare.“

Sankte Olaf han gaar om Kirkegaard,
Som Guld da skinner hans deilige Haar.

Saa brat kom Bud for Olaf Koning ind:
„Og nu seiler Harald, Broder din.“

„Da lad dem seile, som seile vil,
Guds Ord saa ville vi lyde til.

Messen er vor Herres Ord;
Svende! tager Vand, I gaa til
Bord!

Vi gaa til Bord, vi faa os Mad,
Saa skynde vi os Strinden ad.“

Saa ginge de dem til Strande,
Som Oxen laa for Lande.

Saa snarlig de til Stranden udbare
Baade Anker og Toug og Aare.

Sankte Olaf satte sig i Fremmerstavn:
„Beint fram, Oxe, i Jesu Navn!“

Sankte Olaf tog Oxen ved viden

Horn:

„Gak nu, som om du gik i Korn!“

Oxen tog til saa fast at skride,

Efter stod Bølgerne jo saa stride;

Han viste liden Dreng op i Raa:

„Se, om vi snart kan Harald naa.“

„Jeg ser ikke mere til al Verdens Pris

End Toppen udaf Egeris.

Jeg ser under Norriges Land

Silkeseil og Guld i Rand.

Jeg ser under Norriges Skjær,

Hvor Ormen Silkeseilet bær.

Jeg ser mig under Norgelands Side

Ormen saa saare fremskride.“

Sankte Olaf klapped Oxen paa

Lænde:

„Du maatte end noget bedre fremrende.“

Sankte Olaf slog Oxen ved sit Øie:

„Langt bedre maa du ad Havet
drive!“

Da begyndte Oxen at beise¹⁾, saa

De Baadsmænd kunde ikke paa

Bunken²⁾ staa.

Saa tog han Bast og stærken Line;

Dermed saa bandt han Baadsmænd sine.

Det da meldte den Styresmand:

„Og hvor da seile vi nu fram?“

Sankt Olaf drog af sine Handsker smaa,

Og selv maatte han til Styren gaa.

„Vi seile frem ad Bjerge og Klipper,

Den næste Vei, som vi kunne hitte.“

Saa seilede de over Bjerge og Dale;

De bleve, som de vare Vand hint

klare.

De seilede over den Fjeld saa blaa;
Ud da løbe de Trolde saa smaa.

„Hvo seiler over mit Guld saa rød?
Og hvo da gjør min Fader den
Møde?“

„Stat du der, og bliv til Sten,
Indtil jeg kommer tilbage igjen!“

Saa seiled de over de Skaaner
Knolde;
Til Sten bleve de sorte Trolde.

Ud staar Kjærring med Rok og Ten:
„Sankte Olaf! hvi seiler du os
til Men?

Sankte Olaf med det røde Skjeg!
Hvi seiler du gjennem min Kjeldervæg?“

Sankte Olaf sig tilbage saa:
„Stat du der, bliv til Kamp hin
graa!“

Saa seilede de foruden al Men;
Der vege for dem baade Stok og
Sten.

De seilede, som de kunde allermest,
Ingen Mand kunde Øine paa dennem fæste.

Sankte Olaf spændte Buen for
sit Knæ;
Pilen faldt bag det Seiletræ.

Han skjød udaf Fremmerstavn;
Pilen faldt bag Oxen i Havn.

Sankte Olaf trodde saa vel Vorherre,
Derfore kom han tre Dage førre.

Sankte Olaf var en gudfrygtig
Mand;
Thi blev han Konge i Norriges
Land.

Sankte Olaf gik i Kirken ind;
Han takkede Gud af Hjerte og
Sind.

Sankte Olaf gaar om Kirkegaard;
Der skinner en Gisel 1) af hans Haar.

Den Gud vil hjælpe, den kommer
vel fram,
Hans Fiender faa baade Last og
Skam.
Det er saa fagert i Throndhjem
at hvile.

¹⁾ Dette Skib brugtes egentlig af Olaf Tryggvesson.

1) Beise eller bisse siges om Kjørene, naar de rende for Klæg og Solstik.

2) Bunken d. e. Dækket.

61. En Vise om Hellig Olaf.

54

Hellig Olaf stod ved Fjorden med sin Hær;
Pintsefesten var forhaanden;
Alskens Løv og Blomster artede sig der
Fagert under Folgefonden.
Kongens Drage laa og speiled sig ved Strand,
Bispen stod med Korset paa den hvide Sand,
Kongens Kjæmperad
Laa paa Knæ og bad,
Og der gik dem Lyn i Aanden.

Hellig Olafs Aasyn skinned som en Sol,
Klar sad Kronen ham om Panden;
Mens han knæled, laa hans rige Purpurkjol
Som et Teppe over Sanden.
Her han vilde atter i en stakket Frist
Bygge Kirke til den stærke Herre Christ;
Alt fra Pintsedag
Skulde fra dens Tag
Korset lyse over Stranden.

Og, da Værket nu var helliget med Bøn,
Mured hver en Kjæmpe trolig;
Men i Fjeldet lød der underlige Døn;
Dvergeslægten blev urolig.
Høit fra Uren rulled Grus og Kampesten,
Og fra Lien kom der Rød og Bul og Gren;
Ilde saa det ud
For Kong Olafs Gud,
Ilde freded man hans Bolig.

Hellig Olaf med sit luerøde Skjæg
 Kyssed Hjaltet paa sin Klinge,
 Og han holdt det høit mod Dvergehallens Væg,
 Og han korsede sin Bringe.
 Se, da rulled alle Stene ned i Mag,
 Og de føied sig til Muren, Lag ved Lag,
 Og hver Stok, der sprang,
 Blev en Bjelke lang;
 Øxebruget var kun ringe.

55

O! hvor gram blev da den hele Dvergeflok!
 Fjorden skjælv ved deres Mæle,
 Og de stødte til en vældig Klippeblok
 Med de kobberskode Hæle.
 Hellig Olaf mæled da et lystigt Ord:
 „Se, der kommer Dvergen med vort Alterbord!
 Stenen dumped ned
 Just paa rette Sted,
 Der, hvor Kongen pleied knæle.

Snart var Kirken med sit Skiferdække takt,
 Klar den stod paa Pintsedagen;
 Og i Koret var paa Alterstenen lagt
 Gyldenstykke og Skarlagen.
 Bispén stod i Bønnen, bøiet over den,
 Kongen gik til Offers did med sine Mænd:
 Altervinen klar,
 Guld og farvet Glar
 Bragte han i Land fra Dragen.

Kirken stod ved Strand i mange hundred Aar,
 Nu er dog dens Mur forsvunden;
 Men til Olafs Ros endnu blandt Løvet staar
 Alterbordet over Grunden.
 Mosetæppet hviler nu paa Stenen graa;
 Abildtræet strør sin hvide Blomst derpaa,
 Og fra Birkens Top
 Stemmer Fuglen op
 Pintsesalmerne i Lunden.

Mangen Sommerkveld, naar i den dunkle Fjord
 Triller Dug fra grønne Blade,
 Vies dog Kong Olafs faste Alterbord
 Atter til et helligt Stade:
 Dalens Søn har der et Stevne med sin Brud,
 Og de vexle Ringe der for Olafs Gud,
 Og de knæle ned
 Trygt, med Haab og Fred,
 Og i Sommerdrømme glade.

Derfor kan Kong Olafs minderige Ry
 Ingensinde gaa til Grunde;
 Med hver Dalens Slægt det hæver sig paany
 Fagert fra de friske Munde.
 Hellig Olaf med sit hjerterøde Skjold
 Dækker Klippen, hvor den kneiser mørk og gold,
 Og hans Saga gaar 56
 Gjennem Norges Vaar
 Sødt som Fuglesang i Lunde.

1) Gisel = Glorie, Straalekrands.

62. Thormod Kolbrunarskald.

56

Thormod Kolbrunarskald kjæmpede i Slaget ved Stiklestad under Kong Olafs Mærke. Da Kongen var falden, blev Slaget skarpest, og da faldt Kongens Mænd, den ene efter den anden; men de fleste, som endnu kunde staa paa sine Fødder, vare saarede. Thormod blev saaret af en Pil i den venstre Side. Han brød Skaffet af Pilen og gik bort fra Slaget hen til en Gaard. Der kom han til en Lade; det var et stort Hus. Thormod havde et Sværd i Haanden; han satte sig ned i Laden og hørte paa Folks Tale. Man talte om Slaget; nogle roste Kong Olafs Mandighed, og andre nævnte andre Mænd. Thormod kvad en Vise; i denne roste han Kong Olaf og sagde, at han var den eneste, som ikke havde holdt Skjold for sig i Pileregnet. Siden gik Thormod hen til en Skaale og gik ind. Herinde var der mange haardt saarede Mænd, og en Kone holdt paa at forbinde deres Saar. Ild brændte paa Gulvet, og hun varmede Vand til at rense Saarene med. Thormod satte sig yderst ved Døren; imidlertid gik Folk ind og ud, som stilledes med de Saarede. En Mand vendte sig mod ham, saa paa ham og sagde: „Hvi er du saa bleg? er du saaret, og hvorfor beder du ei om at blive læget?“ Thormod kvad en Vise og sagde, at han var bleg, fordi han bar dybe Spor af de danske Vaaben. Derpaa stod han op, gik længer ind hen til Ilden og stod der en Stund. Lægekongen sagde til ham: „Du, Mand, gaa ud og tag mig et Fang Ved der udenfor Døren.“ Thormod gik ud, tog et Fang Ved og kastede det ned paa Gulvet. Konen saa ham i Ansigtet og sagde: „Du er da forfærdelig bleg; hvad kommer det af?“ Thormod kvad en Vise og sagde: „Faa blive fagre af Saar.“ „Lad mig se dine Saar,“ sagde Lægekongen, „saa skal jeg stille om dem.“ Thormod satte sig ned og kastede Klæderne af sig. Konen saa paa det Saar, han havde i Siden, og kjendte, at der stod Jern i det, men vidste ikke sikkert, hvad Vei Jernet havde taget. I en Stenkjedel havde hun laget en Grød sammen af Løg og andet Græs. Deraf gav hun de Saarede at æde, for at prøve, om de havde Hulsaar; thi man kunde kjende Løglugten ud af Saaret, hvis det gik indenfor Bringeholen 1). Hun bar Grød frem til Thormod og bad ham æde. Han svarede: „Bær det bort; jeg har ikke Graut-Sot.“ Siden tog hun en Knibetang og vilde drage Jernet ud; men det sad fast og gik ikke; det var heller ikke godt at komme til det, da Saaret var hovnet. Da sagde Thormod: „Skjær du lige til Jernet, saa man godt kan naa det med Tangen; giv mig saa Tangen og lad mig selv rykke.“ Hun gjorde, som han sagde. Da tog Thormod Guldringen af sin Arm, gav Lægekongen den og sagde, at hun kunde gjøre med den, hvad hun vilde. „En god Mand har eiet den; Kong Olaf gav mig den imorges.“ Siden tog Thormod Tangen og rykkede Jernet ud; der var Kroger paa det, og paa disse 57 sad der Tæger¹⁾ af Hjertet, nogle røde, nogle hvide. Da han saa det, sagde han: „Kongen har født os godt; jeg er fed om Hjerterødderne.“ Derpaa hældede han sig tilbage og var strax død.

1) Læs Bringehaalen. Bringehole = Bringehulhed eller Hjertekule.

63. Harald Haardraade som Gut.

57

Da Harald Grænske, Kong Olaf Haraldssøns Fader, var død, blev hans Enke Aasta gift med Sigurd Syr, Konge paa Ringerike. Sigurd Syr døde i Førstningen af Aaret 1018, og Kong Olaf gjæstede kort efter sin Moder paa Ringerike. Det fortælles, at hun da ledte sine Sønner med Sigurd Syr, Kong Olafs Halvbrødre, frem og syntte Kongen dem. Det var tre Smaagutter Guttorm, Halfdan og Harald. Olaf satte sin Halvbroder Guttorm paa sit ene Knæ og sin Halvbroder Halfdan paa det andet; han saa hvast paa dem og lod, som om han var vred, og derover blev de rædde. Da bar Aasta sin yngste Søn Harald hen til Kongen. Kongen saa ogsaa hvast paa ham; men Harald saa igjen Kongen lige i Øinene. Da tog Olaf Gutten i Haaret og ruskede i ham; men han tog fat i Kongens Skjeg og luggede. Da sagde Kong Olaf: „Du bliver nok hevnlysten med Tiden, Frænde.“ Dagen efter gik Kongen med sin Moder Aasta omkring ude paa Gaarden; de kom hen til et Tjern, og der stod Smaagutterne Guttorm og Halfdan og legede. De havde gjort sig Gaarde og Kornlader, mange Nød og Faar, som de legte med. Ikke langt derfra ved en Lervig stod Harald og havde en Mængde Træspaaner, som flød ved Landet. Kongen spurgte ham, hvad han gjorde. „Det er mine Hærskibe,“ svarede Harald. Kong Olaf lo og sagde: „Det kan nok hænde sig, Frænde, at du kommer til at raade for Skibe.“ Da kaldte Kongen Halfdan og Guttorm derhen. Han spurgte Guttorm: „Hvad vilde du eie mest af Frænde?“ „Agre,“ svarede han. „Hvor store Agre vilde du eie?“ sagde Kongen. Guttorm svarede: „Jeg vilde, at dette Næs, som gaar ud i Vandet, hver Sommer var tilsaat.“ Paa Næset stod ti Gaarde. „Der kunde staa meget Korn,“ svarede Kongen. Derpaa spurgte han Halfdan: „Hvad vilde du eie mest af?“ „Kjør,“ svarede han. „Hvor mange Kjør vilde du da have?“ spurgte Kongen. Halfdan svarede: „Naar de gik til Vands, skulde de staa som tykkeste rundt om Vandet.“ „I vil have store Eiendomme,“ svarede Kongen, „og deri slægte I paa eders Fader.“ Kongen spurgte da Harald, hvad han vilde eie mest af. „Huskarle,“ svarede han. „Hvor mange Huskarle vilde du da have?“ sagde Kongen. Harald svarede: „Saa mange, at de i et eneste Maal kunde æde min Broder Halfdans Kjør.“ Kongen lo og sagde: „Her fostrer du vist en Konge, Moder.“

Harald var med i Slaget ved Stiklestad. Da var han femten Aar gammel. Før Slaget sagde Kong Olaf: „Det tykkes mig ikke raadeligt, at Harald, Bror min, er med i Slaget; thi endnu er han bare i Barnealderen.“ Harald svarede: „Visseligen skal jeg være med i Slaget, og, er jeg end saa ustærk, at jeg ikke mægter at holde Sværdet, da skal jeg finde paa et godt Raad og binde Sværdgrebet til min Haand.“ Harald blev saaret i Slaget, kom unda og drog til Myklegaard¹⁾. Her blev han Høvding for Væringerne og samlede sig store Rigdomme. 58

1) Taag, Flertal Tæger, kaldes Trevler eller smaa Sener i Kjødet.

64. Slaget ved Standfordbro.

58

Efter Olaf Haraldssøns Død fik Dansken mest at sige i Landet. Knut den Mægtiges Søn Svein og hans Moder Alfiva styrede saa strengt, at det blev stort Misnøie, og nogle af Norges gjevreste Mænd drog til Rusland og hentede Olafs Søn Magnus tilbage til Landet. Paa den Tid begyndte man ogsaa meget at tale om Kong Olafs Hellighed, og man angrede, at man ikke havde skjønnet paa, hvor god Konge han var. Magnus blev tagen til Konge, og Svein maatte rømme til Danmark. Først styrede Magnus alene; men siden delte han Norge med sin Faders

Halvbroder Harald Sigurdsson, som vendte tilbage fra Myklegaard og gav Magnus Halvdelen af sine store Rigdomme. Magnus døde i Aaret 1047, og da blev Harald Enekonge; han raadede strengt, og derfor fik han Kjendingsnavnet Haardraade.

I Aaret 1066 reiste Harald Haardraade til England med en stor Flaade paa 240 Skibe, foruden Smaaskuder og Føringsskibe, for at hjælpe Tostig Jarl mod hans Broder, den engelske Konge Harald Godvinsson. I Førstningen var han heldig mod Engelskmændene. Borgerne i York overgav ham sin By, og Harald vendte om Aftenen tilbage til sine Skibe, for at overnatte der. Men imidlertid kom den engelske Konge, uden at Nordmændene spurgte det, og om Natten drog han ind i Byen York. Dagen efter gik atter Harald Haardraade i Land med et lidet Følge; da de kom over Standford-Bro, fik de se en talrig Hær langt borte. Tostig Jarl raadede at vende tilbage til Skibene, for at faa Hjælp; men Kong Harald vilde nødig, at man skulde holde ham for ræd, og valgte derfor ikke dette kloge Raad, men sendte tre af sine dygtigste Mænd ned til Skibene paa de raskeste Heste med det Bud, at hele hans Mandskab strax skulde komme ham til Hjælp. Harald stillede sine Mænd op i en lang, men ikke tyk Fylking; derpaa lod han Fløiene boie sig bagover, indtil de naaede sammen, saa at Hæren kom til at staa i en stor Ring med Skjold ved Skjold. Han bød, at den yderste Rad i Fylkingen skulde støtte Spydskafterne mod Jorden og rette Odderne mod de engelske Rytteres Bryst; de, som stod i næste Rad, skulde derimod rette Spyddodderne mod Hestene. Indenfor Ringen skulde Bueskytterne staa, og her valgte han ogsaa Plads for sig selv og Tostig med Følge. Nu kom den engelske Konge nærmere med sin Hær, og den var dobbelt saa stor som den norske. Medens endnu Harald holdt paa at stille Fylkingen op og, klædt i en blaa Kjortel, red rundt omkring Ringen paa en sort bleset Hest, kom tyve brynjeklædte Ryttere ridende fra Engelskmændenes Hær mod Nordmændenes Fylking og spurgte, om Tostig Jarl var der. „Her kan I finde ham,” svarede Jarlen selv. En af Rytterne bød ham Trediedelen af England, hvis han vilde forlige sig med sin Broder. „Sæt, at jeg 59 modtager Tilbudet, hvad vil da min Broder give Norges Konge?” spurgte Tostig Jarl. Den anden svarede: „Han vil unde Norges Konge Harald Sigurdsson syv Fod Jord af England og saa meget mere, som han er høiere end de fleste andre.“ „Hvis saa er,” svarede Jarlen, „da rid kun tilbage og bed Kong Harald Godvinsson begynde Slaget. Ikke skal Nordmændene sige, at Tostig Jarl lod Norges Konge i Stikken og slog sig til hans Fienders Tal.“ Da vendte Rytterne tilbage til den engelske Hær. Kong Harald Haardraade spurgte, hvem den Mand var, som førte Ordet for Rytterne. „Det var min Broder, Harald Godvinsson,” svarede Tostig. „Det fik vi for sent at vide,” sagde Kongen; „thi han var kommen vore Rækker saa nær, at han ikke skulde have kunnet melde vore Mænds Fald. Han var ellers liden af Væxt, men sad godt i Sadelen.“ Derpaa begyndte Slaget med, at de engelske Ryttere red frem; men, saalænge Nordmændene stod stille i Ring med Skjold ved Skjold og fremstrakte Spyd, kunde Fienden intet gjøre. Da red Engelskmændene tilbage, og Nordmændene vare uvarlige nok til at sætte efter dem og bryde Ringen. Men da kunde de heller ikke længer staa sig mod Overmagten. Harald blev truffen af en Pil i Struben; det blev hans Bane, og de fleste af hans Følge faldt rundt om hans Lig.

1) Vore Forfædre kaldte Konstantinopel for Myklegaard. Væringer (det vil sige: Edsforbundne) var Navnet paa den græske Keisers Hird, og i den var det bare Mænd fra de nordiske Lande.

65. De gamle Nordmænds Huse.

59

Efter Harald Haardraade blev hans Søn Olaf Kyrre Konge; Kyrre vil sige den Rolige, og dette Kjendingsnavn fik han, fordi der i hans Dage ikke var nogen Ufred. Husene paa Kongsgaarden fik under Olaf en anden Indredning, som lidt efter lidt blev brugt ogsaa i de

Rigeres Huse. Vi maa ikke tænke os de gamle Nordmænds Boliger som vore, der er flere Stokværk høie med mange store og smaa Stuer under samme Tag. Som tiest var hver Stue et Hus for sig, og paa en stor Gaard var der en hel Del saadanne smaa Huse, som laa tæt sammen. Husene vare af Træ, og Væggene byggedes saaledes som nu af Tømmerstokker, der fældtes sammen i Hjørnerne. Væggene var ikke meget høie, og de dannede en langagtig Firkant. Taget gik skraat op fra begge Langvæggene og laa paa Bjelker; de gik opover paa skraa, og to og to stødte sammen øverst oppe. Disse Skraabjelker havde igjen Støtte paa Bjelker, som indvendig gik tvert over Huset fra den ene Langvæg til den anden. Taget selv var af Træ og som oftest klædt med Næver. Blandt Husene paa en Gaard var Skaalen, eller som den ogsaa kaldtes, Hallen eller Stuen den fornemste. Skaalen var bygget i en langagtig Firkant fra Øst mod Vest. Indgangsdøren var i den ene Tvervæg. Naar man kom ind i Skaalen, kunde man over Tverbjelkerne se lige op til Mønen; der var intet andet Loft end Taget over Huset. Gulvet var bare stampet Jord, og til Stads blev det strøet med Halm eller Straa. Langs efter Midten var Gulvet stenlagt; denne Stenlægning kaldtes Arnen eller Ildstedet, og her brændte der Ild. Røgen havde Udgang gjennem en Aabning i Taget, der kaldtes Ljoren; men ellers var der altid Røg øverst i Skaalen, og Tverbjelkerne bleve snart sorte af Sod. Om Dagen fik Skaalen Lys igjennem Ljoren og igjennem Glugger oppe paa den nederste Del af Taget. Baade Ljoren og Gluggerne kunde lukkes med Spjeld eller Skjaa. En saadan Skjaa var en Trægrind eller Træramme, som der var spændt en tynd Hinde ud over, saa der kom lidt Lys ind, om den end var fore. Skjaastænger bleve brugte til at lægge Skjaalen paa eller tage den af. Langs med hver af Langvæggene i Skaalen stod en Langbænk. Langbænken ved den nordlige Væg i Skaalen, hvor de Siddende kom til at vende sig mod Syd eller mod Solen, var for Husets Folk og kaldtes den høiere Bænk. Midt paa denne havde Manden i Huset sit Høisæde eller Andvege, som det kaldtes, og foran hans Høisæde stod der to Stolper, Høisædesstolperne, som i den hedenske Tid holdtes for hellige. Midtfor, paa den anden Langbænk, pleiede Fremmede at faa Sæde, og der var det ogsaa et Høisæde. Endnu en tredie Bænk gik langs Tvervæggen ligeoverfor Indgangsdøren; denne Bænk kaldtes Tverpallen, og der sad som tiest Husets Kvindfolk. Foran Bænkene var Fodskamler, og, naar der var Stads, blev der lagt Hynder paa Bænkene. Mellem Langbænkene og Ildstedet langs efter Gulvet var der Plads nok til at bære Borde frem foran Bænkene til Maaltiderne. Det var Skik at hænge Vaaben, især Skjolde, paa Væggene til Stads; og, naar der var Gjæstebud, eller ved andre festlige Leiligheder, blev Skaalens Vægge tjældede eller klædte med Tjæld; det var vævede eller udsømmede Tepper. Hvis Skaalen blev brugt dagligdags af Husets Folk til Opholdssted baade Sommer og Vinter, kaldtes den som oftest Ild-Skaale eller Ild-Hus, fordi der da jævnt brændte Ild paa Gulvet; ved denne sad Husets Folk med sit Arbeide, og ved denne blev Maden kogt. I saa Fald var der ogsaa Senge i Skaalen. Disse var nok langs Væggene bag Bænkene, saaledes at enhver havde sin Seng bag sit Sæde. Naar Skaalen var tjældet, hang Tepperne foran Sengene.

Olaf Kyrre lod nu Kongsgaardene anderledes indrede. Han flyttede Arnen til et Hjørne af Huset og begyndte at bruge murede Ovne. Hele Gulvet blev stenlagt, og Skaalen fik helt Plankeloft, som laa paa Tverbjelkerne. Gluggerne flyttedes da fra Taget ned paa Væggen, og, da Glas blev mere almindeligt, blev der sat Glasruder i Gluggerne. Ligesaa flyttede han Høisædet fra Langbænken paa Nordsiden til Tverpallen midt for Indgangen.

Olaf Kyrre var en meget gudfrygtig Mand; de kirkelige Sager ordnedes; Bisper og Præster bleve indsatte, og mange Kirker byggedes. Olaf døde Sottedød i Aaret 1093, efter at have styret Norge lykkelig i 27 Aar. Han har anlagt Byen Bergen.

66. Lidt om de gamle Nordmænds daglige Liv.

En velstaaende Bonde havde gjerne mange Husfolk paa sin Gaard. Tjenestefolkene var i den ældste Tid enten Frie eller Træler. Man pleiede at staa op om Morgenens, for at gaa til Arbeide, mellem Klokken fire og fem. Gjetergutten var den, som først maatte op. Den almindelige Sengetid var mellem Klokken 10 og 11 om Kvelden. Om Dagen, naar Mandfolkene ikke havde Arbeide ude, holdt de mest til i Skaalen, og her havde enhver sin faste Plads paa Bænken, nemlig foran den Seng, som han sov i om Natten. Et inderligt og fortrøligt Husliv fandt Sted mellem Husbond og Tjenestefolk. Om Kvelden samledes det hele Hus i Skaalen om Lang-Ildene. Nogle af Kvinderne sad paa Tverpallen og syslede med sine Haandarbeider; andre stillede med de store Mad-Kjedler over Ildene. Karlene sad med sit Arbeide eller laa ledige og hvile sig paa Langbænkene; Børnene legede omkring paa Gulvet. Husbonden var i sit Høisæde, eller, hvis han var en gammel Mand, pleiede han i et Slags Lænestol at sidde nærmere Ilden.

61

De gamle Nordmænd havde to Hovedmaaltider. Det første kaldtes Dagverd, det vil sige Dagmaaltid; det aad man nok henimod Middagstid. Efter dette Maaltid pleiede man at tage sig en liden Hvilestund. Det andet Maaltid kaldtes Natverd, det vil sige Nattemaaltid, og det nød man henimod den Tid, da man skulde gaa til Sengs. Man aad ved Lang-Ildene i Skaalen. Husbonden sad i Høisædet, og de andre Mandfolk paa sine faste Pladse paa Langbænkene; jo nærmere man sad Høisædet paa begge Langbænkene, des hæderligere var Pladsen. Man tog Haandtvæt før Maaltidet; derpaa blev Bordene optagne, det vil sige, flere smale Borde blev satte langs henad Gulvet mellem Langbænkene og Ildene. Bordet foran Høisædet hed Høisædsbordet, og hvert af Smaa-Bordene kaldtes Skutil. Velstandsfolk brugte Duge af hvidt Lintøi. Dernæst blev Maden sat frem; var det varm Mad, kom den paa Bordet, ligesom den var tagen op af de store Kjedler, som hang over Ildene. Fast Mad sattes frem paa Diske eller Tallerkener; det var vel som tiest bare Træbretter. Hver skar sin Mad isønder med sin Tollekniv. Gaffer brugte man ikke. Brødet var bagt i Leiver og blev brækket istykker. Grød sattes frem i Truge og aades med Skeer af Træ, Horn eller Ben. Melk og anden Supmad blev sat frem i Asker, det var et Slags Trækander med Laag paa, eller i Boller, som ogsaa vare af Træ. Flere pleiede nok at lange til samme Fad eller Trug. Maden var simpel, og Retterne vare ikke mange. Kjød og Fisk aad man baade ferskt og tørret. Stegte Sager holdtes for Lækkerheder, og de kom bare paa de rigeste Folks Borde. Man drak Øl eller Melk ved Maaltiderne. Sommesteds nød man Øl til Kjød mad og Melk til Fiskemad, og saaledes skiftede man hver anden Dag. Ved Gjæstebud havde man dyrere Drik og især Mjød. Fattigere Folk drak Myse eller Syre og Kjernemelk. Øllet blev paa større Gaarde baaret ind i et stort Kar med Skaft eller Haandtag paa, og af dette Skaftkar blev det igjen øst i Drikkehorn, Bægre eller Boller. Hos fornemme Folk var Drikkehornene ofte lagte med Sølv, Guld og Stene. Kvinderne sad nok ikke dagligdags ordentlig til Bords som Mændene, men de synes at have gaaet Mændene tilhaande, medens disse aad.

De gamle Nordmænd havde godt Lov for Gjæstfrihed. Var det kjendte Folk, som kom til Gaarden, gik gjerne Husbonden selv ud, for at tage imod dem. Man hilsede hinanden ved at tage Huen af og med de Ord: „Heill ok sæll,“ det vil sige: „vær frisk og lykkelig.“

Naar den Reisende var kommen ind, blev Ildene friskede op, og Gjæsten fik tørre Klæder, om han var vaad. Naar han var bleven tør og opvarmet, blev der vist ham Sæde, og, var det en fornem Mand, fik han Plads i Høisædet ligeoverfor Manden i Huset eller ogsaa ved hans Side. Man spurgte aldrig om den Reisendes Navn eller hans Ærinde. Fattigfolk nød ogsaa godt af Gjæstfriheden, og Tiggere eller Stavkarle, som de kaldtes, fik Modtagelse og Hjælp baade i Høvdhingens og Bondens Hus.

62

67. Magnus Barfods Fald.

Efter Olaf Kyrre blev hans Søn Magnus Barfod Konge. Havde Faderen været fredelig, var Sønnen det Modsatte. Han havde Ufred først med Skotland, derpaa med Sverige, og, da han havde været Konge i Norge i ni Aar, reiste han med mange Skibe og stort Mandskab til Irland. Her herjede han, vandt en stor Del af Landet og skulde netop reise hjem, da Ierne uventet kom over ham. Magnus havde Hjelm paa Hovedet, et rødt Skjold, som der var en forgyldt Løve paa, og han var gjordet med sit kostelige Sværd Lægbiten. I Haanden havde han et kort Spyd og over Skjorten en rød Silkekofte, som for og bag var udsyet med en Løve af gul Silke. (Senere sattes en forgyldt Løve med Krone over og med en Øx i Forlabberne i Norges Riges Vaaben.) En lang Tid holdt Nordmændene godt Stand, og de hug Ierne ned som Bofæ. Da fik Kong Magnus et Saar af et Spyd, som gik gennem begge Laar ovenfor Knæet. Han brød strax Skافتet af mellem Benene og raabte: „Saaledes bryde vi Sperrelægger, 1) mine Gutter; lad os bare gange rask frem, mig fattes intet.“ Lidt efter blev Magnus huggen i Halsen med en irsk Øx; det blev hans Banesaar, og han faldt til Jorden. Vidkunn Jonsson, som stod ved Kongens Side, dræbte strax Kongens Banemand. Kongen kunde endnu mæle saa vidt, at han bad Vidkunn frelse sig ved at fly: „Her,“ sagde han, „komme vi nu til at skilles ad; du har fulgt mig troligen og mandigen. Hils mine Sønner, Frænder og Venner.“ Med disse Ord opgav han Aanden. Vidkunn var den sidste Mand, som flyede; han havde da tre Saar; men ligevel bragte han Kongens Mærke og Lægbiten tilbage til Skibene. Kong Magnus var 30 Aar, da han faldt i Aaret 1103. Han var en Vovehals, og mangen Gang, naar hans Venner bad ham at vare sig og ikke sætte sit Liv i Fare, pleiede han at svare: „En Konge skal mere se paa Æren end paa et langt Liv.“ Han kaldtes Barfod, fordi han og hans Folk efter Toget til Skotland klædte sig som Skotterne med kort Kjortel uden Buxer.

68. Magnus Barfod.

Mit allerførste Kongeord,
Med Slag paa Skjold,
Det var at kalde høit fra Bord
Hver Kjæmpe bold.

Og Sværdet svang jeg i min Haand 63
Mod Fiendens Magt,
Og atter saa jeg Nordens Aand
Til Kræfter vakt.

Jeg fremmest gik paa blodig Val,
Ei ænsed Saar.
„Til Æren Konger beile skal,
Men ei til Aar.“

Som Løven kjæmper mod en Skok
Af mindre Dyr,
Saa kjæmped jeg mod talrig Flok
I irske Myr.

Der segned jeg blandt Lig og Blod
 I mudret Grav;
 Men Navnet mit en Vinge god
 Dog Saga gav.

Det vakkert staar i Skjoldets Bund
 Med gyldne Træk
 Og glimter herligt fra dets Rund
 Med Flamme kjek.

1) Sperrelæg kaldtes Benet i Smal-Læggen paa Faarenes Bagben; med et eneste Slag at knuse slige Ben var en almindelig Styrkeprøve.

69. Sigurd Magnussons Jorsalefærd.

63

Efter Magnus Barfods Død blev hans tre Sønner Øystein, Sigurd og Olaf Konger i Norge. Øystein var omkring 14 Aar, Sigurd et Aar yngre, men Olaf var et lidet Barn i sit fjerde Aar. Paa den Tid fore talrige Hære fra alle Lande mod Østen, for at tage det hellige Land fra de Vantroende. Saadan Færd kaldtes Korstog. Flere Nordmænd kom netop da tilbage fra Jerusalem og Myklegaard; der havde de vundet stor Ros, og de havde mange Tidender og Nyheder at fortælle om de fremmede Lande. Her hjemme i Norge fik mange Mænd, som hørte disse Fortællinger, Lyst til at gjøre en saadan Færd til Jerusalem, og de bade, at enten Øystein eller Sigurd skulde fare med dem som Høvding. Kongerne samtykkede og begyndte at stille alt istand til Færden. Mange mægtige Mænd vare med paa denne, og, da alt var færdigt, blev det aftalt, at Sigurd skulde fare med, men Øystein imedens raade over Landet paa begges Vegne.

Fire Vintre efter Kong Magnus Barfods Fald seilede Kong Sigurd med sin Flaade fra Norge; det var 60 Skibe i alt. Om Høsten kom Kongen til England og blev der den første Vinter. Næste Vaar styrede han til Frankrige; derpaa stred han i lang Tid med Hedninger og Vikinger i Spanien og Portugal og fik jævnligt stort Hærfang. Den tredie Vinter gjæstede Kong Sigurd Hertug Roger i Apulien (Neapel). Om Julen gjorde Hertugen et stort og gildt Gjæstebud, der varede i mange Dage. Hertugen stod selv og vartede op foran Kongens Bord, og en af Gjæstebudsdagene gav Kong Sigurd Hertugen Kongenavn. Om Vaaren reiste Sigurd videre, og Sommeren i Aaret 1110 kom han til det hellige Land. Paa den Tid var Balduin Konge i Jerusalem eller Jorsala-Borg, som vore Forfædre kaldte Byen. Kong Balduin modtog Sigurd med stor Stads, holdt Gjæstebud for ham, viste ham den hellige Grav og alle de hellige Steder i Jerusalem og red med ham lige ud til Aaen Jordan, hvor Kong Sigurd badede sig, som Pilegrimene havde for Skik. Balduin gav Kong Sigurd mange Helligdomme; deriblandt var ogsaa en Spaan af Christi Kors, som man troede at have fundet; til Gjengjæld lovede Sigurd, at han skulde grunde en Erkebiskopsstol ¹⁾ i Norge, og at han skulde hjælpe Kong Balduin at tage Byen Sidon, som hidtil flere Gange faafængt var bleven kringsat. Sigurd gav ham god Hjælp, da han havde saa mange Skibe, og strax, efterat Byen var tagen, forlod Sigurd det hellige Land og seilede til Myklegaard. Keiseren her hed Alexius; han havde hørt om Kong Sigurds Færd og modtog ham paa det Bedste. Han lod aabne Guldporten for Sigurd. Denne Port blev ellers kun aabnet, naar Myklegaards Keisere i lang Tid havde været borte paa Hærtog og kom tilbage med Seier. Kostbare Klæder vare breddet ud lige fra Guldporten og til en af Keiserens Haller, hvor Sigurd skulde have Herberge. Kong Sigurd sagde til sine Mænd, at de skulde ride stolteligen ind i Byen og ikke vise nogen Forundring over alle de nye og sjældne Ting, de fik at

64

se, og det gjorde de. Keiseren lod ham modtage med Sang og Strengelig, sendte ham store Gaver og anstillede kostbare Lege for ham paa Ridebanen. Sigurd blev i Myklegaard en Tid, og ved Afreisen gav han Keiseren alle sine Skibe; denne skaffede ham Heste og Følgesvende gennem hele sit Rige, og derfra reiste Sigurd Landveien gennem Ungarn, Østerrige og Tyskland til Slesvig. Her traf han den danske Konge Nils, som selv fulgte ham nord til Jylland og gav ham et godt udrustet Skib; med dette seilede han hjem til Norge, hvor han blev vel modtagen. Da havde han været udenlands paa det fjerde Aar; og det var almindelig Tale blandt Folk, at ingen havde faret navnkundigere Færd fra Norge end denne, som Kong Sigurd for. Siden kaldtes han med Kjendingsnavnet Jorsalefarer eller Jerusalemsfarer.

1) Først i Aaret 1152, 22 Aar efter Sigurds Død, medens Harald Gilles Sønner vare Konger, fik Norge sin egen Erkebiskopsstol i Nidaros.

70. Sigurd Jorsalefarer og Ottar Birting.

64

Medens Sigurd var paa sin Udenlandsfærd, styrede hans Broder Øystein saare godt og gjorde meget Nyttigt for Landet. Han byggede Kirker, Klostre og Kongsgaarde; han fik istand Fjeldstuerne paa Dovre, lod sætte op Varder paa Fjeldene, byggede Havne, bragte Jemteland under Norge og bedrede Lovene, saa mange monne mindes, at Øystein var Konge i Norge. Øystein døde i Aaret 1122, otte Aar før Broderen Sigurd, som da blev Enekonge. I sine sidste Leveaar var Sigurd mange Gange voldsom og stundom ligesom vanvittig. En Pintsedag sad han tilbords med mange Venner; selv sad han i sit Høisæde med Dronning Malmfred ved sin Side. Da kom Vanvidet over ham. Han saa paa sine Gjæster med vilde, rullende Øine og tog en kostelig Bog, som han havde faaet i Myklegaard; den var helt igjennem skreven med Guldbogstaver og var en af hans største Kostbarheder. Ingen vovede at tale til ham, og alt var stille. Da tog Kong Sigurd til Orde: „Meget kan forandres i en Mands Levetid; før eiede jeg to Ting, der tyktes mig de bedste, nemlig denne Bog her og Dronningen. Nu derimod tykkes mig den ene værre end den anden. Dronningen ved ikke, hvor fæl hun er; thi der staar jo et Gedehorn ud fra hendes Hoved, og denne Bog duer til intet.“ Med disse Ord kastede han Bogen paa Ilden, der brændte paa Hallens Gulv, og slog Dronningen paa Kinden. Hun tog til at græde, men dog mere over Kongens Sygdom end over Slaget. Foran Kongen stod en af hans Kjertesvende ved Navn Ottar Birting. Han var Bondesøn, liden af Væxt, men høvisk, uforfærdet og djerv. Han løb til, tog Bogen af Ilden og sagde: „Anderledes er det nu, Herre, end da du med Fagerhed og Pryd seilede tilbage til Norge, og alle dine Venner hastede dig imøde med Glæde, for at hilse paa dig som Konge. Nu ere Sorgens Dage komne over os; thi paa denne store Festdag, da saa mange af dine Venner har gjæstet dig, kan vi ikke være glade formedelst dit tunge Sind og din Vanhelse. Følg mit Raad, Herre Konge; vær glad her med dine Frænder og vær blid mod din Dronning, som du har været saa haard imod.“ „Hvad,“ sagde Kongen, „tør du din dumme Bondegut, din stygge Husmandssøn, give mig Raad?“ Med disse Ord sprang han op, blottede Sværdet og løftede det truende mod Ottar. Men Ottar stod rank, rørte sig ikke af Stedet og blunkede ikke engang med Øinene. Da lod Kongen den flade Side af Klingens sagte falde ned paa hans Axel og satte sig derpaa ned uden at mæle et Ord; ingen vovede at tale i Hallen, og en Stund var det aldeles lydløst. Da saa Kongen rundt omkring sig med en roligere Mine og sagde: „Sent faar man prøvet sine Mænd, hvordan de ere; her sad mine Venner, Lendermænd, Stallarer, Skutilsvende og alle mine bedste Mænd, som ere i Norge, og ingen viste mig saadant Venskab, som denne Svend, som I kanske holde for ringe imod eder. Han undte mig det bedst; jeg kom herind som en vanvittig Mand og vilde forspilde min bedste Skat; men han frelste den, saa at den ikke tog Skade; han reddedes ikke, men talte til mig saa viselig

65

og kraftigt, at ingen herinde kunde have talt bedre. Siden sprang jeg op i Vrede og lod, som om jeg vilde hugge til ham; men han var lige uforfærdet og gav ikke mindste Tegn paa Rædsel. Han var ogsaa for god til at dø, og nu, mine Venner, skal I høre, hvorledes jeg vil lønne ham; før var han min Kjertesvend; men fra nu af skal han være blandt de ypperste af mine Lendermænd.“ Ottar blev siden en af de mærkeligste og navnkundigste Mænd i Norge.

71. Magnus Sigurdssøns Død.

65

Ved Sigurd Jorsalefarers Død begyndte Ufreden indenlands eller Borgerkrigene i Norge; denne Ufred varede i over hundrede Aar og førtes mellem de mange Kongesønner, som krævede Kongedømmet; thi den Tid gjaldt andre Love end nu om Kongsarven. Ikke den ældste Søn alene kunde blive Konge; men enhver Kongssøn, enten han var ægte eller uægte født, havde den Tid efter Loven Ret til Kongedømmet. Først var der Ufred mellem Sigurds Søn Magnus og Harald Gille; denne sidste var kommen fra Irland og havde ved Jernbyrd godtgjort, at han var Søn af Magnus Barfod. Denne Jernbyrd holdtes for en Gudsdom og gik saaledes for sig, at den, som skulde godtgjøre noget, maatte bære gloende Jern eller gaa paa gloende Jern, uden at blive forbrændt. Jernbyrden skede under Præsternes Tilsyn, og det stod i deres Magt, om Proven skulde lykkes eller ikke; thi de kjendte en Salve, som sikrede mod Forbrænding; var nu Armene eller Fødderne efter nogle Dage uskadte, da havde man godtgjort sit Udsagn. Harald Gille vandt over Magnus, lod hans Øine udstikke og lod ham lide endnu mere; men efter nogle Aar blev Harald dræbt af Sigurd Slembedegn, som gav sig ud for at være hans Broder, 66 hvilket han ogsaa havde godtgjort ved Jernbyrd. Derpaa holdt Sigurd Slembedegn i et Par Aar sammen med den blinde Magnus Sigurdssøn mod Harald Gilles Sønner, som var Smaagutter ved Faderens Død. Men de unge Kongers Mænd styrede og værgede Landet for dem og fik Seier over Sigurd og Magnus. Det sidste Slag stod i Slutningen af Aaret 1139 ved Holmengraa mellem Hvaløerne og Strømsstad. Det var et Søslag. Magnus's Skib blev ryddet, og den blinde Konge laa tilbage ombord i sin Seng; da tog hans Hirdmand Reidar ham i sine Arme, for at bære ham over paa et andet Skib; men han blev truffen mellem Axlerne af et Kastespyd, som ogsaa dræbte Magnus. Reidar faldt baglænds paa Dækket og Magnus ovenpaa ham, og alle talte om, at Reidar vel og hæderlig havde fulgt sin Herre og Konge til sidste Stund. Magnus's Ord, da han fik sit Banesaar, var: „Dette kommer syv Aar for sent.“ Sigurd Slembedegn blev ogsaa fangen i Slaget og dræbt under mange Pinsler.

Af Harald Gilles Sønner levede Inge Krokryg længst. Som liden Gut blev han af en af sine Mænd baaren med i et Slag; under Striden fik han saa slemme Saar, at han siden i alle sine Levedage blev krogrygget og halt; derfor kaldtes han med Kjendingsnavnet Krokryg. Inge styrede Norge i 23 Aar og faldt i et Slag paa Isen ved Oslo mod sin Brodersøn Haakon Herdebred. Dette skede i Aaret 1161.

72. Sverre Sigurdssøn.

66

Haakon Herdebred faldt allerede Aaret efter i et Søslag ved Sekken i Romsdalen mod Magnus Erlingssøn. Magnus igjen maatte efter en lang Strid give tabt for Sverre Sigurdssøn, som gav sig ud for at være en Sønnesøn af Harald Gille. Sverres Mænd var Folk af den laveste Æt; de havde faaet Klengenavnet Birkebeiner, fordi de vare saa fattige, at de maatte spænde Næver om Fødderne istedetfor Sko; men de var i den Grad djerne, modige og udholdende, at det var almindelig Folketale, at der aldrig havde været raskere Folk i Norge. Efter sin Seier lønnede ogsaa Sverre sine Mænd godt; somme gjorde han til Høvdinger, andre gav han stort

Jordegods og atter andre hjalp han til gode Giftermaal; derfor var ogsaa Birkebeinerne Kong Sverre bestandig tro. Sverre Sigurdsson var en af Norges dygtigste Konger; han holdt Præsteskabet, som krævede store Forrettigheder, i Ave, vandt over mange fiendtlige Flokker, som reiste sig mod ham, og søgte at holde god Orden og Skik i Landet.

Da Kong Sverre engang var kommen til Bergen, laa der just en stor Mængde Kjøbmandsskibe næsten fra alle Lande paa Bergens Vaag. Mange af Skibene tilhørte Tyskere, der havde bragt saa megen Vin til Byen, at den var ligesaa billig som Øl. Der blev derfor drukket umaadeligt; stadig var der Slagsmaal og Drab, og mangfoldige andre Uordener bleve gjorte. Sverre holdt derfor et Thing i Byen og talte blandt andet saaledes: „Vi takke alle de engelske Mænd, som ere komne hid og have bragt Hvede, Honning, Mel eller Klæde til Byen; ligesaa takke vi alle dem, som have bragt os Lærred eller Lin, Vox eller Kjedler og andre Sager, som ikke kan undværes, og som er til Landets Bedste. Men Tyskerne derimod, som komme hid i stor Mængde med store Skibe, for til Landets Skade at føre Smør og Skrei ud herfra, har jeg intet at takke for; istedetfor disse Varer føre de Vin til Landet, som mine Mænd og Bymændene have givet sig til at købe og drikke, sig selv og andre ikke til Baade, men til stor Skade, da mange for den Sags Skyld have mistet Liv eller Lemmer. Saafremt disse Tyskere ville beholde Liv og Gods, faa de se til at komme herfra, saa fort de kan; thi deres Ærinde hid har været os og vort Rige til liden Tarv.“ Dernæst varede han mod Drukkenskab og viste tydeligt, hvor megen Ulykke der pleiede at følge denne Last. Og saaledes endte han sin Tale: „Hærmænd skal i Fred være sagtmødige som Lam, men i Ufred glubske som Løver. Bønder og Kjøbmænd skal fare frem efter sin Stilling og samle sig Formue med Rette, om end med Møie, passe paa den med Forstand og give andre af den med Mildhed. Men de, som ere ringere, skal være taknemmelige og tjene hver sin Overmand med god Villie og efter sin Evne.“

67

73. Kongespeilet.

67

I Kong Sverres Tid blev en mærkelig Bog skreven her i Norge paa vort gamle Maal. Det var det saakaldte Kongespeil, som vi endnu har. Denne Bog er skreven i Form af Samtaler mellem Fader og Søn. Sønnen spørger, paa hvilken Maade han helst bør søge at skikke sig i Verden, om de Kundskaaber og Færdigheder, han bør søge at skaffe sig, og Faderen svarer herpaa og fortæller især, hvorledes Sønnen har at skikke sig som Kjøbmand og Hirdmand. Etsteds spørger Sønnen, hvorledes han bedst skal se til at komme i Kongens Tjeneste, og hvorledes han skal te sig, tale og være klædt, om han traf sammen med Kongen. Faderen svarer da blandt andet: „Hvis du vil faa Kongen i Tale, da skal du have paa dine bedste Klæder, Hoser og Sko, Kjortel og Kappe. Væg til Hoser helst brunligt Klæde; sort Skind gaar ogsaa an, men intet andet Slags Klæde uden Skarlagen. Din Kjortel bør og være brunagtig eller grøn eller rød, af godt og fagert Klæde. Dine Linklæder skal du lade gjøre af godt Lærred, men ikke af store Stykker; din Skjorte bør være kort, en god Mon kortere end Kjortelen, da ingen høvisk Mand kan gjøre sig stadselig ved Hør eller Hamp. Dit Haar og Skjeg skal du lade sætte net op efter den Skik, som bruges ved Hirden. Naar du da har valgt den rette Tid og har faaet Lov af Dørsvenden til at komme ind, maa du altid have en anstændig Tjener til at følge dig; dog maa du, om det end tilstedes eder begge at komme ind, ikke lade ham følge dig længer end indenfor Døren. Da skal du give ham din Kappe at passe paa, men selv gaa uden Kappe ind for Kongen, efterat du først har kjemmet dit Haar glat og strøget dit Skjeg godt. Du skal heller ikke have Hat eller Hue paa Hovedet, men med bart Hoved og bare Hænder, med blidt Aasyn og rent Legeme træde frem for fyrstelige Personer. Væn dig til at bære dit Hoved stødt og dit Legeme rankt, naar du gaar, og væn dig ogsaa til at gaa vakkert, uden dog at gaa for langsomt. Naar du kommer for Kongen, da boi dig ydmygt for ham og hils ham med disse Ord: „Gud give eder

68

en god Dag, Herre Konge!“ Pas nøie paa at tiltale Kongen i Flertal, men altid at omtale dig selv i Enkelttal. Hvis det skulde hælde, at Kongen siger noget, som du ikke forstaar, saa at du nødes til at spørge op igjen, maa du hverken sige „haa?“ eller „hvad?“ men kun „Herre!“ eller, om du vil bruge flere Ord: „Herre, lad det ikke fortryde eder at gjentage, hvad I sagde til mig; thi jeg forstod det ikke tydeligt.“ Men lad det dog hælde saa sjelden som muligt, at Kongen skal behøve at sige dig en Ting mere end en Gang.“

Et andet Sted taler Faderen om, hvorledes en, der er tagen op i Kongens Tjeneste, skal skikke sig. „Først og fremst,“ siger han, „er det at mærke, at du aldrig lader din Hu være uden Guds frygt; elsk Gud fremfor alt og dernæst god Opførsel. Stræb at være billig, retfærdig og beskeden i alle Dele. Erindre dig altid dit Endeligt og vogt dig paa det omhyggeligste for alle Laster. Husk paa, at mængden en lever kun en kort Stund, men hans Ry lever dog længe efter ham, og det kommer meget an paa, hvorledes ens Eftermæle er. Nogle blive navnkundige af gode Gjerninger, og disse leve efter dem, om de endog selv dø. Andre derimod blive navnkundige af onde Gjerninger, og de bære sin Skam allerede i levende Live saavelsom efter Døden. Elsk din Høvding uden al Svig, saalænge du tjener ham, og hold ikke Lag med hans Uvenner, om du vil gjælde for en Hædersmand. Gud alene skal du elske over din Herre, ingen anden.“

74. Haakon Haakonsson.

68

Kong Sverre døde i Aaret 1202. I sine sidste Leveaar havde han havt Ufred med en ny Oprørsflok, som kaldtes Baglerne. Denne Flok fik den slue Biskop Nikolaus Arnesson i Oslo reist mod Kongen, og Flokken fik Navnet Bagler efter Ordet bagall, som betyder en Bispestav. Ufreden mellem Birkebeiner og Bagler varede flere Aar efter Sverres Død. I Aaret 1204 blev Sverres Søstersøn Inge Baardsøn Konge; men Sverres Sønnesøn Haakon Haakonsson havde den nærmeste Ret til Kongedømmet; denne var endnu et Barn og fostredes i Throndhjem. Kong Inge Baardsøn gjorde saadan Aftale med sin Frænde og Jarl Haakon Galen, at, hvis en af dem døde uden at efterlade sig nogen ægtefødt Søn, skulde den anden, der levede længst, have hele Riget; men efter begges Død skulde den nærmeste Arving, som da levede, tage det hele Rige og al anden Arv. Ved denne Aftale blev saaledes Haakon Haakonsson, som den Tid var omkring otte Aar, udestængt fra sin Arv. Aftalen blev lyst paa Ørething i Throndhjem; om Kvelden kom en gammel Birkebeiner ved Navn Helge Hvasse, som elskede Haakon inderlig, til det Herberge, hvor Gutten var. Haakon gik, som han pleiede, hen til Helge; men denne stødte ham fra sig. Forundret spurgte Gutten, hvad det skulde betyde, og hvorfor han var vred. „Jeg bryder mig nu ikke længer om dig,“ svarede Helge; „thi idag blev din Fædreneerfærdighed dømt fra dig.“ 69 „Hvor skede det, og hvem gjorde det?“ spurgte Haakon. „Det skede idag paa Ørething,“ sagde Helge; „det var Kong Inge og Haakon Jarl, som gjorde det.“ „Vær ikke vred paa mig, Helge,“ sagde Haakon, „og bryd dig ikke det ringeste om den Aftale; den kan jo ikke gjælde, saalænge ikke min Ombudsmand var tilstede og samtykkede paa mine Vegne.“ „Hvem er da din Ombudsmand?“ spurgte Helge. „Det er Gud, den hellige Jomfru Maria og den hellige Kong Olaf,“ sagde Kongssønnen efter den Tids Tro; „i deres Haand har jeg lagt min Sag, og de vil nok hjælpe mig.“ Da tog Helge Gutten i sine Arme, kyssede ham og sagde; „Tak for de Ord, du der talte, Kongesøn! jeg vilde ikke for meget, at dette skulde være utalt.“

Efter Kong Inges Død blev alligevel Haakon Konge. Han styrede Norge godt og kraftigt i 46 Aar og har faaet Tilnavnet den Gamle. Ogsaa i Udlandet var hans Navn godt kjendt; den spanske Konge friede til hans Datter for en af sine Brødre; Paven vilde have ham til Keiser i Tydskland, og den franske Konge vilde have ham til Høvding paa et Korstog. Haakon fik Ufred

med den skotske Konge; paa sin Færd imod denne blev han liggende syg paa Orknøerne, hvor han døde 15de December 1263.

75. Haakon Haakonsson.

69

Glad fik Norge snart at mærke,
At den unge Kongemand
Havde valgt sig Værger stærke,
Gud og Olaf da paa Stand;
Thi hans Krone stod i Gløden,
Da han steg paa Kongestol;
Dobbelt straaled Morgenrøden,
Dobbelt lued Himlens Sol!

Aldrig saa man slig en Sommer:
To Gang' lagde Svanen Æg,
To Gang' knopped Markens
Blommer,
To Gang' blomstred Rogn og Hæg.
Havet sig ved Kysten hvilede,
Spøgte med dens fulde Barm,
Blommen lo, og Himlen smilte
Som en Viv med Barn i Arm.

Høit med sine Klippeborge,
Straalende som Nordens Sol,
Stod det gamle, gjeve Norge
Med den Drot paa Kongestol.

Tydsklunds Keiser, Romas Pave,
Serklunds Sultan fra sit Slot
Sendte mangan Vennegave
Da til Norges stærke Drot.

End han vil sit Norge gavne:
Gammel skjønt, og træt af Aar,
Ud han red paa gyldne Stavne,
Giver Skotten dybe Saar;
Hvad det vandt ved Magni Seier,
Havde alt sig revet løs;
Haakon snart igjen det eier,
Endskjønt Skottekongen fnøs.

Der han saa sin Kveld med
 Glæde,
 Lyttende til Sagas Røst;
 Til de gamle Skaldes Kvæde
 Aanded sidste Gang hans Bryst.
 Liget førtes over Fjorden,
 Hviler nu i Bjørgvins Stad;
 Men hans Drapa blev i Norden
 Til et gyldent Sagakvad.

76. Heimskringla.

69

I Haakon Haakonssøns Dage levede paa Island den navnkundige Snorre Sturlassøn. Han stammede fra en fornem Æt, som regnede sin Slægt fra de gamle norske Konger. Ved Giftermaal fik han en stor Formue, som han betydelig øgede. Han eiede sex store Gaarde og havde saa mange Folk under sig, at han kunde møde paa Thinge med et Følge af over 800 Mand. Snorre blev myrdet i Aaret 1241 i sit 63de Aar. Han er bleven saare navnkundig af de norske Kongers Sagaer, som han har skrevet. Saga kommer af at segja, det er at sige, og betyder saaledes Fortælling. Snorres norske Kongers Sagaer gaa fra den ældste Tid og ende ved den Tid, da Sverre Sigurdssøn fremtraadte. Hans Bog kaldes Heimskringla, der betyder Jordkloden, efter de første Ord, som den begynder med, og den er skreven i det gammel-norske eller norrøne Maal. Omtrent Aar 1600 eller halvfjerde hundrede Aar efter Snorres Død bleve hans Sagaer udlagte paa vort nu brugelige Maal af Peder Claussøn, Præst i Undal i Mandals Fogderi, og en Stund efter hans Død bleve de trykte. Denne Udlægning hørte i mange Aar til den norske Bondes kjæreste Læsning, og Snorres Sagaer fandtes gjernest ved Siden af Bibelen i enhver formuende Bondemands Hylde. For omtrent 20 Aar siden bleve disse Kongesagaer paany oversatte af Eidsvoldsmanden, den fædrelandssindede Jakob Aall, Eier af Næs Jernværk; han lagde mange Penge til for at faa Bogen vakkert trykt og prydet med Skilderier og et Kart over det gamle Norge. I de sidste Aar er Snorres Værk atter bleven udlagt af vor lærde Landsmand Professor Munch; denne Udlægning er grei og let fattelig, og Bogen er tillige at faa for saa godt Kjøb, at det vel er Haab om, at Snorres Bog igjen bliver, hvad den ogsaa fortjener at være, en rigtig Folkets Bog.

Kong Sverres Saga har vi ogsaa tilbage; den er skreven under Kongens eget Tilsyn; ligesaa har vi Kong Haakon Haakonssøns Saga, som er skreven af Islændingen Sturle Thordssøn.

77. Manndaude-Vinteren.

70

Norge tog til i Velstand og Folkemængde under Haakon Haakonssøns nærmeste Eftermænd. Først blev hans Søn Magnus Konge; han bedrede Lovene og fik derfor det hæderlige Tilnavn Lagabøter. Den gode Tilstand varede ved under hans to Sønner, Erik og Haakon, som derpaa arvede Kongedømmet, den ene efter den anden. Haakon var den sidste af Kong Harald Haarfagres mandlige Æt. Hans Datter Ingebjørg blev gift med den svenske Hertug Erik, og efter Haakons Død blev hendes Søn den treaarige Magnus Erikssøn Konge efter Morfaderen. Han valgtes ogsaa til Konge i Sverige, og saaledes blev Sverige og Norge for første Gang forenede under samme Konge. Under denne Konge ophørte med en Gang den gode Tid i vort Fædreland; thi i Aaret 1349 kom en frygtelig Landfarsot, den sorte Død, til Norge, efterat den

et Par Aar iforveien havde raset i Sydeuropa og Frankrige. Et Kjøbmandsskib fra England bragte Sotten med sig til Bergen. Mandskabet ombord døde, førend Ladningen blev losset, og Sygdommen bredte sig med stor Heftighed over hele Landet. Den begyndte med en ubeskrivelig Angst, Søvnløshed, Sting og Blodbrækning; derpaa tabte man Mælet og blev ligesom lam, og paa Kinderne, under Armene og andensteds paa Legemet kom der sorte Flekker og Bylder. Yderst faa kom sig efter Sygdommen, og de, som overlevede den, fik Mindelse efter den for hele Livet og blev ofte lamme paa Tungen. I Bergen blev alene paa en Dag 80 Lig bragte til en af Kirkerne, og i Throndhjem døde Erkebiskoppen og hele Præsteskabet paa en eneste en nær; ligesaa døde Biskopperne i Bergen, Stavanger og Hamar. Kun en Trediedel af Landsfolket levede igjen; i mange Dale døde Befolkningen aldeles ud; Sygdommen herjede hele Vinteren, som derfor siden kaldtes Manndaude-Vinteren, og den satte Norge saa svært tilbage for lange Tider, at det først efter Hundreder af Aar forvandt de ulykkelige Følger af Sotten.

71

78. Kalmarforeningen.

71

Nogle faa Aar efter Manndaude-Vinteren maatte Kong Magnus Erikssøn tage sin ældste Søn Erik til Medkonge i Sverige og sin yngre Søn Haakon til Medkonge i Norge. Erik døde allerede i Aaret 1359, og under sit korte Kongedømme havde han ordentlig Ufred med Faderen. Da Svenskerne faa Aar efter tog Magnus's Søstersøn Albrekt af Meklenborg til Konge, løstes Foreningen mellem Norge og Sverige, og en mangeaarig Ufred mellem Landene begyndte. Under denne Feide blev Magnus i et Slag fangen af Svenskerne, som først løsgav ham, efterat han havde givet op alle Krav paa Sveriges Kongedømme. Han druknede i Aaret 1374 paa Bømmelfjorden; da havde han baaret Kongsnavn i 55 Aar.

Kong Haakon, som bestandig havde vist den kjærligste Adfærd mod sin Fader, døde sex Aar efter i Aaret 1380, og nu arvede hans tiaarige Søn Olaf Haakonssøn Norges Rige. Hans Moder var den danske Kongedatter Margreta Valdemarsdatter, og ved Morfaderen Valdemar Atterdags Død i 1375 havde Danskerne allerede valgt den femaarige Olaf til Konge. Norge og Danmark blev saaledes forenede, og denne Forening kom til at vare over 400 Aar lige indtil 1814. Olaf Haakonssøns Kongedømme blev kort; neppe sytten Aar gammel døde han i Aaret 1387 saa braat, at det falske Rygte bredte sig ud, at han var bleven forgiftet af sin egen Moder. Margreta styrede efter Sønnens Død baade Norge og Danmark, og, da hun et Par Aar efter overvandt Svenskekongen Albrekt af Meklenborg, blev hun ogsaa Dronning i Sverige. Nordmændene, som altid havde været vante til at styres af en Konge, kunde ikke rigtig like, at Kongedømmet var i en Kvindes Haand, og Margreta maatte derfor finde sig i, at hendes Søsterdattersøn den sexaarige Erik af Pomern, som efter Arvefølgen var norsk Kongsemne, allerede i Aaret 1389 i Throndhjem blev tagen til norsk Konge. Nogle Aar efter valgte Danskerne og Svenskerne ogsaa Erik til Konge, og ved hans Krøning i Kalmar i Aaret 1397 aftaltes det imellem Befuldmægtigede fra de tre Riger, at Norge, Sverige og Danmark for Fremtiden stedse skulde have samme Konge, men at hvert af Rigerne skulde styres efter sin Lov og Ret. Det er denne Aftale, som efter Stedet, hvor den kom istand, kaldes Kalmarforeningen.

Mod Aftalen blev dog Danmark snart holdt for Hovedlandet, og danske Embedsmænd bleve indsatte baade i Sverige og Norge. Da disse huserede grumt, og Norge og Sverige maatte betale mange Penge til en lang Ufred, som Erik begyndte med de holstenske Grever om Slesvig, uagtet denne Ufred alene gjaldt Danmark, blev der snart stort Misnøie med Foreningen. Margreta døde i Aaret 1412. Efter hendes Død var der stadig Opstand baade i Norge og Sverige, og Erik af Pomern blev tilsidst nødt til at rømme fra sine Lande. Hans Søstersøn Kristoffer af Bayern blev omkring Aar 1440 tagen til Konge i alle tre Riger, som han styrede

72

til sin Død i Aaret 1448. Misnoie og Opstand vedblev stadig under hans Eftermænd Kristiern den Første, Kong Hans og Kristiern den Anden. Da denne sidste Konge i Aaret 1520 i det saakaldte stokholmske Blodbad lod halshugge en hel Del fornemme Svensker, løsrev Sverige sig kort efter fra Forbundet og tog Gustav Eriksøn Vasa til Konge.

79. Kristian den Fjerde.

72

Det var for det meste kraftesløse og uduelige Konger, som styrede i den lange Tid, da Norge og Danmark vare forenede. Kristiern den Anden, som levede paa Luthers Tid, var en Undtagelse; men han var for haard og gik alt for fort frem, naar han vilde have noget Nyt og Gavnligt indført. Derfor blev han ogsaa nødt til at flygte fra sine Lande, og, da han siden søgte at vinde dem tilbage, var han uheldig og maatte sidde i 27 Aar i Fængsel. Kristian den Fjerde, som var Konge mellem Aarene 1588 og 1648, var ogsaa en Undtagelse. Han var et Barn paa 11 Aar, da hans Fader Fredrik den Anden døde, og i de første Aar styrede fire Rigsraader hans Lande. Han tog sig meget af Norge, og Landet kom sig godt op i hans Dage; de danske Lensmænd, som havde udsuget den norske Almue under de foregaaende Konger, bleve dels satte af og dels dømte i store Bøder. Selv reiste Kongen næsten hvert Aar op til Norge, og han var heroppe omtrent femti Gange. Kristian virkede utrættelig som Konge; han vilde selv have Tilsyn med alt og stode kun nødig paa andre. Om Morgen var han oppe Klokken fire, og hele Dagen var han paa Færde. Snart gjorde han Tegning til en ny Bygning eller et Skib, snart kløv han op i Masten, for at blive vis paa, at Tougværket var godt, og snart tog han Tommestok og Vaterpas frem af sin kunstige Stav og saa efter, om Bygværkerne var, som de skulde. Ved Kveldstid betalte han selv Arbejdsfolkene deres Dagløn, og, hvor han kom, havde han Øinene med sig. Kristian havde tre Gange Ufred; den tredie Ufred havde han med Sverige, og den begyndte, da Kongen var en gammel Mand paa 67 Aar; men ligevel skyndte han sig som en Ungdom at møde Faren. Det kom til et Søslog, og i Slaget var Kongen selv Hovding paa Skibet Trefoldigheden; han havde allerede faaet flere Saar, da en Kugle splittede en Planke paa Skibet, saa at Træstumperne dræbte og saarede tolv Mand, der stod omkring ham. Selv faldt han afmægtig om paa Dækket, og Skibsfolkene, som mente, at Kongen var falden, bleve modløse og raabte: „Kongen er død.“ Men uventet reiste Kristian sig; Blodet randt af ham, mens han sagde: „Nei! Gud har endnu undt mig Liv og Styrke til at stride for mit Folk, saalænge enhver vil gjøre sin Skyldighed.“ Han havde mistet det høire Øie og flere Tænder; men ligevel blev han staaende paa Dækket, støttet paa sit Sværd og med ombundet Hoved, indtil Slaget var endt, og Fienden drog sig tilbage. Kristian døde i sit 71de Aar, elsket og savnet af alt Landsfolket.

73

80. Skotterne ved Kringen.

73

Den første Ufred, som Kristian den Fjerde havde, var ogsaa med Sverige. Den svenske Konge Gustav Adolf tog to udenlandske Leiehære i Sold, og disse forsøgte over Norge at komme til Sverige, da Kattegattet var stængt af danske Skibe. Den ene af disse Hære udgjorde 900 Mand Skotter med Oberst Georg Sinclair til Hovding. De landede ved Skothammeren i Romsdalsfjorden, omtrent midt for Veblungsneset; her tvang de Bonden Peder Klungnes til at være Veiviser. Men han førte dem ad en lang, tung Omvei, saa Romsdølerne fik Tid til at samle sig; men Modstanden var nyttig, da de hverken vare mandstærke nok eller havde Vaaben og duelige Hovdinge. Skotterne drog da frem til Gudbrandsdalen; men her var Budstikken sendt omkring, og Bønderne fra Lesje, Vaage, Fron og Ringebo havde samlet sig, og i den bratte Li

Kringen ved Laagenelven ventede de paa Fienden. Fogden Lars Gram, Lensmændene Lars Hage, Berdon Seielstad og Peder Randklev førte Bønderne. Oppe paa en Fjeldknat paa Vestsiden af Elven, som man godt kunde overse Dalen fra, havde man stillet en Bondejente, Pillar-Guri, som godt kunde blæse i Lur, for at hun kunde give Bønderne Tegn, naar de skulde begynde. Den første Flok af Skotterne blev ikke ænset af Bønderne; men saa begyndte Guri at blæse paa Luren, og nu rullede man Sten og Tømmerstokke ned paa Skotterne; nogle faldt paa Veien, og andre maatte springe ud i Elven. Sinclair selv blev skudt af Berdon Seielstad, og Sagnet siger, at han havde ladet sin Bøsse med en Sølvknap, da han mente, at Blykugler ikke kunde bide paa Sinclair. En Træstøtte med en Indskrift staar ved Kongsveien i Nærheden af det Sted, hvor Skotterne faldt. Dette skede i August Maaned i Aaret 1612.

81. Sinclairs-Visen.

73

Herr Sinclair drog over saltan Hav,
 Til Norrig hans Kurs monne stande;
 Blandt Gudbrands Klipper han fandt sin Grav,
 Der vanked saa blodig en Pande.

Herr Sinklair drog over Bølgen blaa,
 For svenske Penge at stride:
 Hjælpe dig Gud! Du visselig maa
 I Græsset for Nordmanden bide.

Maanen skinner om Natten bleg,
 De Vover saa sagtelig trille:
 En Havfru op af Vandet steg,
 Hun spaaede Herr Sinklair ilde.

„Vend om, vend om, du skotske Mand!
 Det gjælder dit Liv saa fage;
 Kommer du til Norrig, jeg siger for sand,
 Ret aldrig du kommer tilbage.“ —

74

„Led er din Sang, du giftige Trold!
 Altidens du spaar om Ulykker;
 Fanger jeg dig engang i min Vold,
 Jeg lader dig hugge i Stykker.“

Han seiled i Dage, han seiled i tre
 Med alt sit hyrede Følge,
 Den fjerde Morgen han Norrig mon se,
 Jeg vil det ikke fordølge.

Ved Romsdals Kyster han styred til Land,
 Erklærende sig for en Fiende,
 Ham fulgte fjorten hundrede Mand,
 Som alle havde Ondt i Sinde.

De skjændte og brændte, hvor de drog frem,
 Al Folkeret monne de krænke;
 Oldingens Afmagt rørte ei dem,
 De spotted den grædende Enke.

Barnet blev dræbt i Moderens Skjød,
 Saa mildelig det end smiled;
 Men Rygtet om denne Jammer og Nød
 Til Kjernen af Landet iled.

Baunen lyste, og Budstikken løb
 Fra Grande til nærmeste Grande;
 Dalens Sønner i Skjul ei krøb,
 Det maatte Herr Sinklair sande.

„Soldaten er ude paa Kongens Tog.
 Vi maa selv Landet forsvare —
 Forbandet være det Nidings-Drog,
 Som nu sit Blod vilde spare!“

De Bønder af Vaage, Lesje og Lom,
 Med skarpe Øxer paa Nakke,
 I Bredebygd tilsammen kom,
 Med Skotten vilde de snakke.

Tæt under Lide der løber en Sti,
 Som man monne Kringen kalde;
 Laugen skynder sig der forbi,
 I den skal Fienderne falde.

Riflen hænger ei mer paa Væg,
 Hist sigter graahærdede Skytte;
 Nøkken opløfter sit vaade Skjeg
 Og venter med Længsel sit Bytte.

75

Det første Skud Herr Sinklair gjaldt,
 Han brøled og opgav sin Aande;
 Hver Skotte raabte, da Obersten faldt:
 „Gud fri os fra denne Vaande!“

„Frem Bønder! Frem, I norske Mænd!
 Slaar ned, slaar ned for Fode!“
 Da ønskede sig Skotten hjem igjen,
 Han var ei ret lystig tilmode.

Med døde Kroppe blev Kringen strøet,
 De Ravne fik nok at æde;
 Det Ungdomsblod, som her udflød,
 De skotske Piger begræde.

Ei nogen levende Sjel kom hjem,
 Som kunde sin Landsmand fortælle,
 Hvor farligt det er at besøge dem,
 Der bo blandt Norriges Fjelde.

End kneiser en Støtte paa samme Sted,
 Som Norges Uvenner mon true.
 Ve hver en Nordmand, som ei bliver hed,
 Saa tidt hans Øine den skue!

82. Peter Tordenskjold.

75

Imellem Aarene 1709 og 1720 havde atter Norge og Danmark en elleveaarig Ufred med Sverige; det var den saakaldte store nordiske Krig. Fredrik den Fjerde var den Tid Konge i Norge og Danmark, og i Sverige herskede den navnkundige Karl den Tolvte; men han var nede i Tyrkiet i flere Aar, medens Ufreden stod paa. I denne Krig var det, at vor Landsmand Peter Vessel vandt et saa berømmeligt Navn. Han var født i Throndhjem. Først skulde han studere; men han havde liden Lyst til Bogen; derefter kom han i Skrædderlære; men han løb fra Mesteren og gik tilsøs. Til Søen var han netop født, og han udmærkede sig i den Grad, at han i saa kort Tid som ti Aar steg fra Kadet til Viceadmiral, og Kong Fredrik den Fjerde tog ham op i Adelsstanden og gav ham Navnet Tordenskjold. Han fortjente Navnet, og med sine Kanoner tordnede han mangen Gang saaledes for Fiendens Øren, at de maatte sige, at han ikke for ingenting havde faaet det. Engang skulde han fare ind under den svenske Kyst, for at faa Nys om Tilstanden i Skaane. Han gik iland og tog ikke flere end ti Mand med sig, da han ikke ventede fiendtlige Krigsmænd. Men han var ikke kommen langt op i Landet, før nogle svenske Ryttere fik Øie paa ham og satte efter ham. Matroserne blev rædde, løb sin Vei og kastede sig i Baaden. Tordenskjold, som nu var alene tilbage, maatte da ogsaa se til at frelse sig ved Flugten; men, før han naaede Vandet, hentede Rytterne ham ind. En af dem raabte, at han skulde⁷⁶ give sig fangen, krævede hans Værge og rakte Haanden ud efter det. Men i det samme hug Tordenskjold ham med Sabelen over Haanden; „denne Gang ikke!“ sagde han, sprang ud i Vandet, og med Sabelen i Munden svømmede han ud til Baaden. Paa Mod og Snarraadighed aflagde han utallige Prøver; engang kjæmpede han paa en liden Kanonbaad med to Kanoner mod en svensk Fregat med sexten og slap lykkelig unda; han var den første, som bragte Kong Fredrik Tidenden om Karl den Tolvtes Fald, og i Ufredens sidste Aar øvede han sin største Idræt ved at kringsætte og tage Fæstningen Karlsten ved Marstrand. Han levede kun nogle faa Maaneder efter Freden; paa en Udenlandsreise kom han i Klammeri med en Oberst, som havde bedraget en af hans Venner i Spil; han fægtede derpaa i Tvekamp med denne Oberst og faldt den 12te November 1720 lidt over 29 Aar gammel.

83. Mindesang.

Kong Kristian stod ved høien Mast
 I Røg og Damp.
 Hans Værge hamrede saa fast,
 At Gotens Hjelm og Hjerne brast;
 Da sank hvert fiendtligt Speil og Mast
 I Røg og Damp,
 Fly, skreg de, hver, som flygte kan;
 Hvo staar mod Danmarks Kristian
 I Kamp?

Nils Juul gav Agt paa Stormens Brag:
 Nu er det Tid!
 Han heisede sit røde Flag
 Og slog paa Fienden Slag i Slag;
 Da skreg de høit i Stormens Brag:
 Nu er det Tid!
 Fly, skreg de, hver, som ved et Skjul!
 Hvo kan bestaa mod Danmarks Juul
 I Strid?

O Nordhav! Glimt af Vessel brød
 Din tykke Sky;
 Da tyede Kjæmper til dit Skjød;
 Thi med ham lynte Skræk og Død;
 Fra Valen hørtes Vraal, som brød
 Den tykke Sky.
 Fra Danmark lyner Tordenskjold;
 Hver give sig i Himlens Vold
 Og fly!

Du Danskes Vei til Ros og Magt,
 Sortladne Hav!
 Modtag din Ven, som uforsagt
 Tør møde Faren med Foragt,
 Saa stolt som du mod Stormens Magt,
 Sortladne Hav!

Og rask igjennem Larm og Spil,
 Og Kamp og Seier før mig til
 Min Grav!

77

84. Norge og Danmark skilles ad.

Efter den store nordiske Krig havde Norge og Danmark Fred i 80 Aar. Den franske Revolution (Statsomvæltning) begyndte 1789, og, medens Ufred rasede indenlands i

Frankrige, og de fleste europæiske Lande kom med i denne Ufred, vedblev Landefreden i Norge og Danmark, som i den Tid styredes klogt og ypperligt. Handel og Velstand trivedes bedre end nogensinde før, og den største Tilfredshed herskede i de forenede Lande. I Aaret 1807 endte denne lykkelige Tid. Engelskmændene havde faaet Nys om, at Keiser Napoleon og den russiske Keiser Alexander ved Fredsslutningen i Tilsit havde aftalt, at den dansk-norske Flaade skulde gives til Frankrige, som igjen vilde bruge den mod England. De sendte derfor en stærk Hær og Flaade til Øresund og krævede, at de dansk-norske Skibe skulde følge med til England og ligge stille i en engelsk Havn, indtil der blev Fred imellem Frankrige og England. Dette vilde man ikke i Danmark, og Engelskmændene bombarderede da Kjøbenhavn og tog med Magt hele den dansk-norske Flaade med sig. Vi fik nu Krig med England, og paa samme Tid ogsaa med Sverige; saaledes blev Norge udsat for Anfald baade tillands og tilsøs. Søfart og Handel standsede, Pengevæsenet kom i Uorden, det blev Uaar, og, da der heller ikke kom Kornskibe fra Udlandet, blev der Sult og Sygdom i Landet. Værst var det i Aaret 1812; i Mands Minde havde man ikke havt saadant Uaar. Ved Sankthanstid var det saa koldt, at Folk frøs ihjel i Gudbrandsdalene, og alt Kornet paa Agrene frøs aldeles bort fra Fjeld til Fjere over det hele Land. Barkebrød var mangesteds almindelig Mad, og paa samme Tid var Pengene saa ringe af Værdi, at en Papirdaler ikke gjaldt mere end en Sølvtoskilling.

Danmark vedblev fremdeles at holde med Keiser Napoleon, og, da han i Aaret 1812 havde gjort sin uheldige Færd til Rusland, krævede den russiske Keiser og den svenske Kronprinds Karl Johan, som nu holdt sammen med England, at den danske Konge Fredrik den Sjette skulde afstaa Norge til Sverige. Dette nægtedes, og Karl Johan drog da med en stor Hær ind i Holsten og tvang Fredrik den Sjette til at gaa ind paa Freden i Kiel, og her blev den 14de Januar 1814 Norge afstaaet til Sverige. Dermed var det forbi med Foreningen mellem Danmark og Norge, som havde varet i over fire hundrede Aar.

85. Kristian Fredrik.

77

Fire Dage efterat Kielerfreden var kommen istand, skrev Kong Fredrik den Sjette et Brev til Nordmændene, og i dette løste han dem fra den Troskabsed, de havde svoret ham, og bad dem med Orden og Rolighed at gaa over til den svenske Konge. Kristian Fredrik, den danske Konges Sødskendebarn og hans Arving til det danske Rige, var den Tid Statholder i Norge. Han ønskede nu selv strax at blive udraabt til norsk Konge, og han søgte at faa Nordmændene til at sætte sig mod Svenskerne. For selv at se og høre, hvorledes Stemningen var, gjorde han en Reise til Throndhjem. I Gudbrandsdalene gik Veien paa Isen nedenunder Kringen; her havde Dølerne samlet sig i den Tro, at han ikke vilde reise det navnkundige Mindested om deres Forfædres Seier useet forbi. Det var sent om Kvelden og mørkt, da han kom; derfor var der Blus ved Haanden. Han læste Paaskriften paa Sinclairsmindet og spurgte Mængden, om de ligesom Fædrene vilde vove Liv og Blod for Fædrelandet, og fremsagde, idet han pegte paa Mindesmærket, de sidste Linjer af Sinclairsvisen:

„Ve hver en Nordmand, som ei bliver hed,
saa tidt han denne mon skue!“

Da fortælles det, at en gammel Kjærring med en Skjaalygte i Haanden trængte sig frem og raabte: „Aa, lad mig faa se Prindsen, lad mig faa se Prindsen.“ — Prindsen svarede smilende: „Se du Mor, se bare!“ — „Saa du er Kristian Fredrik?“ blev Kjærringen ved og holdt Lygten tæt op til hans Ansigt, som hun stirrede paa, — „det er vakkert Kjød og Blod i dig; men for veik ser du ud til at kunne blive Norges Frelsermand.“

Paa sin Reise fandt Prinds Kristian Fredrik overalt, at Nordmændene vilde værge for Norges Frihed og Selvstændighed. Paa Tilbageveien standsede han ved Eidsvolds Jernværk, og did bød han en Del af Norges dygtigste og fornemste Mænd at møde den 16de Februar, og man kunde skønne, at han vilde sætte den Mening igjennem, at han nu var ret Arving til Norge, siden Kong Fredrik havde været nødt til at opgive sin Ret til Norges Krone. Professor Georg Sverdrup i Kristiania var ogsaa kaldt til dette Møde; han modtog Budskabet først et Par Timer efter Midnat, Morgenen den 16de Februar, og reiste strax afsted. Da det er over fem Mil fra Kristiania til Eidsvold, kom han did først en god Stund efter Middag. Han havde ikke langt igjen, da Skydsbonden, en gammel ærværdig Bondemand, spurgte ham: „Er du ogsaa af dem, som er kaldte op til Eidsvoldsværket, for at raadslaa med Prindsen?“ — Sverdrup svarede: „Ja.“ — „Skal du være med i dette Lag,“ blev Bonden ved, „da maa du for Guds Skyld ikke give din Stemme til, at Norge gives til Sverige; før vil vi lade bare Kvindfolk og Børn blive hjemme, og alle Mand vil vi gaa til Grændsen; men, hvad du saa end siger eller gjør, saa husk paa, at Gud er med.“ Da Sverdrup naaede Eidsvold, fortalte et Par af de Indbudne, at Prindsen ikke vilde vide af andet end at blive Konge; strax efter blev han kaldt ind til Prindsen. Denne sagde nu til Sverdrup, at han holdt sig for at være ret Arving til Norges Krone. Den gamle Bondes Ord: „Husk paa, at Gud er med“, randt Sverdrup levende i Tanke, og rolig og bestemt svarede han: „Dertil har Deres kongelige Høihed ikke mere Ret end jeg.“ Derpaa lagde han ud for Prindsen klart og overtydende, at, da Kong Fredrik uden Ret havde opgivet Norge, kunde Nordmændene ingenlunde gaa ind paa Kielerfreden; men at de nu havde Ret til selv at give sig en Grundlov og at tage den til Konge, som de holdt for dygtigst. — „De har Ret; jeg gaar over til Deres Mening,“ sagde Prindsen; „ja saaledes er det rigtigt. Kom, lad os meddele de andre Herrer dette.“ I det samlede Møde blev det derpaa fastsat, at hvad Kielerfreden indeholdt om Norge, ikke skulde være bindende for Nordmændene, og at en Rigsforsamling skulde møde paa Eidsvold, for at give Norge en Grundlov. Rundt om i Landet blev der derpaa valgt Udsendinge, som paa Folkets Vegne skulde bestemme Landets Skjebne. Eidsvoldsmændene mødte den 10de April 1814, og fem Uger derefter, den syttende Mai 1814, vare de færdige med sit Størværk, Kongeriget Norges Grundlov.

79

86. Norsk Bjarkemaal.

79

Dagen er kommen, og Solen oprunden,
 Oldtidens dyreste Ed er vunden,
 Brudt er Aarhundreders Magt.
 Norge er frit, og dets Fremtid sig tænder,
 Men kun ved kraftige, signende Hænder
 Styrkes den hellige Pagt.

Frihed ei vindes ved ledige Drømme,
 Vindes ved Kamp mod de mødende Strømme,
 Ikke ved Tvivl og ved Flugt.
 Kun over Furen, som Plogjernet drager,
 Bølger den rige, den glindsende Ager,
 Modnes den saftige Frugt.

Aldrig fortvivle, aldrig forsage!
Efter de tunge, de mørkeste Dage
Stiger dog Morgen engang.
Se, den er kommen! Sol er oprunden,
Frihedens Fugl alt sidder i Lunden,
Synger sin freidige Sang!

TREDIE AFDELING. VERDEN.

87. Om Verdens Tilblivelse og vore hedenske Forfædres Tro derom.

80

O. Vig

Hos alle Folkeslag finde vi gamle Sagn om Verdens Tilblivelse. De ere tidt meget urimelige, men indeholde dog ofte Spor af Sandheden. Dette er især Tilfældet med vore Forfædres Gudesagn, skjønt ogsaa disse indeholde mange urimelige Fabler. — De ere samlede i to islandske Bøger, der kaldes den ældre og den yngre Edda eller Oldemoder. Den første indeholder Digte, den anden Fortællinger; hin er samlet af en lærd Præst Sæmund Sigfussøn Frode eller den Lærde, den anden af den berømte islandske Historieskriver Snorre Sturlassøn. Det første af Digtene i den ældre Edda kaldes Völuspaa eller Spaakvindens Tale, der fortæller om Verdens Tilblivelse omtrent paa følgende Maade, saaledes som det er samlet og sammensat af Skolemanden Ole Vig.

„I Tidens Ophav var ei Sand eller Sø eller svale Bølger. Intetsteds fandtes Jord eller Himmel, men kun et svært Dyb uden Græs. Dette Dyb kaldtes Ginunga-Gap. Nordenfor det var Skodde-Hjemmet, hvor en styg Drage boede; men mod Syd laa Ildens Verden fuld af Lys og Luer. Surt kaldtes han, som vogtede den med sit Flammesværd. Dybt nede i Skoddehjemmet udsprang en Edderkilde, hvorfra tolv Elve strømmede ud. Disse frøs omsider til, saa at Dybet lidt efter lidt fyldtes af Isklumper og Rim; men søndenfra kom Ildgnister flyvende. Varmen og Kulden mødtes da midt i Gabet, og derved avledes en uhyre Rise eller Jötun, ved Navn Ymer, tilligemed en Ko. Ymer levede af Koens Melk og blev Stamfader til Jotnerne eller Rimturserne; men Koen nærrede sig ved at slikke de salte Rimklumper. Som den nu slikkede, kom der op af Stenen en Mand ved Navn Bure; han var stor og stærk og fager at se til. Hans Søn Bør fik igjen tre Sønner: Odin, Vile og Ve, og fra Odin nedstammede Aserne, der siden styrede Himmel og Jord.

88. Jordens Skabelse.

80

O. Vig

De tre Børs Sønner slog Ymer ihjel. Hans Blod strømmede saa vældigt, at hans egen Yngel druknede deri; kun en eneste reddede sig med sin Kone paa en Baad og blev Stamfader til den ny Jötunslægt. Odin og hans Brødre kastede Ymers Krop ud i Afgrunden og skabte deraf den synlige Verden. Af Blodet gjorde de Hav, af Kjødet Jord, af Benene Berg, af Haaret Træer, af Hovedskallen Himmel og af Hjernen skabtes Skyerne. Den runde Jordskive kaldte de Heimskringla; omkring den lod Børssønnerne Havet gaa, og ved dets yderste Strande fik

81

Jøtnerne sin Bolig; denne kaldtes derfor Jøtunheim eller Utgard. Men til Værn mod dem blev af Ymers Øienbryn bygget en Borg omkring Jordens indre Dele, som Menneskene fik til Bolig, og den kaldtes derfor Mannheim eller Midgard. Fra Himmelen til Jorden lagde Guderne Regnbubroen Bif-røst eller den gyngende Vei. Af Gnister fra Ildhjemmet skabtes Sol, Maane og Stjerner; men de for vildt omkring og kjendte ikke sit Hjem, sin Vei og sin Kraft. Da fæstede Guderne dem paa Himmelhvelvingen, ordnede deres Gang og frembragte derved Morgen og Middag, Kveld og Nat saavel som Ny og Næ. Nu skinte Solen ned fra Syd, og Jorden blev grøn med Græs. Der var en Mand, som havde to Børn, saa vakre, at han kaldte Sønnen Maane og Datteren Sol. Men Guderne taalte ikke dette Overmod og satte dem derfor til at kjøre Solens og Maanens Heste. Uden Ro eller Rast maa Solen og Maanen skynde sig Himmelen rundt; thi efter dem fare tvende Riser i Ulveham, for at sluge dem begge. Værst er den, som forfølger Maanen og kaldes Maanegarm; Solens Heste hede Aarvak og Alsvid, hvilket betyder den aarvaagne og den raske.

89. Dverges, Alfes og Menneskers Skabelse.

81

O. Vig

Da Ymers uhyre Krop raadnede, voxede der i hans Kjød et Slags Mark. De bleve kaldte Dverge; dem gav Guderne Mandevid og menneskelig Lignelse. De boede siden i Jorden og i Stenene, vare dygtige Smede, men taalte ikke Dagens Lys; dog sattes fire af dem til at bære Himmelhvelvingen; de hed Austre, Vestre, Sydre og Nordre. Fjeldenes Gjensvar, som vi kalde Ekko, kaldtes den Gang Dvergemaal. Omtrent som Dvergene, men mere ondskafulde og slemme og desuden sorte som Beg vare Svartalferne, som boede i Jordens Dyb. Derimod opholdt Lysalferne sig i Luften og var klare som Solskin og venlige og blide af Sindelag. Deres Bolig kaldtes Alfheim.

Nordens Hedningefolk troede ogsaa, at enhver Ting havde ligesom en Aand i sig eller var som en Slags Person. Disse Aander kaldtes Vætter eller Væsener. Vættene vare igjen to Slags: gode og onde; de sidste kaldtes Uvætter eller Skadevætter.

Til Slutning skabtes ogsaa Menneskene af to Arter Træer. Engang gik tre Aser om paa Marken og fandt der Ask og Embla, hvilket betyder Ask og Elle eller Or.

„Aand de ei havde,
Forstand ei heller,
Ei Blod eller Lader,
Ei fager Farve.“

Den ene af Guderne gav dem nu Aanden, den anden Forstanden og den tredje Blod og fager Let. De fik ogsaa Klæder af Guderne og Midgard til Bolig; alle andre Mennesker nedstamme fra dem.

Ganske anderledes taler den hellige Skrift om Verdens Skabelse, Dens Ord lærer, at Gudfader, den Almægtige, har skabt Verden af intet i sex Dage; at han har skabt alle Ting ved sit almægtige Ord; at han har skabt alt godt, og at det Onde, som nu er tilstede i Verden, ikke er kommet fra ham. Af Mennesker skabte han to: Adam og Eva. Han skabte dem i sit eget Billede, saa at de vare uskyldige, vise, hellige og lykkelige. Men denne herlige Tilstand forspilte de selv. De overtraadte hans Bud og syndede. Med Synden kom Sorg og Sygdom og Nød og Død ind i Verden; Døden hersker over alle Mennesker, fordi de syndede alle; men Gud har i Naade forbarmet sig over dem og sendt sin Søn til Frelse for alle dem, som tro. Efter Døden kommer Dommen. De Troende skulle indgaa til evig Salighed, men de Ugudelige til evig Fortabelse.

82

90. Verdensbygningen.

Menneskene ere af Naturen meget videbegjerlige. Enhver ny Ting, som falder dem i Øinene, maa de undersøge; de give sig ikke tilfreds, førend de ere komne paa det Rene med alt, hvad der kan vides om denne Ting. Denne Videbegjerlighed er en herlig Egenskab; uden den vilde Menneskeslægten maaske endnu bo i Telte og nære sig af de Urter og Rødder, som Jorden frembringer af sig selv. Vi have alle noget af denne Lyst til at lære; men mange søge at udgranske endog det, som kunde synes uforstaaeligt og uudgrundeligt. Saaledes plager mangan Smaaagt sit Hoved med at udstudere et Uhrværks indviklede Maskineri; først iagttager han Hjulenes Bevægelse; hvis han saa selv bliver Eier af et Uhr, øver han sine Kunster paa at tage det istykker og sætte det sammen igjen. De voxne Mennesker have lige siden Verdens Skabelse grublet over et større Uhrværk: Verdensbygningen. Men, saasom der er Forskjel paa Guds Værk og Menneskenes Værk, saa behøves der ogsaa ligesaa mange Aartusinder til at fatte det første som Timer til at fatte det sidste; endnu er ikke det Menneske født, som kan sige: saa er det.

Jorden tilligemed Himmelhvelvingen med Sol, Maane og Stjerner er det, vi kalde Verdensbygningen; den har, som rimeligt er, til alle Tider været Gjenstand for Menneskenes granskende Betragtninger. Mange have forgjeves stirret op til de blinkende Stjerner, der om Aftenen lyse paa Himmelen, og de have spurgt sig selv, hvor mange, hvor store, hvor langt borte fra os ere dog disse lysende Prikker? Men de allerfleste maatte ryste paa Hovedet eller slaa Blikket til Jorden, og godt og vel, om de idetmindste tænkte som Mahomedanerne: Gud er stor! Men enkelte Menneskers Aand var stærkere end de andres; de lod sig ikke nøie med at vide, at Gud er stor; de vilde ogsaa vide, hvor stor han var. De tilbragte derfor sin hele Tid med at udgrunde Skabningsværket, og det lykkedes dem virkelig at forstaa mangfoldige Ting. Men flere og flere Spørgsmaal reiste sig, og den Dag idag sysle mange med de samme Undersøgelser; der er kun den Forskjel, at de forsaavidt have et meget lettere Arbejde end deres Forgjængere, som de kunne bygge paa disses Erfaringer og Opdagelser. Allerede i ældgamle Tider vidste man, at Jorden var en Kugle; dog var man ikke kommen til denne Kundskab paa samme Maade, som senere Tidens Mennesker ere komne dertil. Men for omtrent 300 Aar siden opdagedes det, at Jorden bevæger sig rundt omkring Solen, og ikke Solen rundt omkring Jorden. Før den Tid troede man, at Jorden var det Fornemste i Verdensbygningen, og at alt dreiede sig om den, baade Sol, Maane og Stjerner. Nu ved man, at vor Jord udgjør bare en liden, en bitte liden Del af det Hele. Nu ved man, at vor Jord ogsaa er et Himmellegeme; at den, ligesom alle de øvrige Himmellegemes, Maanen og Stjernerne, bevæger sig uophørligt ligesom et Uhrværk efter visse bestemte, uforanderlige Love. Nu ved man, at vor Jord tillige med en Mængde andre Stjerner af en vis Art bevæger sig omkring den lysende og varmende Sol, som ogsaa er en Stjerne, men af en anden Art; ja nu ved man, at der gives Millioner saadanne Sole, ja Sole, som dreie sig om Sole, — saa man kan sige, at Rummets Rigdom er umaadelig.

83

91. Vandrestjerner.

83

Man kan nok vide, at det ikke er en let Sag at komme til Kundskab om disse Millioner Kloder, som bevæge sig i det uendelige Verdensrum. Vor Kundskab om disse Ting er visselig ogsaa ganske ringe i Forhold til, hvad der endnu er os ubekjendt og vel altid vil blive ved at være det. Imidlertid have dog Menneskene ved Eftertanke og Flid opsporet adskilligt om hine Himmellegemers Bevægelse, indbyrdes Afstand, Skikkelse, Størrelse og Beskaffenhed, —

altsammen ved Hjælp af den Videnskab, som kaldes Astronomi eller Stjernevidenskab. For os vil det være nyttigt at mærke os Følgende:

Hvad vi pleie at kalde Himmelen, er egentlig Rummet uden Grændse. Deri bevæge alle de nævnte Kloder eller Himmelleger sig i bestemte Baner. Intet støtter dem eller bevæger dem uden Skaberens opholdende og styrende Almagt. Antallet af disse Kloder er aldeles utænkeligt. Deres forskellige Størrelse, saaledes som det viser sig for os, kommer af deres forskellige Afstand fra vor Jord; men saa meget er vist, at de allerfleste af dem ere større end Jorden. For os er Solen det vigtigste Himmellegeme; thi omkring den dreier Jorden sig i en aarlig Bane og modtager med det samme alt sit Lys og al sin Varme fra denne Sol, som derfor i Sandhed kan siges at „herske om Dagen.“

Men paa samme Maade som Jorden farer ogsaa en hel Mængde andre Himmelleger aarlig omkring Solen, somme nærmere, men de fleste længere borte fra den end vor Jord. Alle disse kaldes derfor Vandrestjerner eller Planeter, ere i sig selv mørke og kolde og faa baade Lys og Varme fra Solen. Allernærmest denne staa Planeten Merkur. Den er otte Millioner Mile borte fra Solen; men den sidste i Rækken, Neptun, er over 600 Millioner Mile, og vor Jord, den tredje i Rækken, over 20 Millioner Mile borte fra Solen. Klarest og smukkeste er for vort Øie Venus, den Planet, der er os nærmest. Vi se den dels om Aftenen, dels om Morgen og kalde den derfor baade Aftenstjerne og Morgenstjerne. — Af hele Planetrækken kjende vi nu følgende: Merkur, Venus, Jorden, Mars; derefter næsten 80 smaa, hvoraf de 4, Vesta, Juno, Ceres og Pallas have været bekjendte i lang Tid, men de øvrige først ere opdagede i de sidste Aaringer; tilsidst komme fire store: Jupiter, Saturnus, Uranus og Neptunus; den sidste af disse blev først opdaget i Aaret 1846. Der er ingen Tvivl om, at man nok vil finde flere, og et stort Bevis paa Videnskabens Magt og Sikkerhed er det, at man f. Ex. ved Beregninger forud kunde slutte, at Neptun paa et bestemt Sted maatte være at finde. 84

92. Maanen.

84

Maanen gaar rundt omkring Jorden og bruger til denne Vandring omtrent 27 Dage, netop ligesaa lang Tid, som den maa bruge for at dreie sig en Gang rundt omkring sig selv. Medens nu Jorden har to Bevægelser paa engang, nemlig den daglige omkring sig selv og den aarlige omkring Solen, har Maanen altsaa tre: en omkring sig selv, en omkring Jorden og en i Følge med Jorden omkring Solen. Fra denne henter ogsaa Maanen sit Lys og vender paa sin Gang omkring Jorden snart sin helt, snart sin halvt oplyste og snart sin mørke Side imod os. Dette kalde vi de fire Kvarterskifter: Nymaane, første Kvarter, sidste Kvarter og Fuldmaane; deraf have vi Aarets Inddeling i Maaneder og Maanedens i Uger, idet der fra Nymaane til næste Nymaane forløber $29\frac{1}{2}$ Dag og mellem hvert Kvarterskifte omtrent 7 Dage. Maanens Vandring paa engang rundt Jorden og Solen bevirker ogsaa de saakaldte Solformørkelser og Maaneformørkelser. De første fremkomme, naar Maanen paa sin Gang omkring Jorden kommer lige imellem denne og Solen; Maanen skjuler da Solen for en Del af Jordens Overflade, saa at paa disse Steder enten hele Solens Skive (total F.) eller kun en Del af Solskiven (partiell F.) ligesom dækkes af Maanen. Maaneformørkelse opstaa derimod, naar Jorden kommer lige imellem Maanen og Solen; derved hindres denne fra at skinne paa Maanen, som altsaa bliver mørk. Solformørkelse indtræder altid kun ved Nymaane, Maaneformørkelse kun ved Fuldmaane. Men, at Solformørkelser og Maaneformørkelser kunne forudsiges mange hundrede Aar, før de indtræffe, sker ikke ved Spaadomskunst, men ved nøiagtige Beregninger, og er det klareste Bevis paa, hvor sikkert og regelmæssigt Guds Visdom har indrettet den hele store Verdensmaskine.

At Maanen synes os større end alle de øvrige Himmelleger, kommer alene deraf, at den er os nærmest. I Virkeligheden er den mindre end de fleste andre, thi af vor Jord kunde man gjøre halvhundrede Maaner. Den er omtrent 50,000 Mil borte fra Jorden, og det er ved Hjælp af Kikerter og andre Instrumenter lykkedes de Stjernekyndige at kjende ikke saa lidet af dens Overflades Indretning og Beskaffenhed. Med blotte Øine kunne vi se baade lyse og mørke Dele paa Maanens Skive; nu ved man, at de mørke ere Sletter, de lyse derimod Bjerger, mange næsten ligesaa høie som Bjergene paa Jorden. Det ser ogsaa ud, som om Maanen ikke er omgivet af nogen Luftkreds ligesom vor Jord; den kan derfor heller ikke have Vand. Skulde Maanen beboes af levende Væsener, maatte disse altsaa være af en anden Beskaffenhed end de, vi kjende, der ikke kunne leve uden Luft og Vand. At Jorden og Maanen indbyrdes virke paa hinanden, er vist; den daglige og regelmæssige Forandring i Havet, som vi kalde Fjære og Flod, er saaledes en Virkning af Maanens Forhold til Jorden.

85

Vor Jord er ikke den eneste Planet, som har Maane eller Drabant. Jupiter har 4, Uranus 6 og Saturnus endog 8 foruden en lysende Dobbelttring. Et ganske andet Slags Stjerner end baade Planeter og Maaner ere de saakaldte Kometer eller Halestjerner. I have maaske hørt, at overtroiske Mennesker have stor Skræk for disse Stjerner. Dette kommer vel deraf, at de vise sig pludseligt og sjældnere end de øvrige Himmelleger, og at, de største af dem, der ere synlige for det blotte Øie, udskyde en lang Lysstribe ligesom et Ris; mange lettroende Folk ville i dette Ris se et Tegn paa Guds Vrede og i Kometerne selv Forkyndere af nær forestaaende Ulykker. Alt dette maa falde bort, naar vi høre, at Kometerne Baner og Gang kan beregnes ligesom Planeternes, kun at deres Baner ere meget mere aflange end disses. Heri ligger ogsaa Grunden til, at de saa sjelden sees af os; thi det kan kun ske, naar de komme i den Del af Banen, som er Solen nærmest.

93. Sole og Solsystemer.

85

Alle de hidtil nævnte Himmelleger dreie sig i større eller mindre Kredse eller aflange Baner omkring Solen; som en sand Hersker straalende den i Midten, større end alle de andre tilsammen, ja saa stor, at der af dens Kugle kunde gjøres halvanden Million Jordkugler. Om Solen selv er et lysende Legeme, er tvivlsomt; sandsynligt er det, at den er et mørkt Legeme, som omgives af en lysende Luftkreds eller Atmosfære. Den Varme, man føler ved Solstraalerne, kommer ikke fra Solen selv; den ligger derimod i alle Legemer, mere eller mindre, og Solens Straaler have kun Magt til at fremkalde den. Ved Kikerter har man bemærket flere mørke Pletter paa Solens Overflade, hvilke skifte Plads; deraf har man sluttet, at Solen dreier sig rundt omkring sig selv, og man har udregnet, at den maa bruge over 25 af vore Døgn, for at dreie sig rundt en eneste Gang. Solen med alle dens Planeter, Maaner og Kometer kalde vi et Solsystem. Den sikre og nøiagtige Kundskab, vi nu have om samme, skyldes vi flere store Stjernekyndige, af hvilke Tyskeren Nikolaus Kopernikus, der levede i Luthers Dage, er den berømteste. Før hans Tid troede man fuldt og fast, at Jorden stod ubevægelig i Rummets Middelpunkt, og at alle de andre Himmelleger — Solen med — dreiede sig omkring den. Kopernikus derimod lærte, at Solen stod i Midten af Solsystemet. Vel blev man endnu længe hængende i det Gamle, ja selv en Mand som Tycho Brahe paastod over halvhundrede Aar efter Kopernikus's Død, at Jorden stod stille, at Solen bevægede sig omkring den, og alle de øvrige Planeter igjen om Solen; men Sandheden fik dog mere og mere Indgang, og nu tvivler vel ingen paa, at Jorden gaar, mens Solen staar? Vistnok ser det anderledes ud; ingen mærker, at Jorden gaar; men det er, fordi vi selv befinde os paa den, — akkurat som naar en, der seiler paa et Skib i roligt Veir, pludselig ser henimod Strandbredden og synes, at denne løber i fuld Fart, mens han intet mærker til sin egen Seilads. Heller ikke maa man snakke

86

saa: dreiede Jorden sig rundt, maatte jo alle de, som bo paa den, falde overende, og Huse og Hytter styrte os over Hovedet. Dette sker ikke, fordi Jorden har den Kraft at drage alt, hvad der er paa den, mod sit Midtpunkt, følgelig ogsaa at holde alting fast paa sin Overflade.

Jordens daglige og aarlige Bevægelse beviser paa det klareste Skaberens Visdom og Godhed.

Ved Jordens daglige Dreining omkring sig selv i 24 Timer fremkommer Afvexling af Dag og Nat; thi altid vender den sin ene Halvpart mod Solen, og denne har da Dag, og sin anden Halvpart fra Solen, og denne har da Nat. Ved den aarlige Bevægelse omkring Solen i $365\frac{1}{4}$ Døgn fremkommer Afvexlingen af de 4 Aarstider: Vaar, Sommer, Høst og Vinter; ved begge Dreininger tilsammen indtager Jorden saa mange forskellige Stillinger til Solen, at enhver Del af den faar lige meget Lys, om end ei lige meget Varme. — Sandelig, Gud har paa det forunderligste og kjærligste sørget for sine Skabninger!

Men vort Solsystem er ikke det eneste; der gives utallige saadanne, altsaa ogsaa utallige Sole, og det er høist rimeligt, at lignende mørke og kolde Legemer, som vor Jord og vor Maane, bevæge sig omkring dem. Disse Sole — ligesom ogsaa vor egen Sol — kaldes Fixstjerner eller faste Stjerner, fordi de altid beholde noget nær den samme Stilling til hverandre indbyrdes. Vi kjende adskillige af dem, uagtet de ere umaadeligt langt borte fra os. For lettere at kunne overse dem, har man ordnet dem i visse Billeder, der fremkomme, naar man trækker Linjer mellem de enkelte Stjerner; paa den Maade har man faaet frem Karlsvognen eller den store Bjørn, Syvstjernen eller den lille Bjørn, Tvillingerne, Orions Belte og mange andre af de deilige Stjernebilleder, som i klare Aftener blinke ned til os fra Himmelen, og som vi bør mærke os. Sømanden maa have nogen Stjernekundskab, for at kunne styre sit Skib med Sikkerhed, og til Hjælp for ham og andre har man indrettet Himmelkarter og Himmelglobes. Dyrekredsen kalder man den Bane, hvori Solen synes at gaa. Der har man tænkt sig tolv Stjernebilleder eller Solhuse, hvis Navne man finder anførte paa den første Side i Almanakken. Den Fixstjerne, som er vor Jord nærmest, findes paa den sydlige Himmel i et Stjernebillede, som kaldes Centauren; men, skjønt nærmest, er den dog 220.000 Gange længere fra os end Solen. Det kan derfor ikke undre os, at vi aldeles ikke se mange af disse Fixstjerner, og at vi se hele Grupper af dem kun som en Taage i den hvide Bue, som vi i klare Aftener se tværs over Himmelen, og som vi kalde Melkeveien. — Har da ikke Salmisten Ret, naar han synger: Himlene fortælle Guds Ære og den udstrakte Befæstning hans Hænders Gjerninger? eller naar han udraaber: Naar jeg ser din Himmel, o Herre! dine Fingres Gjerning, Maanen og Stjernerne, som du har beredt: hvad er da Mennesket, at du kommer ham ihu, og et Menneskes Barn, at du besøger ham! — Herre, vort Herskab! hvor herligt er dit Navn over al Jorden! —

94. Jordens Skikkelse og Bevægelse.

87

Vi forlade nu de andre Himmellegemer, for at dvæle noget længere ved Jorden. Vi have allerede hørt, at den er en Del af, hvad vi kalde vort Solsystem; at den er en Planet eller Vandrestjerne, og at den bevæger sig, ledsaget af en Maane, omkring Solen. Dette foregaar i en saa uhyre stor Afstand, at en Kanonkugle, som farer en norsk Mil i Timen, vilde behøve 27 Aar, førend den kunde naa Solen. Eller tænk dig Jorden formindsket til en Kugle, en Fod i Gjennemsnit, og Solen og Maanen ligeledes formindskede i samme Grad! Afstanden fra Jorden til Solen vilde da blive omtrent en halv norsk Mil og fra Jorden til Maanen 30 Fod. Solen maatte blive noget over hundrede Fod, Maanen kun tre Tommer i Gjennemsnit.

At Jorden er et kugledannet Legeme, skjøntes deraf, at alle de øvrige Himmellegemer ere runde. Fremdeles deraf, at dens Skygge ved Maaneformørkelse altid viser sig rund, at Søfarende tabe ved sin Afreise først de laveste Gjenstande af Syne og ved Tilbagekomsten først

faa Øie paa de høieste Spidser f. Ex. af Taarne, Bjerger o. s. v. — altsammen en Følge af Krumningen paa Jordens Overflade. Endelig kan det klarligen sluttes deraf, at, naar man vilde reise ud fra et Sted bestandig i samme Retning, saa vilde man komme hjem igjen fra den modsatte Kant af den, hvorfra man reiste ud.

For at komme omkring Solen, maa Jorden bruge, som vi have hørt, $365\frac{1}{4}$ Døgn, og for at dreie sig omkring sig selv, et Døgn eller 24 Timer. Vil man ogsaa danne sig et Slags Begreb om den Hurtighed, hvormed den bevæger sig, kan man atter lægge Mærke til den Hastighed, hvormed en Kanonkugle farer ud af Munden paa en Kanon. Tænker man sig Hurtigheden endnu 77 Gange større, vil man kunne udregne Jordens Fart omkring Solen og finde, at den sker med en Hurtighed af 3 norske Mil i Sekundet. En saadan Fart er rigtignok for os ganske utænkelig; men dog er det vist, at mange af de øvrige Himmelleger fare afsted med en endnu langt, langt større Hastighed.

95. Linjenettet og de fem Zoner.

87

For at kunne bestemme ethvert Steds Beliggenhed paa Jorden, (sige, hvor det ligger) saavel paa Landet som paa Havet, har man fundet paa at omgive Globen med et Net af Linjer (Cirkler, Kredse), som skjære hverandre.

Disse Kredse blive fornemmelig de, som man tænker sig at fremkomme ved Jordens tvende samtidige Bevægelser. Under den daglige Bevægelse dreier den sig selv ligesom omkring en Axe. Jordens Axe er altsaa en Linje, stukket tvert igjennem Jorden fra Nord mod Syd. Denne Linjes Endepunkter har man kaldt Nordpolen og Sydpolen. Under den daglige Bevægelse dreier ethvert Punkt paa Jordkloden sig i en Kreds lodret paa Jordaxelen, saaledes at der forløber 24 Timer mellem hver Gang, at Stedet vender sig lige mod Solen eller har sin Middag. Nu har man gjennem Nord- og Sydpolen og dette Middags-Punkt trukket en Kreds, som kaldes dette Steds Middagslinje eller Meridian. Hvert Sted paa Jorden har følgelig sin egen Meridian; men for at have et fast bestemt Punkt at gaa ud fra ved sine Beregninger, har man antaget den, som gaar tvers over Øen Ferro ved Afrikas Vestkyst, for den første Meridian. Derved har man den Fordel, at hele Amerika kommer til at ligge paa den ene af Jordens Halvkugler, medens man paa den anden Halvkugle faar hele den saakaldte gamle Verden, nemlig Europa, Asia og Afrika, samt Australia. Et Steds Længde bliver derfor dets Afstand i Øst og Vest for Ferro.

88

Stedets Bredde er dets Beliggenhed i Nord eller Syd paa Kloden. Denne Bredde bestemmes efter Jordens aarlige Gang omkring Solen. Ved Vaar- eller Foraarsjevndøgn, den 21de Marts, staar Jorden vendt imod Solen saaledes, at dens Axe den Dag danner en ret Vinkel med en Straale fra Solen til Jorden. Denne Kreds, som ligger lodret paa Jordens Axe, midt imellem Polerne, deler Jorden i to ligestore Halvkugler, og kaldes Ækvator eller Dagjevningsslinjen. Den, som befinder sig paa denne Linje, vil da have Solen om Middagen skinnende lige paa sin Isse. Solens yderste Straaler naa i dette Øieblik ligetil baade Nord- og Sydpolen; følgelig er Dag og Nat da lige lange paa hele Jorden.

Men dette forandrer sig strax, eftersom Solen for hver Dag gaar noget længere mod Nord, indtil den kommer til Sommersolhverv den 21de Juni; dette betegnes paa Globen ved en Linje, der kaldes Krebsens Vendekreds. Den, som den Dag staar paa denne Linje, har Solen lige over Hovedet om Middagen. Dette er altsaa den længste Dag for dem, som befinde sig nordenfor Ækvator; men det er den korteste for dem, der befinde sig søndenfor samme. Nu vender Solen, saa at sige, tilbage mod Ækvator, indtil den ved Høstjevndøgn, den 22de September, atter staar ved Ækvator; derpaa fortsætter den Vandringen sydover, indtil Vintersolhvervsdagen eller den 21de December. Da er Solen kommen længst ned mod Syd, og man har betegnet dette Punkt ved en Kreds, der kaldes Stenbukkens Vendekreds.

Endelig har man trukket tvende Kredse, for at betegne det Punkt, hvortil Solstraalerne række, naar Jordens Poler dreie sig mest mod eller fra Solen, nemlig den nordlige og sydlige Polarkreds.

Det Stykke af Jorden, som ligger mellem Vendekredsene, kaldes den hede Zone (Belt). De Stykker, som ligge imellem Vendekredsene og Polarkredsene, kaldes den sydlige og nordlige tempererede eller middelsvarme Zone. Endelig kaldes alt, hvad der ligger Nord eller Syd for Polarkredsene, de kolde Zoner, nordlig eller sydlig. I det tempererede Jordstrøg frembringer Jorden alt, hvad der udfordres til Menneskets Ophold, ligesom det er det behageligste med Hensyn til Kulde og Varme.

96. Jordens Størrelse. Globes, Planiglobes og Karter.

88

Et Steds Længde var dets Afstand i Øst eller Vest for Ferro; derefter kaldes den østlig eller vestlig Længde. Et Steds Bredde var dets Afstand i Nord eller Syd for Ækvator; derefter kalder man Bredden nordlig eller sydlig. — For nu at bestemme Jordens Størrelse og de enkelte Steders Afstand fra hinanden, har man inddelt alle Kredsene i 360 lige store Dele; disse kaldes Grader; hver Grad er igjen delt i 60 Minuter og hvert Minut i 60 Sekunder. Det forstaar sig selv, at Kredsene, eftersom de nærme sig Polerne, blive mindre og mindre, hvoraf følger, at ogsaa Graderne blive mindre. Meridianen og Ækvator ere omtrent lige store; paa dem holder hver Grad 15 geografiske Mil; en geografisk Mil er 11,850 Alen, medens en norsk Mil er 18,000 Alen. — Jordens største Omkreds er altsaa disse 360 Grader Gange 15 eller 5,400 geografiske Mil, som bliver Jordklodens Omfang; deraf findes igjen Jordens Tvermaal eller Gjennemsnit at være 1719 geografiske Mile. Større Flader udmaales i Firkanter som ere 1 Mil paa hver Side. En saadan Firkant eller Kvadrat ($\square$) kaldes en Kvadratmil. Jordens hele Overflade er noget over 9 Millioner geografiske Kvadratmile.

89

For at faa et tydeligt Begreb om Landenes og Havenes Omrids, Afstand fra hinanden og virkelige Beliggenhed, har man dannet sig Afbildninger af Jordkloden i Kugleform af Træ eller Pap. Det er disse Kugler, som kaldes Globes, og paa dem har man aftegnet alle Jordens Lande og Have. Paa samme Vis har man ogsaa afbildet Himmelhvelvingen paa en Kugle. Man har altsaa baade Jordglobes og Himmelglobes.

Vil man afbilde hele Jordens Overflade paa fladt Papir, aftegnes hver af dens tvende Halvkugler som en rund Skive; disse kaldes da Planiglobes. Endelig har man ogsaa afbildet større og mindre Dele af Jordkloden paa et fladt Papir, hvilket kaldes et Kart.

Naar man holder et Kart saaledes, at Skriften paa det kan læses rigtigt, da har man paa høire Haand Øst, paa venstre Vest, øverst paa Bladet Nord og nederst Syd.

De vigtigste Gjenstande, som findes afbildede paa Karterne, er Landjordens Omrids eller Kystlinien ved Havet; Indsøer samt Elve, antydede ved Linjer; Bjerge og Sletter, antydede ved visse Tegn, saasom Streger og Prikker; endelig Grændserne mellem Landene eller de forskjellige Dele af et Land. Af Byer og Stednavne nedskrives et større eller mindre Antal efter Kartets Bestemmelse.

Man har ogsaa Himmelkarter og Søkarter. Efter de sidste retter man sig under Seiladsen; derfor ere ogsaa de mest farlige Grunde og Skjær antydede paa dem.

97. Tidsinddeling. Døgnet og Ugen.

89

Efter Jordens og de øvrige Himmellegemers Bevægelse have Menneskene inddelt Tiden. Den første og simpleste Inddeling er Døgnets i 24 Timer, dernæst Ugens i 7 Dage, saa

Maanedens i 4 Uger og endelig Aarets i 12 Maaneder. Døgnet begynder ved Midnat og deles i Dag og Nat. Dag og Nat ere ikke altid lige lange; det indtræffer kun paa to Tider om Aaret, og det er disse Tider, man har kaldet Jevndøgn. En Time har 60 Minuter, et Minut 60 Sekunder, og til at angive disse Tidsbestemmelser bruges Uhre eller Klokker. Timeglasset, Vanduhret og Solskiven ere ogsaa et Slags Uhre; men intet af dem er saa paalideligt som et rigtigt godt Slaguhr⁹⁰ eller Lommeuhr. De bedste Uhre kaldes Kronometere eller Tidsmaalere. Ugen regnes til 7 Dage. Dette er ordnet efter Maanen, som omtrent hvert 7de Døgn viser et nyt Kvarter eller Maaneskifte. Den første Dag i Ugen er Søndag eller Solens Dag. Den holdes hellig af os Kristne; thi paa den opstod Christus fra de Døde. Efter Søndag kommer Mandag eller Maanens Dag, derefter Tirsdag, Onsdag, Thursdag og Fredag, som alle have Navne efter nordiske Hedningeguder: Tyr, Odin, Thor og Frø. Lørdagen eller paa vort gode Bondemaal Laurdagen betyder Vaskedagen og er den sidste Dag i Ugen. Den kaldes saa, fordi man da vasker eller bader sig til den følgende Helg, som egentlig begynder Lørdagsaften. Paa denne Dag hvilede Gud efter fuldent Skaberværk; derfor agtes den endnu den Dag idag som Helligdag eller Hviledag hos Jøderne.

98. Maaneder og Aaret.

90

Efter Maanens Gang omkring Jorden delte man Aaret i 12 Maaneder, hver paa 30 Døgn; men, da Aaret har $5\frac{1}{4}$ Døgn mere, fik man næsten sex Dage tilovers foruden det, at Tiden fra den ene Nymaane til den anden ikke udgjør 30 Døgn, men kun $29\frac{1}{2}$. Jøderne regnede efter Maanens Gang; deres Aar var altsaa et Maaneaar. Da man, for at undgaa Feil, begyndte at regne efter Solens tilsyneladende Løb og altsaa fik Solaar, beholdt man alligevel Aarets Inddeling i 12 Maaneder. Man gav nogle af dem 30, andre 31 og en blot 28 Dage. Dette skede hos Romerne. Derfor fik Maanederne romerske eller latinske Navne, hvormed de nu sædvanligvis benævnes. Bedre var det, om vi brugte vore egne norske Navne; thi disses Betydning vilde Almuesmanden forstaa langt lettere; ja selve Navnene vilde ofte minde ham om den Gjerning, han i hver Maaned havde at gjøre. — Naar en Nabo spørger den anden: „hvad Datum har vi idag“, eller, „hvad skrive vi idag“, saa mener han, hvilken Dag i Maaneden det nu er, — der er altsaa Forskjel paa Maanedsdag og Ugedag. Ugedagen indtræffer ikke hvert Aar paa samme Datum, men bestandig en Dag senere, og hvert 4de Aar, som er Skudaar, 2 Dage senere. Var 1ste Januar eller Nytaarsdag 1861 en Tirsdag, saa blev den i 1862 en Onsdag, 1863 en Thursdag, 1864 en Fredag og 1865, fordi det foregaaende Aar var Skudaar, en Søndag. Det kommer deraf, at Aaret ikke har netop 52 Uger, men 52 Uger og 1 à 2 Dage.

Aaret er den Tid, Jorden bruger til at løbe omkring Solen. Dette sker i $365\frac{1}{4}$ Døgn. Dette fjerdedels Døgn regne vi dog ikke med hvert Aar, men lægge de 6 Timer fire Gange sammen, indtil vi hvert 4de Aar faa et helt Døgn. Dette indskyde vi i den Maaned, som ellers har færrest Døgn, nemlig Februar, som da faar 29 Dage. Selve Aaret kalde vi et Skudaar, som er kjendeligt derpaa, at dette Aarstal saa godt som bestandigt kan deles med 4 uden Rest.

Denne Tidsinddeling kom istand ved den romerske Hærfører Julius Cæsar i Aaret 45 før Christus. Han lod en lærd Astronom eller Stjernekyndig udregne det. Men heller ikke dette var ganske nøiagtigt. En Pave, Gregor den 13de, fik derfor langt senere en Forbedring istand, der antoges i de fleste af Kristenhedens Lande. Vi kalde denne Beregning den ny Stil eller den gregorianske Kalender. Julius Cæsars Beregning kaldes den gamle Stil eller den julianske Kalender. Denne bruges af Russerne og Grækerne, som derfor ere 12 Dage tilbage i Tiden for os, saa at vor 13de Januar bliver deres 1ste Januar.

91

99. Kalender eller Almanak og Tidsregning.

Ved Kalender eller Almanak forstaaes Aarets Inddeling i Maaneder, Uger og Dage tilligemed Ordningen af de faste Høitider. Vi bruge nu trykte Almanakker, som udgives af vort Universitet og ere beregnede efter Kristianias og Throndhjems Beliggenhed. Vore Forfædre havde Almanakken skaaret i Træ og kaldte den Primstav. Næsten i hvert Hus findes Almanakken. Den angiver hver Dag i Aaret med Datum og Navn; samtlige Aarets Søndage og Festdage med tilhørende Texter; den kongelige Families Fødselsdage og de aarlige Markedsdage. Endvidere angiver den Tiden for Solens og Maanens Opgang og Nedgang hele Aaret rundt; de fire Maaneskifter, Planeternes indbyrdes Stilling og flere Ting. I Almanakken angives ogsaa Tiden for Sol- og Maaneformørkelser; denne lader sig meget nøiagtigt bestemme endog mange hundrede Aar iforveien paa Grund af Himmellegemernes stadige og bestemte Gang.

Ved Tidsregning forstaa vi Aarsberegningen før eller efter Christi Fødsel. Naar vi saaledes sige: Rom blev bygget Aar 754, saa mene vi i det syvhundrede og fire og femtiende Aar før Christi Fødsel; men, naar vi sige: nu skrive vi 1864, mene vi, at nu leve vi i det attenhundrede fire og sextiende Aar efter Christi Fødsel. Jøderne regne Tiden efter Verdens Skabelse. Denne sætter man til 4000 Aar før Christi Fødsel; vi have altsaa iaar det sextusinde ottehundrede og fire og sextiende Aar efter Verdens Skabelse. Aarstallet for en anden vigtig Begivenhed er ogsaa optegnet i Almanakken, nemlig Aaret for den lutherske Reformation. Den tog sin Begyndelse i Aaret 1517 efter Christi Fødsel, altsaa har vi nu iaar (1864) det trehundrede og syv og firtiende Aar siden den Begivenhed. Andre Folkeslag regne Tiden anderledes; men alle efter en eller anden Begivenhed, som ansaaes særdeles vigtig for dem. Saaledes begynde Mahomedanerne sin Tidsregning med Aaret 622 efter Christi Fødsel; det Aar flygtede nemlig den falske Profet Mahomed fra sin Fødeby Mekka, og, da dette gav Anledning til hans Religions Udbredelse i videre Kreds, agtes dette Aar helligt hos dem. Aarsberegningen er især vigtig, naar vi studere Historie. Den kaldes med et fremmed Navn Kronologi, hvilket betyder Tidsregning.

100. Opdagelsesreiser og Jordomseilinger.

Det har kostet meget Arbeide, megen Møie, mange Farer og mangfoldige Menneskeliv, for at vi nu kunne sidde i vor Stue og i god Mag gjøre Reiser paa Globen og Landkartet. Med Øiet følge vi Fingeren over Bjerge og Dale, ind i Fjorde og Bugter, opad Elvene, gjennem Sandørkenerne, over Verdenshavet. Men ikke altid har det gaaet saa let. De allerførste Opdagelsesreiser paa Jordkloden gaa over 4000 Aar tilbage i Tiden. Det var Fønikerne, som først gjorde sig mærkelige ved sine Opdagelser tilsøs. De boede i Asia ved det Hav, vi nu kalde Middelhavet. Dette beseilede de først; men siden fore de igjennem Strædet ved Gibraltar ogsaa ind i Atlanterhavet. Den Tids Søfarende havde ikke andet end Stjernerne at rette sig efter; de turde derfor ikke forlade Kysten, men seilede stedse langs med denne. Saaledes listede de sig frem et Stykke sydpaa langs Kysten af Afrika og ligeledes nordover, hvor de omsider kom til et Land, som de kaldte Thule; i Almindelighed antager man, at dette netop var Norge.

Fra Norge udgik, da Landet var blevet bebygget, mange Opdagere. Det var dristige og haardføre Sømænd, som ikke vare saa bange for at slippe Landet af Sigte. Saaledes opdagedes Island, Grønland og Amerika, ikke at tale om Øerne ved Skotland. Mangen Opdagelse skede dog vistnok ved et Tilfælde. Man siger gjerne: Lykken er bedre end Forstanden; men ved saadanne Opdagelser er det som oftest Ulykken, som er bedre end Forstanden; thi fordrevne af Storme, ofte i skibbruden Tilstand, befandt de Søfarende sig pludselig paa et ubekendt Lands

Kyster. Men efterat Kompasset var opfundet, gik det meget fort med Opdagelserne. Kompasset er nemlig et ligesaa vigtigt, som det i Grunden er et meget simpelt Instrument. Det bestaar fornemmelig i en frithængende Naal, altsaa bevægelig, som er bleven magnetiseret, det vil sige, er bleven meddelt den Egenskab, at dens ene Spids altid peger imod Nord. Denne Naal stikker man i Midten af en rund Papirskive, hvorpaa alle Verdenshjørnerne nøiagtig ere aftegnede. Skiven kaldes en Vindrose og indesluttet i en liden glasbedækket Kasse, og det Hele er det, man kalder et Kompas. Dette fører man altid med sig paa lange Reiser baade tillands og tilvands; man kan da aldrig tage feil af Retningen; thi, siger Kompasset os, hvor Nord er, ved vi naturligvis selv, hvor alle de andre Himmelegne ligge; vi kunne da tage Veien, hvorhen vi ville, naar vi blot kjende det Steds Beliggenhed, hvortil vi have bestemt os. I Tillid til dette nyttige Instrument seilede Kolumbus over Atlanterhavet, for at finde, som han tænkte, Veien til China eller Indien; men istedet derfor fandt han en hel ny Verdensdel, nemlig Amerika.

100. De vigtigste Opdagelser.

92

Der var dog allerede før denne Opdagelse gjort mange andre betydelige Opdagelser baade tillands og tilvands, fornemmelig af Portugiserne. De havde fundet Øerne ved Vestkysten af Afrika. Allerede nogle Aar efter Amerikas Opdagelse omseilede de Afrikas Sydspidse og fandt den beneste Vei til Indien. Endnu tidligere var en Venetianer ved Navn Marko Polo tillands trængt frem til Indien og China. Det var hans Beskrivelse over disse Landes Herligheder, som især gav Anledning til Amerikas Opdagelse og gjorde, at Veien om Afrikas Sydspidse fandtes; thi alle vilde gjerne have fat paa hine Landes kostbare Frembringelser.

Portugiserne, Spanierne, Franskmandene og Hollænderne vare i Middelalderen de dristigste og kyndigste Søfolk. Engelskmændene, som nu ere saa mægtige paa Havet, kom først senere til; men, da de først begyndte, drev de Sagen med den allerstørste Ihærdighed. Deres Opmærksomhed var i Begyndelsen henvendt paa en ny Vei til Indien; de tænkte sig, at den maatte gaa gennem det nordlige Polarhav. Først prøvede de paa at finde en Gjennemfart i Nordost. Da nu dette ikke vilde gaa, prøvede de det fra Nordvest, hvor Hvalfiskefangerne havde fundet store Bugter, der gik dybt i Nord imellem Grønland og Nordamerika, nemlig Davisstrædet og Baffinsbugten. Med længere og kortere Mellemrum vedbleve de med disse Forsøg i næsten 300 Aar, indtil de virkelig i 1854 eller, som nogle mene, allerede i 1846 fandt et Slags Gjennemfart, dog uden Nytte for Skibsfarten. Thi Seiladsen i Polar-Isen er forbunden med saa store Farer, at ingen vil udsætte sig for dem, blot for at spare et Stykke Vei.

93

Imidlertid har man i andre Henseender vundet meget ved disse Engelskmændenes ihærdige Forsøg paa at finde Gjennemfarten i Nordvest. Saaledes med Hensyn til Jordens Skikkelse; thi disse Jordomseilinger have fjernet enhver Tvivl om, at Jorden er rund og lidt fladtrykt mod begge Poler. I det Hele er der foretaget henvend halvhundrede Jordomseilinger. Den første foretoges af Portugiseren Magelhan mellem Aarene 1519 og 1522. Han var ogsaa den første, der omseilede Sydamerikas Fastland; han trængte nemlig frem gennem det Sund, der adskiller Fastlandet fra den Ø, man har kaldet Ildlandet, og gav Anledning til, at Sundet selv fik Navnet Magelhans-Strædet. De fuldstændigste og for Geografien eller Jordbeskrivelsen vigtigste Jordomseilinger foretog Englænderen James Kook mellem Aarene 1766 og 1776. Han gjorde i det Hele tre fuldstændige Omseilinger; men paa den sidste blev han dræbt af de Vilde paa en af de Øer, han opdagede i Sydhavet.

Den saakaldte femte Verdensdel, Australia, bestaar af en Mængde større og mindre Øer, af hvilke den største endog er næsten saa stor som hele Europa. Denne Verdensdel er næsten alene opdaget og ganske taget i Besiddelse af Englænderne. Nu ere alle Have gennemkrydsede

i alle Retninger, saa der neppe findes synderligt mere at opdage; men Beliggenheden af en eller anden Ø eller Kyst kan nok endnu trænge til nøiagtigere at bestemmes.

Ogsaa Jordklodens faste Land er mere og mindre nøiagtigt undersøgt og beskrevet. Kun det Indre af Afrika og en stor Del af Mellemasien og Nyholland har man endnu tilbage; men videbegjerlige Mennesker ere uafladelig paa Reiser i disse Egne, og for hver Dag bliver mere og mere af de ubekjendte Jordstrøg besøgt og bekjendt.

Store Velgjerninger have de Mennesker bevist os, som med Opofrelse af næsten alle Livets Goder have givet sig ud paa Opdagelser af ubekjendte Lande. De have hjembragt og udbredt de nyttigste Frembringelser fra alle Naturens Riger; de have bidraget i største Mon til Kundskabers og Oplysnings Fremme; de have aabnet os nye Kilder til Virksomhed og Velstand, og endelig have de meddelt de nyopdagede Folkeslag i mere eller mindre Grad de samme Goder og fornemmelig det allerstørste Gode, et Menneske kan faa Del i, nemlig: Jesu Christi velsignede Lære. 94

102. Jordens Overflade.

94

Jordklodens Overflade fremviser Land og Vand. De høieste Dele ere Landet; Vandet opfylder derimod Fordybningerne, dels som Indsøer, dels som rindende Vand i Elve og Bække. Havet omflyder alle Jordens Fastlande og danner en Mængde Øer og Halvøer. Omtrent tre fjerde Del af Jordens Overflade er bedækket med Vand.

Landet er meget forskjelligt i Udseende; vi mærke saaledes større og mindre Bjerge, Aaser og Bakker, Dale og Sletter. Bjergene ere dels nøgne, ja øverst oppe endog bedækkede med Is og Sne, dels bevoxede med Skov. Flere sammenhængende Bjerge kaldes en Bjergkjede, og den yderste Spidse af denne i Havet kaldes et Forbjerg. Der gives ildsprudende Bjerge eller Vulkaner. De ligne som oftest en Kegle, med en Aabning i Toppen, der kaldes Krater eller Bæger. Altid opstiger Røg af dette Hul, hvis Vulkanen ikke ganske er udbrændt; men sommetider bliver det uroligt inde i Bjerget; da brager det dernede som Torden, Jorden skjælver, og Bjerget udsender en Ildstøtte tilligemed en gloende Strøm, som siden størkner og kaldes Lava. Store Landstrækninger med Byer og Landsbyer, Mennesker og Dyr ere ofte blevne begravne under en saadan Strøm af Lava og Aske; især ved man dette om to Stæder i Italien: Herculaneum og Pompeji. De ødelagdes lidt efter Christi Fødsel, og nu udgraves de — til stor Forundring for Nutidens Folk, som derved paa det livagtigste kunne se, hvorledes den Tids Mennesker har havt det i sit huslige Liv. Der gives særdeles mange ildsprudende Bjerge paa Jorden.

Sletterne ere dels nøgne, det vil sige, uden Træer, ja vel endog uden Væxter, og kaldes da Ørkener; dels ere de mere eller mindre bevoxede med Træer og Krat eller idetmindste med Græs eller andre ringe Planter; i sidste Fald kaldes de Stepper, Prærier, Ljanos, o. s. v. Dalene ere gjerne skovbevoxede, dersom de ikke ere opdyrkede eller tillagte med Agre, og af Bjergene udvindes mange nyttige Metaller.

103. Havets Flod, Fjære og Strømninger.

94

Havet har ogsaa sin Planteverden; især bedækker en Mængde Tangarter Havbunden. Dog forekommer ogsaa der nøgne Strækninger, dels bestaaende af Sand, dels af Klipper og større og mindre Stene. Havet er bestandig i Bevægelse; den, som frembringes af Storm, er kun forbigaaende. Den regelmæssigste af Havets Bevægelser er Flod og Fjære eller Ebbe. Den bestaar deri, at Vandet to Gange i Døgnet stiger og to Gange falder. Aarsagen til denne Stigen

og Falden er, som vi alt have nævnt, især Maanens Tiltrækning. Denne Tiltrækning er dog ikke lige stærk paa alle Steder. Den virker mindre paa Fjorde eller Elve, især saadanne, der gaa i Nord og Syd; thi Flodbølgerne, som rulle frem imellem Øst og Vest, virke her mindre. Saa udøver ogsaa Landets Skikkelse megen Indflydelse paa Fjære og Flod. Dersom f. Ex. Havet presses ind igjennem et trangt Sund eller ind igjennem en Fjord, som bliver smalere indefter, kan vi nok skjønde, at Vandet maa stige i Voldsomhed og Høide. Forskjellen mellem Fjære og Flod er somme Steder meget stor; paa andre Steder er den derimod ganske ringe. Denne Havvandets Stigen og Falden er af stor Vigtighed for Skibsfarten, da man paa mange Steder ikke kan komme frem uden ved høit Vand.

Foruden denne regelmæssige daglige og synlige Bevægelse i Havet, er der mange andre mindre synlige, men derfor ikke mindre vigtige Bevægelser. Disse kaldes Strømme eller Strømninger; de gaa i forskellige, ofte aldeles modsatte Retninger, — over og under hinanden i forskellig Høide. Den fornemste Aarsag til Strømmene er Havvandets Udvidelse formedelst Varmen. Denne Udvidelse gaar saaledes for sig: Vandet fordamper eller uddunster til enhver Tid, endog medens det er frossent, men allermest under høi Varme. Nu er Havet i de varme Jordstrøg naturligvis mere opvarmet end i de kolde; det varme Vand indtager et større Rum og er lettere end det kolde; deraf følger, at Ligevægten i Havet forstyrres med Varmen. Men Vandet har ligesom Luften Trang til at være i Ligevægt eller Rolighed, og under Bestræbelserne for at opnaa dette er det, at Strømmene fremkomme. — De vigtigste og mest bekendte Strømme ere Golfstrømmen og den arktiske Isstrøm.

NATUREN.

104. Betragtning af Naturen.

95

Jo mere vi lære at kjende Guds store Skaberværk, desto bedre indse vi hans uendelige Visdom, Godhed og Almagt og vor egen Afmagt. Betragtningen af Verden eller, som vi ogsaa kalde den, Naturen, lærte den fromme David Ydmyghed, og om hans Søn, den vise Salomon, fortælles, at han fremfor alle kjendte Urterne paa Marken og Dyrene saavel paa Landet som i Vandet. I Davids Salme lovsynges Herrens Magt i de deiligste Ordslag, og Salomon beder Menneskene, at de skulle gaa hen og betragte de arbeidsomme Myrer, for at de kunne lære at skamme sig over sin egen Ladhed. Guds egen Søn, Jesus Christus, gjør os opmærksomme paa Aabenbarelsen af Faderens Godhed i Naturen, naar han siger: „Se til Fuglene under Himmelen: de saa ikke og høste ikke og samle ikke i Lader, og dog føder deres himmelske Fader dem alligevel.”

Af alt, hvad Gud har skabt, saavel det største som det mindste, kunne vi lære at indse, hvor høit hans Værk staar over ethvert Menneskeværk; idet han gav Menneskene Herredømmet over Jordens øvrige levende Skabninger, forpligtede han dem derfor til at beskue og tænke over hans herlige Gjærninger. Lader os derfor ogsaa lære at læse i Naturens Bog til Guds Æres Forherligelse.

105. Salme.

96

Op al den Ting, som Gud har gjort,
Hans Herlighed at prise!
Det Mindste, han har skabt, er stort
Og kan hans Magt bevise.

Gik alle Konger frem paa Rad
I deres Magt og Vælde,
De mægted ei det mindste Blad
At sætte paa en Nelde.

Ja, alle Engles store Kraft,
Som Himmel-Septer føre,
Har ingen Tid den Evne havt
Det mindste Støv at gjøre.

Det mindste Græs jeg undres paa
I Skove og i Dale;
Hvor skulde jeg den Visdom faa,
Om det kun ret at tale!

Hvad vil jeg da begynde, naar
Jeg lidet gjennemkiger,
Hvor mange Folk, der gik og gaar
I alle Verdens Riger!

Hvad skal jeg sige, naar jeg ser,
At alle Skove vrimle;
De mange Fuglesving, der sker
Op under Herrens Himle!

Hvad skal jeg sige, naar jeg gaar
Blandt Blomsterne i Enge,
Naar Fuglesangen sammenslaar
Som tusind Harpestreng!

Hvad skal jeg sige, naar mit Sind
I Havets dybe Grunde
Kun dog saa lidt kan kige ind,
Og ser saa mange Munde!

Hvad skal jeg sige, naar jeg vil
Saa høit, jeg kan, opkige,
Og vende alle Tanker til
Det blanke Solens Rige!

Hvad skal jeg sige, naar jeg ser,
Hvor Stjernerflokken blinker,
Hvor mildt enhver imod mig ler
Og op til Himlen vinker!

Hvad skal jeg sige, naar jeg op
Til Gud i Aanden farer,
Og ser den store Kjæmpe-Trop
Af blide Engleskarer!

Hvad skal jeg sige? — Mine Ord
Vil ikke meget sige;
O Gud, hvad er din Visdom stor,
Din Godhed, Kraft og Rige!

Alt det, som haver Aande, skal
Sin Skabers Pris betegne,
Hans Lov skal-fylde Bjerg og Dal
Og alle Verdens Egne.

O, priser Gud paa denne Jord
Hver, som har Sands og Tunge,
Og al den Del, i Himlen bor,
Vor Skabers Lov skal sjunge!

Slaar alle Folk paa denne Jord
Med Fryde-Toner sammen:
Halleluja, vor Gud er stor!
Og Himlen svare: Amen!

106. De tre Naturriger.

96

Da Gud skabte alle Ting, gav han nogle Liv; men andre lod han være livløse, og dog vidner baade de livløse og de levende lige meget om hans Magt og Visdom. De livløse Ting ere nødvendige, for at de levende Skabninger kunne bestaa. Jord, Luft, Vand ere livløse; men uden dem kunne hverken Væxter eller Dyr leve.

De, som have skrevet om vor Jord, og hvad derpaa findes, have inddelt den hele jordiske Skabning i tre Riger, nemlig et livløst, som de have kaldt Mineralriget, og to levende, nemlig Planteriget og Dyreriget; tilsammen kalder man dem de tre Naturriger.

Til Mineralriget regne de alle de Ting, som aldrig have havt Liv; Luften, Vandet, Jord- og Stenarterne samt Metallerne høre derhen.

Til Planteriget høre de levende Skabninger, som voxe og formere sig, men som ikke kunne røre sig, ikke kunne føle og ikke have Villie. Herhen høre alle Træer og Væxter. 97

Til Dyreriget regnes de Skabninger, som baade have Liv, Bevægelse, Følelse og Villie. Mennesket og alle Dyr høre til dette Rige. Alle de Skabninger, som høre til Plante- og Dyreriget, maa engang dø; men de have, førend dette sker, frembragt en Afkom, saa at de af Gud engang skabte Former bestandig vedligeholdes, saalænge han i sin Visdom finder dem nødvendige. I den levende Natur er der saaledes en bestandig Vexlen af Liv og Død, hvilken vi ikke blive var i den livløse Natur.

Saalænge en Plante eller et Dyr lever, foregaar der bestandig Forandringer i deres indvendige Dele. Næringsmidlerne, som de modtage, fordøies, bringes om i Legemet og forandres saaledes, at de blive tjenlige til enten at danne nye Dele af Planten eller Dyret, (hvorved de voxe) eller til at erstatte de Stoffe, som bortgaa. Disse Forandringer kalder man Livsvirksomheden. I de livløse Skabninger eller Legemer mærke vi ingen saadan Virksomhed; Stenene ere helt igjennem af samme Beskaffenhed, og i deres Indre foregaa ingen Forandringer.

Naar Livsvirksomheden standser, da dør saavel Planten som Dyret, og de ere da livløse. Men, naar vi betragte og undersøge et dødt Dyr eller en død Plante og sammenligne dem med en Sten eller en Lerkump, da vil vi se, at hine have været ganske anderledes sammensatte end disse, saa at de selv efter Døden ikke ere vanskelige at skjelne fra de Legemer, som bestandigt have været livløse. De døde Dyr og Planter tabe i Luften meget i Vægt, idet de enten indtørre eller forraadne. Det Modsatte er Tilfældet med de livløse Legemer, som enten i Luften blive uforandrede eller, dersom de hensmuldre, derved blive tungere, hvilket længere ude i Bogen vil blive bevist.

I synes vel, at det er let at skjelne en Plante fra et Dyr, og i de allerfleste Tilfælde ville I vistnok ikke være tvivlraadige; men der gives dog Dyr, som ligne Planter saa meget, at man kun efter nøiagtig Undersøgelse er istand til at skjelne dem fra Planterne.

DEN LIVLØSE NATUR ELLER MINERALRIGET.

107. Luft.

97

Lader os nu give os til at undersøge nogle af de for os vigtigste Gjenstande, som høre til den livløse Natur, for at vi ogsaa deraf kunne lære at kjende Guds Magt, Visdom og Godhed.

Vi ville først undersøge det Stof, hvori vi og de fleste Planter og Dyr leve, og uden hvilket ingen af Jordens levende Skabninger kan bestaa. Dette Stof kan, naar det er rent, hverken sees, lugtes eller smages, og, naar baade det og vi selv ere i fuldkommen Rolighed, kan det heller ikke mærkes hverken ved Hørelsen eller Følelsen. Dette Stof kalde vi Luft. Hele vor Jordklode omgives af et Luftlag, hvis Høide man ikke ret kjender, men som mindst maa være 6 Mil. Udenfor dette er Himmelummet, hvori Sol, Maane og alle Himmelleger bevæge sig uden Hindring, da det Stof, som opfylder dette uendelige Rum, er saa fint, at det ikke gjør nogen Modstand mod deres Bevægelse. Det Luftlag, som omgiver Jorden og følger den paa dens Gang omkring Solen, kaldes Dunskekredsen eller Atmosfæren.

98

Det er ovenfor sagt, at vi ikke føle Luften, naar den er rolig, og vi selv holde os stille; men, naar vi bevæge os med Hurtighed, for Ex. naar vi løbe paa Ski ned over en brat Bakke, da føle vi, at den gjør en stærk Modstand mod vor Bevægelse, ja saa stærk, at den river Huen af os og nøder os til at holde os forover, for ikke at trykkes baglæns. Af mange Aarsager opstaa Strømninger i Luften, og disse kunne blive saa stærke, at de kunne kaste Træer og Huse overende. Efter Strømningernes Hastighed kalde vi dem Vinde, Storme og Orkaner. Naar Luften farer frem med stor Hastighed, da høre vi en stærk Sus og Brus og føle, at den trykker paa vore Legemer med stor Kraft. Disse Luftstrømninger kunne vel nu og da gjøre os Skade, men ere os dog til langt større Nytte. De fremdrive vore Skibe, dreie Vindmøllernes Vinger, tørre vort Hø og vort Korn, forfriske vore Legemer og bortdrive skadelige Dunster.

Det er endvidere ovenfor sagt, at ingen levende Skabning kan undvære Luften uden at dø. Dette er let at bevise. Vi vide alle, at de Mennesker og Dyr, som hverken faa Mad eller Drikke, dø af Hunger og Tørst, men at det kan vare flere Dage, førend Livet paa denne Maade udslettes. Men, berøv dem Luften eller hindre den i at komme ind i deres Legeme, da vil Døden komme inden nogle Minuter. Mange af eder har maaske allerede begyndt at dræbe Dyr paa denne Maade. Naar Trosten har faaet Halsen ind i Snaren og flyver afsted for at komme løs, da snøres dens Luftrør sammen af Snaren, saa at Luften ikke kan komme ind i dens Lunger; den flager da stærkt med Vingerne, snapper forgjeves efter Luft, dens Hjertes Slag standser, dens Øine lukkes, dens Hoved synker ned, og den hænger efter nogle Øieblikke død i Donen. Saaledes vil det ogsaa gaa Mennesket, dersom frisk Luft ikke kommer ind i dens Lunger; inden 3—4 Minuter vil det være kvalt. Kan man da strax skaffe frisk Luft ind i

Lungerne, kan det ofte igjen komme tillive. Naar et Menneske dør ved Drukning, da kommer Døden deraf, at det faar Vand istedetfor Luft i Lungerne.

108. Fortsættelse.

98

Jeg kan vel tænke, at I nu, naar I huske paa Fiskene og andre Vanddyr, ville sige: „Se her er dog Dyr, som ikke behøve Luft for at leve og trives.“ Jeg skal bevise, at ogsaa disse Dyr behøve Luft for at leve, omendskjønt de behøve mindre deraf. Vandet, saavel Ferskvandet som Havvandet, er nemlig luftholdigt, hvilket viser sig ved de smaa Luftperler, som fremkomme, naar man opvarmer det, og længe førend det begynder at koge. Driver man nu ved Kogning Luften ganske ud af Vandet og lader det siden blive saa koldt som det Vand, i hvilket Fiske leve, og man derefter tager og slipper en Fisk i det afkjølede Vand, saa vil den dø, næsten ligesaa snart som en Fugl i en Snare. Dette Forsøg beviser, at Fiskene ikke kunne leve uden i luftholdigt Vand; men de kunne godt leve flere Maaneder uden Æde. I se heraf, at Dyrene trænge oftere til at faa frisk Luft end Mad, og at Luften er deres fornemste Næringsmiddel, men at Gud ogsaa i sin Godhed har sørget for, at hans Skabninger bestandig ere omgivne af dette Stof, der er saa uundværligt for deres Bestaaen. Luften er en saa fin Materie, at den trænger ind gjennem de fineste Sprækker og Aabninger, som vi med vore Øine ikke engang kunne opdage, og fylder alle tomme Rum. Den er derfor ikke let at stænge ude.

99

Den Luft, som engang har været inde i Lungerne eller berørt Fiskens Gjeller, har derved mistet sin oplivende Kraft, og derfor trænge baade Dyr og Mennesker til ny Luft for at leve. Dette er ogsaa let at bevise. Dersom man slipper en levende Mus ind i en Flaske og sætter en Kork i Aabningen, da er jo Musen omgivet af den Luft, som er i Flasken, og kan aande den ind og ud af sine Lunger. I Begyndelsen er den ogsaa ganske frisk og livlig; men det varer ikke længe, førend den har opbrugt det meste af den nærende Del af den Luft, som var i Flasken, og nu begynder den at blive først urolig, saa mat, og snart falder den overende og ligger som død. Tager man nu strax Korken ud, vender Flasken om og ryster Musen ud, da kommer den lidt efter lidt igjen tillive, begynder at trække Pusten og reise sig op paa Fødderne. Dersom man ikke hurtigt faar den ud af Flasken, saa faar man den ikke igjen tillive; men den er og bliver død; thi, naar Livet ganske er udslettet, kan ingen menneskelig Magt atter opvække det.

Det, som her hændte med Musen, som vi indestængte i Flasken, har desværre ofte hændt med Mennesker, naar flere ere blevne indestængte i trange Rum med saa smaa Aabninger, at den opbrugte Luft ikke har kunnet komme ud og den friske Luft ind i tilstrækkelig Mængde. Af det, som vi nu har hørt om Luften, kan vi let skjønne, hvor skadeligt det er at stænge den friske Luft ude der, hvor Mennesker og Dyr skulle opholde sig. Især er Faren stor om Natten, naar man sover og ikke mærker, at Luften i Rummet bliver bedærvet. Man vaagner da om Morgen døsigt og mat istedetfor styrket og forfrisket. Først naar man kommer ud i den frie Luft, føler man, hvorledes den forfrisker baade Krop og Sjæl. Det er en styg og fordærlig Skik, som desværre endnu bruges paa mange Steder her i Landet, den nemlig, at skyde Spjeldet i Skorstenspiiben, naar man lægger sig til at sove. Derved hindres den Luft, som er bleven bedærvet ved de Sovendes Aandedræt, fra at trække op gjennem Piben, saa at Luften i Rummet bliver kvalm og usund. Man gjør det for at beholde Varmen; men, dersom man har taalig gode Sengklæder, saa holder man sig varm nok. Man sover ogsaa allerbedst i et kjøligt Rum, og, naar man kommer ud i Kulden, er man ikke saa udsat for Forkjølelse. De fleste Sygdomme paadrager man sig ganske vist derved, at man ikke søger for altid at være omgivet af frisk Luft.

100

Jeg har endnu langt mere at sige om Luften, men vil opsætte dermed, til vi komme længere ud i Bogen.

109. Vandet er ligesaa nødvendigt for alle levende Skabninger som Luften. Utallige baade Planter og Dyr leve bestandigt i Vandet og dø, naar de ikke omgives af dette Stof. Enhver af eder ved, at Vandet er en flydende Vædske, som i ren Tilstand er gjennemsigtig. Tre Fjerdedele af Jordens Overflade er bedækket af det salte Havvand, som er utjenligt til Drikke og til Næring for Landplanterne; men i det trives og leve de fleste Fiske og øvrige Vanddyr, samt de saakaldte Tang- eller Tareplanter. Til Badning er Havvandet bedre end Ferskvand; men til at vaske Toi i duer det ikke. Fra Vandets Overflade bortdunster bestandig mere eller mindre Vand; men dette er ikke synligt, da det ved Fordunstningen strax opløses i Luften og blander sig med den. Ved Luftens Afkøling bliver det atter synligt som Skyer og Taage eller Skaadde, og, naar flere af de overmaade smaa Vandkugler, som danne Skyerne og Taagen, forene sig, danne de større Vandkugler, som ikke kan bæres af Luften, men falde ned paa Jorden som Regn. Ved større Kulde forene Vanddunsterne i Luften sig til de faste hvide Smaalegemer, som vi kalde Sne. Derfor regner det hos os om Sommeren og sner om Vinteren. Ved stærk Varme, f. Ex. ved Kogning, antager Vandet Luftfarve, eller, som vi ogsaa sige, det forvandles til Damp og udvider sig derved saaledes, at det opfylder et Rum, som er flere hundrede Gange saa stort som det, der kunde rumme det, medens det var i flydende Tilstand. Hvorledes Menneskene have anvendt denne Egenskab hos Vandet til sin Nytte, derom ville vi tale længere ude i Bogen.

Naar stærk Kulde virker paa Vandets Overflade, da bliver denne til et fast og gjennemsigtigt Legeme, som vi kalde Is. Enhver af eder har vist følt, hvor morsomt det er at svæve omkring paa den blanke Isflade med Skøiter paa Fødderne. Man synes da at være saa fri og glad som Fuglen i Luften. — Naar Sneen dækker Bjerg og Dal, da spændes Skierne paa, og fra Toppen af Bakken farer man nedover, saa at Sneen spruter. Falder du, nu vel — op igjen til et nyt Løb! Hurra! godt gjort! Du vil blive en dygtig norsk Skiløber.

Men Is og Sne er ikke alene til vor Fornøielse; vi har ogsaa stor Nytte deraf. Isen opsages i tykke Blokke, som pakkes i Ishuse, der ligge ved Søen. Derfra lades de i Skibe og føres til fremmede Lande, hvor Vinteren ikke er saa kold, at der dannes Is i fornøden Mængde. Den sælges der med stor Fordel og bruges til at afkøle Vand og andre Drikkevarer i den hede Sommertid. Den bevarer ogsaa Kjød og andre Madvarer fra Forraadnelse og Gjæring. Isen og Sneen gjør, at vi om Vinteren kan komme frem i Skoven og over Myrerne med Tømmer og Ved, og i Sneen kan vi se Sporene af de vilde Dyr, saa at vi lettere kan finde og skyde dem, end naar Marken er bar.

110. Fortsættelse.

101

Saa nyttigt som Vandet i sin faste Tilstand — som Is og Sne — end kan være Menneskene, saa er det dog for intet at regne mod den Nytte, som det gjør os og alle levende Væsener i sin flydende Form. Den største Del af vort eget og alle Dyrs Legemer bestaar af Vand. Dette vil du kanske ikke tro; men det er let at bevise. Tag f. Ex. et Pund Kjød af et nyslaget Dyr, skjær det i tynde Remser og hæng det ud i den tørre Vaarvind. Naar det nu er blevet vel tørret, maa du, for at drive alt Vandet ud, lægge det i en Spølkum, som du maa sætte ned i en Gryde, hvori du hælder saa meget Vand, at det staar halvveis op paa Spølkummen. Naar du da lægger Ild under Gryden, saa at Vandet koger, blive de halvtørre Kjødstrimler i Spølkummen saa varme, at al den Fugtighed, som endnu er i dem, bortdunster. Tag dem da, medens de endnu ere varme, og se, hvor meget de nu veie. Du vil da finde, at de ikke veie mere end 8 Lod, og at det friske Kjød bestaar af 24 Lod Vand og 8 Lod fast Stof. Endnu langt mere vandholdigt er Blodet og Indvoldene. Ja nogle Dyrs Legeme er saa vandholdigt, at det bestaar af 98 Dele Vand og to Dele tør Materie. Dette er Tilfældet med nogle slimagtige Dyr, som svømme om i Havet, og som kaldes Manæter, Gopler eller Kobbeklyser.

Ligesaa nødvendigt er Vandet for Planterne, da det altid udgjør en større eller mindre Del af deres Legeme. Træerne indeholde mindre end Urterne. 100 Pund ferskt Egetræ bliver ved Tørring en Fjerdedel lettere derved, at Vandet bortdunster; en Kaalplante mister ved Tørring saameget af sin Vægt, at blot en Tyvendedel bliver tilbage.

De Planter og Dyr, som ere omgivne af Luft, miste ved Fordampning en større eller mindre Del af det Vand, som er i dem. I stærk Varme bliver dette Tab saa stort, at de lide derved. Dyr og Mennesker føle en pinlig Tørst, og Planternes Blade begynde at visne, dersom de ikke kunne erstatte Tabet ved Indsugning gennem Rødderne. Hvor lifligt smager da en Drik rent kjøligt Vand, og hvor forfriskende virker den paa Krop og Sjæl, og hvor taknemmelige bør vi ikke være mod den gode Gud, som har givet os til Hjem et Land, der er saa rigt forsynet med dette uundværlige Gode. Tænk! hvor vi vilde længes efter at slukke vor Tørst i en af vort Fødelands klare, kjølige Bække, naar vi fulgte en Karavan gennem Ørkenens brændende Sandsletter og, formægtende af Tørst, kun fik nogle Draaber lunkent, i Læderposer gjemt, ildelugtende Vand, for at holde Munden fugtig. Der hænder det ofte, at den hele Karavan af baade Mennesker og Dyr dør af Tørst.

Klart, rent Kildevand er Menneskets naturligste og sundeste Drik; men urent Vand er Aarsag til mange farlige Sygdomme, især Forraadningsfebre, Kolera og Koldfebre.

De bedste Midler mod Sygdom er ren Luft, ren Mad, rent Vand og ren Krop.

111. Om Jordklodens faste Bestanddele.

101

Uagtet kun en Fjerdepart af Jordens faste Overflade rækker op over Havspeilet, saa udgjør dog Vandet blot en liden Del af den hele Jordkugle; thi, dersom vi tænke os Jordens faste Kjerne uden Forhøjninger og Fordybninger omgivet af det Vand, som findes i Havet, Søer og Elve, saa vilde det danne et Vandlag om Jorden; men dette vilde vist ikke være tykkere end et Par tusind Alen. Men nu, da Jordens Tykkelse er over 1000 Mile, og en Mil er 18000 Alen, saa indse I vist, at Vandlagets Tykkelse i Forhold til Jorden er som Potetskallet i Forhold til Poteten.

Dersom Jordens faste Materie var uden Forhøjninger og Fordybninger, saa vilde ingen Del deraf været tørt Land, og saaledes kunde ingen andre levende Væsener end Vanddyr og Vandplanter der finde sit Livsophold. I vor hellige Skrifts første Kapitel siges der: „I Begyndelsen skabte Gud Himmelen og Jorden; men Jorden var øde og tom.“ Dog snart hævede sig paa hans almægtige Bud store Dele af Jordklodens faste Kjerne op over Vandene, i Begyndelsen vistnok som nøgne Fjelde; men ved samtidige Paavirkninger af Vand, Luft, Varme og Kulde hensmuldrede deres Overflade og dannede den løse Jord, hvori Gud nu ved sit almægtige Blik fremkaldte alle Slags Træer og Urter til Opholdssted og Næring for de forskjellige Dyr, som han derpaa lod fremstaa.

Jordklodens faste Dele ere ikke hverandre saa lige som Luftens og Vandets; thi, medens hver af disse — som vi længere frem i Bogen skulle lære — blot bestaar af to Grundstoffer, har man i hine fundet mangfoldige saadanne, dels ublandede, dels blandede og forbundne med hverandre paa mangeslags Maader. Mangfoldige af disse ere blevne Menneskene til stor Nytte, og vi ville derfor omtale de vigtigste, idet vi begynde med Metallerne.

112. Jernet.

102

Metallerne ere de tungeste, fasteste og seigeste af Jordens faste Bestanddele. De kunne udstrækkes og smides, især naar de ere opvarmede; de have, fornemmelig naar de blive polerede, en egen stærk Glands og Farve, som hos Guldet er gult, hos Sølv, Tinn og Zinken

hvid, hos Kobberet rødagtig, hos Blyet og Jernet lidt graaagtigt. De udgjøre kun en liden Del af Jordens Masse, men ere Menneskene til stor Nytte.

I ethvert Hus findes mange Redskaber, som ere arbejdede af Metal; men af alle disse ere dog Jernredskaberne de uundværligste. Vor Tilstand vilde være høist elendig, dersom vore Forfædre ikke havde lært at opsøge, rense og forarbejde Jernet; ja det er vist, at den største Del af vort Land uden dette vilde været en Ødemark, beboet af vilde Dyr istedetfor af Mennesker. Hvorledes skulde vi uden Øxens Hjælp have fældet, afkvistet og tilhugget de Træer, hvoraf vi have bygget vore Huse? hvorledes skulde vi have kunnet opbryde Stubber og Trærødder, omspade og pløje Jorden uden Brækstænger, Greb, Spade og Plog, hvortil vi nu nytte Jernet? hvor ofte havde vi ikke maattet ligge under i Kampen mod de vilde Dyr, dersom vi ikke havde været væbnede med det skarpe Spyd eller den sikkert træffende Rifle! I alle de kunstige Maskiner, som Menneskene have opfundet, og som nu arbeide ligesaagodt, ja bedre end tusinde Menneskehænder, udgjør Jernet den vigtigste Del. Ja jeg tør nok paastaa, at du knapt kan nævne mig en eneste Ting, som er arbejdet med Menneskehænder, uden at Jernet har været brugt. Prøv engang, saa vil jeg se, om det kan lykkes dig at nævne en saadan Ting. Du siger: „Trøia mi.“ Saa du tror, at Jernet ikke har havt noget med den at gjøre? Hvorledes fik man Ulden af Sauen? mon ikke med Sauesaxen? Blev ikke Ulden spundet paa Mors Rok, og var ikke den gjort ved Hjælp af Sag, Dreierjern, Kniv — alle af Jern? Var ikke det samme Tilfældet med Væven, hvori Tøiet blev vævet? Brugte ikke Skrædderen Sax for at tilskjære Trøien, Synaal for at sy og Persejern for at glatte den? Ser du nu, hvor mange Jernredskaber der har været i Brug for at skaffe dig en Trøie.

Vil du prøve nok engang? Du nævner en Tallerken. Dersom du havde vidst, hvorledes den blev gjort, saa havde du heller ikke nævnt den. Leret, hvoraf den bliver gjort, udgraves med Jernspader; det æltes i en Jernmølle, presses gennem Jernrug, for at blive fri for Smaasten; Lerkumpen sættes paa en Dreieskive af Jern, for at tildannes af Pottemageren; den brændes i en Ovn; men ogsaa den er ikke bragt istand uden ved Hjælp af Jernredskaber, og den Ved, som brændes i Ovnen, er hugget med en Jernøkse. Jeg maa oprigtig tilstaa, at jeg, som har skrevet dette, ikke i mit hele Hus kan finde en eneste af Mennesker arbejdet Ting, om hvilken jeg tør sige: „Med den har dog Jernet ikke havt noget at gjøre.“

Uagtet Jernet nu for os er blevet næsten uundværligt, saa har dog Menneskene kunnet leve uden Jernredskaber; thi det varede vist længe, førend de lærte at udsmelte det af de jernholdige Stene — Malme — og at rense det saaledes, at det kunde smides, og at blande det saaledes, at det blev til Staal. Der gives endnu Mennesker, som ikke have Jernredskaber, men maa hjælpe sig, saa godt de kunne, med skarpe Stene til Knive og Øxer, med Naale og Syle af Ben, med Gryder af Sten istedetfor af Jern. Med saa daarligt Værktøj, uden Sag, Høvl, Bor, Spiger kunne de ikke bygge sig ordentlige Huse og skaffe sig stort Bohave. Deres Tilstand er derfor vistnok ussel; men vi maa dog forundre os over de virkelig pene Arbejder, som de udføre med sine simple Redskaber. For en Jernøkse vilde de gjerne give sine værdifuldeste Eiendomme. At de fleste Landes ældste Indbyggere ikke kjendte Brugen af Jern, kan vi skjønne af de mange Stenredskaber og Vaaben af Sten, som findes i Jorden paa de Steder, hvor de have havt sit Tilhold. Dersom I komme til Kristiania, Bergen eller Throndhjem, da kunne I i de saakaldte Oldsagsamlinger faa se mangeslags saadanne Redskaber af Sten og Ben, som ere blevne fundne og indsendte til disse Samlinger, for at de der kunne blive bevarede.

I de sidste 20—30 Aar er Forbruget af Jern blevet forfærdelig stort, siden man begyndte at bygge Skibe og Veie af Jern. I England har man bygget et Jernskib saa stort, at man med det kan paa engang føre 12,000 Mennesker over Havet; Veie, hvis Længde tilsammen er mange tusinde Mile, ere belagte med Jernstænger, hvorpaa Vognrækker, fremdrevne ved Ild og Vand, fare afsted hurtigere end en Hest i Firsprang.

103

104

Naar vi nu betænke de mange store Goder, som ved Jernet ere blevne Menneskeheden skjænkede, saa bør vi takke Skaberen, som i sin Visdom og Godhed har i saa rigeligt Maal udbredt dette Metal i de fleste af Jordens Lande, saa at det kan kjøbes for en billig Pris.

I Norges, men især i Sveriges Fjelde findes megen Jernmalm, og det Jern, som deraf udsmeltes, hører til bedste Sort. Især faar man deraf godt Staal. Det bedste engelske Staal er tilberedt af svensk Jern. Det Jern, som faaes ved Udseltningen af den raa Malm, kaldes Rujern eller Støbejern. Det kan bruges til Gryder, Kakkellovne, Bagsteheller o. s. v., men er for sprødt til at smides. Derfor gløder man det og arbejder det med tunge Hammere, som bevæges med Vand- eller Dampkraft, indtil det bliver blødere og seigere, og det kaldes da Stangjern. Det seigeste Stangjern bruges til Staaltraad og Klaverstreng. Af Stangjernet faar man Staal derved, at man gløder det imellem Kul i lukkede Rum, saa at Luften ikke kan komme til Jernet; en liden Del Kul forbinder sig under Glødningen med Jernet og danner Staal, som er haardere end Jernet og derfor skikket til skjærende Redskaber og til File, Gravstikker, Minerbore o. s. v. Staalet kan ogsaa blive mere spænstig end Jernet og bruges derfor til Uhrfjere, Slagfjere i Geværlaase og overalt, hvor man har Brug for denne Egenskab.

De fleste norske Jernmalme bestaa af det saakaldte Magnetjern, som har den besynderlige Evne, at det trækker Jern til sig, og, naar man stryger en Staalstang eller en Synaal dermed, saa faar den samme Evne. Foruden denne Evne faar den ogsaa en anden Egenskab, den nemlig, at, naar man hænger den vandret eller lader den hvile paa en Stift saaledes, at den frit kan dreie sig til alle Sider, saa vil den af sig selv dreie sig saa, at dens ene Ende altid vender mod Nord. Først efterat Menneskene havde opdaget denne Egenskab hos Jernet, vovede de sig saa langt ud paa det vildsomme Hav, at de ikke længere kunde se Land; thi nu kunde de altid vide, hvilken Kurs de styrede. I se saaledes, at Jernet har bidraget til vort Kjendskab til Jordens forskjellige ved Havet adskilte Dele og fremmet Skibsfart og Handel.

Men vi ere endnu ikke færdige med Jernet, da vi kun har talt om de mangeslags Redskaber, hvortil det anvendes; thi i Forening med andre Stoffe danner det en stor Del af vore Farvestoffer. De sorte, blaa og mange af de røde ere jernholdige. Skriveblækket er en jernholdig Vædske; det vakre Berlinerblaat er en Jernforbindelse. Da Jernet findes saa almindeligt i Bjergene, saa er det ikke at undres over, at det findes i de løsere Jordlag, som ere dannede ved Søndergnidning og Hensmuldring af hine. I Forening med andre Stoffer bliver det ofte opløseligt i Vand, som derved faar Blæksmag, og er da mod mange Sygdomme et kraftigt Lægemiddel, baade til Drik og Badning. Naar Vandet af en jernholdig Kilde udsættes for Luften, saa kan det ikke længe holde Jernet opløst; men dette synker da tilbunds og danner enten mørk Myrmalm eller rødgul Okker. Af den førstnævnte kan man faa godt Jern, og den sidstnævnte bruges til Maling. Næsten alt Ler indeholder Jern, som ved stærk Ophedning bliver til Okker. Derfor bliver Mur- og Tagstene røde ved Brændingen.

105

Tilslidst maa jeg fortælle eder, at Jernet findes saavel i eders som alle Dyr's og Planters Legemer, og at det deri udgjør vel en liden, men ganske nødvendig Del. I Blodet, hvoraf alle Legemets Dele dannes, findes det i størst Mængde, og det er især Jernet, som gjør Blodet rødt. Dersom det findes i for liden Mængde, da bliver Blodet blegt, Rødmen forsvinder fra vore Kinder og Læber, og vi føle os kraftesløse og syge. Denne Sygdom kaldes Blegsot og kan ofte helbredes ved jernholdige Lægemidler.

Af alt, hvad der nu er fortalt om Jernet, ville I indse, at det er det nyttigste af alle Metaller.

113. Kobber, Tin, Zink og Bly.

105

Næst Jernet er visselig Kobberet det vigtigste Metal. Det forekommer undertiden rent i naturlig Tilstand, saa at det strax kan hamres; Menneskene fandt derfor først paa at nytte

Kobber til Vaaben og andre Redskaber. Da de maaske til samme Tid lærte at udsmelte Tinnets af Tinertserne, saa fandt de, at, naar man blandede 1 Del Tin i 8 Dele smeltet Kobber, fik de et blandet Metal, som var langt haardere end Kobberet. Dette blev især nyttigt til Øxer, Sværd og andre Vaaben. Man kalder denne Blanding Bronze (udtales Brongse). Man finder i Jorden næsten i alle Europas Lande saadanne Vaaben. De Folkestammer, som forstode sig paa at smede saadanne Vaaben, undertvang eller forjog de Folk, som ikke havde andet end Stenvaaben at forsvare sig med. Men efter dem kom Folk, som havde lært at udsmelte Jern af Jernmalmene og deraf at gjøre endnu skarpere Vaaben, og disse overvandt Folkene med Bronzevaaben. Det var rigtig Høg over Høg. For nærværende Tid bruges en Blanding af 90 Dele Kobber og 10 Dele Tin til deraf at støbe Kanoner. En Blanding af 80 Dele Kobber og 20 Dele Tin danner det saakaldte Klokke-metal, hvoraf man gjør Kirkeklokker og Bjelder. Ved en Blanding af 2 Dele Kobber og 2 Dele Zink faa vi Messing.

Det rene Kobber bruges mest til Beklædning af Skibe, til Kjedler og andet Husgeraad samt til Mynt.

Da Kobberet, ved at være i Berørelse med sure Vædske, forener sig med disse og danner Spanskrønt, som er en stærk Gift, saa maa man ikke bruge Messing- eller Kobberpander til at koge sure Ting i, undtagen de ere fuldkommen blankt skurede eller fortinne; thi det tynde Tinoverdrag hindrer Vædsken fra at komme til Kobberet. Baade Kobber og Tin forbinder sig med mange andre Stoffer. Nogle af disse Forbindelser ere opløselige i Vand og bruges meget i Farverierne.

Fordi Kobber, Messing og Bronze ere lettere at smelte og arbeide end Jernet, og fordi de ikke rustne, saa forfærdiger man mange Ting deraf istedetfor af Jern.

Tin, Zink og Bly ere ogsaa Metaller, som I vistnok kjende. Med det sølvhvide Tin overtrækker man, som før er sagt, Kobber, og det samme gjør man med Jernplader. Disse kaldes Blik. Deraf gjøres mangeslags Ting, som I kunne se hos Blikkenslageren, saasom: Blikæsker, Blikspand, Blikkjedler, Havesprøiter, Dørslag, Rivejern, Lygter o. m. fl. Af rent Tin gjør man Lysestager, Tallerkener og Fade; men disse bruges nu ikke saa meget som i forrige Tider. Tinnets smelter meget let og bruges derfor til at lodde med.

Zinken udsmeltes ligesom Tinnets med Lethed af en Erts, som kaldes Galmeie. Zinkplader bruges i den senere Tid meget til Tagtækning. Naar man dypper blankt Jern i smeltet Zink, saa fæster der sig et tyndt Lag paa Jernet og beskytter det for Rust. Saadant Jern kaldes galvaniseret og bruges nu overmaade meget. Hos os har man hverken Tin- eller Zinkværker. Bly er et tungt, men blødt Metal, som især anvendes til Kugler og Hagel. Udvalset i Plader har man ogsaa brugt det til Tagbedækning. Dets Forbindelser med andre Stoffer ere mangfoldige, og nogle af disse tjene til Maling f. Ex. Mønne, andre til Tørring af Oljefarver f. Ex. Blyglætte. Ved en Forening af Bly og Eddike faar man Blyukker, som har en sødagtig, sammensnerpende Smag, men er giftigt. Deraf laves Blyvand, som bruges meget mod de smertefulde og hede Hævelser, som komme efter Stød og Vrid.

114. Kviksølv, Sølv, Guld, Platina og Allumin eller Lermetallet.

Kviksølv er et forunderligt Metal, som kun i meget streng Kulde er fast og kan udhamres som andre Metaller. Ellers er det altid flydende og ser da ud som smeltet Tin eller Bly. Det er tungere end Bly. Uagtet Kviksølvet ikke kan bruges til Redskaber og Bohave, saa er det dog et meget nyttigt Metal. Da det opløser alle Metaller undtagen Jern, saa har man benyttet sig deraf til at udtrække de kostbare Metaller, Sølv og Guld, af de Erts, hvori de findes i liden Mængde. Da Kviksølvet kan bortdrives ved stærk Varme, saa kan man faa det Guld og Sølv, som det har udtrukket af den finknuste Erts rent tilbage. Kviksølvdampene ledes gennem

Jernrør, hvorved de afkjøles og samle sig i Draaber, som opfanges i et Jernkar, saa at man paa denne Maade faar næsten ligesaa meget igjen som det, man satte til Ertsen.

Det glindsende Belæg, som sidder paa Bagsiden af vort Speilglas, er en Blanding af Tin og Kviksølv. Det bruges ligeledes til vore Varme- og Kuldemaalere (Termometre) og Lufttrykmaalere eller Veirglas (Barometre), hvorom vi senere skulle tale.

Mange af Kviksølvets Forbindelser ere nyttige, dels som Malerfarver, dels som Lægemedler; men, da disse ere meget giftige, maa de bruges nøiagtig, som Lægen har sagt; thi ellers kan man miste Helsen for bestandig.

Sølvet er et kostbart Metal, som især bruges til Mynt, men ogsaa til Smykker, Skeer, Drikkekar og andet Husgeraad.

Guldet er tolv Gange saa dyrt som Sølvet, og derfor er det kun de rigeste Folk, som kunne have Drikkekar, Tallerkener og Fade af Guld. Det meste Guld bruges til Mynter og Smykker. Det angribes ikke af Rust og forandres ikke ved at komme i Berørelse med andre Stoffer undtagen Kviksølv og Kongevand; man bruger derfor at overtrække andre mindre ædle Metaller med et tyndt Lag Guld. Dette kaldes Forgyltning. Baade Sølv og Guld lader sig 107 udhamre til de tyndeste Blade, som sælges under Navn af Bogsølv og Bogguld.

Platina er det tungeste af alle Metaller og saaledes ogsaa det tungeste af alle kjendte jordiske Stoffer. Det ligner Sølvet i Farve, men har ikke saa smuk Glands. Det er vel endnu ældere end Guld, da det ikke angribes af Kongevand og ikke kan smeltes i den stærkeste Hede, som kan frembringes ved Kulild. Det findes i Sydamerika og Sibirien, og er tre Gange saa dyrt som Sølv.

Det letteste af alle de Metaller, som kan smides, er Lermetallet (Alluminium), som man nylig har lært at udvinde af lerholdige Stene; men det er saa vanskeligt at rense, at dette Arbejde gjør det næsten ligesaa dyrt som Sølv. Det er ikke tungere end Glas og bruges nu til Smykker. Dets Farve er sølvhvid, men falder lidt i det graa.

I kunne nu vel begribe, at Menneskene, fordi de have saa stor Nytte af Metallerne, ogsaa gjøre sig megen Umage med at opsoge og udhugge dem af Bjergene, hvori de fleste af dem findes, og derefter med at smelte og rense dem. Alle disse Arbejder kalder man Bergværksdrift, og derved finde mange hundrede tusinde Mennesker Livsophold. Metalterterne findes gjerne i Bjergene i visse opretstaaende Lag, som man ogsaa kalder Gange eller Aarer. Naar man i en saadan Gang træffer Ertsen i saadan Mængde og af saadan Godhed, at det kan lønne sig at hente dem ud af Bjerget, saa anlægger man et Bergværk. Ved Minering, Brænding og Udhugning følger man den ertsførende Gang dybt ned i Bjergene, og ved mange Aars Arbejder ere de derved fremkomne Gruber blevne meget dybe. Saaledes ere nogle af Gruberne ved Kongsbergs Sølvværk henved 1000 Alen fra Aabningen til Bunden.

Arbeidet i Gruberne er baade møisommeligt og farligt og kan derfor blot udføres af stærke og modige Mænd.

115. Bjerg- og Stenarter.

107

Bjergene give os ogsaa andre nyttige Ting end Metallerne. De bestaa ofte af forskellige Stenarter, som Menneskene have lært at anvende til sin Nytte.

I nogle Bjerge er Stenarten meget haard, saa at den taaler at gnides stærkt uden at slides betydeligt. Dersom nu en saadan Stenart er indsprængt med Korn eller Krystaller, som ere endnu haardere end Stenens egen Materie, saa bliver Overfladen næsten som et Rivejern, og saadanne Stene ere da særdeles skikkede til Møllestene. I Selbo i Thronhjems Stift er et stort og godt Kvernstensbrud. Af Graastensbjergene udsprænges store Stenblokke til Grundmure, Stenbroer, Stenbrygger, Sluser, Trapper, Fæstningsvolde o. m. a. Dersom en saadan haard

Stenart ligger i tynde Lag, kaldes Bjerget et Helle- eller Flisebjerg, og deraf kan man udbryde store Skiver, som bruges til Bordskiver, Brolægning af Fortouge i Byerne, Tagtækning o. s. v.

Blandt de nyttige Stensorter bør vi ikke glemme Slibe- og Brynестenen og Feltspaten.

En af de haardeste Stensorter er Kvartsen eller Kiselstenen, som hos os ofte findes dels som hele Bjergknauser, dels som Gange i andre Bjerge. Den er snehvid af Farve og giver Ild for Staalet. Ved at finpukkes, blandes med Potaske eller Soda og Kalk og derefter smeltes, faar man deraf det rene, klare Glas, som i vore Dage er blevet os saa uundværligt, og hvoraf man i Glasværkerne gjør saa mange smukke og nyttige Ting. Ved at blande de foran nævnte Stoffer med forskjellige Slags Metalforbindelser kan man give Glasset alle Slags Farver.

En meget vigtig Stenart, som undertiden danner hele Bjerge, men dog oftest findes lagvis mellem andre Bjergarter, er Kalkstenen. Den er undertiden saa haard og tæt, at den kan poleres og kaldes da Marmor, hvoraf Billedhuggerne danne sine kostbare Kunstværker. Paa nogle Steder har man deraf bygget prægtige Kirker og Paladser. Den smukkeste og dyreste Sort Marmor er den hvide. Af den graa, mindre rene og faste Kalksten brændes Kalk, som bruges til Muring og Hvidtning. En Sort hvid Kalksten, som er saa løs, at den smitter af ved Berørelsen, kjende I vistnok alle. Den kaldes Kridt og bruges til at skrive med. I Norge findes ingen Kridtbjerge; men Øerne Møen i Danmark, Rygen i Preussen og den sydlige Del af Englands Kyst bestaa af Kridt.

En anden Slags Kalksten, som heller ikke findes i Norge, er Gipsstenen, som ved Opvarmning begynder at koge og derefter bliver saa skjør, at den let kan males til det fineste Mel. Slaar man Vand paa dette Gipsmel, danner det en tynd Grød, som hastig bliver tør og fast. Den er derfor saa skikket til Afstøbninger. Gryde- eller Klebersten findes i Norge paa flere Steder. Den lader sig let skjære med Kniv, og man gjør deraf Gryder, Tobaksdaaser, Kakkellovne, Gravkors o. fl. a. Ting. Den fineste og letteste Sort kaldes Merskum; men den findes ikke hos os. De løseste Bjerge, som ogsaa lettest smuldre i Luften, bestaa af Lerskifer, der ligger i tynde Lag. Hos os findes saadanne Bjerge i den sydlige Del af Kristiania Stift paa flere Steder.

116. Svovl og Stenkul.

I Bjergene finder man ogsaa to for Menneskene meget nyttige Mineralier, nemlig Svovl og Stenkul.

Den rene Svovl er gul, smelter ved maadelig Varme og brænder med blaa Lue, hvorved dannes en kvælende Luftsort, som slukker anden Ild. Derfor kan man slukke Ilden i en brændende Skorstenspipe eller i et Kakkellovnsrør, ved at kaste en Haandfuld stødt Svovl paa Skorstenen eller i Ovnen. Den rene Svovl findes især i Nærheden af ildsprudende Bjerge og udføres derfra i stor Mængde til andre Lande. En stor Mængde bruges ved Krudværkerne; meget bruges ogsaa til Svovlsyre, Fyrstikker og i Apotekerne. Den indgaar Forbindelser med mange Metaller, især Jern og Kobber. Svovljernet, som hos os kaldes Svovlkis, findes i Bjergene paa mange Steder, og, da den er glindsende næsten som Guld, saa tro uvidende Folk, naar de finde den, at den indeholder Guld eller Sølv. Dersom de lagde den i en stærk Ild, vilde de snart se, at den ikke indeholder noget af disse kostbare Metaller; thi ved Varmen gaar Svovlen bort, og en graa, skjør, jernholdig Sten bliver tilbage. Svovlkisen kan imidlertid nyttes til deraf at lave Svovlsyre, som bruges meget i Farverierne, Apotekerne, til at lave Bengjødning, til de vakre haarde Stearinlys; ja den er af alle Syrer den vigtigste.

Naar Svovlkisen er kobberholdig, er den mere rødlig. Vort meste Kobber faa vi af denne Erts.

Stenkul findes ikke i vore Bjerge, men i mange andre Lande især i England. Det er sort som Trækul, men meget tungere og tættere. Det har dannet sig derved, at store Skovstrækninger ved Jordomvæltninger ere blevne begravede af Jordlag og i Tidens Løb ere blevne til Sten, saa at man nu maa hente disse forkullede Skove ud af Bjergene paa samme Maade, som vi hente Metallerne. Stenkul kommer ikke saa let ibrand som vore Trækul, men giver meget stærkere Hede. Da Menneskene i den senere Tid har fundet paa at drive frem Skibe og Vogne, samt at drive alle Slags Værker ved Hjælp af kogende Vanddampe, saa er Brugen af Stenkul tiltagen i en utrolig Grad, og det er nu næst Jernet blevet det vigtigste af alle de Mineralier, som udgraves af Jordens Skjød. Ved sin Overflødighed paa Jern og Stenkul er England blevet Jordens vigtigste og mægtigste Rige.

I Bjergene findes ofte saavel de omtalte Ertser og Metaller som ogsaa Stenarterne i forskellige Skikkelser med skarpe Hjørner og glatte Sider. De kaldes da Krystaller. De kunne være af forskellige Farver og ere ofte gjennemsigtige og glindsende. Nogle Sorter ere sjældne og meget kostbare. Disse kaldes Ædelstene. Den fornemste af disse er Diamanten, som er den haardeste af alle jordiske Ting. Den skjærer og river alle andre Ting, men kan kun slibes i sit eget Støv. Den bruges af Glasmesterne til at skjære Glas og af Fyrster og andre Rigmænd til Smykker. Og dog er denne kostbare Ting intet andet end det rene Kul.

Andre kostbare Ædelstene ere: den røde Rubin, den blaa Safir, den grønne Smaragd og den gule Topas. Den vandklare Bjergkrystal er almindelig og bestaar af den rene Kvarts.

117. Stensalt og Salpeter.

109

Stensalt kaldes den Sort Salt, som findes lagvis i Bjergene eller under Jordlag, hvorfra de udhugges paa samme Maade som Stenkullene. Disse Lag kunne være overmaade tykke, ja saa tykke, som et Hus er høit. I et saadant Saltlag har man ved Udhugningen af de klare Saltblokke dannet store Hvelvinger, som bæres af Saltstøtter, som man har ladet blive staaende, for at ikke Hvelvet skal styrte ned over Arbeiderne. Paa nogle Steder har man dannet disse Hvelvinger til Kirker. Ved Faklernes Skin straalere alt her i det deiligste Lys. Denne underjordiske Saltby ligger i Galizien og kaldes Wielitska. Stensaltet smager og bruges som det, der faaes af Havvandet. Det Søsalt, som vi bruge, hente vi med vore Skibe fra Spanien, Italien og Portugal. Saltet er os aldeles uundværligt som Tilsætning til vor Mad, og det findes saavel i Dyrenes Blod som i deres Kjød. Ogsaa de fleste Planter indeholde Salt, som ogsaa er tilstede, skjønt i ringe Mængde, i Madjorden og især i Lerjorden. Ved at salte Kjød, Fisk og andre Madvarer kan vi bevare dem fra at raadne, saa at de ere spiselige i lang Tid. Ogsaa ¹¹⁰ vore Husdyr, Hesten, Koen, Faaret og Geden ere begjerlige efter Salt.

Salpeter er ogsaa et Slags Salt, som dels findes i Jorden, dels kan sammensættes paa kunstig Maade af Skedevand og Potaske. Da det er meget brændbart, saa bruges det til Krud, som bestaar af en Blanding af 76 Dele Salpeter, 12 Dele Svovl og 12 Dele Kulstøv.

118. Det løse Jordlag er dannet ved Søndergnidning og Hensmuldring af de Stenarter, som findes i Bjergene. Vandet har skyllet de løse Dele ned i Dalene, i Fjordene eller ud i Havet, og opfyldt deis Fordybninger. Ved Hævninger af Havbunden ere disse Opgrundninger blevne tørt Land og danne nu Fastlandets Sletteland. Ved alt dette er nu det løse Jordsmon blevet en Blanding af mange forskellige Stoffer, som tjene Planterne til Næring, naar de opløses af Regnvandet. Men ikke alt Jordsmon er lige frugtbart, fordi det ikke er blandet paa samme Maade. Sønderknust Kvarts giver Sandjord, og, er den ikke blandet med ler- eller kalkholdige Dele, da er den ufrugtbar. Ligeledes er det med vor Kalkjord. En passende Blanding af Ler, Kalk og Sand er den, hvori Planterne trives bedst. Naar Jordsmonnet i mange Aar har været bedækket af Planter, især Træer, saa har der af de nedfaldne Blade, Grene og Stammer ved

Forraadnelse dannet sig et tykkere eller tyndere Muldlag, som vi kalde Madjord, og i denne trives Planterne allerbedst. Af alt, hvad der nu er blevet fortalt om den livløse Natur eller Mineralriget, vil I kunne forstaa, hvor god Gud har været mod os Mennesker, da han skabte alle disse Ting saa viselig og gav Menneskene Forstand til at bruge dem.

P L A N T E R N E .

119. Indledning.

110

Den største Del af Jordens Overflade, som ikke er skjult af Vand, Sne eller Is, er for det meste bedækket med utallige Væxter. Disse Guds Skabninger have Liv; thi de suge Næring til sig, voxe, formere sig og dø ligesom Dyrene; men de kan ikke af sig selv flytte sig og kan heller ikke føle. Naar de have god og rigelig Næring, passende Varme og Lys, saa trives de ligesom Dyrene; de udfolde sine vakre, grønne Blade, aabne sine skønne, duftende Blomster og synes ligesom at glæde sig ved Livet og i Stilhed at prise sin Skaber. Men, naar Næringen mangler eller er usund, naar de ikke faa den fornødne Varme eller det oplivende Solskin, da vantrives de, blive syge og dø. Høstkulden dræber mangfoldige; men mange overstaa ogsaa denne haarde Tid, idet de ligesom falde i en lang Vintersøvn eller Dvale, hvorfra Vaarsolen med sine varme Straaler igjen vækker dem. Det vilde for os være et sørgeligt Syn, dersom vi den hele Vinter skulde se Jorden bedækket med disse utallige Plantelig; men Gud har forebygget dette: han breder det skinnende hvide Snedække som et Ligklæde over de døde eller slumrende Skabninger. Dette Snedække er hos os, hvor Vinteren er saa kold og langvarig, en stor Velgjerning; thi det beskytter mange Planters Rødder mod Frosten, saa at de til Vaaren paany kunne skyde nye Blade og Stilke op af Jorden. Derfor frygter Landmanden for, at en lang og streng Barfrost skal dræbe den Sæd, som han har saaet om Høsten, og som havde begyndt at spire, forinden Høstkulden kom. En maadelig Kulde, førend Sneen kommer, er ham derimod velkommen.

111

Jeg er vis paa, at I alle kjende Navnet paa mange af de Planter, som voxe vildt paa Engene og i Skovene, samt paa mange af dem, som vi dyrke i Haverne og opelske i Blomsterpotter i vore Værelser; men dels kjende I dem ikke saaledes, som Guds Skabninger bør kjendes, for at vi ret kunne beundre og tilbede hans Visdom, dels er der rundt om eder mangfoldige Planter, som I ikke have lagt Mærke til, fordi de syntes eder smaa og ubetydelige, og fordi de ikke have glimrende og duftende Blomster. Og dog fortjene de alle vor Opmærksomhed, og, ved ret nøie at bese dem, vil vi altid finde, at Gud i den mindste og i vore Øine ringeste Plante aabenbarer sin Magt og Godhed ligesaameget som i de hvide, skinnende Liljer, om hvilke Frelseren siger, at Salomon i al sin Herlighed ikke var klædt som en af dem. Naar I læse dette, saa er jeg ogsaa vis paa, at I gjerne ønskede at lære noget mere end det, som I hidtil vide, om disse Guds velsignede Skabninger.

Jeg vil derfor fortælle eder, hvorledes to Børn lærte at betragte Planterne paa den rette Maade og at forstaa, hvilke Forretninger enhver af Plantens Dele har at udføre i dens Livsvirksomhed.

120. Mødet i Skoven.

111

I en af Norges vakre Fjeldbygder gik to Sødskende, en Gut og en Pige, ud for at hente Lillekonval og andre pene Blomster, hvormed de vilde pynte Fars og Mors Stue til Sankt-Hans-Helgen. Guttens var 11 og Pigen 10 Aar. Begge havde gaaet flittig i Skolen og vare meget flinke baade til at læse, skrive og regne og havde altid været opmærksomme paa, hvad Skolelæreren fortalte dem om forskellige Ting, hvorom intet stod at læse i deres Skolebøger. Bedst som de gik op i Lien og sankede og smaasnakkede med hinanden, fik de tæt ved sig se en fremmed Mand, som ogsaa gik og sankede Blomster i Lien. Børnene syntes, at denne Mand tog baade Ligt og Uligt, baade Græs, Mose og Ormestamp, og saa havde han en Tollekniv, som han stak ned i Jorden under de Planter, som han vilde have, og løsnede dem, saa at han fik Roden med. Altsom han fik en op, puttete han den ned i en lang grønmalet Blikkasse, som han bar under Armen i et Baand over Axelen. Manden var ikke klædt som Bygdens Folk, men havde en lys Frakke og en bredskygget graa Filthat paa Hovedet. Børnene bleve enige om, at det vist maatte være Studenten, som de havde hørt var kommen til Præstegaarden, for at læse med Præstens Sønner. Af Sønnen paa Nabogaarden, som havde skydset ham, havde de hørt, at Studenten ofte havde standset paa Veien, for at hoppe ud af Kjørren og tage en eller anden af de Planter, som voxede ved Grøftkantene. Da Børnene bleve staaende, for at se paa ham, kom han hen og gav sig i Snak med dem. De bleve snart kjendte med den venlige, blide Student — thi det var ganske rigtig ham — saa at Pigen vovede sig til at spørge ham, hvorfor han tog sligt stygt Ukrud, og ikke heller, ligesom de, alene samlede det, som vakkert var. Studenten svarede smilende, at han syntes, at alt, hvad han havde samlet, var vakkert, og spurgte hende, om hun ikke havde læst og hørt, at alt, hvad Gud har skabt, er saare godt. Jo! det havde hun baade læst og hørt; men det var ikke sagt, at alt det, som var godt, ogsaa var vakkert; dog maatte hun tilstaa, at det ikke var rigtigt gjort af hende, at hun havde kaldt nogen af Guds Skabninger styg. Guttens, som gjerne vilde hjælpe Søsteren ud af Kniben, pegede paa en stor Padde, som just kvak lige foran deres Fødder, og sagde: „Er ikke den styg da?“ Studenten tog Padden i Haanden. „Agte dig! den spruter Eiter!“ raabte begge Børnene forskrækkede. Studenten lo og sagde: „Hvem har indbildt jer slig Usandhed?“ Guttens svarede, at alle hans Kammerater troede det samme, og at de derfor hadede og pinte disse giftige Kryb. „Det maa I aldrig gjøre,“ sagde Studenten alvorlig; „thi det er en Synd, som Gud vil straffe.“ Børnene tiede skamfulde med Taarer i Øinene. Studenten klappede dem paa Kinden og sagde: „Jeg vil gjerne lære eder at se Guds Skabninger paa den rette Maade, saa at alt, hvad han har skabt, kan synes eder baade godt og vakkert.“ Børnene bleve glade og takkede ham for Tilbudet, og det blev aftalt, at de skulde bede Far og Mor om Lov til at besøge Studenten næste Eftermiddag; thi Sancthans-Dag holdtes ingen Skole, og den blev holdt som en Helligdag der i Bygden. De toge nu Farvel med sin nye Bekjendt og sprang glade hjem med sine Blomster, hvor de fortalte Forældrene om den snille Studenten, og de fik strax Lov til at besøge ham efter Aftale. Næste Eftermiddag kom de i sine Søndagsklæder til Præstegaarden, hvor de bleve venligt modtagne af Præstefolkene og deres Børn; thi Studenten havde fortalt dem om sit Møde med de to vakre Bondebørn.

112

121. Om Planternes indre Bygning. Cellerne og deres Forretninger.

112

Tæt ved Præstegaarden var en vakker Bjerkelund, hvor der under en stor Bjerk var opsat et stort Bord og Bænke. Studenten tog Plantekassen, hvori han havde de Planter, som han Dagen

før havde samlet; og, fulgt baade af de to fremmede Børn og Præstens, gik han hen og satte sig ved Bordet i Bjerkelunden, for at holde Skole.

„Jeg vil nu først prøve, hvor meget I kjende til Planternes Indretning og Liv,“ sagde han, idet han tog en Plante ud af Kassen. „Kan du, Thor“ — saa hed Bondegutten — „nævne mig de forskjellige Dele paa denne?“ Thor nævnte ganske rigtig Roden, Stilken, Bladene og Blomsten. „Men ved du nu, hvortil Planten bruger enhver af disse Dele?“ spurgte han videre. Jo, om Roden vidste Gutten, at den tjente Planten til Fæste, og at den gennem den fik sin Næring; men om Stilken, Bladene og Blomsten kunde han ikke give rigtig Besked. En af Præstebørnene sagde, at Stilken tjente til Fæste for Bladene og Blomsten. Dette var ogsaa rigtigt; men hvortil Bladene og Blomsten tjente Planten, vidste hverken den ene eller den anden. Studenten forklarede da, at den Vædske, som Roden havde indsuget, stiger op igjennem Stengelen i Bladene, hvor den udbreder sig i Bladets fine Aarer og bliver udsat baade for Lys og Luft. En Del af Vandet i Vædsken fordamper i Luften, hvorved den Del, som bliver tilbage i Bladet, bliver seigere og fra Bladene fordeler sig til alle Sider. Den er nu bleven skikka til at danne smaa indhule Blærer, som Studenten kaldte Celler. Disse Celler ere fyldte med Saft, som bevæger sig rundt inde i dem, og gaar over fra den ene Celle i den anden; men, medens Saften bevæger sig rundt i Cellerne, fæster noget af den seige Vædske sig fast ved Cellens Vægge, og danner Lag paa Lag inde i Cellerne. Disse Lag blive lidt efter lidt fastere, og paa denne Maade opstaa Plantens faste Dele. Der udsvedes ogsaa Saft mellem Cellerne, og af denne dannes nye Celler saa tæt saa tæt, at den ene trykker paa den anden, saa at de blive kantede. Nogle af disse Celler voxer alene i begge Ender, og disse blive lange og smale. Slige findes der mest af i Stilken og Bladenes Aarer, medens de korte og kantede især findes i Roden, Barken, Marven og i Bladene mellem Aarerne. De lange smale Celler gro sammen i Enderne, Skillerummet mellem den over- og underliggende forsvinder, og derved opstaa de lange smale Rør, hvorigjennem om Vaaren Saften stiger op i Grenene til de unge Knopper, som derved næres, skyde frem og udfolde sine Blade og Blomster. Enhver Celle — og af disse er der i enhver større Plante mange Millioner — er et lidet Værksted, som arbejder med den Saft, som den faar, paa sin Maade, og saaledes bestaar en Plante af mange Millioner smaa Værksteder, som alle arbejder efter den Lov, som Skaberen har bestemt, og alle bidrage de sin Del til den hele Planter Trivsel. I nogle Celler omdannes Saften til Melstof eller Stivelse, f. Ex. i Potetesplantens Rodknoller og i vore Kornsorters Frø; i nogle tilberedes sukkerholdige Vædsker f. Ex. i Guleroden, Hvidbeden eller Runkelroen, i Sisselroden, i Sukkerrøret, i vore søde Bær og Frugter; i andre tilberedes sure Vædsker f. Ex. i Bladene af den almindelige Syre og Gjøgesyren, i mange Bær og andre Frugter, f. Ex. Tranebær, Tyttebær, Rognbær, sure Kirsebær og sure Æbler; i andre tilberedes fede Oljer f. Ex. i Nøddekjernens Celler og i Frøet hos Lin- og Hampeplanten, af hvilke man kan udpresse Oljen; i andre tilberedes lugtende flygtige Oljer, som give mange Planter en særegen behagelig eller ubehagelig Lugt, f. Ex. i Rosenbladenes Celler den herligt lugtende Rosenolje og i Skallerne af Citronen Citronoljen; i nogle Celler tilberedes Farvestoffer, grønne, røde, gule, blaa og violette: de grønne især i Bladenes, de øvrige især i Blomstbladenes Celler; nogle tilberede Saften til Gummi, andre til Kvade; atter andre tilberede deraf skarpe Vædsker f. Ex. Brændenæslen i de Celler, som findes ved Grunden af de stive hule Haar, som staa paa Bladene. Naar man rører ved disse Haar, afbrykkes de skjøre Spidser, og den skarpe Vædske kommer fra Cellen ud paa Huden, hvor den foraarsager en brændende Svie. Da Studenten havde fortalt dem alt dette, som de hørte paa med megen Opmærksomhed, tog han ud af en liden pen Kasse, som han havde sat foran sig paa Bordet, et Instrument, som han kaldte et Mikroskop. „Dette Instrument,“ sagde han, „er sammensat af Forstørrelsesglas, bestemt til derigjennem at se paa meget smaa Ting, som derved synes os mange hundrede Gange større, end naar vi se paa dem med blotte Øine.“ Han tog nu Spidsen af en Rodtrekle, som ikke var tykkere end et Haar, lagde den paa en Glasplade

113

114

og bedækkede den med en anden, bragte Glaspladerne under den ene Ende af Serøret, saa igjennem dette og dreiede paa en Skrue, som bevægede Røret op og ned, og sagde: „Nu er det tydeligt.“ Det ene af Børnene efter det andet fik nu Lov til at se i Mikroskopet, og alle sagde, at den fine Rodtrekle syntes for dem saa tyk som et Toug, og at de tydelig kunde se de smaa Celler, som Studenten havde omtalt. Derpaa gik han hen til en Vandpyt og tog noget af den Grønne, som var i Vandet, lagde lidt deraf paa Glaspladen og dryppede en eneste Vanddraabe derpaa. Han lod nu Børnene atter se gjennem Serøret, og da udbød de i Forundring; thi de saa mange tykke Rør, som vare afdelte i Rum, og i ethvert af disse saa de fine Korn, som bevægede sig i en bestemt Retning. Han tog derefter en Kvist af Birketræet, skar den tvært over med sin Pennekniv, og tog derpaa et fint Tversnit og lagde paa Glaspladen. Denne lille Skive var forunderlig deilig, naar man saa den gjennem Mikroskopet; thi de overskaarne Vægge af de mangeslags Celler og Rør dannede tilsammen et Netværk mange tusinde Gange finere, end nogen Menneskehaand kunde danne det. Han tog derefter Stilke og Blade af de Planter, som vesle Sigrid — dette var Bondepigens Navn — havde kaldt stygt Ugræs, og lod hende se paa dem gjennem Mikroskopet, og hun syntes nu, at den ene var rarere og vakrere end den anden, og at de alle bleve vakrere, jo mere hun saa paa dem. Tilsidst udbød hun med Taarer i Øinene: „Nei aldrig skal jeg efter denne Dag kalde nogen Guds Skabning stygt!“ Præsten, som var kommen op i Lunden, klappede Barnet paa Hovedet og sagde: „Mit Barn! Tak du Gud for, at dine Øine ere blevene opladte, saa at du bedre end før kan se hans Gjerningers Herlighed. Du og Thor maa næste Søndag følge eders Forældre i Kirken. Naar I saa have spist Middag her, vil nok Studenten fortælle eder mere om Planterne.“ Da nu Børnene vandrede hjemover, syntes de, at alt, hvad de saa, ligesom var blevet meget smukkere end forhen, og de havde aldrig før følt sig saa hjerteglade.

Da Thor og Sigrid Dagen efter gik sammen og saa paa de smaa Urter, som de før ikke havde bryd sig om, var Thor stille og tankefuld. „Hvorfor er du saa faamælt idag?“ spurgte Sigrid. „Jeg tænker paa, om Studenten sagde noget, da jeg spurgte ham, om Padda inte var stygt; for jeg husker ikke andet, end at han tog den i Haanden sin; for da blev jeg saa ræd, at jeg ikke hørte efter. Jeg synes vel nu, at altslags Ugræs er vakkert, men Padda! nei! den synes jeg endnu er fæl,“ svarede Thor. „Jeg vover nok paa at spørge nok engang“ tilføiede han. „Ja jeg synes ogsaa, at Padda er stygt,“ sagde Sigrid; „men det er bare min Feil det, som ikke skjønner bedre, og ikke vil jeg sige, at den er stygt.“ — Da de næste Søndag kom sammen med Studenten, kom Thor frem med sit Spørgsmaal, hvortil hin svarede: „Nei min Gut! Padden er ikke stygt, om saa baade du og jeg og alle Mennesker synes det; thi Gud har skabt den, som den er, og den udfører den Gjerning, som Gud vil, at den skal udføre. Alene det Onde og Syndige er stygt i Guds Øine, og skulde ogsaa være det i vore, dersom vi ikke selv vare skrøbelige og syndefulde; men, naar han engang for Christi Skyld kalder os til Salighed, da skal vi blive klarsynte, saa vi tilfulde se paa alt med de rette Øine. Imidlertid bør vi, saalænge vi ere her paa Jorden, altid stræbe efter at se Guds Gjerninger med den Tanke, at de alle ere saare gode og derfor ogsaa i Virkeligheden vakre; og, gjøre vi det, da vil mangt og meget, som ved første Øiekast syntes os stygt, vise sig anderledes for en gudfrygtig og noiagtig Betragtning. Idag kan jeg ikke vise dig, hvor vakker Paddens indre Bygning er; thi nu maa vi igjen fortælle mere om Planterne.“

115

122. Om Stengelens og Bladenes Bygning og Forretninger.

115

„Vi saa forrige Gang, vi vare sammen, de utallige smaa Værksteder, som findes i Planten, og vi saa ogsaa, hvorledes de arbeidede; men idag vil jeg vise eder, hvorledes de ere af forskjellig Dannelse i de forskjellige Dele af Planten. Roden bestaar mest af korte Celler, den

inderste Del af Stammen ligesaa. Se, her har vi Stengelen af et Grantræ, som, fordi den er tyk og træagtig, kaldes en Træstamme. Rundt om den inderste Del, Marven, se I en Ring af lange, faste Trevler og udenom den en anden Ring, og saaledes Ring udenom Ring, indtil vi komme til et løsere Lag, hvis Celler ere lange, flade og meget bøielige. Dette Lag, som vi kalde Basten, bestaar af ligesaa mange, men meget tyndere Lag end Stammens Trædel; udenom Basten ligger et Lag af korte Celler, og dette Lag kalde vi Bark. Imellem Bast og Træ samler der sig om Vaaren en seig, sødagtig Vædske, som vi kalde Sævje. I Smaagutter, som har gjort Siljufloiter, ved nok, at Sævjen er sød. I denne danner sig om Sommeren en utallig Mængde Celler, hvoraf nogle lægge sig omkring den yderste Træring og blive til en ny Træring, andre lægge sig til den inderste Bastring og blive en ny Bastring. Dette gjentager sig hvert Aar i Stammen hos Træer og Buske, og, naar vi da skjære en saadan Stamme over tæt ved Roden, saa kan vi, ved at tælle Ringene, se, hvor mange Aar Træet er gammelt. I Granen se I to Slags Træringe; de inderste ere mørkere, fastere og federe; disse danne Malmen; de yderste ere lysere og løsere og kaldes Yte eller Jeite. Ijennem Jeitens Rør og Træceller stiger Saften op fra Roden til Grenene og Bladene. Men, naar Saften kommer ind i de smaa kantede Celler i Bladene, saa danner sig i disse en Mængde smaa grønne Korn, som skinner gennem Bladenes fine gjennemsigtige Overtræk og giver Bladet sin grønne Farve. Disse grønne Bladkorn kan ikke danne sig uden Sollys. Derfor blive Blade og Stilke af de Planter, som staa i Mørke, blege. Bladene indsuge og udaande Luft ligesom Dyrenes Lunger. Her skulle I se de Aabninger, hvorigjennem Luften kommer ud og ind.“ Studenten lagde ved disse Ord et Blad mellem Glaspladerne, saaledes at Undersiden vendte op mod Serøret, og lod Børnene se derpaa. „Se I nu de smaa Sprækker, som ere indfattede af to halvmaaneformige Halvringe?“ spurgte han. Børnene svarede, at de saa mangfoldige saadanne. Studenten sagde: „Det er gjennem disse, at Luften kommer ud og ind, og paa Undersiden af et Blad findes mange tusinde af disse Aandehuller. Gjennem disse Aabninger indsuges ogsaa Vand. I forstaa nu, at Planterne suges Næring til sig baade gennem Rødderne og Bladene. En Del af de Stoffer, som ere blandede med det Vand og den Luft, som Planterne indsuge, tilberedes i Cellerne saaledes, at de blive skikkede til at danne nye Dele af Planten; men det, som den ikke behøver, udstødes gennem Bladene som Luft eller Vanddampe. Den Luft, som Planten udaander i Solskin, er netop den Slags Luft, som Dyrene behøve til sit Aandedræt, medens den Luft og de Stoffer, som Dyrene udstøde, tjene Planterne til Næring. De to Riger trænge altsaa indbyrdes til hinanden. Kan man tænke sig noget bedre Bevis paa, hvor viselig Skaberen har indrettet det Hele?“ Med disse Ord sluttede Studenten Undervisningen for den Dag og bad Børnene komme igjen om fjorten Dage, da der atter var Gudstjeneste. Paa Hjemveien var Thor glad og pratsom. Han sagde til Søsteren. „Den, som bare havde et Mikroskop, du Sigrid; da skulde vi, dersom vi syntes, at noget var stygt, se paa det derigjennem, saa fik vi nok andre Øine at se med.“ Sigrid syntes ogsaa, at det skulde være svært gildt. Forældrene, som havde hørt paa Studentens Forklaringer, syntes, at han var en svare Mand til at udlægge alting, og vare meget glade over, at deres Børn fik se og lære saa mange Ting, som de i sin Ungdom aldrig havde hørt noget om.

116

123. Blomsten og dens Forretning.

116

Fjortendagsdagen efter var Thor og Sigrid atter paa Præstegaarden i sin Søndagsskole hos Studenten. „Idag,“ sagde han, „skal vi undersøge og forklare den Del af Planterne, som Menneskene synes er den vakreste, og det er jo Blomsten. Den, som jeg nu holder i Haanden, er, som I se, en Nyperose. Af hvilke Dele bestaar nu denne Blomst? Nederst se vi en grøn Knude, som har Udseendet af en Urne eller Mugge, og fra den udspringer fem fligede Blade. Denne Del kalder man Bægeret, som, førend Blomsten er sprungen ud, omslutter de indvendige

Dele. Den grønne Knude, som om Høsten bliver rød og kjødet, kaldes Bægerets Rør, og de fligede Blade kaldes Bægerblade. De fem vakre rosenfarvede Blade, som sidde indenfor Bægerbladene, kaldes Blomst- eller Kronblade; men disse falde snart af; thi de ere vel de vakreste, men tillige de mindst nyttige af Blomstens Dele. Indenfor disse se I en hel Mængde smaa gule Knopper, som sidde paa Enden af smaa Traade. Disse Smaadele kaldes Støvdragere, som saaledes bestaa af to Dele, Støvtraadene og Støvknopperne. De have faaet dette Navn deraf, at der inde i Støvknopperne dannes en stor Mængde runde Celler, som ere saa smaa, at de for det blotte Øie se ud som Støv. Dette Støv er for det meste gult. Støvknopperne aabne sig, og Støvet falder ud, og, naar dette er skeet, visne Støvdragerne. Saa smaa og uanselige de end ere, saa høre de dog til Blomstens vigtigste Dele. Inderst i denne Rosenblomst se I ligesom en Vorte med mange Forhøininger. Disse Forhøininger ere de udvidede Ender af smale Strengene, som gaa ned i Bægerets udvidede Rør til Spidsen af de Udvæxter, som ere fæstede rundt om Væggene. Disse Udvæxter kaldes Frugtknuder, Strengene kaldes Grifler, og deres udvidede Ender kaldes Ar. Tilsammen kaldes disse tre Dele en Frugtbør. Disse ere ligesaa vigtige Dele af Blomsten som Støvdragerne. Jeg skal nu vise eder de samme Dele paa andre Blomster. Her er en Tjæreblomst, som kaldes saa, fordi Stilken tæt under Bladene udsveder en seig Materie, som hænger fast ved Fingeren som Tjære. Bægeret er her som et Rør med 5 Tænder i Mundingen; Kronbladene ere 5, Støvdragerne 10 i Antal. I Midten se I Frugtknuden med 5 Grifler. Paa denne Lillekonval er blot et enkelt Dække udenom Støvdragerne og Frugtbøren, og det er den vakre hvide Klokke, paa hvis indre Side 6 Støvdragere ere fæstede; i Midten sidder ogsaa her Frugtknuden med sin enkelte Grifel. Denne Ringblomst, som i Bøerne kaldes Løvetand, er ingen enkelt Blomst, men en tæt Samling af mange smaa Blomster, som ere omsluttede af mange grønne Blade, af hvilke de yderste ere bøiede tilbage. Enhver af de smaa Blomster, som staa indenfor, bestaar af en gul, tungeformet Blomstkron, der ender i et kort Rør, som er fæstet paa den lille Frugtknude, og er omgivet af fine Haar istedetfor Bæger. Fra Rørets Munding udgaa 5 korte Støvtraade; men deres Støvknopper voxer sammen til et Rør, gennem hvilket Griflen gaar, og denne deler sig, efter at være kommen gennem Støvknopret, i to Ar; men dens nederste Ende staa paa Enden af Frugtknuden. Da disse Dele af Løvetandens Smaablomster ere meget smaa, maatte Studenten først vise dem gennem et Forstørrelsesglas, men, da Børnene først havde faaet Øie paa dem og skjønnede, hvorledes de vare ordnede, kunde de godt finde dem med bare Øine. „Der gives ogsaa Blomster, som mangle baade Bæger og Krone,“ sagde Studenten, „og dette er Tilfældet med alle Græsplanter, hvortil vore Kornsorter høre. Blomsterne hos Græsplanterne ere smaa og sidde tæt sammen, enten i større Ax, f. Ex. hos Rug, Byg og Hvede, eller i bitte smaa Ax paa Enden af smaa Grene, som gaa ud fra Hovedstilken, som hos Græssene er hul og liden og kaldes Straa eller Halm. Hos Havren, Hvenegræsset og Faxen sidde Blomsterne i slige Smaaax. Se nu her, hvorledes Blomsten hos Græssene er indrettet! Udenom Støvdragerne og Frugtknuden sidde fra 2 til 4 hindeagtige smaa Blade, som kaldes Avner eller Agner, og omkring Frugtknuden finder du tre Støvdragere med lange smale Støvtraade; paa Spidsen af Frugtknuden staa to fjerformede Ar. De Blomster, som mangle baade Bæger og Krone, kaldes nøgne. Foruden Græssene har de fleste af vore vilde Træer nøgne Blomster, f. Ex. Asken, Bjerken, Oren, Siljen, Pilen, Æspen, samt Gran, Furu og Ener. De fleste af disse have ikke Støvdragerne og Frugtbørene staaende sammen, saa at de udgjøre en Blomst, men ere saaledes adskilte, at Støvdragerne staa sammen i en Blomst og Frugtbørene i en anden. Hos nogle af disse Træsarter findes begge Slags Blomster paa samme Træ, f. Ex. hos Bjerken, Oren, Furen og Granen, men hos Siljen, Pilen, Æspen og Eneren staa Støvdragerne paa et Træ og Frugtbørene paa et andet. I har vel lagt Mærke til, at, naar man om Vaaren, paa den Tid Heggen blomstrer, slaar eller spender paa Enerbusken, saa ryger det af den. Denne Røg er det fine Blomsterstøv; men af en Enerbuske, hvorpaa der findes Bær, kommer ingen Røg, om du

117

118

slaar paa den; thi den bærer ingen Støvdragere. Den første kalder man en Han-Ener, og den sidste en Hun-Ener.“

124. Planternes Inddeling.

118

„I har vist lagt Mærke til, at efter Blomstringen kommer Frugten og Frøene. Blomsternes Bestemmelse er derfor at danne Frugt og Frø. I har vel ogsaa lagt Mærke til, at det er Frugtknuderne, som, efterat Kronbladene og Støvdragerne ere faldne af eller visnede, blive til Kart og derefter om Høsten til modne Frugter. Hvortil har nu da de bortvisnede Dele været nyttige? har de blot været der for Stadsens Skyld? Vi kunne næsten være fristede til at sige dette om de vakkert farvede Kronblade, men aldeles ikke om de smaa Støvdragere. I Aartusinder havde Menneskene seet disse Smaadele i Blomsterne, uden at kjende deres Betydning, indtil for omtrent hundrede Aar siden en ung Svensker, som siden blev den berømteste af alle Naturkyndige, lærte os denne og brugte disse Smaadeles Antal, Stilling og Sammenvoxningsmaade til derefter at ordne alle Planter. Denne berømte Mands Navn var Carl Linné. Han beviste, at, dersom ikke de smaa Celler, som dannes inde i Støvknoppene, komme paa Frugtbørens Ar, saa dannes der i Frugtknuden ingen spiredygtige Frø. Han sluttede deraf, at disse støvfine Celler indeholdt et livsvækkende Stof, og kaldte derfor Støvdragerne Hanner og Frugtbørene, som indesluttede Planteæggene, som siden skulde blive Frø, hvoraf nye Planter fremspire, kaldte han Hunner. Han delte alle Planter i 23 Hobe, som han kaldte Klasser, og Kjendemærket for hver Hob tog han af Hannerne. Enhver Klasse delte han i mindre Hobe, som han kaldte Ordener, og valgte til Kjendemærke for disse Hundelene; Ordnerne delte han igjen i Slægter, og valgte til Kjendemærker for disse Bægerets, Kronens og Frugtens Dannelse, og Slægterne delte han tilsidst i Arter, eftersom de vare forskellige i Blade, Stengel eller Rod. De Planter, som høre til samme Art, ere hverandre lige næsten i alle Dele, og man kan antage, at de alle nedstamme fra de Planter af samme Slags, som Gud skabte ved Verdens Begyndelse, ligesom alle Mennesker nedstamme fra Adam og Eva. Alle Mennesker høre derfor til en Art. Linné gav alle de Planter, som paa hans Tid vare bekendte, Navne, og, da det latinske Sprog var det mest udbredte blandt alle Europas Lærde, saa gav han dem latinske 119 Navne. Men han gav hver Plante to Navne, hvoraf det første angiver, til hvilken Slægt Planten hører, og det andet til hvilken Art. En saadan Maade at ordne Planter eller andre Ting paa kaldes et System.

Efterat Linné havde gjort sit System bekjendt ved sine Skrifter, var det let for enhver, som vilde undersøge Planterne, at faa vide Navnet paa enhver Plante, som han fandt, dersom den var kjendt og beskrevet af Linné. Fra alle Lande strømmede Disciple til den berømte Svensker, og, underviste af ham, reiste de ud i alle Verdens Lande, for at samle, granske og beskrive Jordens Væxter. Paa denne Maade har man nu faaet beskrevet over hundrede tusinde forskellige Planter, ligesom den mindste Mose og Mug til de største Palmer og Træer. Linné var en meget gudfrygtig Mand, og det bliver vel enhver, som ret gransker Guds Gjærninger. En af de vakreste Planter, som voxer i Nordens Gran- og Furuskove, kaldes Linnæa efter den berømte svenske Naturforsker.

Jeg vil nu vise eder, hvorledes jeg vilde bære mig ad med at finde Navnet paa en Plante, som jeg ikke kjendte. Se, her har jeg en liden Plante; kjender I Navnet paa den? Nei! altsaa søge vi efter den her i Bogen; men det vilde vare længe, inden jeg kunde støde paa Beskrivelsen af just denne Plante, dersom jeg ikke kjendte de Regler, hvorefter Planterne i denne Bog ere ordnede. Jeg undersøger altsaa, til hvilken Klasse denne lille Plante hører. Den har over tyve Støvdragere, som ere fæstede til Bægeret; altsaa staar den i Klassen Bægerhannede, som er Linnés 12te; derpaa ser jeg efter Frugtbærenes Antal og finder, at de ere mange; altsaa søger

jeg Planten i Ordenen mangelhunnede, som er den sidste i 12te Klasse. Men i denne Orden staa flere Slægter, og nu maa jeg opsøge, til hvilken af disse min Plante hører. Den har ottefliget, fladt Bæger med 4 større og 4 mindre Flige samt 4 Kronblade. Her i Bogen ser jeg, at disse Kjendemerker passe paa Slægten *Tormentilla*, hvortil den altsaa hører; og jeg ved nu Plantens første eller Slægtsnavn. Til denne Slægt høre to norske Planter, hvoraf den ene har opreist Stengel og den anden en krybende. Hos denne er den opreist; altsaa er det *Tormentilla* med den oprette Stengel — *Tormentilla erecta*. Ser I, hvor fort det gik at finde Navnet; det varede ikke 5 Minuter. Her i Bogen kan I læse, at den her i Landet har mange Navne. I Thelemarken og Sætersdalen kaldes den *Tepperot*, i Hardanger *Kipmaur*, i Thronhjelm *Blodrot*, paa Voss og Søndmøre *Mundskaaldrot*. Roden bruges udvortes som blodstillende Middel, indvortes mod Mavesyge og Blodgang. I Gudbrandsdalene bruges den tørrede Stengel og Blade istedetfor The, som smager meget godt, og Planten kaldes der paa nogle Steder *Thegræs*. —

„Kjender du denne, Thor?“ spurgte Studenten, i det han tog ud af Kassen en stor Plante med store graagrønne Blade, graagule Blomstkroner, som indvendig vare næsten sortfarvede. Hele Planten havde en ækel, kvalm Lugt. Thor sagde, at hans Fader havde sagt ham, at den var giftig og havde kaldt den *Villerot*. „Kan du nu finde, til hvilken Klasse den hører?“ spurgte 120 Studenten. „Den har 5 Støvdragere, og maa vel høre til 5te Klasse“ svarede Gutten; „til hvilken Orden?“ var næste Spørgsmaal; „jeg ser alene en Grifel, som staa paa Spidsen af Frugtknuden; saa maa den vel høre til 1ste Orden,“ var Svaret. „Her har du Bogen! se nu efter i 5te Klasses 1ste Orden, om du blandt Slægterne der kan finde en, hvis Kjendemerker passer paa *Villeroten*.“ Thor gav sig til at læse Kjendemerkerne paa Slægt efter Slægt, idet han sammenlignede dem med Blomsten af *Villeroten*; men, da der var saare mange Slægter, som hørte til den Orden, saa gik det svært smaat, og han begyndte at blive utaalmodig; men, just som han var paa veie til at give tabt, læste han om *Bulmeurtslægten*, at den udmærkede sig ved, at Frøhuset springer op med et Laag, og, da han saa efter længere nede paa Stilken, fandt han næsten modne Frøhuse, som tydelig viste, at de vilde komme til at aabne sig paa den Maade. Han sagde derfor: „*Villeroten* maa høre til *Bulmeurtslægten*.“ „Ganske rigtig,“ svarede Studenten, „det var godt gjort. Til denne Slægt hører blot en norsk Art, som Linné kaldte *Hyascyamus niger*, eller den sorte *Bulmeurt*, paa Grund af Blomstkronens indvendige Farve. I Bogen ser du, at den er meget giftig, og at den forvolder Svimmel, Yrske og Raseri.“ Dermed sluttede Undervisningen for den Dag. Da Børnene gik hjemover, udbrød Thor: „Hadde jeg den Boka, du Sigrid! saa skulde jeg vel bli klok.“ Sigrid mente, at det ikke vilde gaa saa rart med Klogskaben, dersom han ikke havde Studenten til at hjælpe sig, og deri havde Jentungen vistnok ganske Ret.

125. Fortsættelse.

120

Da Thor og Sigrid næste Gang kom til Præstegaarden, havde de med sig hver sin Bolle med deilige Jordbær, som de havde plukket, og som de forærede Præstekonen. Studenten spurgte Thor, om han havde seet efter, til hvilken Klasse og Orden Jordbærplanten hørte. Thor svarede ganske rigtig, at den hørte til samme Klasse og Orden som *Tormentilla*. „Har du fundet Frø inde i Bæret?“ spurgte Studenten. „Nei! men Frøene sidde udvendigt og ere meget smaa,“ svarede Thor. „Du ser deraf, at det, som vi kalde Jordbær, ikke er et Bær ligesom *Blaabær*, *Tyttebær*, *Ribs* og *Stikkelsbær*, men et kjødet, saftigt Fæste for de smaa Frugter. Se, her i Bogen staa det, at Jordbærslægtens Kjendemerke er dens kjødede, saftige Frugtbund. Hos *Nyperosen* beklæder Frugtbunden Væggene af det pottelignende Bægerrør, som lukker sig om Frugterne, og dette bliver Kjendemerket for *Roseslægten*, der ogsaa staa i samme Klasse og Orden som *Jordbær-* og *Tormentilslægten*. *Hæggebær*, *Kirsebær*, *Plomme*, *Rognebær*,

Æble- og Pæretræerne høre ogsaa til samme Klasse; thi de have alle mange Støvdragere fæstede paa Bægeret; men de staa ikke alle i samme Orden; thi de tre førstnævnte have en Grifel og høre derfor til 1ste Orden, Rognblomsten har 3 og hører til 3die, men Æble- og Pæreblomsten har 5 og staa i 5te. Blaabær-, Mikkelsbær-, Tyttebær- og Tranebærplanterne høre alle til samme Slægt og staa i 8de Klasses 1ste Orden.“ — Studenten viste dem nu en Dounesle, som havde fire Støvdragere, hvoraf de to vare længere end de andre, og derfor hører den til Linnés 14de Klasse, som kaldes Tomægtige. Hos denne Plante var Kronen delt i to Afdelinger, som stode ligeover for hverandre, ligesom Læberne, naar man gaber, og derfor kaldes saadanne Kroner læbeformige. Han viste dem, at Timian-, Krusemynte-, Lavendelplanterne hørte til samme Klasse, og sagde, at de fleste Planter, som høre did, udmærke sig ved sin stærke krydrede Lugt. Han viste dem endvidere, at Akerseenneppen eller Brestkaalen har 6 Støvdragere, hvoraf de 4 ere lange og de to korte, hvorfor de regnes til Linnés 15de Klasse, som kaldes de Firemægtige. Derhen høre Kaal- og Næpeplanterne, som Karse og Kokleare; desuden den vellugtende Gyldenlak og Levkøi.

126. Fortsættelse.

121

„De Planter.“ sagde Studenten, „hvis Støvtraade ved Grunden ere sammenvoxede, kaldte Linné Sambo-Planter. Naar alle ere sammenvoxede rundt om Frugtbøren, høre de til 16de Klasse, enkelt Sambo; naar de ere sammenvoxede i to Hobe, staa de i 17de og kaldes Tvesambo, og, ere de sammenvoxede i 3 eller flere Hobe, Flersambo eller mangedobbelt Sambo. Den vildtvoxende Skovgeranium, som I kalde Sjuskjær, og den Sort, som dyrkes i Potter formedelst sine smukke Blomster og sine vellugtende Blade, samt den høie vakre Stokrose, som staaar nede i Præstegaardshaven, høre til 16de Klasse. Erter, Bønner, Vikker og Kløver (Rød- og Hvidbød), hvis Frugter ere Skolmer, regnes til 17de, og Pirkumplanten til 18de Klasse.

Alle de Planter, hvis Støvkopper ere sammenvoxede til et Rør, saaledes som jeg viste eder ved Løvetanden, kaldes rørhunnede og udgjøre den store 19de Klasse, hvortil Hestehoven, Præstekraven eller Ækeblommen, Røllikken, Dylten, Turten, Hestebloffen, Tistelen, Borren og Kornblomsten henhøre. Til 20de Klasse (Hunbo) høre de Planter, hvis Støvtraad er sammenvoxet med Griffen, saasom den vakre Marihand med to haandformige Rodknoller, hvoraf den ene er hvid og glat, den anden mørk og skrumpen. I 21de Klasse, Enbo, staa de Væxter, hos hvilke Støvdragerne og Frugtbørene ikke staa sammen, men dog findes paa samme Plante. Jeg har allerede forrige Gang nævnt nogle Træer, som høre til denne Klasse, hvortil ogsaa Hasselbusken, Storgæs og Nesle maa regnes; naar Støvdragere og Frugtbørene staa paa hver sin Plante, saa kaldes de Tvebo, og dette er den 22de Klasse. Foruden Piletrær og Vierbuske, Asp og Ener høre Hampen og Humlen til Tveboplanterne.

Men der gives ogsaa mange tusinde Slags Planter, som hverken have Støvdragere eller Frugtbørene, og som ikke formere sig ved Frø, men ved bitte smaa Celler. Disse Planter slog Linné sammen i en eneste stor Klasse, som han kaldte Lønbo, og blev denne den 23de og sidste Klasse i Systemet. Til denne Klasse hører Kjærringrok og Skavgræs (Skjefte); Jamne og Kraakefot; Sot- eller Sisselrot, Orme- og Einstamp; Myr- og Bjørnemoser. Alle disse have endnu mere eller nyde Lighed med de frøbærende Planter; thi de have en grøn Farve, Stengel og Blade; men der er ogsaa Lønboplanter, som hverken have Stengel eller Blade, og som ikke ere grønne. Nogle af disse ere tørre og kaldes Lav, Skjærpe- eller Skorpemoser; andre ere kjødfulde og løse og kaldes Sop eller Mug. I Havet voxer ogsaa mange Lønboplanter, og disse kaldes Tang- eller Tareplanter.“ Studenten viste nu Børnene Kjendemærkerne paa alle disse Klasser og Ordener og lærte dem, hvorledes de skulde passe og tørre Planterne mellem Avispapir. Han gav Thor en hel Bunke gamle Aviser, og bad ham samle for sig Fjeldplanter,

naar han kom op i Sæteren, som laa høit tilfjelds. Thor var glad over, at han kunde gjøre sin Lærer en Tjeneste, og Sigrid sagde, at hun nok skulde hjælpe Broderen med at passe og tørre Planterne.

127. Om nogle fremmede Planter.

122

Endnu engang, førend de reiste tilfjelds, kom Børnene til Præstegaarden, og da fortalte Studenten dem om, hvorledes Gud har ladet forskellige Planter voxe paa forskellige Steder paa Jorden, men at han dog har laget det saa godt for os Mennesker, at de Planter, som ere os mest uundværlige, taale næsten alslags Veirlag, naar Menneskene stelle og pleie dem paa den rette Maade. Dette er Tilfældet med vore vigtigste Næringsplanter, Kornarterne, Bælg- eller Skolmvæxterne, Potetes- og Kaalplanterne. Ingen af disse voxe vild i Norge, ja knap nok i Europa. Skjønt Potetesplanten er kommen fra Sydamerika, taaler den nu Veirlaget i selve Finmarken. Dog voxe der i de varme Lande mange nyttige Planter, som ikke kan trives hos os, og som vi maa købe fra disse Lande. Jeg vil fortælle eder noget om de vigtigste blandt disse.

Risplanten er en Græsart, hvis Frugter kaldes Risengryn. Disse Risengryn ere Hovednæringen for Folkeslagene i Øst- og Sydasien, men den dyrkes ogsaa i stor Mængde i Ægypten, Italien og de varme fugtige Egne i Nordamerika, hvorfra vi faa vore bedste Risengryn.

Sukkerørret er ogsaa en høi Græsart, af hvis Stengel man udpresser en sød Saft, som koges, klares, afdampes og raffineres. Rigtignok kan man her i Europa, ja selv hos os, dyrke en anden Plante, hvoraf man kan faa Sukker, nemlig Sukkerbeden eller Runkelroen; men det meste Sukker faa vi dog af Sukkerørret.

Vinranken, hvis Frugter kaldes Vindruer, af hvis Saft laves Vin, trives bedst i Mellem- og Sydeuropa og Landene ved Middelhavet. God Vin er en liflig og styrkende Drik, naar den nydes med Maade. De tørrede Vindruer kaldes Rosiner. Figentræet voxe ogsaa i Landene om Middelhavet og bærer de søde, slimholdige Frugter, som vi kalde Figen.

Orangetræet (læses Orangsjetræet), hvoraf man har to Slags. Det ene Slags bærer de sure Frugter, som kaldes Citroner, det andet de søde Appelsiner. Begge Sorter voxe i Landene omkring Middelhavet, hvorfra en stor Mængde udføres til de nordligere Lande. Ved sine smukke vellugtende Blomster, sine glindsende grønne Blade og gyldne Frugter ere Orangetræerne de sydlandske Havers Pryd.

Palmerne ere prægtige Væxter, med høie, slanke Stammer, som blot bære sine Blade og Frugter i Toppen. De trives kun i Jordens varmeste Lande og ere saare nyttige for disse Landes Indbyggere. Mange af dem bære velsmagende og saare nærende Frugter f. Ex. Daddel- og Kokuspalmen; hos andre afsætter sig Melstof i Stammens Cellevæv f. Ex. Sagopalmen, hvoraf faaes Sagogryn; af nogles Stammer udflyder, naar man skjærer i dem, en Mængde Saft, hvoraf laves Palmevin. De store, stærke Blade bruges af de Indfødte til Bedækning af deres Huse, til Matter og Kurve, og af Palmetrevlerne væve de Tøiet til fine Klæder. Palmerne levere saaledes disse Mennesker Livets første Fornødenheder, Mad, Drikke, Klæder og Huse.

Krydervæxterne henhøre til mange forskellige Klasser, og en Del af dem voxe dels vildt, dels dyrkes de ogsaa hos os f. Ex. Karve, Timian og Merian, Sennep og Peberrod, men de allerfleste og fineste voxe dog i de varme Lande f. Ex. Kryderneliker, Muskat, Ingefær, Vanille, Kanel og Peber. Ligesaa voxe i de varme Lande saavel de kraftigste Lægedoms- som de farligste Giftplanter. Til hine maa de Træer henregnes, hvoraf man faar Chinabarken, til disse det, som bærer de giftige Rævekager, hvoraf man faar den farlige Gift Stryknin.

123

Enhver kjender nu Frøene af Kaffebusken, som her i Landet bruges mere end i noget andet Land, til liden Baade ikke alene for Helsen, men ogsaa for Velfærden. Den er vel god til at døde Sulten og drikke for en Stund; men Kræfter og godt Blod giver den ikke. Tandeværk, Blegspot og i Alderdommen skjælvende Hænder ere dens Følgesvende, naar den bruges daglig i saa stor Mængde som hos os. Især er den skadelig for dem, som føre et stillesiddende Liv, medens den for Tømmerkjørerne, Fiskerne og Sømanden dog er langt bedre end Brændevin, hvis daglige Brug er skadelig for alle Mennesker. For Børn er Kaffe altid en usund Drik. Kaffebusken har egentlig hjemme i Landene omkring det røde Hav, men, da de dovne Tyrker fandt paa at bruge de ristede og maledede Frø til deraf at lave den brune Drik, imod den Døsighed og Hovedpine, som Nydelsen af Opium og Tobak forvoldte dem, blev den fra dem udbredt til Europas Folk, som et godt Middel mod den Hovedpine, som disse følte efter den umaadelige Nydelse af berusende Drikke. Snart blev det en Mode at drikke Kaffe, og mange bleve Kaffedrankere. Dyrkingen af Kaffebusken udbredtes til alle de varme Lande, hvor den kunde trives, og nu er det især Brasilien, Java og de vestindiske Øer, som frembringe den forfærdelige Mængde Kaffe, som forføres i Europa.

I China voxer Thebusken, hvis Blade indsamles og tørres. Naar man holder kogende Vand paa disse Blade og lader dem staa, saa trækker Vandet ud af Bladene et brunt Stof, der ligesom Kaffeen har en oplivende Virkning, men som, ved at bruges i for stor Mængde, kan blive ligesaa skadelig som Kaffe. Theen har dog en langt mere varmende Kraft og er i Kulde og Fugtighed langt sundere. Derfor bruges i England og Holland, hvor Veirlaget er raat og fugtigt, langt mere The end Kaffe. Et Pund The er vel tre Gange saa dyrt som et Pund Kaffe; men saa er den mere end tre Gange saa dryg og langt letvintere til tillave. Vore Landsmænd vilde vist være tjente¹²⁴ med at ombytte Kaffe med Thedrik.

I Sydamerika voxer et Træ, som der kaldes Kakaotræet. Det har store Frugter, hvori Frøene ligge. Disse Frø kaldes Kakaobønner og indeholde et smøragtigt Stof af en meget behagelig Smag. Deraf faar man Chocolate (læses Sjokolade), som, kogt med Melk eller Vand, er en meget sund og nærrende Drik.

Fra Amerika har man ogsaa faaet Tobaksplanten; men dette har vist ikke været nogen god Gave; thi, uagtet det er en giftig Plante, bliver den dog brugt paa mangeslags Maader, til liden Nytte, men til stor Skade. For Børn er den især farlig.

En af de Væxter, som ere blevne Menneskene til størst Nytte, er Bomuldsbusken, som trives og dyrkes i Asia, Afrika og Amerika. I Bomuldsbuskens tørre og opspringende Frugter ligge mange smaa Frø, tæt omgivne af de fine Haar, som vi kalde Bomuld. Denne samles, pakkes i store Pakker (Baller) og føres til Europa, hvor den karded og spindes samt væves ved kunstige Maskiner, som drives ved Vand eller Damp. Før vi fik Bomulden, maatte vi bruge Lin og Hamp, som vel kan dyrkes hos os, men dog bliver meget dyrere ved alt det Arbeide, som kræves, førend det kan væves.

Af alt det, som jeg nu har vist og fortalt eder, maa I forstaa, at Guds Almagt, Visdom og Godhed ligesaa meget aabenbarer sig i den Del af hans Skaberværk, som vi kalde Planteriget, som i alle hans øvrige Gjæringer, og at Mennesket af dette Rige henter de fleste af sine Livs-Fornødenheder, nemlig: Føde, Klæder, Huse, Bohave og Brændsel.“

DYRERIGET.

128. Indledning.

124

Da Thor og Sigrid flere Uger efter kom til Præstegaarden, havde de med sig mange tørrede Planter, som de havde fundet paa Fjeldet. Studenten takkede og roste dem for deres Flid og sagde dem Navnet paa alle disse Planter. Børnene sagde, at de iaar havde ret havt Glæde af at være i Fjeldet; thi Tiden havde aldrig faldt dem lang, da de havde saa meget at se efter, og for hver en ny Plante, som de fandt, følte de en stor Glæde, og denne skyldte de ham, som havde aabnet deres Øine for Planternes Skjønhed.

Studenten lovede dem, at han i Juleferierne skulde lære dem mange nyttige og fornøielige Ting om Dyrene, men bad dem tillige, at de skulde være flittige og opmærksomme i Skolen; thi, dersom de ikke havde godt Skudsmaal af Skolelæreren, maatte han tro, at de tænkte mere paa Planterne, end paa hvad de skulde lære i Skolen, og, dersom han mærkede dette, vilde han ikke fortælle dem mere. Børnene lovede ham, at de skulde være baade opmærksomme og flittige. At de havde holdt sit Løfte, skønnede han af deres glade, smilende Ansigter, da de Helligtrekongers-Dag traadte ind i Kirken i Følge med sine Forældre og Skolelæreren. Da denne fulgte Børnene op til Præstegaarden, gav han dem det Skudsmaal, at de havde været de flittigste og mest agtpaagivende af alle Skolebørnene, og at de endog havde hjulpet ham med at undervise de mindre Børn, uden at de dog havde vist sig hoffærdige og kry af sine større Kundskaber. Studenten opfyldte derfor med Glæde det Løfte, som han havde givet dem, og begyndte sin Undervisning saaledes:

125

„I have lagt Mærke til, at Dyrenes Liv viser sig anderledes end Planternes; thi, medens hine ligesom disse voxe og formere sig, have Dyrene desuden Følelse og Bevægelse. Til disse to Livsytringer behøve de naturligvis visse Redskaber, som Planterne mangle. Desuden ere de Redskaber, ved hvilke de ernære og formere sig, hos Dyrene anderledes indrettede end hos Planterne. Dyrene have derfor en anden og mere sammensat Bygning, og, jo flere Forretninger et Dyr skal udføre, desto flere Redskaber maa det have. Nogle af dem have saa faa dyriske Forretninger, at de næsten kunne nøie sig med de Redskaber, som findes hos Planterne, og i dette Tilfælde ligne de ogsaa disse saa meget, at man har kaldt dem Plantedyr.

De Smaadele, af hvilke Plantens hele Legeme bestaar, kaldte vi Celler og Rør. Dyrenes Legemer ere ogsaa i Begyndelsen sammensatte af bare Celler; men disse forandre sig under Fosterets Væxt langt mere end hos Planterne, saa at deraf opstaa mange forskellige Sorter Væv, f. Ex. Kjød- eller Muskelvæv, Senevæv, Slim- eller Bindevæv, Ben- og Bruskvæv, samt Nervevæv. Af disse ere de forskellige Redskaber sammensatte og saa, at næsten ethvert Redskab eller Organ bestaar af to eller flere af disse Slags Væv.

Jeg vil nu vise eder de Redskaber, som eders gamle Bekjendt Abekatten *) har brugt til sit Livs Ophold, og skal derfor først vise eder dette Dyrs Fordøielses-Redskaber.“

129. Fordøielsesredskaber.

„Munden, Tungen og Tænderne ere hos Aben som hos Mennesket. Spyttet, hvormed Føden blandes under Tygningen, dannes af Blod i tre Par Kjertler og flyder paa disse gjennem Aabninger ud i Munden. Tænderne ere tre Slags; fortil staa i hver Kjæve fire For- eller Skjæretænder, og ved Siden af disse paa hver Side en Hjørnetand, hvis Krone ender i en Spids; derpaa følge 8 Jæxler paa hver Side i begge Kjæver. Mellem disse sønderknuses og fintygges Føden. Tungen samler den til en Klump eller Tygge, og fører den bag i Svelget over en bruskagtig Bro, Strubelaaget, som lægger sig over den Sprække, der fører ned i Luftrøret eller Garpen. Saasnart Tyggen er kommen over Broen, omfattes den af Madpiben, som trykker den ovenfra nedad, indtil den kommer i den udvidede Sæk, som kaldes Maven. Her samles da, eftersom Dyret æder, alle Tyggene, indtil det er blevet mæt. Mavesækkens Vægge bestaa af flere Lag. I det inderste bløde ligger en utallig Mængde smaa Kjertler, som af det Blod, som kommer til dem, tilbereder en sursalt Saft, som kaldes Mavesaften, og som siver ud igjennem utallige fine Huller. Det andet Lag er et Muskellag, som trækker sig sammen og udvider sig, og derved væltes og dreies Føden rundt, for at den kan blive vel blandet med Mavesaften, hvoraf den lidt efter lidt opløses og kommer da gjennem en Aabning ud i Tarmen. Her møder den strax to Slags Safter. Jeg skal nu vise eder, hvorfra den ene Slags Saft kommer.“ Han aabnede Tarmen og stak en Bindingsstikke igjennem en af de smaa Aabninger. „Hvor gaar nu Bindingsstikken hen?“ spurgte han Thor. Denne svarede: „Den gaar op mod Leveren.“ „Ganske rigtig! Leveren er altsaa det Redskab, som tilbereder den Saft, der gjennem denne Aabning kommer ud i Tarmen; ved du, hvad denne Saft kaldes?“ „Neil!“ „Den kaldes Galde, er grøn af Farve og har en bitter Smag. Leveren er den største Kjertel i Legemet, og tilbereder derfor meget Galde. Det vilde ikke være godt, dersom al den Galde, som dannes i Leveren, bestandig skulde flyde ud i Tarmen, især naar den var tom; derfor flyder en stor Del af den ud i en Blære, som er fastvoxet til Leveren, og som kaldes Galdeblæren, hvorfra den igjen flyder ud, naar den behøves til Fordøjelsen. Dersom Maven og Tarmene pirres ved Brændevin og andre stærke Drikke, saa flyder mere Galde ud i Tarmen og gjør Pirringen endnu værre, saa at baade Tarmene og Maven gjøre Oprør og søge at udkaste disse skadelige Stoffer. Derved opstaar Brækning, og tilslut opkastes bare grønne Galden. Drankerne brække sig meget ofte især om Morgenen; deres Lever bliver syg, og Fordøjelsen samt Madlysten svækket. Det er et forfærdeligt Syn at se en saadan Drankers Lever, naar han omsider er død en elendig Død; den er fuld af Knuder og Værk.

Den anden Saft, som kommer ind i Tarmen, ligner Spyt. Den tilberedes i en Kjertel, som ligger bag Mavesækken, og tjener til at formilde Galden. Blandet med disse Safter gaar nu Føden igjennem Tarmene, som ligge i mange Vindinger i Underlivshulheden. Paa denne lange Vei indsuges nu de nærende Dele af en utallig Mængde smaa bløde Fremstaaenheder, som staa saa tæt, at den indvendige Side af Tarmen ser ud som Floiel. Fra disse smaa Fremstaaenheder samler den indsugede Saft sig i fine Aarer, som forene sig til større, indtil de alle samles i den saakaldte Melkegang, som aabner sig i en Blodaare øverst i Brystet. Den kaldes Melkegangen, fordi Saften er hvid som Melk. Naar denne Saft blander sig med Blodet, bliver den selv til Blod. Paa denne Maade faar Dyrene nyt Blod istedetfor det, som medgaar til at danne de forskjellige Slags Væv og Safter. De Dele af Føden, som ikke kunne indsuges, udstødes gjennem Tarmens nederste Del blandede med Galde og Tarmeslim.

I skønne nu, at alle de Dele, som jeg hidindtil har vist eder, have den Forretning at hjælpe hverandre i at tilberede Blod.“

*) Præsten havde forrige Vinter kjøbt en syg Abekat af en omvandrende Liredreier; thi han syntes Synd om det stakkers Dyr, som ikke havde det godt hos sin fattige Herre. Om Sommeren

havde den været nok saa munter, og Børnene havde ofte moret sig over dens kvikke Hop, dens store Behændighed og menneskelige Fagter, men, da Kulden kom, begyndte den igjen at sture, og uagtet al Omsorg var den død af Tæring et Par Dage efter Nytaar. Studenten havde nu aabnet den for at vise Børnene dens indvendige Dele.

130. Blodets Kredsløb.

127

„Da alle Legemets Dele dannes af Blodet, saa er det nødvendigt, at det kan komme overalt i Legemet. Dette sker gennem hule Rør eller Aarer, som gaar ud fra Hjertet, og, naar Blodet har været omkring i alle Legemets Dele, vender det igjen tilbage til Hjertet. Dette kaldes Blodets Kredsløb. De Aarer, gennem hvilke Blodet strømmer fra Hjertet, kaldes Puls- eller Livaarer, og de, gennem hvilke det flyder tilbage til Hjertet, kaldes Blodaarer. Hjertet er en Kjød- eller Muskelklump, i hvilken findes to Rum, som ere skilte fra hinanden ved en Mellemvæg. Det ene af disse kaldes det høire, det andet det venstre Hjerterum eller Kammer. Fra hvert Rum udgaar en tyk Aarestamme. Fra det høire gaar Blodet til Lungerne, fra det venstre rundt om til alle Legemets Dele. Aarestammen udsender større og mindre Grene, som atter mangfoldige Gange dele sig, saa at de tilslut blive haarfine og danne et tæt Maskeværk, som kaldes Haarkarnet. Medens Blodet strømmer omkring i dette Maskeværk, afsætter det meget af sine nærende Dele til det omliggende Væv, men optager ogsaa fra dette mangeslags Stoffer, som ere blevne utjenlige, efterat de have været benyttede. Blodet forandres derfor i Haarkarnettene, og denne Forandring er synlig; thi, da det kom til dem, var det høirødt, og, naar det fra Haarkarnettene samler sig i de tilbagegaaende Blodaarer, er det blevet mørkerødt, ja næsten sort. Dette Blod er urent og kan hverken ernære Legemet eller holde Livsvirksomheden vedlige. Alt dette urene Blod samler sig nu fra alle Legemets Dele til to tykke Aarestammer, som udmunde i en Pose, som aabner sig i det høire Hjerterum. Det Blod, som udgik fra venstre Hjerterum som rent Blod, er nu kommet tilbage til høire Hjerterum som urent. Dette kaldes det store Kredsløb eller Ernæringskredsløbet. Men nu skal Blodet gjøre et mindre Kredsløb fra høire Hjerterum til venstre, og paa denne Vei bliver det rensat, saa at det kommer til venstre Hjerterum som høirødt Blod. Men hvor og hvorledes er da Blodet blevet rensat? Dette skal jeg nu søge at forklare eder.“ Studenten aabnede nu Abens Brysthule og viste Børnene Hjertet og begge Lungerne, som opfyldte denne. Da Dyret var død af Tæring, var den ene Lunge meget fordærvet. Han blæste nu med et Rør Luft gennem Luftrøret ind i Lungerne, som derved udvidede sig stærkt; han skar med Kniven ind i Lungerne og viste dem, at de bestod af en utallig Mængde smaa Blærer, som vare de udvidede Ender af Luftrørets yderste Forgreninger. „I kunne nu,“ sagde han, „forestille eder Luftrøret og Lungen som et Træ med en Mængde Grene, Kviste og Blade, men alle indhule. Luftrøret er da Stammen, og Bladene ere de smaa Blærer, som kan fyldes med Luft, naar Brysthulen udvides; Luften trykkes igjen ud, naar Brysthulen trækker sig sammen. Det urene Blod, som kommer fra høire Hjerterum gennem Lungepulsaaren, fordeles nu derved, at denne deler sig i utallige Grene til det fineste Haarkarnet paa Lungeblæernes Vægge, saa at Blodet og Luften kun ere skilte fra hinanden ved den tyndeste Hud. Igennem denne kan nu Luften komme til Blodet og modtage dets Urenligheder, som fornemmelig bestaar i en Luftart, som kaldes Kulsyre. Idet Blodet bliver denne kvit, suger det til sig Livsluft eller Surstof af den friske indaandede Luft og bliver derved meget forandret til høirødt, friskt Blod, som nu fra Haarkarnettet strømmer tilbage til venstre Hjerterum, for paanyt at begynde det store Kredsløb. Før end dette friske Blod kommer ind i venstre Hjerterum, optages det af en lignende Udvidning som den, der findes ved Sammenstødet af de Blodaarer, som fører det sorte Blod til høire Hjerterum. Disse Udvidninger kaldes Hjertets Forkamre. Naar Hjertet trækker sig sammen, drives Blodet ud af

128

Hjerterummene, og, naar det udvider sig, fyldes disse med det Blod, som kommer fra Forkamrene. Denne Sammentrækning kaldes Hjertets Slag og kan føles udenpaa Brystet paa venstre Side, da Hjertets Spids støder mod venstre Bryst. Hjertets Bevægelse vedvarer fra Livets Begyndelse til dets Ende uden Rast eller Hvile; thi det Arbeide, som det skal udføre, taaler ingen Stands, men kan vel ske mere eller mindre hurtigt. Men foruden Lungerne gives der i Legemet ogsaa andre Redskaber, som arbeide paa at skille Blodet af med andre Urenligheder end Kulsyre. Saadanne Redskaber kaldes Kjertler, og foruden dem, som vi have nævnt, da vi undersøgte Fordoielsesredskaberne, findes mangfoldige andre. I Underlivet paa hver Side af Rygraden ligger Nyrerne, som rense Blodet fra mangeslags Salte opløste i Vand. Nyrernes Afsondring, som kaldes Urin, samler sig i en Blære, Urinblæren. I Øiengruberne ligge t. Ex. Taarekjertlerne, som ligeledes afsondre en saltholdig Vædske, Taarerne; i Huden ligge utallige Kjertler, som af Blodet udskille Vanddampe; men, naar Afsondringen bliver meget stærk, komme de ud af Kjertlernes Aabninger i Form af Draaber, som kaldes Sved. Aabningerne kaldes derfor Svedehuller. Jeg kan her ikke opregne alle de smaa Redskaber i Legemet, som arbeide med Blodet; men I har allerede faaet saa meget at vide, at I skønne, at Dyrenes Legemer ere endnu rigeligere forsynede dermed end Planterne. Et Dyr er derfor en Skabning, uendelig mere mangfoldigt og kunstigt indrettet end det kunstigste Menneskeværk, og kun den almægtige, alvise Gud har kunnet danne det.“ Med disse Ord sluttede Læreren Undervisningen for den Dag.

131. Om Sandse- og Bevægelsesredskaber.

128

Næste Gang begyndte han Undervisningen saaledes: „Alle de Redskaber, som jeg forrige Gang viste eder paa den døde Abe, vare alene saadanne, som tjente til Livets Vedligeholdelse og Legemets Væxt, altsaa i Grunden de samme, som jeg har vist eder hos Planterne, som jo ogsaa leve og voxe; men hos Aben vare disse Redskaber anderledes indrettede end hos Planten. Dog! Dyrene skulle ikke alene leve, voxe og formere sig, men tillige sandse, føle og bevæge sig, og¹²⁹ til at udføre disse Forretninger behøve de Redskaber, som ikke findes hos Planterne. Jeg skal derfor idag vise eder disse; men først vil jeg høre, om du, Sigrid! kan sige mig, hvor mange Sandser et Menneske har?“ Sigrid forstod ikke rigtig, hvad han mente; men Broderen svarede „fem, nemlig Smag, Lugt, Syn, Hørelse og Følelse;“ og han vidste, at man smager med Tungen, lugter med Næsen, ser med Øinene, hører med Ørene og føler med hele Legemets Overflade; men, hvorledes disse Redskaber vare indrettede, derom vidste han intet. Studenten forklarede dem nu først, at ingen af disse Redskaber selv kunde sandse, men at de kun modtage de forskellige Indtryk, nemlig Tungen af Mad og Drikke, Næsens indre Hud af lugtende Stoffe, som ere opløste i Luften, Øiet af Billeder af udenfor værende Ting, og Øret af Luftsvingninger eller saakaldte Lydbølger, samt Huden af enhver ydre Berørelse; men at det egentlig er Sjelen, som gennem sit legemlige Redskab, Hjernen, sandser eller føler disse Indtryk. Han viste dem derefter, hvorledes disse Redskaber ere forbundne med Hjernen ved hvide Strenger, som kaldes Nerver, og sagde dem, at gennem disse ledes Indtrykkene paa Sandseredskaberne øieblikkelig til Hjernen. Naar man overskjerer den Nerve, som gaar fra Sandseredskabet til Hjernen, ophører Sandsen.

Dyrenes Bevægelser ske ved Sammentrækninger af fine Traade eller Trevler, som ere forenede i Bundter, der kaldes Muskler eller Kjød. Den ene Ende af en saadan Bundt er enten fæstet til et Ben eller en anden Del af Legemet, og den anden Ende er fæstet til et andet Ben eller en blødere Del. Dersom Muskulens Ender ere fæstede til to forskellige Ben, saa ere disse saaledes forbundne med hinanden, at de kunne bevæges. Det Sted, hvor to Ben støde sammen, kaldes et Led. Naar nu Musklen trækker sig sammen, bevæger det ene Ben sig mod det andet.

Ved Muskler, som trække Benet i modsat Retning, bringes Benet tilbage i den forrige Stilling. Paa denne Maade bevæge vi vore Arme og Ben, krumme og rette vore Fingre, aabne og lukke vor Mund og vore Øjne, bukke og rette vor Ryg, kort sagt, foretage alle vore Bevægelser. Men Musklerne trække sig ikke sammen, uden at Sjelen har befalet dem dertil; men da udføre de ogsaa Befalingen som lydige Tjenere. Sjelen sender fra sit Hovedredskab, Hjernen, Befalingen til Musklerne gennem Nerver, og disse kaldes Bevægelsesnerver. Naar en saadan Nerve overskjæres, saa kan Sjelens Villie ikke meddeles Musklen, og derfor bliver denne uvirksom. En Nervestamme, saaledes som den udgaar fra Hjernen eller dens Fortsættelse, Rygmarven, bestaar af en utallig Mængde fine Rør, finere end den fineste Spindelvævtraad. Nogle Nerver bestaa blot af det Slags Rør, som bringe Indtryk fra Sandseredskaberne til Hjernen, f. Ex. Syns- Høre- Lugte- og Smagsnerven, samt Ansigtshudens Følene, medens andre blot bestaa af Rør, som føre Sjelens Befalinger fra Hjernen til Musklerne, f. Ex. Øinenes og Tungens Bevægelsesnerver; men de Nerver, som udgaar fra Rygmarven, bestaa af begge Slags Rør, af hvilke Følerørene udbrede sig i Huden og Bevægerørene i Musklerne. Enhver Nerve deler sig ligesom Aarerne først i større, derpaa i mindre og tilsidst i en utallig Mængde af de 130
fineste Grene, som kun bestaa af et eneste Grundrør. Paa denne Maade forsynes alle Legemets Dele med Nerver. Der gives imidlertid et eget Slags Nerver, som vel hænge sammen med Hjernen og Rygmarven, men som dog paa sin Vei fra Redskabet, i hvilket de udbrede sig, og til Hjernen maa gaa gennem nogle graaagtige Knuder. De Dele af vort Legeme, som ere forsynede med denne Sort Nerver, staa ikke under Sjelens Herredømme, ei heller underrettes den om de sædvanlige Indtryk, som ske paa disse Dele. Saaledes kan Sjelen ikke efter Godtykke standse eller paaskynde Hjerterets Sammentrækninger, ei heller den Bevægelse i Maven og Tarmene, hvorved Føden drives igjennem alle deres Omslyngninger. Den mærker eller føler jo heller ikke, at Blodet strømmer gennem Aarerne, ei heller at Føden gnides mod Tarmenes Vægge. Denne Indretnings Visdom kunne vi let forstaa; thi, dersom Sjelen skulde befatte sig med disse Redskabers Forretninger og faa Melding om alt, hvad der i dem gaar for sig, da blev den saa optagen dermed, at den ikke fik Tid til at tænke. Sjelen er Legemets Hersker; dens fornemste Redskab er Hjernen, hvorfra den efter Behag styrer alle de ydre Bevægelser og modtager selv Underretning om alt det, som udvendigt fra virker paa Sandseredskaberne; men Nerveknuderne ere underordnede Embedsmænd, som skal styre med de simple Ernæringsforretninger. Naar alt gaar sin rolige Gang, foruroliges ikke Sjelen med Budsendelsen fra disse Embedsmænd; men, naar nogenting er i Ugreie, da sender Nerveknuderne Sjelen Underretning derom gennem de Nervetraade, hvormed de ere forbundne med Rygmarven og Hjernen. Denne Underretning opvækker i Sjelen en ubehagelig Fornemmelse, og den søger at blive denne Fornemmelse kvit. Naar Maven mangler Føde, melder Mavens Nerveknude dette, og Sjelen faar den Fornemmelse, som vi kalde Hunger. Den befaler da sine Tjenere, Fødderne, at bevæge sig til et Sted, hvor der er Føde at finde, Hænderne at gribe denne og føre den til Munden, og tilsidst Kjæven at tygge den med Tænderne, og Tungen at føre den ned i Svælget, hvorfra den føres ned i det nødlidende Redskab. Naar Blodet ved Uddunstning eller Sved har tabt for meget af sit Vand, eller naar salt Spise pirrer Maven eller Tarmene for meget, saa meldes ogsaa dette til Sjelen, som deraf faar Fornemmelse af Tørst.

Da Rygmarven er en Forening af næsten alle de Nerverør, som gaa fra og til Hjernen, saa er det rimeligt, at en Overskjæring af denne, hvorved næsten alle Legemets Dele sættes ud af Forbindelse med Hjernen, vil medføre en hurtig Død. Dette bekræftes ogsaa ved den Maade, hvorpaa Dyrslægerne dræbe Heste, ved et Knivstik i Nakken, hvorved de overskjære Rygmarven tæt ved Hjernen; thi Dyret styrter sammen, som om det var rammet af et Lynslag, og er stokdødt. — Studenten gennemskar nu med en Sag Benene rundt om Hjernen, saa at han kunde løsne den øverste Del af Hovedskaalen, hvorved Børnene fik se Hjernen, som

opfyldte et stort Rum. Han viste dem ogsaa Hjernens Sammenhæng med Rygmarven, som ligger i et Benrør, der bliver dannet af Hals- Ryg- og Lendehvirvlerne. De fik ogsaa se, hvorledes Nerverne gik ud fra Hjernens Underdel og fra Rygmarven, bestandig parvis. „Jeg har nu,“ sagde han, „vist eder de fornemste Redskaber, som findes i Abens Legeme, og forklaret eder deres Nytte, og, da Aben og Mennesket har stor Lighed med hinanden i Legemets Bygning, saa kunne I nu ogsaa forstaa Indretningen af eders eget Legeme. Jeg vil nu skrabe alt Kjødet fra Benene, for at I kan se alle de enkelte Ben og Maaden, paa hvilke de ere forbundne med hverandre. Et saadant Benrad kalder man et Skelet.“ 131

132. Om Dyrenes Inddeling.

131

Da Gud har skabt endnu flere Dyr- end Plantearter, saa er det umuligt for et Menneske at kjende dem alle; men man har Bøger, hvori de findes beskrevne. I disse Bøger ere Dyrene ordnede efter sine Kjendemærker ligesom i den Bog om Planterne, som jeg i Sommer viste eder. Den Ordning, som nu mest bruges, er foreslaaet af en berømt fransk Dyrekundig (Zoolog) ved Navn Cuvier (læses Kyvie). Han inddeler hele Dyreriget i fire store Afdelinger, som han kalder Grundformer eller Rækker. Den første Række kalder han Hvirveldyr, den anden Leddyr, den tredje Bløddyr og den fjerde Straale- eller Plantedyr.

Hvirveldyrenes Grundform er den, som jeg viste eder hos Aben; de have Hjerne og Rygmarv; Musklerne ligge udenpaa og ere fæstede til et indre Skelet, som for det meste bestaar af Ben, men ogsaa undertiden af Brusk; deres Blod er rødt.

Denne Grundform deles atter i fire Klasser, nemlig Pattedyr, Fugle, Krybdyr og Fiske.

FØRSTE RÆKKE. HVIRVELDYR.

FØRSTE KLASSE.

131

133. Pattedyr.

Pattedyrene have varmt Blod, aande ved Lunger, føde levende Unger, som Moderen opføder med Melk, der dannes af Blodet i Melkekjertlerne, som kaldes Patter.

I legemlig Henseende hører Mennesket til denne Klasse, der atter inddeles i mange Afdelinger, som kaldes Ordener. Kjendemærkerne paa disse tages af Tænderne og Yderlemmerne; thi af Tænderne kan man se, hvilken Slags Næring Dyret er bestemt til at leve af, og af Yderlemmerne kan man skønne, paa hvad Maade de bevæge sig. Pattedyrene nære sig enten alene af andre Dyr eller leve af Planter eller ogsaa af begge Slags. De dyrædende ere enten Kjød- og Fiskeædere eller Orme- og Insektædere. De førstnævnte have stærke Hjørnetænder og Jæxler, af hvilke idetmindste de forreste have en skarp Eg, som, naar Munden lukkes, gaar tæt forbi den modstaaende Tands Eg, paa samme Maade som Saxbladens Eg; derved klippes Føden itu. De sidstnævnte have svage Hjørnetænder, og Jæxlernes Krone er besat med flere Rækker Spidser, som, naar Munden lukkes, passer ind i Fordybningerne mellem Spidserne paa den modstaaende Jæxel, hvorved Insekternes haarde, skalagtige Hud sønderbrydes eller hakkes. Planteæderne have ogsaa noget forskjellig Tandbygning, eftersom de enten skulle nære sig af Græs, Blade og Bark, eller af blødere Rødder og Frugter. Hos de første ere Jæxlernes Tyggeflader forsynede med ophøiede Bugter eller Streger af en haardere Materie end Tandens øvrige Benvæv; hos de sidste er Tyggefladen forsynet med ophøiede Knuder, hvilket ogsaa er Tilfældet med Tænderne hos de Pattedyr, som leve af blandet Føde. Der gives ogsaa Pattedyr, som ikke have Tænder. Disse leve enten af Fiske og smaa Sødyr eller af Insekter.

132

Pattedyrenes Yderlemmer ere de to forreste, de to bagerste og en Hale; dog mangler hos nogle enten Halen eller Baglemmerne. Lemmerne ere indrettede meget forskjelligt. Hos Mennesket er Forlemmerne forsynede med de Griberedskaber, som vi kalde Hænder; hos Aberne ere ogsaa de bagerste forsynede med saadanne, ja hos nogle Aber kan Halen i Enden krummes saaledes, at den bliver et Griberedskab. Derfor ere Aberne ogsaa de bedste Klatrere af alle Dyr. Hos nogle Pattedyr ere Lemmerne forsynede med Tæer, der ende sig i krumme Klør, som dels tjene dem til Angrebsvaaben, dels til at grave med, dels til at holde sig fast med, naar de klatre; hos andre ere Lemmerne dannede til Svømmeredskaber, f. Ex. hos Sælerne saavel For- som Baglemmerne; hos Hvalerne Forlemmerne og Halen. Hos Flagermusene ere de dannede til at flyve med. Hos de større græsædende Dyr og enkelte altædende er Enden af Tærne omgivet af Hornsko, som vi kalde Hove eller Klover, f. Ex. Hesten, Oxen, Elefanten og Svinet.

Det er alene ved Yderlemmernes Bevægelse, at Pattedyrene kunne flytte sig fra Sted til Sted. Denne Bevægelse sker enten langsomt eller hurtigt, ved at gaa, løbe, hoppe, svømme eller flyve.

134. Fortsættelse.

132

Jeg skal nu fortælle eder om nogle af de mærkeligste Pattedyr.

Blandt Rovdyrene er Løven det fornemste baade ved sin Styrke og sit stolte Udseende, hvorfor den ogsaa kaldes Dyrenes Konge. Den findes i hele Afrika og de varmere Dele af Asia og er graagul af Farve; men Hanløven har en langhaaret mørk Manke. Dens Brøl er som Torden, og Mennesker og Dyr skjælte ved at høre det i Nattens Stilhed; thi da gaar den om for at dræbe. Den søger især sit Bytte blandt de større græsædende Dyr, f. Ex. Oxer, Heste, Hjorte og Antiloper, ja er ikke bange for at angribe Mennesker. Den sniger sig paa sit Bytte, kaster sig med et uhyre Sprang over det og slaar det til Jorden, idet den med sit frygtelige Bid knuser dets Nakkeben. Den kan løbe afsted med et Menneske i Kjeften ligesaa let som en Kat med en Rotte. Da den gjør saa stor Skade der, hvor den huserer, saa søger man naturligvis at faa den dræbt; men dette er ingen let Sag, selv for den med Skudvaaben bevæbnede Mand; thi Riflen maa være god og Hjertet modigt, saa at Haanden ikke skjælver, naar Sigtet tages. En saaret Løve angriber næsten altid Jægeren, og derfor bør man enten have en Rifle med dobbelt Løb eller en modig Kammerat. Franskmanden Gerard, Engelskmanden Cumming og Svenskeren Anderson ere vor Tids berømteste Løvejægere.

Næsten ligesaa stærk og farlig baade for Mennesker og Dyr er den blodtørstige Tiger, der findes i Asia. Den ligner Katten i Skabning og Smidighed, er længere i Kroppen end Løven, men ikke fuldt saa høi, ei heller saa før i Fordelen. Dens Farve er vakker rødgul med sorte Striber, Bugen og Underhalsen hvid. Den har især sit Tilhold i det høie Bambusrørkrat (Jungel) ved Flodbredderne. I Ostindien dræbes hvert Aar mange Tigre af de engelske Jægere, som fra Ryggen af tæmmede Elefanter nedskyde disse Udyr. 133

Jaguaren er Amerikas farligste Rovdyr; men den er langt fra saa farlig som Tigeren og Løven. Den er rødgul af Farve med sorte Flekker.

Hos os have vi kun et Rovdyr, som hører til den blodtørstige Katteslægt, og dette er Gaupen. Den er ikke farlig for Mennesker, men dræber Faar, Gjeder, Føl og Kalve og er derfor et slemt Skadedyr.

Ulven hører til Hundeslægten, men er vor tamme Hunds farligste Fiende. Den er lumsk, blodtørstig og feig, dersom den er alene; men, naar den er i Flok og om Vinteren plages af Hunger, da vil den ikke saa let gaa afveien for Mennesker, uagtet den vel yderst sjelden vover at angribe. Den er Norges skadeligste Rovdyr, da den, naar Leilighed gives, dræber for Fode baade smaat og stort Kvæg samt Hunde. Her i Landet dræbes aarlig omtrent 220 Ulve.

Ræven med sin lange, buskede Hale og sit spidse, fule Fjæs er en slem Røver blandt vore Lam og tamme Fjerkrae. Den er saa betænkt og forsigtig, at den ikke er let at lure, uagtet man gjør sig Umage nok for at fange eller skyde den, baade fordi den er os til Skade, og fordi man gjerne vil have dens bløde, varme Skind, som dog om Sommeren ofte er fuldt af Skurv. Om Rævens listige Paafund og Skoierstreger fortælles mange Historier. Blandt disse vil jeg meddele en, som jeg har hørt af en troværdig Mand. Paa en Gaard i Smaalenene havde man en Jagthund, som i sine yngre Dage havde været en hidsig Ræveforfølger; men nu var den bleven gammel, stivbent og næsten blind. Dette mærkedes snart af en Ræv, som ofte luskede omkring Gaarden, for at stjæle af det tamme Fjerkrae. Den syntes ret at finde Fornøielse i at ærgre og ærte den gamle, grætne Klapan. Den satte sig ofte paa en Bakke, som laa tæt ved Gaarden og gav sig til at skrike. Naar gamle Klapan hørte dette, saa maatte han afsted selv i den stærkeste

Solsteg; men den letbente Ræv narrede ham ved alleslags Sidespring, ja var saa dristig, at, naar Hunden havde løbet sig træt og med Tungen ud af Halsen hinkede hjemad, gik den efter ham og det saa nær, at Hunden ofte maatte vende sig om, for at vise den sine Tænder og jage den fra sig. En Dag hørte Manden Ræven skrike oppe i Bakken; men Klapan laa inde og snorkede. Det varede ikke længe, førend Ræven vovede sig lige frem til Gaarden; thi alt var der stille, da Folkene hvilede efter Middagen. Da Manden saa, at Ræven var kommen mellem Stuebygningen og Laden, lokkede han Hunden ud af en Bagdør, saa at den fik Lugten af sin Fiende, der ganske roligt luntede hen til en Dam, som laa midt paa Tunet. Hunden efter Ræven i fuld Hals og Ræven rundt om Dammen. Men, da Lurifax ikke fandt det raadeligt at more sig saa nær Stuebygningen, satte den afsted lige mod Ladevæggen, dreiede pludselig af langs Væggen og stillede sig bag Hjørnet, med Hovedet saa langt frem, at han kunde faa se, om hans fule Plan vilde lykkes. Jo ganske rigtigt! Klapan kom med Næsen nede mod Marken i fuld Fart efter Rævens Spor; men, da han formedelst sin Hidsighed og sløve Syn ikke mærkede Ladevæggen, for han med Næsen og Panden saa stærkt imod Væggen, at han hylende tumlede tilbage, medens Ræven ret syntes at gotte sig over sit Skjelmsstykke. Siden den Tid lod Klapan, som om han aldrig hørte det udfordrende Skrig. Da jeg spurgte Manden, hvorfor han ikke skød Ræven, sagde han, at Skindet da ikke var en Skilling værdt, og at han derfor ventede til Vinteren, da baade denne Ræv og mange af hans Familie maatte betale Sommertyverierne og Skjelmsstykkerne med Skindet.

Jerven eller Fjeldfrassen er ikke høiere, men meget førere og stærkere end Ræven, saa at den angriber og dræber voxne Sauer, Gjeder og Rensdyr og gjør derved stor Skade. Dens Skind er stridhaaret, brunt, med mørk, glindsende Ryg og busket Hale. Den har mest sit Tilhold paa vore Høifjelde, der hvor Vildrenen færdes. Dens Slughed har man overdrivet.

135. Fortsættelse.

134

Norges største og stærkeste Rovdyr er Bjørnen; men, da den mest lever af Bær og saftige Planter, saa er den ikke saa rovgjerrig som vore andre Rovdyr. Den dræber dog Heste og Fæ, saa at den er et Skadedyr. Den, som dræber en Bjørn, Ulv, Gaupe eller Jerv, faar derfor en Præmie. Forfølger man en saaret Bjørn, eller træffer man Hunnen med sine Unger, saa hænder det ikke sjelden, at man bliver angreben og ilde medfaren. Bjørnejægerne maa undertiden bestaa alvorlige Kampe med Bamsen. Der lever endnu her i Landet gamle Bjørnejægere, som have fældt hundrede Bjørne. Hele Vinteren ligger den rolig i sit Hi og er da meget fed efter den overflødige Høstnæring. Kjødet smager som Svinekjød. I Norge dræbes aarlig omkring 230 Bjørne.

Til vore mindre Rovdyr hører den kortbente, men langstrakte Oter, som er en slem Fisketyv, men har et kostbart, tæthaaret, glindsende brunt Skind, samt den lette, smidige, blødharede Maar med sin svovlgule Strube. Den opholder sig i Skovene og er Fuglevildtets farligste Fiende. Røskatten er vel vort mindste Rovdyr, men dog et af de blodtørstigste. Den skifter Farve, saa at den om Sommeren er brun og om Vinteren hvid, men har dog altid sin sorte Haletip. Grævlingen lever mest af Rødder og Insekter og forlader blot om Natten sin Hule.

136. Fortsættelse.

134

Af insektædende Pattedyr ere Flagermusene de mærkværdigste. De have meget lange Forlemmer, og især ere de fire Tæer eller Fingre meget lange og smale samt forbundne med en

tynd Hud. Den samme Hud strækker sig ogsaa mellem For- og Baglemmerne samt Halen. Naar Flagermusen spriker med Fingrene, udspændes Huden, og, naar den da bevæger Armene op¹³⁵ og ned, kan den flyve som en Fugl. Under Flugten fanger den Insekter. Den kommer frem, naar Solen er gaaen ned. Om Vinteren hænger den som død i Bagbenene ude i hule Træstammer eller paa andre mørke og lune Steder. Det er meget nyttige Smaadyr, da de fortære en Mængde for vore Haver og Skove skadelige Insekter.

Spidsmusene eller Vandskjærerne ligne i Skabning Musene, men have Hakketænder og leve af Orme, Snegler, Insekter og Fiskerogn. Vandspidsmusen er derfor et Skadedyr, der hvor Ørreten har lagt sin Rogn. Igelkatten eller Pigsvinet er saa stor som en fjorten Dage gammel Grisunge, men med meget korte Ben. Paa Overdelen af Hovedet og Kroppen har den stive, spidse Pigger istedetfor Haar, og, naar den ruller sig sammen, sprike disse ud til alle Sider, saa at den ser ud som en med Pigger besat Kugle og redder sig paa denne Maade fra sine Fiender. Den lever især af Slanger og Mus, men æder ogsaa Insekter og Snegler. Den er derfor et nyttigt Dyr, men er sjelden hos os.

Sælhundene eller Kobberne ere fiskeædende Pattedyr, som leve i Havet. Da Baglemmerne vende lige bagud, og Forlemmerne ere meget korte, kunne de alene skubbe sig frem paa Land; men i Vandet svømme de som en Fisk. Deres Haar ere korte og stive. Under Huden have de et tykt Lag af Spæk. Den Sælhundart, som er almindelig ved Norges Kyster, er et Skadedyr, da den især gjør Jagt paa Laxen. Grønlandssælen og Hvalrossen opsøges paa Drivisen i Nordishavet og dræbes i tusindvis. Hvalrossen er den største og har i Overkæven to alenlange Hugtænder.

137. Fortsættelse.

135

Gnaverne udgjøre en stor Orden; men de derhen hørende Dyr ere for det meste smaa. De største indenlandske Gnavere ere Bæveren og Haren. Alle have en kløvet Overlæbe og to Fortænder i hver Kjæve, men mangle ganske Hjørnetænder.

Enhver af eder kjender den frygtsomme Hare med sine lange Ører og lange Bagben. Den hopper med stor Lethed og Hurtighed, er graa om Sommeren og hvid om Vinteren. Derimod er Bæveren nu her i Landet et meget sjeldent Dyr; den er det kunstfærdigste af alle Pattedyr; thi den bygger stærke Dæmninger af Træ og Kvist, som den tætter med Mose og Dynd, samt Boliger, som ere noksaa pent indrettede. Den svømmer udmærket godt og har en flad, skjældækket Hale.

I kjende jo den livlige Ekorn og har seet, hvor let den kan løbe opad Træstammerne og hoppe fra Træ til Træ.

Rotten, Musen, Vonden, Markmusen og Lemænen ere alle Gnavere, som formere sig stærkt og gjøre Menneskene Skade. Lemænene leve paa Fjeldene; men, naar de ere blevne ret talrige, vandre de ned gjennem Dalene, afgnave paa sin Vei Græsset og Kornet og trænge frem, indtil de komme til store Søer og Fjorde, som de forsøge at svømme over, hvorved de drukne i tusindvis.

138. Fortsættelse.

136

De store græsædende Pattedyr har man delt i tre Ordener, nemlig: de helhovede eller Hesteordenen, de treklovede eller Drøvtyggerne og de mangelhovede eller Tykhuderne.

Til den første af disse hører vor tamme Hest og Æslet. Begge nedstamme fra Asia. I Afrika leve mange vilde Hestarter, som alle ere stribede. Af disse er Zebraen med sit vakre, straagule, sortstribede Skind den smukkeste.

Til Drøvtyggerne hører Koen, Faaret, Gjeden og Kamelen. Disse ere allerede fra de ældste Tider blevne tæmmede til Husdyr. De nedstamme ogsaa fra Asia. De tre førstnævnte Slags har Mennesket nu udbredt overalt, hvor det har taget fast Bolig; men Kamelen trives ikke i de fugtige og kolde Jordstrøg. I Afrika, søndenfor den store Ørken Sahara, lever et besynderligt Dyr, Giraffen, som er det høieste af alle Pattedyr formedelst sin overmaade lange Hals og lange Fødder. Dens Skind er straagult, med brune, kantede Flekker. Den nærer sig af Træernes Blade. Af Drøvtyggerne med grenede Horn findes i Norge tre Arter; nemlig Elgen eller Elsdýret i de østen- og nordenfjeldske store Skovstrækninger, Hjorten baade paa Fastlandet og paa Øerne langs med Vestkysten, fra Ryfylke til Nordland, og Vildrenen paa alle vore Høifjelde.

Elgen er Europas største Landdyr, over 3 Alen høj, med en tyk bred Overmule, som rækker langt foran Underkæven; Hornene se ud som et Par Hænder med sprikende Fingre. Farven er mørk musgraa, Halsen er kort, tyk og bæres lige ud.

Hjorten er rødbrun af Farve, med smækker Hals, paa hvilken den stoltelig bærer det vakre Hoved, med de store grenede Horn.

Renen er sædvanlig lysgraa, mindre og plumpere bygget end Hjorten; baade Hanner og Hunner have Horn; men Hannernes ere meget større. Ligesom Hannerne af Elgen og Hjorten fælder Renen Hornene hvert Aar, og de nye, som voxer frem, ere, saalænge de voxer, omgivne af en haaret Hud, som om Høsten falder af.

Alle Drøvtyggere mangle Fremtænderne i Overmund. De afrive eller afbide Græs eller Løv og svælge det næsten utygget og i store Klumper, som udvide en Sprække paa Madpiben og komme derigjennem ned i den store Udblødningssæk, som kaldes Vommen. Naar den er fuld, lægger Dyret sig hen for at tygge Drøv, som bestaar deri, at det opstøder klumpevis Foderet fra Vommen og maler det fint mellem Tænderne. Tyggen er nu bleven blød og kan, naar den nedsvælges, ikke aabne den ovenomtalte Sprække, men gaar forbi denne ned igjennem en anden Aabning til Blodmaven, hvor den blandes med Mavesaften. Fra denne kommer den ind i den sidste Mave, som ligner Menneskemaven, og derfra ud i de meget lange Tarme.

Til Tykhuderne eller de mangehovede hører de største og plumpeste Landdyr, nemlig: Elefanterne, Næsehornene, Flodhesten, Tapirerne og Svinene. Af alle disse Slægter lever alene en Art af Svineslægten vild i Europa og er Stamdyret til vort tamme Svin. Man har tre Slags Elefanter, hvoraf en findes i Afrika og de to andre i Asia, hvor man har lært at tæmme dem, da de ere meget kloge og lærvillige Dyr. Deres Næse, som kaldes Snabel, er tre Alen lang, meget bøielig og ved Roden saa tyk som en Mands Knæer. Med Snabelen kan den tage en Mand om Livet og løfte ham op paa sin Ryg. I Overmund har den to store Stødtænder, hvoraf man faar det kostbare Elfenben. — Der gives flere Arter Næsehorn, hvoraf nogle leve i Afrika og de øvrige i det sydlige Asia.

Flodhesten er af dem alle den plumpeste. Den findes kun i Afrikas Elve og Indsøer. Den svømmer og dukker meget godt, ser forfærdelig ud med sin brede Mule og sit uhyre Gab, som er bevæbnet med store, stærke Tænder. Den er uagtet sit frygtelige Udseende et fredeligt Dyr, naar man ikke fornærmer den; men da er den ligesom Elefanten og Næsehornet ikke at spøge med.

Tapirerne ligne i Legemets Dannelse mest Svinene, men har en Snabel som Elefanterne, dog meget kortere. En Art lever i Sydamerika, den anden i Sydasien, og denne er næsten saa stor som en almindelig norsk Hest.

139. Fortsættelse.

Af alle Pattedyr har Hvalerne mindst Lighed med Menneskene; i Skabelon ligne de Fiskene. De leve alle i Havet, og blandt dem findes de største af alle Dyr. Grønlandshvalen kan opnaa en Længde af 70 Fod, og, da den tillige er overmaade tyk og fed, kan den veie ligesaa meget som 30 Elefanter eller 400 Bjørne. Forlemmerne ere korte og ligne Bladet paa en Aare; Baglemmerne mangle ganske; men Bagkroppen gaar umærkeligt over i den tykke, stærke Hale, som i Enden udbreder sig til en meget bred, halvmaaneformet og vandret Halefinne, og det er med den, at den skyder sin uhyre Krop gennem Vandet med en utrolig Fart. Den har store Lunger og kan derfor, naar den har indaandet, være under Vandet over $\frac{1}{4}$ Time. Uagtet sin Størrelse og Styrke maa den dog bukke under for Menneskets Vaaben, Harpunen og Landsen.

Sildehvalen kan blive ligesaa lang, men er meget smalere og magrere. Den er almindelig ved Norges Kyster. Ingen af disse Sorter har Tænder i Munden; men paa Gummen staa mange hundrede Hornplader (Barder) i to Rækker. Den mod Tungen vendende Kant af disse Plader er optrevet i grove Traade, saa at derved dannes et Sileredskab, hvorved de Smaadyr, der har været i det Vand, som den tager ind i sit uhyre Gab, blive hængende, medens Vandet dels udtrykkes gennem Næseaabningerne, dels løber ud til Siden. — Naar Hvalen er dræbt, afskjæres det tykke Speklag, som ligger under den glatte glindsende Hud, og Barderne udbrydes; thi deraf faar man de saakaldte Hvalsfinner.

Delfiner, Spekhuggere og Niser eller Iser ere mindre Hvaldyr med Tænder i Munden. De leve mest af Fisk; dog er Spekhuggeren eller Staurhynningen baade stor og glubsk, og, naar flere af dem er sammen, jage, bide og dræbe de selv den store Hval.

ANDEN KLASSE.

140. Fugle.

138

Fuglene have rødt, varmt Blod, aande ved Lunger, lægge Æg, og deres Krop er bedækket med Fjer. Paa Forlemmerne ere Fjerene næsten altid store og stærke og saaledes indrettede, at de, naar de udbredes, tilsammen danne spænstige Plader. Med disse Plader, som vi kalde Vinger, kan Fuglen slaa Luften saa fort og stærkt, at Kroppen løftes fra Jorden og holdes svævende i Veiret. Vingefjerene kaldes derfor ogsaa Slagfjere. Baglemmerne bære derimod Kroppen, naar de sidde, gaa, løbe eller klatre, hvilket sker ved Baglemmernes Bevægelse. Naar de svømme paa Vandet, ro de sig ogsaa frem med Finnerne. Kroppen ender i en kort, men bevægelig Gump, hvortil sædvanlig er fæstet lange, stærke Fjer, Halefjerene, der under Flugten tjener som Ror eller Styre. Fuglenes Fødder ere forsynede med Tæer, som ende i Klør. Over- og Underkjæven, omgivne af en Hornskede, danne Næbbet. Fødderne og Næbbet ere Griberedskaber, og efter deres og Vingernes Skabelon kan man slutte sig til Fuglenes Levemaade. Ved Ordningen af denne Klasse i Ordener og Slægter har man derfor taget Kjendemærkerne af disse Dele.

Fuglenes Livlighed, lette Bevægelser, smukke Udseende, melodiske Stemme, Kunstfærdighed i Redebygning, gjensidige Hengivenhed og Troskab har bestandig vakt Menneskenes Beundring, og de ere derfor Skabninger, som vi gjerne se omkring os, og som opmuntre vort Sind. Uagtet de ikke ligefrem ere os saa nyttige som Pattedyrene, gavne de os dog paa mangfoldige Maader, selv om vi ikke lægge Mærke dertil.

De hente sin Næring baade af Dyr- og Planteriget.

141. Rovfugle med krumt Næb og stærke hvasse Klør paa Fødderne leve fornemmelig af rødblodige Dyrs Kjød. Nogle af dem opsøge sit Bytte om Dagen, andre om Natten.

Blandt Dagrovfuglene har vi her i Landet tre Slags Ørne. Land- eller Kongeørnen med mørkebrun Krop, lys gulbrun Hals og sort og hvid spraglet Hale er en stolt og kraftig Rovfugl. Den er over tre Alen i Vingestrækning og flyver høiest af alle vore Fugle. Den styrter sig fra Luften ned over sit Bytte, som den griber og dræber med sine hvasse stærke Klør. Harer, Lam og Storfugle er dens fornemste Næring. Den ansees derfor som en Skadefugl, og den, som dræber en Ørn, faar en Præmie. Den er dog temmelig sjelden, saa at den Skade, som den gjør os, er ganske ubetydelig.

Havørnen eller den store Fiskeørn er endnu større end Kongeørnen, men hverken saa kjek eller hurtig. Den lever baade af Fiske, Søfugle og Lam, og, da den langs med Havkysten er temmelig almindelig, saa gjør den større Skade end Landørnen, hvorfor Drabet af den ogsaa belønnes med en Præmie. Kroppen er brun, Hoved og Hals lyse, næsten hvide hos de gamle Fugle, som ogsaa har hvid Hale.

Den mindre Fiskeørn eller Fiskejohn er meget mindre i Kroppen, men har dog saa lange Vinger, at den maaler over halvtredie Alen mellem Vingespidserne. Dens hvasse Klør er paa Undersiden ganske runde, uden den Fure, som findes hos alle andre Fugleklør. Den har graabrun Overkrop og hvid Underkrop, lever alene af Fisk — især Ferskvandsfisk —, som den griber med sine hvasse Klør, idet den fra Luften af styrter ned med saadan Fart, at den kommer helt under Vandet; men, da dens Fjer ligesom Vandfuglenes ikke blive vaade, kan den atter dukke op og flyve afsted med sit Bytte. Undertiden slaar den Klørerne i saa stor en Fisk, at den ikke kan faa Bugt med den, og, da den ikke i Hast kan slippe Taget, men i sin Angst klemmer fastere til, saa bliver den af Fisken trukken under Vandet saa længe, at den drukner.

Falkene ere de raskeste, hurtigste og mest rovgjerrige Rovfugle, men meget mindre end Ørnene. De have spidse Vinger, runde Næsebor og gribe næsten bestandigt sit Bytte, som bestaar af Fugle, i Flugten. De større Sorter har man afrettet til Jagt. Den store Jagtfalk findes paa vore Høifjelde, hvor den mest lever af Ryper.

Taarnfalken eller Værstilleren, som er mindre end en Kraake, lever mest af Markmus, Lop og Græshopper og er derfor en nyttig Fugl. Man ser den ofte ligesom staa stille i Luften, idet den gjør korte, hurtige Slag med Vingerne. Deraf har den faaet Navnet Værstilleren. Hannen er rødbrun paa Ryggen og har blaagraat Hoved og Hale, med et bredt sort Baand tæt foran Enden.

Høgene have kortere og buttere Vinger, men længere Hale end Falkene. Tversover Halen gaar fire brede lysere og ligesaa mange mørke Baand. Den midterste Fortaa er meget længere end de to andre. Her i Landet har vi to Slags Høge. Den største er Høns- eller Duehøgen, som er den skadeligste af alle vore Rovfugle, da den ikke alene røver vort tamme Fjerkræ, men ogsaa ødelægger den nyttige Skovfugl og Harer. Derfor faar man Præmie for dens Udryddelse.

Spurvehøgen er ligesaa slem mod Smaafuglene som Høns- eller Duehøgen mod de større. Begge Sorter bygge Rede i høie Træer, men Høns- eller Duehøgene dybt inde i de store Skove, hvor den om Sommeren opfoder sine Unger med Aarfugl og Hareunger; men Vaar og Høst hemsøger den vore Høns og Duer.

Vaakerne ere plumpere end Høns- eller Duehøgen, men langsommere i Flugt og gjøre os ingen Skade, men tvertimod Nytte, ved at ødelægge Slanger og Markmus. Fjeld- eller Sjøvaaken lever mest af Lemæn og har ligesom Landørnen Fødderne fjerklædte lige til Tærne. Mus- eller Ornevaaken har sit Tilhold i Naaleskovene. Begge Sorter lade ofte høre sit sørgelige, langtrukne, pibende Skrig.

Natrovfuglene eller Uglerne have runde Hoveder med store fremadvendte Øine, brusende, men blød Fjerbeklædning og Fødderne fjerklædte ligetil Klørerne. Her i Landet har man mange Sorter Ugler. Den største af dem er Berguglen eller Hubroen, som næsten er tre Alen i Vingestrækning. Paa Panden har den to Fjerbuske, som den kan reise i Veiret, saa at det ser ud som Øren. Den dræber vel mange Harer og Skovfugl, men ogsaa mange Skadedyr f. Ex. Ræv- og Gaupeunger, Maarer og Røskatte, saa at den kanske gjør ligesaa megen Nytte som Skade. Alle de andre Ugler ere meget nyttige Fugle, og især bør man aldrig dræbe den almindelige Katugle, som besøger Menneskenes Boliger og fortærer en Mængde Mus og Rotter. De ere langt bedre i Udhusene end Kattene. Paa Høifjeldene har den hvide store Sneugle sit Tilhold og nærer sig mest af Lemæn. Det er dumt at anse Uglen for en Ulykkesfugl.

142. Insektædende Fugle.

De insektædende Fugle ere overmaade talrige og nyttige. Nogle af disse, f. Ex. Svalerne fange Insekterne i Flugten. Der gives baade Dagsvaler og Natsvaler. Begge Sorter have kort fladt Næb, men stort Gab, lange Vinger og korte Fødder.

Den sorte Fjeld- eller Taarnsvaler flyver høiest og hurtigst. Ladesvalen med sin blaasorte Overkrop, sin rustroede Strube og sin lange, saxformede Hale, glæder os ved sin Ankomst om Vaaren som Forbud paa den mildere Aarstid og lader sin muntre Kvitren høre under sin lette Flugt. Den bygger sit Rede af Ler og Straa inde i Husene paa Loftet og i Lader. Tagsvalen med blaasort Overkrop, hvid Underdel og Gump samt fjerklædte Fodder til Tærne bygger Redet under Tagskjægget, og den graabrune lille Strandsvaler i Sandbakker.

Af Natsvaler har vi hos kun en Sort, som vi kalde Natteravnene eller Kvelknurren, som i Farve ligner en Katugle, men i Skabning en Svaler. Jeg kommer til at tale om den en anden Gang.

Andre insektædende Fugle sidde paa Træernes Grene eller paa Gjerder og Stene og lure paa forbiflyvende Insekter, som de da med megen Behændighed snappe i Luften. Fluesnapperne, Busk- og Stenskvætten leve alene af Insekter, som de fange paa denne Maade.

Atter andre snappe baade flyvende Insekter og krybende Larver og Metemarker. Dette gjør Linerlen, Rødstjerten og mange af vore Sangfugle.

Trostene og Sidsensvansen leve om Vaaren og Sommeren af Insekter, Larver, Snegle og Regnorme, men om Høsten og Vinteren af Bær.

Meiserne eller Titerne, Fuglekongen og Tommeliten eller Gjerdesmutten opsøge Insektæg, Larver og Pupper i Sprækker i Barken, i Løvet og i Træernes Knopper og blive her hele Vinteren, beskjeftigede med sit nyttige Arbejde. Af Meiser findes hos os mange Arter; den største af dem er den vakre Kjødmeise eller Talgtite.

Alle de Fugleslægter, som jeg nu har opregnet, har længere Næb og Ben end Svalerne, men Næbbet er for det meste smalt; og Overnæbbet har tæt bagenfor Spidsen et fint Indhak paa hver Side. Dog mangler dette hos Meiserne.

Et stærkere og i Spidsen krummet Overnæb har Tornskrikerne, som foruden Insekter ogsaa dræbe og fortære Mus og Smaafugle. Af de to norske Arter er den største blaagraa med sort Streg gennem Øinene og stor som en Trost; den anden er ikke større end en Gulspruv og har rustrød Ryg. Hos begge er Halen lang, og de røre den som en Skjære. Af Skrikerne har vi her i Landet to Slags, nemlig Nøddeeller Kornskriken og Lavskriken. Den førstnævnte har paa Vingerne nogle vakre blaa og hvide Fjere, den anden har en rustrød Hale og brunt Overhoved og har sit Tilhold øverst oppe i Granskoven. De har samme Levemaade som Tornskrikerne.

Korpen eller Ravnene, Kraaken, Kajan og Skjæren har længere og tykkere Næb end Skrikerne. De spise al Slags Føde, men foretrække dog Larver, Snegle og Metemarker. Den sorte Korp er den største og mest kjødædende af hele Slægten. Da den dræber en Mængde Fugleunger og stjæler Æg, samt gjør stor Skade paa Fiskeværerne, hvor Fisken tørkes, maa den med Rette kaldes en Skadefugl.

Den vakre Stær er derimod en flittig Opsøger af Insektlarver og erstatter derved rigelig den Skade, som den imellem gjør ved at spise Kirsebær.

143. Sangfugle.

De Smaafugle, som have kort og tykt Næb, uden Indhak, leve mere af Frø end af Insekter, som de om Sommeren opsøge til Næring for sine Unger. Hos Lærken er Næbbet smalere end hos Spurve og Bagkloen ganske ret og lang. Flagrende høit i Luften lader den sine klare, muntre, jublende Toner høre fra den tidlige Vaar hele Sommeren igjennem. Den liker bedst Sletlandet med sine store Enge og Agre og findes derfor ikke i de trange Fjelddale. Graaspurven er en klein Sanger; men, da den holder sig til Menneskene og ved sin glade Kvitte ligesom takker baade for Mad og Husly, saa har vistnok faa Mennesker Hjerte til at gjøre den Fortræd, uagtet den vistnok gjerne vil dele vore Kirsebær og Sukkererter med os.

Men den lønner os rigelig, ved at plukke Mark og Bladlus fra Træerne og Ugræsfrø fra Haven. Gulspurven besøger os om Vinteren, for at faa sin Julekost af Kornbandet og af hvad der spildes baade fra Laave, Stald og Fjøs. Bofinken opliver Lund og Skov med sin raske Trille; den grøngule Sisik synger og lokker fra Grantoppen; den dejlige Stilts med sit blodrøde Forhoved og det gule Vingespeil plukker flittigt Frøet af den høie tornede Tistel og synger næsten saa vakkert som en Kanarifugl. Om Høsten, naar Rognebærene ere modne, kommer den tykfaldne, rødbrystede Dompap med sit korte, tykke Næb og sin sorte Hætte for at pille Frøet ud af de sure Bær. I Barskoven ere Korsnæbbene eller Konglebiterne baade Sommer og Vinter beskjeftigede med at bryde Gran- og Furukonglernes haarde Skjæl fra hverandre, for at faa fat paa det fede Frø. Dertil har Gud givet dem et kunstigt Næb. Overnæbbets krumme nedbøiede Spids krydser sig med Undernæbbets opadbøiede. Dompapen og Korsnæbbene leve alene af Frø og æde aldrig Insekter.

144. Klatrefugle.

141

Alle de Fugle, som jeg nu har omtalt, har tre Fortæer og en Bagtaa; men der gives ogsaa mange Fugle, hos hvilke to Tæer vende fremad og to bagud. Da de fleste af disse Fugle ere gode Klatrere, saa har man kaldt dem Klatrefugle. Her i Landet findes kun faa saadanne, og med Undtagelse af to Arter høre de til Hakkespetslægten, hvoraf man har syv forskellige Arter. 142 Den største af dem er Sortspetten eller Gjertrudsfuglen med rød Hætte, en større og en mindre Slags Grønspet, og fire sorte og hvide, blandt hvilke en Sort kun har tre Tæer og gul Hætte. Hakkespetterne ere meget nyttige Fugle, som bestandig ere paa Jagt efter Larvene af de Insekter, som ere skadelige for vore Skove. Idet de med fem stærke Klør holde sig fast paa Træstammerne og støtte sig paa den kileformige, stive Hale, hugge de Hul paa Barken med sit stærke, kantede Næb og stikke sin lange, smale Tunge, hvis Spids er hornagtig, forsynet med Agnorer, ind i Insekternes Gange, gjennem bore Beboerne og trække dem ud. Vende halsen eller Saagauken er en Træfugl, graa og sort, stor som en Lærke, skriger som en Taarnfalk, har ligedan Tunge som Spetterne og lever næsten alene af de Myrer, som løbe omkring paa Træernes Grene og Blade.

Gjøgen er ogsaa en Træfugl, som kommer til os henimod Midten af Mai og melder sin Ankomst ved sin høitlydende Galen. I Størrelse, Skabning og Flugt ligner den en Spurvehøg, men er blaagraa af Farve, med hvidt Underliv. Den klatrer ikke, uagtet den har saakaldte Klatrefodder. En Besynderlighed ved Gjøgen er det, at den ikke selv udruger sine Æg, men lægger dem ind i andre insektædende Smaafugles Rede, dog kun et Æg i hvert. Naar Gjøgungen er udklækket, trykker den snart sine Pleieforældres egne Børn ud af Redet og er en saadan Slughals, at de stakkers Smaafugle næsten slæbe Livet af sig med at skaffe dem Føde. Jeg har endog seet, at andre Smaafugle have hjulpet dem med Opfostringen.

I de varme Lande leve mange Slags Fugle med Klatrefodder, og de fleste af dem har meget prægtige og brogede Farver. De mærkeligste ere Papegøierne med sit tykke, krumme Næb og kjødete Tunge. Mange af dem kunne lære at eftersige hele Ord og Sætninger. De bruge Fodderne, som vi bruge Hænderne, og, naar de klyve, hjælpe de ogsaa til med Næbbet. De knække Skallen paa Nødder og ere især glade i Frø, som indeholder Olje. De synes ogsaa godt om Sukker. Tukanerne eller Peberfuglene bruge sine Fodder som Gjøgen. Deres buformige Næb er næsten saa stort som hele Kroppen, men hult og let. De leve i Amerika; men de stornæbbede Næshornfugle, der have Fodder som Ravnene, leve i Afrika og Asia.

I Amerika leve de smaa, hurtigt flyvende Kolibrier, hvis Fjer skinne som Guld og Ædelstene. Nogle af dem ere i Kroppen ikke større end en Humle.

Paa nogle Øer i Sydhavet leve de prægtige Paradisfugle.

145. Duerne.

142

Duerne, hvoraf der gives en Mængde Arter, udgjøre en egen Orden i Fugleklassen. De leve alene af Korn og saadanne Frøsorter, som de kunne svælge hele; thi med sit svage Næb kan de ikke ligesom Papegøierne knuse eller sønderbide de større Frøsorter. De flyve godt, men med stor Larm, og ere meget frugtbare.

Her i Landet har vi tre vilde Duearter, nemlig Ringduen, som er den største, Skovduen, som ofte har sit Rede i hule Træer, og Klippeduen — hvorfra vore tamme Duesorter nedstamme, — som findes paa et Par Øer ved Stavanger.

143

I Nordamerika findes Vandringsduen, som i Parringstiden slaar sig sammen i saa store Flokke, at man har udregnet, at en saadan har indeholdt over 20 Millioner. De leve mest af Bøgeolden.

146. Hønsefugle.

143

Alle de Fugle, som jeg hidindtil har omtalt, leve i Engifte. Hannen hjælper sin Mage med at bygge Redet, ruge Æggene og made Ungerne, som fødes nøgne og blinde og maa fodres i Redet, indtil de selv kunne flyve.

Dette er ikke Tilfældet med Høns- Sump- og mange af Svømmefuglene, som ikke bygge nogen kunstig Rede, og hvis Unger, naar de komme ud af Ægget, ere dunklædte og for det meste strax kan løbe omkring med Moderen, som ellers varmer dem og hjælper dem til at finde Føden.

Hønsefuglene have kort, hvælvet Næb, stærke Laar, men svagere Klør, og temmelig korte, stive Vinger. De have allesammen velsmagende Kjød og lægge mange Æg. Her i Landet har vi i vore Skove den store Tiur, hvis Hun kaldes Røi, den vakre Aarfugl, og den hvidkjødede Hjerpe; paa vore Fjelde Li- og Fjeldrypen, samt i den senere Tid paa de dyrkede Marker Raphønen og den lille Vagtel, som er en Trækfugl, der ikke hvert Aar kommer til os. Af Hønsefuglene har Mennesket tæmmet flere Sorter og gjort dem til Husdyr. Vore tamme Høns nedstamme fra Asia, ligesaa den prægtige Paaafugl og Fasanerne; den haleløse, smaaplettede, hurtigløbende og skrigende Perlehøne er kommen fra Afrika; den dumstolte, brusende og buldrende Kalkun fra Amerika.

147. Sumpfugle.

143

Sump- eller Vadefuglene have langt Næb og lange Ben og nære sig mest af Snegler, Orme, smaa Vanddyr og Fiske. De ere alle Trækfugle her i Norden. Nogle ere store, f. Ex. Tranen, Storken og Heiren. Storken kommer sjelden til os. Spoverne har langt, krumt Næb, flyve høit og fort, samt ere meget sky. Den sorte og hvide Kjeld med sit lange røde Næb og røde Ben opholder sig ved Søkysten. Heiloen og Boltiten tilbringe Sommeren paa Fjeldmyrene; Fisketiten ved Kjærn, Elve og Bække; Rugden i Skovene, Bekkasinerne i Myrer og paa fugtige, tuede Enge. — Agerrixen lader baade Nat og Dag sin knirkende Stemme høre fra de grønne Agre og Enge. Denne Sumpfugl har kortere Næb end de andre og ligner i Skabning meget en halvvoren Kylling. Den flyver ogsaa daarligt, men løber meget raskt gennem det tætte Græs.

I de varmere Verdensdele findes nogle meget store Fugle, som i Skabning ligne Sumpfuglene, men have kortere Næb og saa smaa Vinger, at de ikke kunne flyve. Man kalder dem Strudsfulge. Den største af dem, som lever i Afrikas Ørkener, er næsten fire Alen høi og

saa stærk, at den kan bære en voxen Mand paa Ryggen. Paa et Par af de sydasiatiske Øer lever den sorte Kasuar, hvis Fjer næsten ser ud som Hestetagel. Emuen findes i Nyhollands og Nanduen i Sydamerikas Steppeegne. 144

148. Svømmefugle.

144

Svømmefuglene have kortere Ben, og Tærne ere forbundne med en Hud, som, naar de sprikes ud fra hverandre, danner et bredt Aareblad, hvormed de kunne ro sig frem paa Vandet. I denne Orden findes Fugle af meget forskjellig Legemsbygning. Nogle ere udmærkede Flyvere med let Krop, lange Vinger og lang Hale, f. Ex. Ternerne; andre flyve tungt formedelst sine korte Vinger og tunge Krop f. Ex. Lommen; nogle nære sig alene af Planteføde, f. Ex. Gaasen; andre alene af Fisk, saasom Maagerne og Alkerne, eller af al Slags Føde f. Ex. Ænderne. Af de planteædende og altædende Sorter har Mennesket tæmmet nogle, og de ere baade formedelst sit velmagende Kjød og sine varme, bløde Fjer og Dun blevne nyttige Husdyr.

Her i Landet findes mange Slags Svømmefugle. Af de letflyvende, langvingede Fiskeædere har vi otte Arter Maager, hvoraf Havmaagen eller Svartbagen er den største; tre Slags Terner, og ligesaa mange Sorter Tyvjo. Langtude paa Havet svæve Stormfuglene let hen over Bølgerne og synes at trives bedst i Stormen.

De to mørkfarvede, slugvorne Skarvarter, Stor- og Smaaskarven, styrtede sig fra de bratte Klipper ned i Søen, dukke under, gribe med Næbbet og nedsluge Fiske, saa store, at man knapt kan begribe, hvorledes de kan faa dem ned. Hos disse Fugle ere alle fire Tæer forbundne med Svømmehud. Dette er ogsaa Tilfældet med de store Pelikaner, som under Næbbet har en stor, vid Sæk, hvori de kan gemme en Mængde Fisk, hvormed de made sine Unger.

Hos de kortvingede Lommer, Alker, Lunner og Teister staa Fødderne saa langt tilbage, at de vel kunne sidde opreist, men ikke gaa. Desto dygtigere ere de til at svømme og dukke, idet de, naar de ere under Vandet, ogsaa ro sig frem med Vingerne.

De gaase- eller andeartede Fugle ere for os de vigtigste. Den tamme Gaas og And nedstammer fra Arter, som begge findes vilde hos os. En mindre Slags Gaas med sort Hoved og Hals, hvis Sider ere tegnede med to halvmaanformede Flekker, trækker i Slutningen af Mai i store Flokke langsmed Kysten nordover til Spidsbergen, hvor den om Sommeren udruger sine Unger. Omkring Norges sydligste Forbjerg Lindenæs skydes mange, og de ere da meget fede og velmagende. Denne Gaaseart kaldes Prutgaasen eller Gaulen. I det nordlige Norge gjør Vildgjæssene stor Skade paa Agrene, baade Vaar og Høst. Af de velmagende Graaænder har man her Stokanden, Stamdyret til vor tamme And, Brunnakken og den lille vakre Krikand. Stokanden har blaat Vingespeil, og de to andre grønt. Disse Sorter opholde sig mest i Ferskvand.

Svartænderne eller Sjøorrerne ere plumpere af Skabning, leve mere af Smaafisk og Skjældyr, hvorved deres Kjød faar Transmag. Af alle vore vilde Svømmefugle har vi størst Nytte af Edderfuglen, der udfodrer sit Rede med bløde Dun, som Hunnen plukker af sit Underliv. 145 Naar man borttager disse, plukker den af sig paanyt, og paa denne Maade kan man fra Rederne hente to til tre Gange baade Dun og Æg; thi den værper paanyt, naar man blot passer paa at tage et Par Æg af hvert Rede. Da det er en Herlighed ved en Eiendom, at ret mange af disse Fugle lægge sine Reder der, saa freder man saadanne Steder, og kalder dem Dunvær.

Fiskeænderne have langt smalt Næb med en Række spidse Sagtænder langs efter hver Næbrand. Med disse Tænder holde de Fisken fast. De ere ligesom Lommen skadelige for vore Ferskvandsfiskerier, men meget vakre Fugle.

T R E D I E K L A S S E .

149. Krybdyr.

145

Af denne Hvirveldyrenes tredie Klasse findes kun faa Sorter i vort nordlige Fædreland; thi, da Krybdyrene ikke formaa at frembringe nogen betydelig Varme i sit Legeme, saa kunne de ikke godt modstaa Vinterkulden. Deres Legeme er ikke beskyttet hverken ved Haar eller Fjer, men kun ved Skjæl eller Skjolde, eller ogsaa er det ganske nøgent; deres Blod er koldt, og ved hvert Blodomløb kommer kun en Del af Blodet ind i Lungerne. Denne rensede Del blandes i Hjertet med urenset Blod og kan derfor ikke være saa kraftigt til at opvarme og ernære Legemet, som Pattedyrenes og Fuglenes.

Krybdyrene ere derfor ikke varmere end den Luft eller det Vand, hvoraf de omgives, og heller ikke muntre og livlige, især dersom Veiret ikke er varmt.

Mennesket har ikke stor Nytte af Krybdyrene; men nogle af dem ere farlige enten ved deres giftige Bid eller ved deres Styrke og Glubskhed. Man kan inddele denne Klasse i tre Afdelinger, nemlig: 1, Skjoldkrybdyr, 2, Skjælkrybdyr og 3, de Nøgenhudede.

150. Skjoldkrybdyr og Skjælkrybdyr.

145

Til første Afdeling høre Skildpadderne, hvoraf nogle opholde sig paa Landet og nogle i Vandet. De store Arter ere spiselige, og af de hornagtige Skjoldplader gjør man Kamme, Daaser og andre Kunstsager. De fleste Skildpadder kunne trække Hovedet og Fødderne ind i Skallet og ere saaledes beskyttede mod deres Fienders Angreb. — Til denne Afdeling høre ogsaa de store og glubske Krokodiller, som i Skabning ligne en Firfisle, men kunne blive indtil 15 Alen lange og af Tykkelse som en svær Tømmerstok. De opholde sig i de varmere Landes Elve og Søer og ere meget rovgjerrige. Skjoldpladerne ligge rækkevis, men ere ikke forenede til et sammenhængende Pantser.

Til anden Afdeling høre Landfirfiserne eller Øglerne og Slangerne. I stenede, buskbevoxede Solbakker finder man ofte den lille, rappe Firfisle, som ved Hjælp af sine hvasse Klør med Lethed kan løbe opad Træstammerne. Den lever af Insekter og er et vakkert uskyldigt Dyr. At den kan krybe ind i sovende Mennesker og leve i deres Indvolde, er dumt Folkesnæk. Den glatte, glindsende, jevnrunde og jevntykke Staalorm eller Sleve er egentlig en fodløs Øgle, som lever af Snegler, Insekter og Metemark. Den er ligesaa uskadelig som Firfislen, og dens Hale er ligesaa skjør som hos denne, saa at den gaar tvert af ved et ubetydeligt Slag. Det afsprungne Stykke vedbliver at bevæge sig temmelig længe, men, at den atter kan skjøte sig, er usandt.

146

151. Fortsættelse.

Slangerne ere altid fodløse og have et stort Gab, som kan udvides saa meget, at de kunne nedsluge Dyr, som ere meget tykkere end de selv. De have ingen Øienlaag, som Øglerne, og kun en Lunge. Menneskene have en naturlig Modbydelighed for Slangerne; men, naar man har lært sig til at skjelne de uskadelige fra de giftige og ser ret nøie paa dem, saa forsvinder snart denne Modbydelighed, og man skjønner da snart, at ogsaa disse Skabninger ere beundringsværdigt indrettede af den alvise Skaber.

Her i Landet findes kun tre Slangearter, hvoraf den ene, som kaldes Hugormen, er giftig. Den er graabrun af Farve og har langs efter Ryggen et mørkt Baand, som gaar i Siksak; Bugen er mørk staaiblaa, Øinene røde med en aflang Øiepriik. I Overmundten har den to spidse Tænder, som, naar Munden er lukket, ligge nedfældte i en Hudfold; men, naar den aabner Munden, reise de sig op, og, naar den da med stor Kraft og Hurtighed støder Hovedet og Forkroppen fremad mod sin Fiende, trænge de spidse, hule Tænder gennem Huden, og en giftig Saft flyder ud i Saaret og blander sig med Blodet, som fører Giften om i Legemet. Skulde nogen være saa uheldig at blive bidt af en Hugorm, da bør han strax med en Kniv gjøre Indsnit omkring Saaret og med Munden suge Blodet ud; thi Giften er kun farlig, naar den kommer ind i Blodaarene. Derefter bør den Bidte drikke dygtig varmt Øl eller Grog, for at komme i stærk Sved. Kan man faa en Læge fat, maa det ikke forsømmes. Hugormen kan uden Fare gribes, naar man har en tyk Uldvante paa Haanden; thi Tænderne kan ikke trænge igjennem denne.

Den føder levende Unger, opholder sig mest i Skov- og Lyngmark og lever mest af Skov- og Markmus. Den kan blive $1\frac{1}{4}$ Alen lang. Enkelte Hugorme ere ganske sorte.

Buormen er længere og smalere, graa af Farve, med to gulhvide Flekker baghenfor Hovedet, Bugen langs efter Midten staaiblaa, til Siderne med større og mindre hvide Flekker. Øienpriikken er rund. Den er ganske uskadelig, holder sig gjerne paa fugtige Steder, lægger sine Æg, der ere saa store som Dueæg og omgivne med et seigt hvidt Skind, i Gjødsehbinger og Mistbænker, hvor de udruges ved Gjæringsvarmen. Den lever mest af Snegler, Metemark og Frosk.

Glatsnogen er rødbrun, med sorte Flekker paa Hovedet og to mindre langs efter Ryggen. Den holder sig paa tørre Steder, men er sjældnere end Buormen. Rygskjællene ere ganske glatte, medens de have begge de andre norske Slangearter have en ophöiet Linie langs efter.

I de varmere Lande findes mangfoldige Øgler og Slanger. Blandt Øglerne er Kameleonen 147 mærkværdig baade derved, at den hurtig kan skifte Farve, og ved den Maade, hvorpaa den fanger Insekter med Tungen, som ender i en tyk Klump, bedækket med seigt Slim, og er fæstet til en bøielig Stilk, som den med Hurtighed kan støde frem, saa at Klumpen træffer det Insekt, som Dyret sigter efter, og som bliver hængende fast ved Slimet. I Sydasia lever en liden Firfisle, som paa Siderne af Kroppen mellem For- og Bagfødderne har en Hudfold, som kan udspændes, hvilket hjælper den til at gjøre længere Sprang, naar den hopper fra det ene Træ over til det andet. Den kaldes den flyvende Drage, uagtet den ikke kan flyve. Kvælerslangerne ere lange, tykke Slanger, som ere saa stærke, at de kan dræbe endog store Dyr ved at slynge sig om dem, og knuse eller kvæle dem ved at sammensnøre sine Bugter.

Klapperslangerne i Amerika og Brilleslanger i Ostindien ere meget giftige. I Sydhavet findes ogsaa Hav- eller Søslanger, som leve af Smaafisk. Ved Hjælp af deres sammentrykte Hale svømme de bedre end de øvrige Slanger, som dog ogsaa alle kunne svømme. Disse Vandslanger ere ikke over $1\frac{1}{2}$ Alen lange og temmelig smale. De Historier, som fortælles om hundrede Alen lange Søorme, grunde sig vistnok paa, at ukyndige Mennesker som oftest af Frygt ikke have givet sig Tid og ei heller have været koldblodige nok til at undersøge, hvad det egentlig har været, som de i sin Forskrækkelse have antaget for at være Soormen. Jeg selv kjender tre Exempler paa, at et svømmende Elsdyr er blevet anseet for at være en overmaade

lang Søorm. Forskrækkelsen gjør, som Ordsproget lyder, en Myg til en Elefant. Fortællingen om, at man her i Landet har seet tre, ja sex Alen lange Landslanger, samt om at de bide sig i Halen og trille sig frem som et Hjul, er lutter Opspind.

152. De nøgenhudede Krybdyr.

147

Til Krybdyrenes tredie Afdeling, de nøgenhudede, hører vor almindelige Lop eller Frosk og Padden, samt to Arter Vandfirfisler. De lægge sine Æg i Vandet, og af dem fremkomme Unger, som have en tyk kort Krop og en lang sammentrykt Hale, hvormed de svømme omkring som Fiske. I Begyndelsen have de ogsaa Gjeller ligesom Fiskene; men, naar Fødderne voxer frem, miste Lop- og Paddeungerne baade sin Hale og sine Gjeller og aande da ligesom de øvrige Krybdyr ved Lunger; Vandfirfislerne derimod beholde Halen og miste alene Gjellerne.

Padden er et nyttigt Dyr i Haverne, da den spiser en Mængde skadelige Snegler og Insekter.

FJERDE KLASSE.

153. Fiske.

147

Til Hvirveldyrenes fjerde Klasse høre Fiskene, som have rødt, koldt Blod og alene aande ved Gjeller. Disse bestaa af tynde Plader, som for det meste ere heftede til fire Benbuer paa hver Side af Hovedet, og som ere dækkede af de bevægelige Benplader, der kaldes Gjellelaag. Naar Fisken aabner Munden, trænger Vand ind, og, naar den lukkes, trykkes det mellem Buerne og Gjellebladene ud gennem Gjelleaabningerne. Den Luft, som er i Vandet, kommer derved til at virke paa det urene Blod, som strømmer omkring i Gjellebladenes Haarkarnet, hvorved det renses paa samme Maade som Blodet i Lungerne. Det rensede Blod samler sig i en stor Aare, som gennem mange Grene fører det til alle Legemets Dele. Fiskene have saaledes intet venstre Hjerterkammer, hvorfor deres Hjerter ogsaa forholdsvis er mindre end de øvrige Hvirveldyrs. De have en stor Lever, men korte Tarme. Deres Bevægelseskaber kaldes Finner, og den fornemste af disse er Halefinnen. Brystfinnerne, som sidde tæt bagenfor Gjellelaagene, svare til Forlemmerne, og Bugfinnerne, hvis Stilling er forskjellig hos de forskjellige Slags Fiske, til Baglemmerne. Foruden disse Svømmefinner have de fleste Fiske langs efter Ryggen en eller flere Rygfinner, og lige imod den staar Gatborfinnen mellem Gatboret og Halefinnen. Rygfinnen danner Fiskelegemets Rygkøl og Gatborfinnen dets Bugkøl. Fiskenes Hud er enten bedækket med Skjæl eller nøgen. Musklerne ere lidet blodrige og derfor lyse af Farve. Af alle Hvirveldyr ere Fiskene de frugtbareste. De allerfleste lægge Æg, som vi kalde Rogn. Hos Torsken, som har store Rognsække, men fin Rogn, kan der være flere Millioner Rognkorn i en Hunfisk. Man skulde derfor tro, at Havet tilsidst skulde blive opfyldt af de Fiskesorter, som ere saa frugtbare; men, da en stor Del Rogn ikke bliver befrugtet, og en endnu langt større bliver opspist af utallige smaa Sødyr, og, naar man betænker, hvor lang Tid der behøves for, at de Unger, som udklækkes af disse smaa Æg, kunne blive voxne Fiske, samt hvilken Mængde der i den Tid er opædt af Hval, Fugle og Rovfiske samt fanget af Menneskene, saa indser man nok, at det ikke har nogen Fare for, at det skal blive for mange. Ja paa mange Steder klager man over, at Fiskemængden aftager. Dette er ganske vist sandt, naar der tales om Ferskvandsfisk eller de Sorter, som fra Havet maa gaa op i Elvene, for at gyde sin Rogn, fordi denne ikke kan udvikles i Saltvand, eller ogsaa om de Saltvandsfiske, som have sit Tilhold i lange, smale og grunde Fjorde, men er neppe rigtigt, naar Talen er om Havtorsk og Havsilden; thi, om disse i visse Aar ikke komme til sine sædvanlige Gydepladse eller ogsaa i mindre Mængde, saa ser man dog, at de i andre Aar ere ligesaa talrige som forhen.

De fleste Fiske ere spiselige, og mange Sorter fanges i saa stor Mængde, at de blive blandt Menneskenes vigtigste Næringsmidler. Nogle af dem opholde sig i ferskt Vand, men de fleste i Havet. Man inddeler Fiskeklassen paa samme Maade som de øvrige Dyrklasser, i større og mindre Afdelinger.

154. Benfiske.

148

Til den første og største høre de, som have benede Hvirvler og derfor kaldes Benfiske. Hos mange af disse ere de første Straaler i Ryg- og Gatborfinnen udelte og spidse, hvorfor de kaldes pigfinnede. Til disse høre Ferskvandsfiskene Aborren og Gjørsen samt den i Saltvand levende Rødfisk eller Uer, Berggylten, Knurren og Makrelen. Den sidstnævnte fanges ved Norges Kyster i stor Mængde og er en vakker, velmagende Fisk. Hos andre Benfiske ere alle Straalerne i Ryg- og Gatborfinnen delte eller bløde, hvorfor de kaldes blødfinnede. Af disse lever Karudsen, Brasen, Murten, Ørbuken, Gjedden, Siken, Harren, Elveørreten og Laken alene i Ferskvand; Sjørreten, Laxen og Aalen afvejlende i Ferskvand og Saltvand; Silden, Brislingen, Lodden, Skreien eller Torsken, Koljen eller Hysen, Seien, Lyren, Langen og Brosmen samt alle Flyndrearterne alene i Saltvand.

149

Gjedden er den graadigste og glubskeste, Fjeldørreten den mest velmagende Ferskvandsfisk. Laxen er dog den kostbareste; men, da man, ved at fiske den i for stor Mængde i Gydetiden, var nærvet at ødelægge den, har Statsstyrelsen været nødt til at forbyde Laxefiskeriet om Høsten, paa hvilken Tid Laxen desuden baade er maver og usund.

Silden og Torsken er især en Guds Velsignelse for vort kjære Fædreland; thi af disse Fiskesorter fanges langt mere, end vi selv behøve, saa at Størsteparten kan udføres til fremmede Lande, hvis Varer vi tiltrænge.

Helleflyndren eller Kveiten er den største af sin Slægt; Kongeflyndren og Pigvarren de mest velmagende.

155. Bruskfiske.

149

Til Fiskene med brusket Rygrad hører Størfisken, Haierne eller Haaerne, Rokkerne eller Skaterne, Havmusen eller Havgyllingen, Negenøinene eller Stensugerne og Slim- eller Piraalen.

Størfiskene har Gjeller eller Gan som Benfiskene. Foran den tandløse Mund, paa Hovedets Underside, sees fire nedhængende Skjeggetraade; Legemet er besat med langsgaaende Rækker af haarde Benskjolde. En Sort findes hos os, men er sjelden.

Af Haierne findes her ved Kysten flere Arter. De have fem Gjelleposer og ligesaa mange Gjelleaabninger paa hver Side tæt bag Hovedet; Munden er besat med flere Rækker Tænder. Brugden eller Brygden er den største af alle Fiske, da den kan blive indtil 28 Alen lang, og dens Lever kan fylde 16 Tønder. Den dræbes med Harpun og Landse ligesom Hvalerne og det alene for den fede Levers Skyld; thi Kjødet spises ikke. Paa store Kroge, agnede med Sælhundspæk, fiskes den graadige Haakjærring især ved Islands og Finmarkens Kyster. Dens Lever fylder 1—2 Tønder. I de varmere Have følger den glubske Menneskeslugerhai Skibene og sluger mangan Sømand, der har været saa uheldig at styrte i Søen eller uforsigtig nok til at bade sig, naar Skibet ligger i Havn. En liden Sort Hai fiskes hos os paa Krog; dens Kjød spises og dens skarpe Hud bruges af Snedkere til at glatte Træet. Rokkerne have ogsaa fem Gjelleaabninger paa hver Side; men de staa paa Undersiden af det meget fladtrykte Legeme. Ogsaa hos dem er Munden under Hovedet. Halen er meget smal og oftest besat med spidse Tagger. Hos os spises de ikke; men Franskmandene synes meget godt om denne Sort Fisk.

150

Havgyllingen er skabt som Haierne, men har en meget lang piskedannet Hale, hvorfor den har faaet Navn af Sømus. Af Leveren faar man en klar Olje.

Hos Negenøinene ender Hovedet i en Sugeskive, hvormed den kan fæste sig til Stene eller andre Legemer. Skiven er besat med Tænder, hvormed den kan skrabe Hul paa Huden og æde

sig ind i andre Fiske. Dens Krop er som Aalens; men den har syv Gjelleaabninger paa hver Side. Den findes baade i Salt- og Ferskvand.

ANDEN RÆKKE. LEDDYR.

156. Leddyr.

150

Dyrerigets anden Række dannes af de saakaldte Leddyr, som ikke have nogen indre Benrad, men derimod en fast Hud, som er delt i Led eller Ringe; de have heller ingen Rygmarv, men istedetfor den en enkelt eller dobbelt Række Nerveknuder, som ligge under Spiserøret og Indvoldene paa Legemets Underside. Deres Muskler ere hvide, og Blodet er næsten klart blaahtvidt. Man kjender allerede meget over hundrede tusinde forskjellige Sorter Leddyr og har derfor delt denne store Række i mange Klasser.

Den største og mærkeligste af disse er Insekternes, til hvilken man regner alle de Leddyr, hvis Legeme er delt i tre Afsnit, Hovedet, Brystet og Baglivet. Til Brystdelen er fæstet tre Par Fødder og som oftest to Par Vinger. Luften trænger ind i deres Krop gennem flere Aabninger og fordeles gennem fine Aanderør overalt i Legemet. Paa Hovedet findes de ledede Fremstaaenheder, som kaldes Følehorn, de store Øine, som ere sammensatte af mangfoldige smaa, samt Munddelene, der ere af høist forskjellig Dannelse, afpasset efter den Føde, som de ere bestemte til at nyde. De fleste Insekter undergaa en høist mærkelig Forvandling. Af deres Æg fremkommer et lidet krybende Dyr, der ser ud som en Orm, der enten har Hoved og Fødder eller mangler disse Dele. Disse Smaaorme kaldes Larver. De ere meget graadige, voxte fort, skifte flere Gange Hud, indtil de ere blevene fuldvorne; da høre de op at æde, søge sig et bekvemt Sted og forvandles til Pupper. Indenfor det faste Puppeskæl, som mange forinden Forvandlingen har omgivet med Silkespind, ligge de nu stille, medens deres Krop omdannes til et fuldkomment Insekt, ligt Forældrene. Naar denne Forvandling er fuldbragt, sprænge de Puppehylsteret og begynde et nyt Liv, mere herligt og frit, end da de kravlede om som graadige Larver. De have nu faaet Vinger, som ofte skinne med de herligste Farver, og hvormed de svæve muntert om i Solskinnet. Man har derfor sammenlignet Sommerfuglenes Forvandling med den Opstandelse til uforkrænkelig Herlighed, som Christus har lovet de Troende. — Der gives ingen Dyreklasse, hvis Undersøgelse fylder Naturforskernes Sind med saa dyb Beundring af Guds Visdom og Omsorg for selv de mindste af sine Skabninger; thi i deres smaa Legemer har han nedlagt en saadan Mangfoldighed af beundringsværdige Drifter, at Betragteren fristes til at tro, at de besidde menneskelig Forstand, og maa sande Visdommen af Salomons Ord, at Menneskene kunne lære meget af disse Smaadyr. Hundrede, ja tusinde tykke Bøger vilde ikke forslaa, naar man skulde beskrive alle de Forretninger, som Gud har givet Insekterne at udføre. Deres uhyre Mængde erstatter, hvad der mangler hver enkelt i Størrelse. Hos os kunne vi i enkelte Aar se hele store Strækninger af Furuskove, hvis Naale ere aldeles opættede af Millioner graadige, grønne Insektlarver, og ligesaa store Strækninger af tør Granskov, som er uddød derved, at utallige Larver af Barkbillen har opættet Sævelaget mellem Bark og Ved. Insekternes Frugtbarhed er saa stor, at man paastaar, at Larverne af en Snes

Spyfluer kan fortære en død Oxe hurtigere end en Løve. Da flere Sorter fortære Planter og Dyr, som Menneskene ville have til Nytte og Underholdning for sig selv, saa blive disse Sorter ofte skadelige, men det er sjældent, at Mennesket selv kan mægte at formindske deres Antal. De bedste Hjælpere i denne Kamp ere dels andre Insekter, dels insektædende Fugle og Pattedyr.

Man kan inddele den store Insektklasse i Underafdelinger og bruge Munddelens Bygning og den mere eller mindre fuldstændige Forvandling til Kjendemerker.

157. Fortsættelse.

151

Den første store Afdeling indeholder Insekter med Bidemund, og den anden dem med Sugemund.

Til første Afdeling høre de, hvis forreste Par Vinger ere tykke, faste og tjenlige til at beskytte det tynde, hindede bagerste Par — Flyvevingerne —, som kan foldes sammen og lægges ind under hint, som derfor kaldes Vingedækkerne. Disse bedække ogsaa som oftest hele Bagkroppen. De helvingedækkede Insekter udgjøre en stor Orden, og mangfoldige, især udenlandske Arter, have glimrende Farver. Nogle leve af andre Insekter og have lange, spidse Kjæver. De, som leve paa Landet, løbe hurtigt og kaldes derfor Løbere; de, som opholde sig i Vandet, ere gode Svømmere og kaldes Vandkalve. Andre leve mest i og af Gjødsel og kaldes derfor Skarnbasser. Disse have plump Krop og korte stærke Fødder, som ere skikkede til Gravning. Den største af de indenlandske Skarnbasser er Tordyvelen. Atter andre leve af Træernes Blade, Frugter, Bark eller Ved, f. Ex. Marihønerne, Snude- og Barkbillerne samt Tømmermændene eller Træbukkene med Følehorn, som ere længere end hele Kroppen. Til Helvingedækkerne hører ogsaa den spanske Flue med blaagrønne, glindsende Vingedækker. Dens hele Legeme indeholder et skarpt Stof, som, naar det kommer paa vor Hud, foraarsager Svie og trækker Blærer. — Den Orden, som man kalder de retvingedes, med to Par temmelig faste, læderagtige, furede Vinger og kraftig Bidemund, er ikke meget talrig. De mærkeligste i den ere Græshopperne, som i de varme Lande ere sande Landeplager. Sirissen søger gjerne ind i Menneskenes Boliger og spiser baade Mel og Brød. Endnu mere brydsomme ere Kakkerlakkerne i de varme Lande. De retvingede Insekters Unger ligne Forældrene, men have ingen Vinger. — Net- eller Florvingerne have to Par klare Vinger, i hvilke Aarerne danne et fint, vakkert Maskeværk. Af denne Orden have vi her i Landet Øienstikkerne eller Bismene, som mest opholde sig ved Damme, Kjærne og Bække, der flyde gennem Myrland. Larverne opholde sig i Vandet og ere meget graadige. De fortære en Mængde Fiskerogn. ¹⁵²

158. Fortsættelse.

152

De aarevingede Insekter danne en meget stor Orden, og de fleste af dem udmærke sig ved beundringsværdige Kunstdrifter og derved, at de forene sig sammen til fælles Arbejder og danne ordnede Samfund, hvori hver enkelt har sit bestemte Arbejde at udføre. De have ogsaa to Par Vinger, hvis grove Aarer danne store og uregelmæssige Masker, og i Enden af Bagkroppen en Braad, som enten tjener dem til Forsvarsvaaben eller til at bringe deres Æg ind under Overhuden paa de Planter eller Dyr, som skulle tjene deres Larver til Føde.

Bierne, Humlerne, Hvepserne og Myrerne leve sammen i ordnede Samfund. Et saadant bestaar af en eller flere frugtbare Hunner og Hanner og en Mængde ufrugtbare Hunner, som kaldes Arbeidere. Hos Myrerne ere disse vingeløse, men hos de andre bevingede. Dersom I dagligen i Juni Maaned ville besøge en Myretue, naar Veiret er godt, og Solen skinner, saa faa

I ganske vist en Dag se en Mængde vingede Myrer komme frem af Hullerne og flyve afsted. Dette er unge Hanner og Hunner, som skal ud i Verden, for at blive Fædre og Mødre til nye Slægter. I denne Sværmetid ere Arbeiderne meget urolige og vandre vidt omkring for at finde unge, befrugtede Hunner. Dersom nu en Flok Arbeidere finde flere saadanne saa langt fra sin Bolig, at de ikke ville slæbe dem derhen, saa begynde de at bygge en ny. De grave Gange i Jorden og bringe Hunnerne derind, hvor disse nu begynde at lægge Æg. De underjordiske Gange bedække de med Barnaale, som de flittig slæbe til Stedet i saa stor Mængde, at de danne en Tue saa stor, at Regn og Kulde ikke kan trænge ned i de Gange, hvori Hunnerne opholde sig. Myræggene ere meget smaa, og de udklækkede Larver opfødes af Arbeiderne med megen Omhu, indtil de ere blevne fuldvoxne og forvandle sig til Pupper, hvis Hylster er hvidt og ægformigt. De fleste tro, at disse Pupper ere Myræg, og kalde dem saaledes. Disse Pupper pleies og bevogtes af Arbeidsmyrerne med ligesaa stor Omhu, som da de vare Larver. Nu trænge de rigtignok ikke til at mades, men desto mere til Varme, for at deres Forvandling til fuldkomne Insekter kan gaa hurtigere for sig. Derfor bære Arbeiderne dem, naar Solen skinner paa Tuen, og Veiret er varmt, op tæt under Overfladen. Dersom man da river Toppen af Tuen, faar man ofte se en Mængde Pupper. Men Arbeiderne ere strax paafærde med at redde disse og bære dem i Munden dybere ned i Gangene, medens andre Arbeidere søge at bortjage Fienden ved at bide og udsprøite en fin, stærkt lugtende Vædske af Baglivet. Imod Solen ser denne Udsprøitning ud som utallige fine Vandspring. Myrerne ere meget stridbare, og de forskellige Arter føre ofte Krig med hverandre og holde ordentlige Slag. Man har seet, at Seierherrerne have¹⁵³ ført Pupperne bort fra de Overvundnes Tue til sin egen, og de udklækkede Myrer maa da forrette det besværligste Arbeide med at indsamle Føde til Herrernes Larver og til Vinterforraad for det hele Samfund.

Snyltehvepsene stikke Hul paa andre Insektlarvers Hud med det lange Rør, som de have i Enden af Baglivet, og som er Udgangsrøret for deres Æg, og lægge et eller flere Æg i Saaret. Larverne, som krybe ud af Æggene, nære sig nu af den store Larves Fedt; men, naar da denne er bleven Puppe, mangler den det Fedt, som den skulde bruge til sin Forvandling til fuldkomment Insekt, og maa saaledes dø, medens de smaa Snyltehvepslarver forvandle sig til Pupper indenfor den døde Larves Hud og bryde som fuldkomne Snyltehvepse ud af sit Fængsel. Dette er en af de mange Maader, paa hvilken Gud standser visse Insekters altfor store Formerelse.

Til Insekterne med Sugemund høre Sommerfuglene, hvis fine Vinger ere besatte med utallige Skjæl af mangeslags Farver. Skjællene ere saa smaa, at de for det blotte Øie se ud som Støv, og de gaa let af ved Berørelse. Sommerfuglene udgjøre en meget talrig Orden, og deres graadige, bladædende Larver foraarsage ofte stor Skade. Nogle Arter ere alene i Bevægelse om Dagen, og disse ere de vakreste; andre sværme om i Tusmørket med sin tykke Krop og smale Vinger. Deres store, men vakkert farvede Larver have i Bagenden et krumt Horn. Mindre end disse ere de egentlige Natsommerfugle, hvis Farve sædvanlig er graaagtig. Blandt disse gives der mange Arter, hvis Larver, strax førend Forvandlingen til Puppe, omspinde sit Legeme med en fin Traad, som de trække ud af sit eget Legeme, ligesom Edderkoppene. Denne fine Traad, som kan være over 100 Alen lang, kaldes Silke, og Larverne Silkeorme. Den Art, hvoraf man faar den meste og bedste Silke, er kommen fra China, men opfødes nu overalt, hvor Morbærtræet, af hvis Blade den nærer sig, kan trives. Opføningen af disse Larver, Afhaspningen af deres Silkespind, dets Spinding og Vævning beskjeftiger Millioner Mennesker, som derved tjene sit Brød. Nogle af de mindste, som lægge sine Æg paa uldne Tøier og tørre Skind af Pattedyr og Fugle, kaldes Møl. Deres Larver gnave og spise af disse Ting og gjøre derved Menneskene stor Skade. De fuldkomne Sommerfugle leve alene af søde Plantesafter; men mangfoldige nyde i denne Del af sit Liv ingen Føde.

159. Fortsættelse.

Langt mindre talrig er den Orden, som man har kaldt de halvvingedækkedes, fordi den forreste Del af deres Vinger er fast og den bagerste hindeagtig. Deres Sugerør er kort, men undertiden saa spidst, at det kan stikkes igjennem Huden paa Mennesker og Dyr for at suge deres Blod. Dette er Tilfældet med den ildelugtende, blodtørstige Væggelus, som, uagtet den mangler Vinger, regnes til denne Orden, som den ligner i alt andet. Den samme ækle Lugt har Bærtægerne.

Et lidet grøngult Insekt, som ogsaa hører til denne Orden, stikker sit Sugerør ind i Safttrørene hos Græsplanterne og suger Saften, som den atter giver fra sig som et hvidt Skum, hvormed den omgiver sit hele Legeme, og skjuler sig paa denne Maade for sine Fiender. Dette Skum kalder man Troldkjærringspyt. Insekten selv kan gjøre lange Hop.

De halvvingedækkede Insekter undergaa ligesom de retvingede ingen anden Forvandling end den, at deres Unger, som i Skabning og Levemaade ligne Forældrene, ved det sidste Hudsifte faa Vinger og blive frugtbare.

Den talrigste Orden næst de halvvingedækkedes dannes af de Insekter, som alene have et Par Vinger. Hos os findes flere tusinde forskellige Arter tovingede Insekter, hvoraf følgende ere de mærkeligste:

Bremserne, som lægge sine Æg paa Huden af forskellige, mest græsædende Pattedyr. Naar disse saa slikke sig, komme Æggene ned i deres Mave og udlækkes til Larver, som ved skarpe Hager hægte sig fast ved Mavehuden og nære sig af dens Safter. Dette er Tilfældet med Hestebremsen. Naar Larverne ere fuldvoxne, slippe de Taget, føres med Hestens Foder gjennem Tarmene og udstødes med Gjødelsen, hvori de forpuppe sig. Kobremsen lægger sine Æg paa Kjøernes Ryg; de udklækkede Larver bore sig gennem Huden og forårsage Knuder og Bylder, krybe omsider ud og forpuppe sig i Jorden. De kaldes hos os Værer. De fuldt udviklede Bremsere tage ingen Næring til sig; thi de have ingen Mundaabning.

Klæggene ere blodsugende; den største Sort er Hesteklæggen; Blinningen er meget mindre med prægtigfarvede Øine. Stikfluen ligner vor almindelige Husflue, men har en spids sort Sugebraad. Husfluen har en Sugensnabel, som er but i Enden; den lægger sine Æg i Gjødelse, Sæppe og andre Urenligheder. Spyfluen er større og lægger sine Larver i Kjød; de voxe hurtigt og have ligesom Bremse-Klæge- og de øvrige Fluelarver hverken Hoved eller Fødder.

Myggene og Knottene ere meget mindre, men meget plagsomme Insekter, som med Graadighed udsuge Blod af Mennesker og Dyr. I Finmarkens Birkelær langsmed Bække og Elve ere de især saa talrige, at de danne tætte Sværme, der se ud som Skyer. De lægge sine Æg i Vandet, og Larverne, som svømme livligt op og ned deri, tjene især Smaafiskene til Føde.

Heste- eller Skalfuerne ere flade, seigglivede Fluere, som fornemmelig plage Hestene og især have sit Tilhold under deres Hale.

Der gives mange vingeløse, sugende Insekter, som have liden Lighed med de øvrige. Lopper og Lus er en velfortjent Plage for svinke, urenlige Mennesker.

160. Edderkoppe og Tusindben.

Edderkoppene skjelne sig fra Insekterne derved, at Hoved- og Brystdelen ikke ere adskilte, hvorimod Bagkroppen sædvanlig kun ved en kort Stilk er forbunden med Forkroppen. De have ogsaa et Par Fødder mere end Insekterne (altsaa 4 Par), men mangle bestandig Vinger og undergaa ingen Forvandling.

Denne Klasse kan inddeles i tre Ordener: nemlig egentlige Edderkoppe, Skorpioner og Midder.

Hos os findes mange Slags Edderkoppe og Midder; men Skorpionerne findes kun i de varme Lande.

Hvorledes en Edderkop ser ud, og hvorledes den af nogle smaa Vorter paa Baglivet udtrækker en seig Materie, som strax i Luften bliver en fin, men stærk Traad, er eder alle bekendt. I sine Væv fange Edderkoppene Fluer, Myg og andre smaa Insekter og udsuge deres Blod. De ere os derfor til stor Nytte; thi uden deres Hjælp vilde vi rent forgaa af disse skadelige Smaadyr. I Amerika findes en Slags Edderkop, som er saa stor, at den fanger og dræber Smaafugle. Dens Bid er ogsaa giftigt for Mennesker.

Skorpionen ser ud som en Krebs, men har en lang Hale, som bestaar af flere aflange Ledstykker, hvoraf det sidste ender i en spids, krum, hul Braad, hvormed den kan hugge gennem Huden og udgyde en giftig Saft i Saaret. Den opholder sig under Stene og paa mørke Steder. Forrest paa Hovedet har den to Gribetænger, som ligne Hummerklør.

Midderne ere ofte saa smaa, at vi knapt kan se dem med bare Øine. De findes baade paa Planter og Dyr og formere sig overmaade stærkt. En Sort graver sig Gange i Huden hos urenlige Mennesker og frembringe derved Saar og Blæmmer, som foraarsage en ulidelig Kløe. Denne Hudsygdom kaldes Skab eller Fnat og kureres ved Indgnidning af Grønsæbe blandet med Svovlblomme og derefter ved lunkne Bad. Denne ækle Sygdom, som er smitsom ved Berørelse eller ved at bruge Skabsyges Gang- eller Sengklæder, er desværre altfor almindelig i mange Egne af Landet, hvor Folket ikke holder sig selv eller sine Klæder og Huse rene. Dersom Skabsygen varer længe, kan den gaa over til andre livsfarlige Sygdomme, ja til Spedalskhed.

I Jorden, under Stene og Løv, finder man ofte flere Sorter Leddyr med Hoved og et Legeme, som bestaar af mangfoldige Ledstykker, forsynede med et eller to Par ledede Fødder. Man kalder disse lange Smaadyr Tusindben eller Skaalorme. Nogle af dem lyse i Mørke. De aande ved Luftrør som Insekterne.

161. Krebsdyr.

De Leddyr, som leve i Vandet, aande som Fiskene ved Gjeller og høre til to store Klasser: Krebsdyrene og Ringormene, af hvilke den førstnævnte er den talrigste og er inddelt i mange Ordener.

De fleste og største Krebsdyr leve i Saltvandet, f. Ex. Hummeren, Krabberne og Rægerne, som alle have stilkede Øine, Følehorn og fem Par Fødder, hvilket ogsaa er Tilfældet med Elvekrebssn, som i Skabning ligner Hummeren og har ligesom denne en tyk Gribetang i Enden af første Fodpar. Halen er hos begge disse og hos Rægerne en lang, kraftig Svømmehale; men hos de korte, brede Krabber er den kort og skjult under Kroppen. Hunnerne bære Æggene med sig under Halen. De skifte Skal engang om Aaret. Deres Kjød er hvidt og velsmagende. Elvekrebssn findes kun i nogle faa Elvedrag i den sydøstlige Del af vort Land.

Af mindre Krebsesorter med syv Par Fødder og ustilkede Øine findes mangfoldige, og nogle af dem i saadan Mængde, at Finmarkens Myggesværme mod dem ere for intet at regne. Det største af alle Dyr, Grønlandshvalen, lever derfor næsten blot af disse Smaadyr; de er ogsaa mange Fiskes og Søfugles eneste Næring. I mange af vore Ferskvand findes en Sort af disse Smaakrebs, der kaldes Matflo, som og er Ørretens, Sikens og Harrens kjæreste Føde, af hvilken de blive meget fede. Alle disse Krebse ere meget graadige ligesom Insekternes Larver og gjøre undertiden Fiskerne Skade ved at søndergnave deres Garn.

Nogle af disse 14fodede Krebsdyr, især de fladtrykte Sorter, suge sig med forreste Fodpars skarpe Klør fast paa Fiske og kaldes derfor Fiskelus.

Foruden disse leve saavel i Fersk- som Saltvand mangfoldige Krebsdyr, som ere saa smaa, at de knapt kan opdages med bare Øine. Disse tjene den spæde Fiskeyngel til Føde. Silden, som for os Nordmænd er af saa stor Vigtighed, lever fornemmelig af saadanne smaa Krebsdyr. I se saaledes, at disse ere ligesaa nødvendige for Fiskene, som Insekterne for Fuglene.

162. Ringorme.

156

Ringormene ligne i Skabning Tusindbenene; men istedetfor Fødder har de kun bløde, uledede Fremstaaenheder eller Børster paa Siderne af hvert Led, eller ogsaa ere de ganske fodløse. Nogle krybe eller svømme frit omkring, andre bo i kalkagtige eller hindagtige Rør, som dannes ved Udsvedninger af deres egen Krop, eller ogsaa sammenkitte de Sandkorn eller Smaastykker af Søskjæl til et saadant Rør. De fleste Sorter have intet særskilt Hoved. Røormen har ofte prægtige, smuktfarvede Gjellebuske, som den skyder ud af Røret og udbreder i Vandet for at aande. Paa Østersskaller, Stene og Tang finder man næsten altid disse bugtede, trekantede eller runde og spiralsnoede Kalkrør; lægger man dem i et Glas med Søvand, da faar man snart se Dyret udstrække sine Gjellebuske; men, rører man ved disse, trækker det dem hurtigt ind og lukker Aabningen med en Prop, som sidder paa en Stilk. Til de fodløse, fritsvømmende Ringorme høre Iglerne, hvis forreste og bagerste Ende danne Sugeskiver, hvormed de kan hænge sig fast. Blodiglen har udenfor Mundskiven tre hvasse Tænder, hvormed den kan gjenemskjære andre Dyrs Hud og udsuge deres Blod.

Regnormen eller Metemarken lever i fugtig Jord og er eder vel bekendt. Mange Orme leve inden i andre Dyr, især i deres Indvolde, og kaldes derfor Indvoldsorme. Selv Mennesket er plaget af saadanne; den trinde, lyserøde Spolorm, som i Skabning ligner en Metemark, og den lille Springmak plager især Børn. Bendelormen forekommer mest hos vorne Mennesker, men sjelden hos os Nordmænd. Den kan blive mange Alen lang og er ikke let at blive kvit.

Tredie Række. Bløddyr.

156

163. Dyrerigets tredie Række, Bløddyrene, have en blød Krop, uden Led; deres Bevægelser ere langsomme og uden Kraft, ja mange af dem kunne ikke flytte sig fra Stedet. Deres Nervesystem bestaar ligesom Insekternes af Knuder og Traade, men ikke ordnede regelmæssigt. Deres Blod er hvidt og koldt. Nogle af dem leve paa Landet og i Ferskvand, men de allerfleste i Havet. Hos nogle er Kroppen nøgen, men hos de fleste bedækket af Kalkskal, som afsondres af deres Hud; hos enkelte er Bedækningen brusk- eller geleagtig. Man kan inddele hele Rækken i to Afdelinger: nemlig i dem, som have særskilt Hoved, og i dem, som mangle denne Del.

Til første Afdeling høre Blækspruterne, som have Øine som Fiskene, en Mund som et Papegoienæb, omgivet med en Hud, hvorfra udgaa straaformigt 8—10 Fangarme, som paa Indsiden ere besatte med Sugeskaale, hvormed de kunne fastholde sit Bytte. De kaldes derfor hovedfødde Bløddyr. Det øvrige Legeme er omgivet af en sækformig Kappe, som fortil er aaben, og indenfor hvilken de vakre Gjeller ligge. Naar Sækken udvides, strømmer Vandet ind, og, naar den sammentrækkes, stodes det ud gennem en tragtformig Aabning med saadan Kraft, at hele Dyret stodes tilbage, saa at Bevægelsen i Vandet bliver baglæns. Denne Bevægelse sker med stor Hurtighed, naar Dyret forfølges af sin Fiende; men, dersom det ikke kan undgaa paa denne Maade, udsprøiter det af en Blære en sort Vædske, hvorved det bliver usynligt. Enkelte Arter opnaa en meget betydelig Størrelse.

Til samme Afdeling høre ogsaa de Bløddyr, som krybe om ved Hjælp af en Skive, som er fæstet til Dyrets Underside. De kaldes derfor bugfødde og er den talrigste Klasse i hele Rækken. Nogle af dem ere Landdyr, enten nøgne (f. Ex. den store, sorte Snegle og den graa Agersnegle) eller forsynede med Sneglehus; men de fleste leve i Vandet. Ferskvands sneglene have tyndskallede, Saltvandssneglene derimod som oftest tykke, faste og ofte prægtigt farvede Sneglehus, som ere yderst forskellige i Skikkelse. Enkelte Saltvandssnegle ere nøgne.

Mange Sorter ere spiselige. I de varmere Have opnaa nogle Arter en betydelig Størrelse.

Til den Afdeling, som mangler Hoved, hører den store Klasse, som vi kalde Muslinger, hvis Legeme er omgivet af to Skaller, som kan bevæges mod hinanden. Indenfor Skallerne ligge de bladformige Gjeller paa begge Sider af Kroppen, hvis Bugside ofte er forsynet med en sammentrykket Fod, hvormed Dyret kan skubbe sig frem eller grave sig ned i den løse Havbund.

Alle Muslinger ere Vanddyr; men faa af dem leve i Ferskvand. Af en Sort, som findes i nogle af vore Elve, faar man ægte Perler, som ere meget kostbare, dersom de ere store, runde og glindsende. De fleste og vakreste Perler faar man dog af en stor Havmusling, som findes i det røde og indiske Hav, og af hvis Skaller man faar det vakre Perlemor. Flere Sorter Havmuslinger ere spiselige; men ingen er saa velsmagende som Østersen, der spises baade raa og kogt. Blaamuslingen er ogsaa spiselig; men hos os bruges den mest til Agn paa Fiskekrogene og indsamles derfor i stor Mængde. Den sidder ofte klasevis fast paa Strandklipper, Pæleværk o. s. v. ved faste Traade, som voxe ud fra dens Fod.

Til samme Afdeling hører en mindre talrig Bløddyrklasse, som man har kaldt Søpunge. Deres ¹⁵⁸ Legeme er omgivet af en Sæk med to Aabninger. Indenfor denne Sæk, som hos nogle Arter er tyk og fast, undertiden læderagtig, hos andre blød og gjennemsigtig, finder man en anden meget tynd Sæk, paa hvis Vægge sees et regelmæssigt fint Maskeværk. Dette er Gjellesækken, ved hvis Bund man opdager Mundaabningen, som leder ind til Tarmen, der er omgivet af en stor Lever, og ender i den ene Aabning af Ydersækken, medens den anden tjener til at skaffe Vandet og de Næringsmidler, som det indeholder, ind i Gjellesækken. De fleste Søbunge ere fastsiddende og tjene Fiskene til Næring.

FJERDE RÆKKE. STRAALEDYR.

164. Straaledyr.

158

Dyrerigets fjerde Række dannes af de Dyr, hos hvilke Legemets fornemste Redskaber ordne sig som Straaler omkring et Midtpunkt; de kaldes derfor Straaledyr.

Til denne Række høre de Straaledyr, i hvis Hud afsættes Kalk, som enten danner tæt forbundne større Plader eller mindre Stykker, spredte i Huden. Deres Overflade er ofte ujævn af Knuder og Pigge, hvorfor de kaldes pighudede Straaledyr. Herhen høre Søæblerne eller Kraakebollerne, som ogsaa formedelst sine mange spidse Pigger kaldes Søpindsvin. De ere enten kugle- eller ægformige. Munden sidder paa Undersiden, og Gatboret oftest paa Oversiden; fine Rør, som ende sig i en Sugeskive, ere ordnede i fine Straaler og træde ud af Kalkskallet gennem fine Aabninger. Disse Rør kan Dyret efter Behag forlænge og forkorte. Naar det vil bevæge sig, udstrækker det Rørene paa den Side, hvor den vil hen, og fæster dem til faste Gjenstande. Naar den nu forkorter Rørene, uden at slippe Taget, trækkes Legemet hen mod Sugeskivernes Fæstepunkter. Mange af disse Dyr kan ogsaa flytte sig ved at bevæge Piggene. Hos Søstjernerne eller Korstroidene sees Straaleformen tydeligst. De har Munden og Rørfødderne paa Undersiden. I Havet hos os findes mange Slags Søstjerner, hvoraf nogle ere meget vakre; især en Sort, hvis Straaler forgrene sig, saa at Midtskiven er omgiven af en prægtig Krands af Grene. Sølserne ere langagtige, med Munden i den ene Ende omgiven af buskede Fangarme, som Dyret kan trække ind i Kroppen. Da Huden hos de fleste kun indeholder smaa spredte Kalkkorn, saa kan Legemet udvides og forkortes, hvorved de langsomt krybe omkring paa Havbunden.

En anden Klasse Straaledyr kaldes Polyper. En Afdeling af disse har en Kropshule, i hvilken er fra Mundaabningen af afhængt en nedad aaben Sæk. Rummet mellem denne Sæk og Kropshulens indre Væg er med Hudvægge delt i Rum, som opad ende sig i hule, i Enden tilspidsede og lukkede Rør, som staa rundt om Munden og kaldes Fangarme. Naar Dyret fylder Rummen med Vand, som det trykker ind i Rørene, forlænges disse; men det kan ogsaa gjøre dem meget kortere, ja endog trække dem ganske ind i Legemet. Fangarmenes Antal er enten otte, tolv eller flere. I Havet ved vore Kyster findes mange Sorter af de store prægtige Søanemoner, der se ud som Blomster og sidde fast ved Stene med en bred Fodskive, hvormed de ogsaa kunne krybe omkring; men dette sker saa langsomt, at man knapt kan mærke det. Med udstrakte Arme og aaben Mund sidder den færdig til at fange de Dyr, som komme svømmende og røre ved en af Armene, hvormed de ligesom med engang lammes af en brændende Saft, der virker paa dem som en heftig Gift. Det grebne Bytte bliver nu ført ned i Mavesækken, som snører sig sammen om det, opløser det og udkaster det Ufordøielige gennem Munden. Søanemonerne leve enkeltvis; men de fleste Polyper sidde sammen og danne de Samlag, som vi kalde Koraller eller Sotræer. De enkelte Dyr i Samlaget ere fremkomne, det ene af det andet,

159

ligesom Knopperne og Blomsterne paa et Træ. Af den Kalk, som Søvandet og deres Næringsmidler indeholde, dannes dels indvendige Kalkaxer, dels faste Omgivelser for de bløde Smaadyr. I de varme Have formere de sig stærkt og danne Koralbanker, som ere yderst farlige for Seiladsen, men som ogsaa give Anledning til Dannelsen af nye Øer. Hos en Sort Koral, som findes i Middelhavet, er Kalkaxen vakker blodrød, saa at den anvendes til Smykker. En anden Afdeling mangler særskilt Mavesæk, og Fangarmene ere ikke hule. Herhen hører Ferskvandspolypen, som er bleven bekendt ved sin Seiglivethed; thi den kan skjæres i flere Stykker, og hvert af dem vedbliver at leve og voxer ud til en fuldstændig Polyp. I Havet findes mangfoldige Sorter, som leve i Samlag ligesom Korallerne og se ud som fine grenede Planter. Nolge af disse Sorter frembringe de fritsvømmende, gennemsigtige Skabninger, som hos os kaldes Manæter, Gopler og Kobbeklyser, hvoraf nogle kunne blive meget store. Disse fritsvømmende Dyr lægge Æg, hvoraf fremkomme bitte smaa Dyr, som først svømme omkring ved Hjælp af sine Fimrehaar, derefter sætte sig fast og forvandles til Polyper, som tilsidst ved Knopskydning atter frembringe Manæter. Vor Landsmand, Professor Sars, har gjort sig berømt ved sine mange Undersøgelser af disse og andre Smaadyr, som leve i Havet.

Femte Række. Infusions- eller Paagydningsdyr.

165. Efterat man havde opfundet de stærke Forstørrelsesglas, som man kalder Mikroskoper, opdagede man en Mængde Dyr og Planter, som vare usynlige for det blotte Øie. Nogle Sorter ere saa smaa, at hundrede tusinde kan rummes i en Vanddraabe. Uagtet disse Skabningers ringe Størrelse er deres Mængde saa uhyre stor, at Skallerne af nogle Sorter har dannet svære Banker og Lag under Vandet. Da nu disse ved Jordskorpens Hævninger ere komne op over Vandet, vise de sig som Bjerge. Kridtet og Polerskiferen bestaar af saadanne Smaadyrs Skaller. Alt Vand, hvori der findes opløste Dele af Planter eller Dyr, indeholder saadanne Smaadyr. Saasnaart den mindste Fugtighed er tilstede i deres Indre, kan de leve, omendskjønt man ikke mærker nogen Bevægelse hos dem. I denne Tilstand kan de som andet fint Støv svæve om i Luften og derved komme til at falde i Vand, hvorved de atter indsuge den Vædske, som er nødvendig til en fri Brug af deres Redskaber, samt til deres Formerelse, som sker baade ved Deling og Æg, og i kort Tid er Vandet opfyldt med Smaadyr, dersom det indeholder tilstrækkelig Næring for dem. Da man ikke kjendte disse Skabningers Seiglivethed, troede man, at de fremkom af sig selv, og at Gud saaledes fremdeles vedblev at skabe her paa Jorden; men nu tro nok de fleste, at alle disse Skabninger ere Afkom af de Sorter, som Gud engang har skabt.

160

Man har givet alle mikroskopiske Dyr en fælles Benævnelse, nemlig Infusions- eller Paagydningsdyr, fordi man især fandt dem i Vand, som var gydt paa døde Dele af Planter eller Dyr.

Havsvampene regnes ogsaa til Dyrene, og til dem, som leve i Samlag; men de enkelte Dyr i Samlaget smelte ligesom sammen i det tynde Slim, der i sit Indre danner et Net eller Maskeværk af bøielige Traade. Naar det dyriske Slim er bortskyllet ved Udblødning i Ferskvand, har man Maskeværket tilbage, og dette sælges under Navn af Vadskesvamp.

166. Lovsang.

Ser jeg til den Himmel blaa,
Til de seilende Skyer, den malede Bue,
Maanen med Sølvhornet paa,
Stjernehæren, den straalende Lue,
Lynets mørke Tilholdssted,
Der, hvor Tordenen løfter sin
 dundrende Hammer,
Naar den slaar i Fjeldet ned,
Knuser Skoven og alt, hvad den
 rammer: —
Stor er du, da bryder jeg ud,
Stor er du, o Himmelens Gud!
For din himmelhøie Haand
Dybt i Støvet jeg bøier min Aand.

Ser jeg til det vilde Hav,
Der, hvor Skibene gaa med de
 vimplede Toppe,
Dumpe ned i dybe Grav,
Nu igjen er paa Bølgerne oppe,
Der, hvor han, som drager Sværd,
Kaskelotten, Havhesten med
 Springeren ride,
Hvor til visse Reisefærd
Tid og Vei Vandreslægterne
 vide; —
Stor er du, da bryder jeg ud,
Stor er du, o Bølgernes Gud!
Hav, og hvad i Havet bor,
Det forkynder, din Guddom er stor.

Ser jeg til den vide Jord,
Til de Bjerger, de Dale, de Skove,
de Strande,
Til den bugtefulde Fjord,
Til de Floder, de springende Vande,
Til de Dyr i Tusind tal
Fra Jordhulernes Slægter, den
krybende Vrimmel,
Til de Faar og Fæ i Dal,
Til den høieste Ørn under
Himmel: —
Stor er du, da bryder jeg ud,
Stor er du, al Skabningens Gud!
Himmel, Hav og hele Jord,
Lover Herren! hans Guddom er
stor.

FJERDE AFDELING. KIRKEN.

167. Katekismussalme.

161

De ti Bud-Ord.

Frygt, mit Barn, den sande Gud!
Misbrug ei hans Navn og Bud!
Hellighold din Hviledag!
Ær Forældre uden Nag!
Utugt sky og Vold og Mord!
Stjæl ei, vær ei falsk i Ord!
Fly Begjerlighed paa Jord!

De tre Troens Artikler.

Fast jeg paa Gud Fader tror,
Som alt skabte ved sit Ord,
Og paa Sønnen, Gud og Mand,
Præst, Profet og Konge sand,
Og paa Aanden, al vor Trøst,
Som os læger for al Brøst,
Reiser op til Livets Lyst.

Herrens Bøn, Fadervor.

Fader vor i Himmelhavn!
Helligt vorde os dit Navn!
Lad os ret dit Rige se!
Lad i os din Villie ske!
Giv os Brød og vær ei vred!
Os i Fristelse ei led!
Fri os fra, hvad Ondt du ved!

Daabens Sakramente.

Du, som mig af Naade stor
 Har gjenfødt med Vand og Ord,
 Hjælp, jeg bær mit Kristen-Navn
 Dig til Ære, mig til Gavn!
 Holder tro min Daabes Pagt,
 Staar mod Fienden ret paa Vagt,
 Faar med Synd og Døden Magt!

Alterens Sakramente.

Mæt min Sjel, o Jesu sød,
 Med dit Legem, Livets Brød!
 Vederkvæg mig, Frelser min,
 Med dit Blod i klaren Vin!
 Tag dit Herberg saa i mig,
 At for evig jeg hos dig
 Være maa i Himmerig!

168. Den rette Herre.

161

En from Fyrste, Kurfyrst Fredrik den Vise, Luthers Beskytter og Ven, red engang bort over en aaben Mark; han sad kjekt til Hest i Pantser og Plade, og bag ham red hans talrige og prægtige Følge. Da trak et Tordenveir op. Neppe havde Rytterne naaet Kanten af en Skov, før Lynet slog ned i en Eg lige tæt ved Kurfyrsten og splintrede Træet fra øverst til nederst. Hans Hest sank ned i Knæ, og Fyrsten selv styrtede til Jorden. Hans Følge sprang strax til og raabte og skreg: „I er dog ikke saaret, naadigste Herre! I har dog ingen Skade faaet, naadigste Herre!“ Men den fromme Fyrste reiste sig, saa op imod Himmelen og sagde: „Hvi kaldte I mig Herre? Han, som tordnede deroppe, er vor Herre, og just nu gik han mig naadig forbi i Veiret.“

169. Vi tro, vi alle tro paa Gud.

161

Vi tro, vi alle tro paa Gud;
 Himlen skabte han og Jorden.
 En kjærlig Fader er vor Gud;
 Mennesket hans Slægt er vorden.
 Dagligt Brød han os vil give
 Og forsørge vel i Live;
 Altid han i Nød og Fare
 Sjel og Legem vil bevare.
 Vi tro paa ham med Haab og Mod;
 Thi han er mægtig, vis og god.

162

Vi tro paa Sønnen Jesum Christ,
 Guds enbaarne Søn, vor Herre,
 Paa Verdens Frelser, Jesum Christ,
 Herren til Gud Faders Ære.
 Han et Menneske er vorden,
 Korsfæst, død og lagt i Jorden;
 Men han lever, vor Forsoner,
 Hos Guds høire Haand han troner.
 Derfra han kommer vældelig,
 Naar han skal dømme Jorderig.

Vi tro og paa den Helligaand,
 Sendt fra Faderen og Sønnen.
 Den Sandheds, Kraftens, Trøstens
 Aand
 Hæver os til Gud i Bønnen.
 Christi Rige han udbreder,
 Os til Bod og Bedring leder,
 Os i Truen han bekræfter
 Og i Haab om Liv herefter,
 At vi gaa ind til Fryd og Fred,
 Som evig, evig varer ved.

170. Guds Allestedsnærværelse.

162

En lærd Mand, som havde meget store Tanker om sig selv, gik engang over en ensom Fjeldslette, men saa for lutter Grublerier hverken frem eller tilbage, hverken til Høire eller Venstre. Pludselig traf han en Gjetergut, som legede med Smaastene, idet han tog dem i Haanden og betragtede dem med Opmærksomhed, den ene efter den anden. „Hvad bestiller du der, Dreng?“ spurgte den lærde Mand. „Jeg tænker, kjære Herre,“ svarede Gutten. „Hvad skulde vel du tænke paa?“ spurgte den Vise med Forundring. Den raske Gut blev ham ikke Svar skyldig, men sagde: „Jeg tænker paa Gud.“ „Ved du da, hvor Gud er?“ spurgte Vismanden atter, og, da Drengen gav sig til at le over dette underlige Spørgsmaal, vedblev den Vise og sagde: „Der kan du se, du ved det ikke.“ Derpaa tog han et deiligt Æble op af Lommen og sagde: „Det skal du faa, dersom du kan sige mig, hvor Gud er.“ Gutten aabnede sin Hyrdetaske, tog ikke mindre end to Æbler frem deraf og sagde: „Disse, kjære Herre! vil jeg give eder, dersom I kan sige mig, hvor Gud ikke er.“ Den lærde Mand stak sit Æble til sig igjen og gik beskjemmet bort.

171. Lover den Herre, den mægtige Konge med Ære!

Lover den Herre, den mægtige Konge med Ære!
 Lov ham, min Sjæl, og lad det din Forlystelse være!
 Lov ham med Sang!
 Salter og Harpe, giv Klang!
 Lov ham med Himmels Hære!

Lov dog den Herre, som alting saa herlig regjerer,
 Ham, som paa mægtige Vinger saa sikkert dig bærer,
 Giver dig saa
 Over, hvad du kan forstaa,
 Bedre, end Hjertet begjerer!

Lov dog den Herre, som alting saa vel for dig mager,
 Sørger for Legem og Sjæl og dig venlig ledsager!
 Tænk, af hvad Nød
 Denne din Herre saa sød
 Dig ved sin Almagt uddrager!
 Lov dog den Herre, som dig i din Stand giver Lykke, 163
 Ham, som med tusind Velsignelser ved dig at smykke!
 Tænk dog derpaa,
 At han sin Ære kan faa!
 Aanden i Hjertet det trykke!

Lov da den Herre, min Sjæl, og hvad i mig mon være!
 Hvad, som har Aande, ophøie hans Navn og hans Ære!
 Han er dig god;
 Ak, gjør ham aldrig imod!
 Amen, han selv dig det lære!

172. Guds Ubegribelighed.

En Mand var kommen i Ry for stor Vidsom. Kongen, som ogsaa havde hørt Tale om ham, fik Lyst til at prøve ham og spurgte ham derfor en Dag, hvad Gud var. Den Vise bad om Lov til at betænke sig en Dags Tid, og dette blev ham tilstaaet. Derefter kaldte Kongen ham atter for sig og forlangte Svar paa sit Spørgsmaal. Den Vise bad om to Dages Betænkningstid; da disse vare forløbne, og Kongen vilde have et bestemt Svar, bad han om fire Dage; men det var lige nær endda; thi, saa ofte Kongen trængte ind paa ham, for at faa ham til at svare, begjerede han ny og længere Henstand. Da Kongen nu vilde vide, hvorfor han bar sig saaledes ad, svarede Manden ligefrem: „Jo mere jeg tænker over denne Gjenstand, desto ubegribeligere bliver den mig.“

Dette maatte saa være. Thi Guds Væsen kan slet ikke begribes.

173. Her komme dine arme Smaa.

Her komme dine arme Smaa,
O Jesu, i din Stald at gaa;
Oplys enhver i Sjel og Sind,
At finde Veien til dig ind!

Vi løbe dig med Sang imod
Og kysse Støvet for din Fød;
O salig Stund, o søde Nat,
Da du blev fød, vor Sjeleskat.

Velkommen fra din Himmelsal
Til denne Verdens Grædedal,
Hvor man dig intet andet bød
End Stald og Krybbe, Kors og Død!

Men, Jesu, ak, hvor gaar det til,
At dog saa faa betænke vil
Den store, store Kjærlighed,
Som drog dig til vor Jammer ned?

Saa drag os ganske til dig hen,
O søde, fromme Sjeleven,
At hver af os saa inderlig
I Troen maa omfavne dig!

Lad Verden ei med al sin Magt
Os røkke fra vor Daabes Pagt,
Men giv, at al vor Længsel maa
Til dig, til dig alene staa!

Saa skal det ske, at vi engang
Blandt alle Helgens Frydeklang
I Himlens søde Paradis
Skal prise dig paa Englevis.

Her staa vi nu i Flok og Rad
Om dig, vort skønne Hjerteblad,
Ak, hjælp, at vi og alle maa
I Himlen for din Trone staa!

174. Guds Forsyn.

En Præst lod sig sætte over fra Byen til en af Øerne ude i Fjorden. I det lille Fartøis Agterdel sad Styrmanden, forud to Matroser, Far og Søn, og haandterede Aarerne. „Du er atter sørgmodig, Jens,“ sagde Præsten til den Ældre. „Ja,“ svarede Manden, „er det Under?

Vinteren stunder til, og hvad skal der blive af mine fem Rollinger? jeg sørger fra Morgen til Aften.“ — „Men det skulde du ikke,“ vedblev hin;

„Frelseren siger jo: sørger ikke!“ „Ja det Sprog har jeg aldrig forstaaet! Jeg skulde altsaa nu lægge mig paa den lade Side, sætte mine Par Spare skillinger overstyr i Sus og Dus og saa lade det komme an paa Vorherre, om min Kone og Børn skulle sulte ihjel?“ „Nei, ikke saa; — men stop, Jens!“ raabte Præsten pludselig! „vi sætte jo lige paa Skjærene derhenne; hvor har du dog dine Øine?“ — „Hvad kommer Skjærene mig ved,“ svarte Jens ligegyldigt, „det bliver Styrmandens Sag.“ „Gjør din Pligt, Jens!“ — befalede Præsten endnu mere alvorligt — „sid ikke der og maab hen i Veiret! Ser du ikke Skjærene? Vi gaa tilgrunde, hvis du ikke bedre passer din Dont!“ — „Gjøre sin Pligt, —, passe sin Dont,“ brummede Matrosen; „hvad mener I, Far? arbejder jeg ikke af alle Livsens Kræfter? skal jeg maaske ogsaa hjælpe til ved Roret?“ — „Javist,“ svarede Præsten; — „gjør det, saa vil vi lykkelig naa Maalet.“ „Nei, Far!“ indvendte den anden; „det vilde lidet nytte! Hver gjør sit, saa gaar alt godt; Styrmanden sidder ved Roret og jeg ved Aaren; det er Skik og Brug ombord, andet duer ikke.“ „Godt, Jens!“ svarede Præsten med et Smil; „tag mig det ikke ilde op; — men just saa er det ogsaa Skik og Brug i Guds Rige. At arbeide er din Sag; det skal du gjøre af alle Livsens Kræfter og hverken se til Høire eller Venstre. Men enhver Bekymring for, at det skal gaa slet med dit Arbeide, eller at du ikke skal naa frem til Maalet — den kan du spare dig og overlade til ham, som sidder ved Roret, og om hvem der er skrevet: „Kaster al eders Sorg paa ham; thi han skal sørge for eder!“

164

175. Vær i Korset tro og stille.

164

Vær i Korset tro og stille,
Tænk, hvad Jesus for dig led,
Lad dig ingen Jammer skille
Fra hans store Kjærlighed!
Tænk, hvor mangen Vei han gik,
Før han dig tilbage fik,
Da fra ham du vendte Hjertet;
Tænk, om det ham ei har smertet!

Vær dog tro i Troens Stride,
Uforandret, uforsagt!
Hold dig fast ved Jesu Side,
At du fra den visse Pagt,
Som du har i Daaben gjort,
Aldrig, aldrig viger bort,
Men arbejder alle Dage
Ret din Jesum at behage.

Vær dog tro i Kjærligheden
 Til din Gud af ganske Sjel,
 Elsk din Næste, og isteden
 For hans Vrede und ham vel!
 Tænk, hvor Jesus bad for dem,
 Som ham pinte hvert et Lem!
 Tænk, Gud vil din Synd tilgive!
 Saadan maa du ogsaa blive.

Vær dog tro i Haab at vinde!
 Kan du ingen Udgang se,
 Gud kan snart et Middel finde,
 Til at ende al din Ve.
 Haab kun stadig! Gud er her,
 Som dig har af Hjertet kjær;
 Haab, at Gud din Sag vil fremme!
 Haabet skal dig ei beskjemme.

Vær dog tro i Dødsens Dale!
 Det er dog den sidste Strid.
 Herren selv skal dig husvale,
 Og hvor stor en Seiers Tid!
 Hvo med Gud i Kampen gaar
 Og med Jakob mandig staar,
 Han en evig Seier vinder
 Og den Livsens Krone finder.

Vær dog tro til sidste Ende,
 Før til Seier hver en Kamp,
 Lad det bide, lad det brænde,
 Koste blodig Sved og Damp!
 Al vor Trængsel er dog her
 Ikke Herligheden værd,
 Som dig Jesus hisset giver,
 Naar du hans Medarving bliver.
 I Guds Navn saa vil jeg lide, 165
 Elske, tro og haabe fast;
 Jesus hjælper mig at stride,
 Aldrig har han den forkast',

Som i Korset stadig stod
 Og paa ham sig fast forlod;
 Ham vil jeg mig overgive,
 Han skal al min Nød fordrive.

176. Daabskapellet.

165

Den hellige Kong Ludvig af Frankrige besøgte ofte det lille Kapel, hvori han var bleven døbt; thi han forsikrede sine Venner, at han holdt langt mere af dette Kapel end af den prægtige Domkirke, hvori han var bleven kronet. En af Vennerne spurgte ham om Grunden hertil. „Jo,“ svarede Kongen; „i Domkirken fik jeg kun mine Forfædres forgjængelige Krone; men i dette Kapel gjorde Gud mig til sit Barn og gav mig sin egen uforgjængelige Krone; hvilken af disse to Gaver fortjener vel størst Tak?“

177. Den blide Tanke.

165

Tænk, naar engang hver Taage er forsvunden,
Som her sig sænker over Livet ned,
Naar Dagen evig klar er hist oprunden,
Og Lys omstraaler hvert af mine Fjed!

Tænk, naar engang er løst hver jordisk Gaade,
Besvaret hvert „Hvorfor“, jeg grunded paa,
Men kunde ei med al min Grublen raade —
Tænk, naar jeg Herrens Vei skal klart forstaa.

Tænk, naar engang hver Hjertesorg er slukket,
Hver Vunde lægt og stillet hvert et Savn,
Hver Smertens Taare visket af og Sukket,
Det dybe, kvalt i Kjærlighedens Favn!

Tænk, naar engang med utildækket Øie
Jeg ham skal se, som her jeg tro'de paa!
Tænk, naar mit Knæ jeg hist skal for ham bøie,
Naar jeg med Tak skal for hans Ansigt staa!

Tænk, naar engang hvert Hjerte-Baand, som knyttet
Til Mennesker mig her i Støvets Land,
Har Jordens Kaar med Himmerigs ombyttet,
Og intet Sjelene adskille kan!

Tænk, naar engang i Himlens gyldne Sale
Jeg med den Ven, jeg her paa Jorden fandt,
I Lyset om et evigt Liv skal tale
Og om det Liv, der som en Drøm forsvandt!

Du blide Tanke, tal du i mit Hjerte,
Hvergang mig Veien tykkes lang og slem!
Du sødt skal dæmpe hver en bitter Smerte
Og lokke Smilet gennem Taarer frem.

178. Troeskraft i Bønnen.

Luthers tro Ven og Medarbejder, Filip Melankton, laa engang farlig syg i Veimar. Herover blev Kurfyrsten vel forskrækket og lod strax Luther hente fra Vittenberg. Da denne kom, var Melankton Døden nær. Øinene vare brustne og Forstanden borte, Hørelse og Mæle tabt, Ansigtet og Tindingerne indfaldne; han kjendte ingen, spiste og drak intet. Ved dette Syn blev Luther forskrækket og udbød: „Gud fri os! hvor har dog Djævelen mishandlet dette dyrebare Redskab!“ Derpaa vendte han sig mod Vinduet med Ryggen til de andre og bad inderlig til Gud. „Her“ — sagde Luther siden — „maatte min Herre Gud holde for; thi jeg satte ham Stolen for Døren og faldt ham i Ørene med alle de Løfter om Bønghørelse, som jeg vidste at fremføre af den hellige Skrift, saa at han maatte bønghøre mig, om jeg ellers skulde tro hans Forjættelser.“ Efter denne brændende Bøn tog han sin Ven i Haanden og sagde: „Vær ved godt Mod, Filip, du skal ikke dø. Omendskjønt Gud havde Aarsag til at døde, saa vil han ikke Synderens Død, men at han skal omvende sig og leve. Han vil ikke forstøde dig, Filip, eller tilstede, at du forgaar af Synd og Sorg. Derfor giv ikke Sorgens Aand Rum og bliv ikke din egen Morder, men forlad dig paa Herren, som kan saare og læge, som kan døde og gjøre levende igjen.“ Da Luther talede saaledes, begyndte Melankton igjen at drage Aande, men kunde dog endnu ikke tale. Efter nogen Tids Forløb vendte han dog sit Ansigt mod Luther og bad ham for Guds Skyld ikke at opholde ham længere paa hans gode Reise, men lade ham fare; thi der kunde ikke vederfares ham noget bedre. „Nei, Filip,“ svarede Luther, „du maa endnu tjene den kjære Herre Gud noget længere.“ Den Syge blev nu mere munter, og Luther hentede en Smule Mad til ham; men han vilde intet nyde. „Hør, Filip,“ sagde Luther, „du maa gjøre kort Proces og spise, ellers sætter jeg dig i Ban.“ Nu spiste Melankton og kom efterhaanden til Kræfter og fik sin forrige Sundhed igjen. Melankton ytrede sig senere om denne Begivenhed saaledes: „Jeg var engang betagen af skrækkelig Sygdom, som hidrørte fra Kummer og Græmmelse. Jeg vilde været død, hvis jeg ikke ved Dr. Luthers kraftige Forbøn og Guds Naade var bleven udreven af Dødens Arme.“

179. Salme.

Dybe, stille, stærke, milde
Guddomsord fra Himmel-Havn
Raabe, kalde Hjerter alle
Til den gode Hyrdes Favn,
Vidne om, hvad os er givet:
Jesus er vor Vei til Livet.

Frelser kjære, Tak dig være
For din Naade mod vor Jord!
Tiden rinder, Verden svinder,
Evig dog bestaar dit Ord;
Med dit Ord din Naade varer,
Er vort Værn mod alle Farer.

Drag de mange Sjele bange
 Til dig ved din Helligaand!
 Allevegne Døden segne
 For din stærke Frelserhaand!
 Før os frem paa Livets Veie,
 Før os ind til Livets Eie!

180. Om Bibelselskaber.

166

Salige ere de, som høre Guds Ord og bevare det! Den hellige Skrift er den eneste rene Kilde til kristelig Erkjendelse. Den er den Grundvold, hvorpaa den evangeliske Kirkes rene Lære klippefast er grundet. Da nu den hellige Skrift var bleven oversat paa Tysk af Dr. Martin Luther, saa den blev tilgængelig ogsaa for dem, der ikke forstod Latin, Græsk og Hebraisk, var der endnu to Ting at gøre: saa billigt som muligt, ja næsten for ingen Ting at bringe den i alle Kristnes Hænder ved at oversætte den i alle Verdens Tungemaal, og derpaa at gøre den til en stor Verdens-Apostel for alle Folkeslag, til en Prædikant, der aldrig kunde dø og aldrig tage feil. Begge Dele have Bibelselskaberne udrettet.

Det første Bibelselskab blev stiftet i Tyskland for at udbrede den hellige Skrift i billige Udgaver blandt de tyske lutherske Kristne. En kristelig Mand, Baron Kanstein, satte i Aaret 1712 en saadan Indretning i Forbindelse med det af August Herman Franke i Halle grundede Børnehus, og herfra er hidtil udbredt over 5 Millioner Bibler.

Men den Velgjerning at skaffe den hellige Skrift i Hænderne paa alle Folkeslag, oversat i deres eget Sprog, den har Herren forbeholdt Engelskmændene, fordi de ved sin Verdenshandel staa i Forbindelse med alle Nationer og alle Lande. Sagen selv gik saaledes til. En Geistlig i England bemærkede, at Guds Ord kun sparsomt fandtes i hans Menighed, og raadslog derfor med kristelige Medbrødre i London om, hvorledes dette store Onde kunde afhjælpes; herved gav han Anledning til, at det britiske og udenlandske Bibelselskab blev stiftet den 7de Marts 1804. Dets Virksomhed bestaar i at udbrede Bibelen saa billigt som muligt i den hele Verden, ikke blot blandt de Evangeliske, men blandt Katholiker, Græker og overhovedet blandt Kristne af alle Bekjendelser, ja ogsaa blandt Jøder, Mohamedaner og Hedninger. Derfor lode de Bibelen oversætte i alle mulige Tungemaal og udbrede de trykte Bibler ved særegne Sendebud, der drage fra Sted til Sted og sælge eller forære den bort efter Omstændighederne. Overalt i England traadte der sig snart Underafdelinger, og mange velstaaende Folk, som havde Herren kjær, traadte ind i dem som Medlemmer. Thi kun ved store frivillige Gaver kan de uhyre Omkostninger bestrides, der udfordres til Udbredelsen af en saadan Masse Bibler. Nu har dette britiske og udenlandske Bibelselskab udbredt et helt Net af Bibelselskaber om hele Jorden. Disse enkelte Selskaber samle Bidrag ligesom Moderselskabet, udbrede Guds Ord gennem Bibler og Ny Testamenter og feire Aarsfester, hvor de aflægge Regnskab for sin Virksomhed og ved Prædikener vinde nye Venner for den gode Sag.

Den 7de Marts 1854 feirede det britiske og udenlandske Bibelselskab sin femtiaarige Jubelfest. Det har i denne Tid udbredt eller hjulpet til at udbrede Millioner af den hellige Skrift, enten hel eller i enkelte Dele, i 175 Sprog. Dertil har det sammenskrabet og forbrugt en Sum af over 20 Millioner Specier.

Ogsaa i vort Land er et Bibelselskab virksomt, mest naturligvis for at udbrede den hellige Skrift blandt vort eget Folk. Det er stiftet den 26 Marts 1816, har sit Hovedsæde i Christiania, men sine Underafdelinger i de fleste Byer og de fleste Præstegjeld. I de 47 Aar, hvori det nu har virket, har det dels solgt til meget billig Pris, dels uden Betaling uddelt omtrent 130,000

Bibler og Ny Testamenter. Det er i Sandhed en Kjærlighedsgjærning at hjælpe til Udbredelsen af Guds Ord blandt saa mange, som sidde i Dødens Land og Skygge; ingen, som har en Spareskilling tilovers, — og hvor mange flere, end nu er Tilfældet, kunde ikke have den! — ingen saadan burde drage sin Haand bort fra Deltagelsen i den Gjærning.

181. Det stille Land.

167

De sagtnes alt de Bølger,
De Storme lægge sig,
Og indad Bugten følger
Kun venligst Luftning mig;
Jeg hører i det Fjerne
En kjendt og kjærlig Røst,
Og under Nattens Stjerne
Klar ligger Landets Kyst.

Saa Fædreland, da være
Velkommen nu din Ro!
Did ginge mine Kjære
Og der forente bo;
Hver Plet til Hertet taler,
Hver Blomst har elsket Navn;
Thi mildnes mine Kvaler,
Thi glemmes alle Savn.

Ei grønnes Lund og Dale,
Ei lyser Luftens Skjær,
Ei synge Nattergale
Dog noget Sted, som der;
Og Dage uden Længsel,
Og Hjerter uden List,
Og Love uden Fængsel
De findes ene hist.

I Bølger lette trille
Mod Fredens kjære Strand.
Snart nærmer sig den Lille,
Der fører mig til Land.
Jeg ser hans Fakkell lyse
Og ved, han leder trygt;
Lad kun mit Hjerte gyse, —
Det gyser ei af Frygt.
Jeg Reisens Brødre siger
For sidste Gang Farvel
Og glad i Baaden stiger
Og ønsker dem mit Held.

168

Din Fakkelt, Barn, du slukke!
 Det blænder mig dens Skjær;
 Jeg vil mit Øie lukke
 Og aabne det først der!

DET HELLIGE LAND.

168

182. Navne og Beliggenhed.

Førend vi gaa over til at fortælle Kirkens Historie, ville vi korteligen beskrive det Land, i hvilket denne Kirke ved Guds Naade blev grundlagt. Man kan nok sige, at der gives intet Land i Verden, som i Mærkværdighed kan maale sig med Jødeland, eller som det heder med andre Navne: Palæstina, Kanaan, Israels Land og det hellige Land, skjønt det kun er 20 norske Mil i Længden og med et Middeltal neppe 10 Mil i Bredden.

Denne „Plet af Jord“ var det, som Himmelen og Jordens Herre lod berede til Bolig for det Folk, han udvalgte til sit Eiendoms Folk. Riget her var et Gudsdomme, fordi Gud selv var baade dets Lovgiver og Konge. „Israel,“ hed det, „er min Førstefødte, og jeg har ikke gjort saaledes ved noget andet Folk.“ — Her talte Gud selv til mange Tider og paa mange Maader ved Profeterne, og hvilket andet Jordens Folk har vel havt Sangere som David og Asaf? Men alle Guds Førelser med Folket sigtede til det store Naadens Under i Tidens Fylde, da „Ordet blev Kjød,“ Guds enbaarne Søn en Menneskesøn. — Jødeland gik i Nord op under Libanons Bjerger, i Øst til Jordans Elv og det døde Hav, mod Syd til en Ørken og mod Vest til Middelhavet, hvor dog Filisterne beboede en lang Kyststrækning. Løftet til Folkets Stamfader Abraham lød vel paa hele Strækningen fra Eufrat-Elven i Øst, til Middelhavet i Vest; men det var kun i Davids og Salomons Dage, at hele dette Strøg adlød „Spiret fra Juda.“

Paa Frelserens Tid falder Hovedlandet vestenfor Jordan i tre Hoveddele: Judæa sydligst, Samaria i Midten og Galilæa nordligst op imod Libanons Bjerger.

183. Østsiden af Landet.

Landet østenfor Jordan kaldtes dengang Peræa, som kun betyder „Landet hinsides.“ Det er dog ikke denne Del af Jødeland, som omtales mest i Folkets Historie. Imidlertid var det herigjennem, at Stamfaderen Abraham med Sara, sin Hustru, og sin Brodersøn Loth kom dragende med alle sine Kameler, sine Hjorder af utalligt „stort Kvæg og smaat Kvæg“ og med alle de raske og vaabendjerve Hyrdekarle. Herigjennem var det ogsaa, at den unge Jakob drog bort og kom igjen tilbage, efter 20 Aars Forløb, som Ægtemand og Overhyrde. Det var Rubens, Gads og den halve Manasses Stamme, som denne Del af Landet tilfaldt, og det er i det Hele et Bjergland med Dale og Sletter og enkelte Smaa-Elve, f. Ex. Jabok. Mangen Egn i dette Landskab sætte nyere Reisende over alt, hvad de have seet af Ynde og Frugtbarhed. „Gileads Balsam“ og „Basans Kjør“ ere ogsaa navnkundige fra den hellige Skrift. Moabs og Ammons Børn bredte sig dog senere igjen opefter disse Egne og bleve de herskende Folk, skjønt de til enkelte Tider vare undervungne. Nutildags trives ikke Agerdyrkningen her, da Jordbrugerne idelig staa Fare for at udplyndres af arabiske og tyrkiske Nomadehorder. Egnen er rig paa Ruiner næsten fra enhver Tidsalder, og i det Nordlige findes hele Byer af Huse, der ere byggede af sammenstablede Blokke af størknet Jordslag, som snart beboes og snart forlades af Nomaderne.

184. Libanons Bjerge.

Før vi fæste Øiet paa Landet vestenfor Jordan, ville vi mærke os de store Fjelde i Nord og derefter følge Jordan fra dens Udspring.

Libanons og Antilibanons Bjerge ere meget høiere end de høieste Fjeldtinder i Norge. Paa Vestsiden fandtes i gamle Dage store Skove af de navnkundige Cedertæer, som var en stor 169 Rigdom for Kystlandet Fønicien, hvor Handelsstæderne Tyrus og Sidon laa saa beleiligt ved Middelhavet. „Libanons Herlighed“ og „Cederne paa Libanon“ nævnes ogsaa baade hos Profeterne og Sangerne, som, naar David synger: „Den Retfærdige skal grønses som et Palmetræ; han skal voxte som en Ceder paa Libanon.“ — Navnet Libanon betyder egentlig Hvidbjerget, fordi de øverste Tinder oftest ere bedækkede med Sne næsten Aaret rundt. Bjerget er overmaade frugtbart og ualmindelig veldyrket lige op til Snelinjen. Af Træerne paa Libanon ere mest bekendte, foruden Cederen, dets Morbærtræer og Sølvpopler, omkring hvilke Vinranken slynger sig, og endelig Egene og Platanerne med de store Blade. De to Folkeslag, som bebo Kløfterne opefter Bjerget, ere de tapre halv mohamedanske Druser og Maroniterne, der ere Efterkommere af de gamle syriske Kristne. Maroniterne have en Patriark over sig, som bor i et Kloster tæt ovenfor den ældgamle Cederlund. Denne bestaar nu kun af omtrent en 40 Træer, hvoraf nogle anslaaes til 36 Fod i Omfang. Her, i Lunden, holdes aarlig en Gudstjeneste ude i det Fri. Druser og Maroniter have ofte ført Strid med hinanden til egen Skade og Egnens Ødelæggelse og føre netop nu en af de blodigste, idet Druserne opidses af Tyrkerne. Maroniterne ere de talrigste, men Druserne have Overmagten.

Sydøstlig blandt Antilibanons Bjerge rager det stolte Hermon op, mer end 10,000 Fod over Havfladen, og lige derunder findes Staden Banjas, som Romerne kaldte Cæsarea eller „Keiserstaden.“ Hid henlægger Sagnet den blodsottige Kvindes Hjem, og der fortælles, at hun af Taknemmelighed opreiste en Billedstøtte af Frelseren. En Urt opvoxte ved Siden af den, og, naar Urten naaede „Sommen af hans Klædebon,“ havde den Lægedomskraft. Her i Nærheden har Jordan sine Kilder, og ved Merom-Søen heroppe vandt Josva en af sine første Seire.

185. Jordans Flod.

169

Jordans Flod gaar først gennem Merom-Søen, hvis Bredder ere tykt bevoxede med Siv og tjene til Opholdsted for Slanger og Vildsvin. I rivende Fart løber den saa videre vel et Par Mils Vei ind i den navnkundige Genezareth Sø, (det galilæiske Hav, Søen ved Tiberias), der endnu dels kaldes Kinnereth, dels Tabarje-Søen. Dens Bredder ere Kalkstens-Bjerge, der imidlertid ikke ere nøgne for al Plantevæxt, og selv paa Tinderne af dem sees enkelte Træer oppe imod Synskredsen. De fem Kløfter, som skjære sig ned mellem Klipperne, ere meget frugtbare, ligesaa de Smaalstrøg af Stranden, hvor Byer enten ligge eller have ligget. Ved Flodens Udløb af Genezareth-Søen har Jordans-Dalen en af sine rigeste Græsgange, og Reisende have havt sin Lyst af at se hele Hjørde svømme over Floden. Paa Strækningen mellem Genezareth Sø og det døde Hav var Bethabara det mærkeligste Sted; her døbte Johannes. — Ved Gilgal, lidt længere nede, gik Israels Børn tørskoede over, da Vandene vege for Jehovas Ark. Hvor mangan Korsfarer og Pilegrim, selv fra det høie Norden, har ikke gennem Middelalderen badet sig her eller i Nærheden! Selv i de nyeste Tider bliver Jordan, især ved Paasketider, gjæstet af store Pilegrimsskarer af hver Alder og af hvert Kjøen. De komme fra Afrika i Syd og fra Rusland i Nord til den selvgjorte Døelse. Ved Solens Opgang over Abarim-Bjergene hinsides det døde Hav, ser man da Pilegrimene dels stige, dels styrte sig ned i Floden. Den Klædning, hvori de dykke sig, gjemmes gjerne til Ligklæde, og Jordans-Vandet føre de med sig paa Flasker til de fjerneste Steder.

186. Vestsiden af Landet.

Vestenfor Floden have vi sydligst Judæa, hvor Israels Børn først kom ind ved den vidunderlige Overgang. Om Pletten, hvor Gilgal laa, tvister man; men Jeriko gjenfinder man klarlig i Landsbyen Erriha eller Riha. Dalen omkring Jeriko var i gamle Dage et Mønster paa Frugtbarhed, da Staden var

„af Roser og af Palmer
omringet trindt og tæt.“

Rige Kilder og Vandledninger i Mængde gjorde Plantevæksten yppig og mangfoldig; Staden bar ogsaa Navnet Palmestaden. Nu ser man kun hist og her et Palmetræ paa den vide Jeriko-Slette; men i de forsvundnes Sted ser man et stærkt tornet Træ, der sædvanlig bruges til Gjerder. Egnen er formedelst Mangel paa tilstrækkelig Dyrkning og Vanding bleven næsten det modsatte, af hvad den forud var. Bygget og Hveden og Maisen dyrkes vel noget, men af Havevæxter have Reisende intet fundet uden Tobak og Agurker. Landsbyen Erriha er nu en af de usleste og uvenligste i hele Østerland. Husene ere blot fire Mure af Stene, som ere tagne ud af gamle Ruiner og ere løst sammenkastede, og de flade Tage bestaa af Maisstængler eller Ris med Grus ovenpaa. Sydøstlig for Jeriko, bag Bjergene, have vi det døde Hav. En Egn, „der var som Ægypten, som Guds Have,“ undergik ved Straffedommen over Sodoma og Gomorha den sorgelige Forvandling. Fra Jeriko gik fra gammel Tid Vei til Jerusalem.

Fra Sletten af gik denne Vei opad bratte Kleve ind i den øde Bjerg-Ørken. Herinde, siger Sagnet, var det, at Frelseren udholdt sin overnaturlige Faste, og under Navnet „Fristelsens Bjerg“ viser man endnu en steil Klippe, 12—1500 Fod høi. Længere frem kommer man ind i Morddalen, hvor saavel i ældre som i nyere Tider Reisende ere blevne udplyndrede, og hvor den barmhjertige Samaritan skal have øvet sin Kjærligheds-Gjerning. Naar man efter Reisen gennem Ørkenen nærmer sig Jerusalem, kommer man først til Oliebjerget. Ingen tvivler paa, at den lille Araber-By paa Østsiden, som nu kaldes „Lazarus's Stad,“ er det Bethanien, hvor Vennehuset stod aabent for Frelseren med Hvile og Vederkvælgelse i en kjærlig Kreds. I Midten af Byen føres man gennem mange Trappetrin ned til Lazarus's Klippegrav, som dog ansees for uægte. Af Bethfage finder man nu intet Spor. Oliebjerget selv, som forud maa have havt en Skov af Olietræer, har nu knap en halv hundrede Stammer tilbage, skjønt det har Græsgange, Agre og Frugttræer. Flere Toppe hæve sig fra Bjergets Rygning, og en af dem kaldes Himmelfarts-Bjerget, hvor forud en pragtfuld Kirke har staaet, men hvor nu kun findes et Kapel. Heroppe tilgav Korshærens Høvdinger høitidelig hinanden, da Jerusalem skulde tages, og hele Almuen fulgte deres Exempel. Fra Oliebjerget har man en vid Udsigt imod Øst over Ørkenen til Bjergene hinsides Jordan og det døde Hav, mod Vest over Jerusalem lige til Egnen ved Middelhavet.

187. Jerusalem.

Jerusalem selv, den hellige Stad, som endog Tyrkerne kalde „Helligdommen,“ ligger nu mod Vest nedenfor Oliebjerget paa en fra Nord fremspringende Bjergryg, omgivet af dybe Dale paa de tre andre Sider. Bjergryggen ender med Zions-Bjerget i Sydvest, hvorefter dog nu en god Del ligger udenfor de tykke, svære Mure, der bugte sig rundt om Staden. Store Omvæltninger ere her foregaaede, og Stedet, hvor Moria Bjerg løftede sig, er saaledes nu den laveste Del af Staden. Paa den østre Side have vi Stefans-Porten; efter kun en 5 Minuters Gang derfra kommer man ind i det Trange af den Dal, som Jøder og Kristne kalde Josafats Dal; her gaar Bækken Kidron, hvorover David og Frelseren gik sin tunge Gang, og hvis Minde er udødeligt

ved Jesu Christi Lidelses-Historie. Lidt østenfor har man en Indhegning, 160 Fod lang og 150 Fod bred, med enkelte Olietræer, og denne Indhegning skal have været det ligesaa uforglemmelige Gethsemane. Følge vi Josafats Dal mod Syd, da have vi tilhøre under Zions Bjerg Siloams Dam og Kilder og til venstre „Forargelsens Bjerg,“ hvor Salomo, forført af sine hedenske Hustruer, skal have ofret til Afguderne. Ligeunder Zions steile Styrtning, paa Sydsiden, kommer en anden Dal og forener sig med Josafats Dal; det er Hinnoms Dal, hvor Jøderne bedrev Afgudsdyrkelse for Baal og især for Molok, for hvem de lod „sine Sønner og Døtre gaa gennem Ilden.“ Det bekendte Navn Ge-henna betyder egentlig Hinnoms Dal, og Stedet kaldtes af Profeterne ogsaa Tofet. Med Hinnoms-Dalen forener sig Gihons-Dalen, som gaar paa Vestsiden af Staden i nordvestlig Retning og har Damme med store Vandbeholdninger. 171 Jerusalem har 4 Porte: Stefans-Porten eller Østporten er alt nævnt; Zions-Porten eller Sydporten fører ud til den Del af Zions-Bjerget, der ligger udenfor de nuværende Mure; Vesterporten kaldes Jaffa-Porten, fordi Veien gaar derfra til Landingsstedet Jaffa ved Middelhavet; den nordre Port kaldes Damaskus-Porten. En god halv Fjerding fra Damaskus-Porten har man nede i en uhyre stor, rund Udgravning Indgange til de gamle Kongegrave. En af disse er dybere end alle de andre, og den, mener man, har været selve Kong Davids. Levninger af et Kistelaag, som fandtes her, formodentlig af Marmor eller Alabast, skal nu gjemmes i Paris. Nordenfor Kongegravene viser man Dommernes Grave, og paa Strøget mellem begge Gravsteder breder Josafats Dal sig og gaar først fra Vest mod Øst, indtil den siden, som sagt, gaar mod Syd mellem Staden og Oljebjerget. Paa Bjergets vestlige Skraaning og paa Sydsiden af Veien til Bethanien viser man Profeternes Grave. Ogsaa de have mange Kamre, men have i Pragt staaet langt tilbage for Kongernes og Dommernes.

Staden Jerusalem selv har trænge og urenlige Gader og for det meste Kupler paa Husenes Tage. Paa Pladsen, hvor fordum Salomos og Serubabels Templer og Herodes's Tempelhaller hævede sig, og hvor Herren talte med sin egen Tunge, der kneiser nu det uhyre ottekantede Tyrke-Tempel, den pragtfulde Omars Moske med Halvmaanen paa sin Kuppel. Nordenfor Moskeen gaar en Gade igjennem Byen, som kaldes Smerte-Veien; thi herigjennem, siger man, var det, at Christus blev ført, da han gik til sit Kors. Paa denne Vei viser man blandt andet Ruiner af den Buegang, hvorigjennem Pilatus førte Frelseren ud og raabte til Folket: „Se, hvilket Menneske!“

I Nordvest ligger Maalet for saamangen Pilegrims Vandring, den mægtige Grav-Kirke. Det er dog meget uvist, om den hvælver sig just over det Sted, hvor Frelseren hvilede, og hvorfra han opstod tredie Dag fra de Døde. Der er egentlig tre Kirker under et Tag. Først kommer man fra Øst til Kors-Optagelsens, saa i Midten til Hovedpandestedets, som ligger høiere, og endelig vestligt til selve den hellige Gravs Kirke, der har sin egen Hovedindgang fra Syd. Kirkens Skikkelse er rund, og den har en vældig Kuppel over sig, med en Aabning i Midten, hvorigjennem Lyset falder ned i det store Rum, der er 72 Skridt i Gjennemsnit. Selve Graven er en Huling i en Klippe, som stiger op over Kirkens Gulv, som er overbygget med en Bygning, der ser ud som en liden Kirke inde i Kirken. Væggene i Gravhulingen ere beklædte med hvidt Marmor, og om de mange Lamper, som nu brænde derinde baade Nat og Dag, sagde man i Middelalderen, at de om Paaske-Natten tændtes af sig selv. Der er forskellige Kapeller indrettede for de forskellige Partier: for Romersk-Katholske og for de Græsk-Katholske, for armeniske Kristne, for de koptiske og abysinske fra Afrika. Staden er inddelt i Fjerdinger, og „de Kristnes Fjerding“ ligger i det nordvestlige Hjørne, medens dog de armeniske Kristne bo ved Zion mod Sydvest.

188. Bethlehem.

171

Gaar man ud af Jaffa-Porten i Sydvest og kommer ned i Hinnomsdal, da har man ogsaa paa Sydsiden af Dalen et Bjerg, ligesom man har Zions-Bjerget paa Nordsiden. Dette Bjerg kaldes „det onde Raads Bjerg,“ fordi Kaifas der skal have havt sit Landsted, hvor det onde Raad om at aflive Frelseren skal have været holdt. Vesten om det Bjerg gaar mod Syd den lige Vei til det Sted, som aldrig glemmes, saalænge der tales og synges om „Barnet født i Bethlehem.“ Det er to Timers Vei, man har at gaa, og paa en Høide derimellem ligger Elias-Klostret, hvor Elias skal have ønsket sig Døden, da han flygtede for Jesabel. Fra dette Punkt har man Udsigt baade til Jerusalem mod Nord og til det høitliggende Bethlehem mod Syd. Paa Sydsiden af Klostret paa en øde Plet findes Rakels Grav, Stam-Moderens, der græd over sine Børn og vilde ikke lade sig trøste. Selve Bethlehem, som før kaldtes Efrata (Frugtbarhed), svarer vel endnu med Vingaardene og Frugttræerne opefter Bjerget, hvorpaa den ligger, til sit ældste Navn; men Navnet Bethlehem, som betyder Brødhush, minder os endnu mere om, at det var her „det Livsens Brød kom ned fra Himlen, for at give Verden Liv.“ Smaa-Bække risle ned mellem Haverne over Bjergsiden. Byen, der tæller 3000 Indbyggere, er omgivet af Mure, og mærkeligt er det, at den er kun beboet af „Kristne,“ da Mohamedanernes Kvarter efter et Oprør blev ryddet. Ved den østlige Ende af Byen ligger det latinske Kloster, der ser ud som en Fæstning, og ved Siden deraf Christi Fødsels Kirke, som ogsaa kaldes Marias Krybbe-Kirke. Denne ældgamle, prægtige Bygning med sine Marmor-Støtter og Silke-Forhæng staar i Korsform paa en Klippe, og i Hulen nedenfor skal Stalden og Krybben have været. Dette synes vel underligt for os; men endnu den Dag i Dag er det ikke sjældent, at man der sætter Kvæget ind i de Huler eller Grotter, hvoraf Palæstina næsten allevegne er opfyldt. Indgangen var naturligvis forud udenfra; men for at undgaa Fiendevold, er den Indgang tilmuret, og nu stiger man ned fra Kirkegulvet omtrent 12 Fod. Klippevæggene ere for Størstedelen bedækkede med Plader af Marmor og andre slebne Stene, hvori Skinnet fra 32 Lamper underligt bryder sig. Hoved-Kammeret nede i Grotten, som indeholder Fødsels-Stedet, Krybbepladsen og de hellige tre Kongers Tilbedelses-Sted, naar henvend 2 Mandshøider og holder 15 Skridt i Længden og 15 Skridt i Bredden. Over Fødselsstedet blinker en Stjerne af Sølv, og omkring den er skrevet paa latinsk Tungemaal: Her er Jesus Christus født af Jomfru Maria.

172

189. Andre mærkelige Steder i Judæa.

172

At der fra Bethlehem haves en vid og herlig Udsigt, følger af sig selv, og den frugtbare Egn omkring er ogsaa helliget ved Ruths og Boas's og Hyrdrungen Davids Minde. Fra Østsiden kommer man ned paa en Slette med Oliven og Figentræer, omgivet af Klipper, og her har man „Hyrdernes Dal,“ hvor en Reisende ogsaa i vore Dage saa nogle Hyrder, som lod sine Hjorder græsse i de nærliggende Bjergkløfter. Her var det altsaa — om Sagnet ikke feiler —, at Herrens Klarhed omskinnede Hyrderne, Herrens Engel stod for dem, og de himmelske Hærskarers Mangfoldighed sang sin uforglemmelige Lovsang. Egnen, der ogsaa har Ruiner af en Kirke, ligger i Nordost for Byen og har tillige en Kilde, som kaldes „Davids Kilde.“ Paa Vestsiden af Byen har man de uhyre Vandsamlinger fra Salomos Dage, hvorfra der endnu ledes Vand lige til Moskeen paa Moria. Da Korsfarerne kom til Jødeland, sendtes der Bud til dem fra Bethlehem om, at en Afdeling af Hæren maatte komme did; den ædle Grev Tankred fulgte Opfordringen, begav sig did med 100 Riddere og plantede sit Banner paa Kirketaget.

To Mil syd for Bethlehem kommer man til det Hebron, hvor Abraham boede, og hvor David havde sin Kongestad, førend han indtog Jerusalem. Byen tæller omtrent 10,000 Indbyggere, og en Moske skal hvælve sig over Patriarkernes Grave. I Nord for Staden, hvor nu enkelte

Furutræer staa mellem Terebinterne, søger man den Mamre Lund, hvor Herren med de to Engle gjæstede sin Ven i Middagsstunden. „Vennen“ er til Minde om Abraham ogsaa nu Navnet paa Hebron. Omegnen er frugtbar, med gode Græsgange, Vinbjerger og Olivenlunde. Sydlig herfra ved Elven eller Bækken, der dannede Palæstinas Sydgrændse, findes endnu Huse omkring flere Brønde, og ingen tvivler vel om, at vi i dette Sted, som endnu kaldes Bir Sabea, have det gamle Bersaba. Østlig for Hebron laa Thekoa, Profeten Amos's Fødested, og i Syd derfor, ikke langt fra det døde Hav En-Geddi, som var rig paa Palmetræer, Balsambuske og Vindruer.

Strækningen mod det røde Hav er en Ørken med steile Styrtninger nedover mod Havet, og Ørkenen har forskellige Navne efter de forskellige nærmeste Steder, som Thekoa, En-Geddi, Zif og Maon, Steder, som for det meste ved sin Frugtbarhed og Ynde staa i stærk Modsætning til den nære Ørken.

I Nord for Jerusalem, 3—4 Mil derfra, er det Bethel, som før hed Lus, men fik, som bekendt, sit Navn „Bethel“ af Jakob, da han der havde seet Himmelstigen i Drømme. Der er gode Græsgange, og omtrent en Fjerding østlig findes Ruiner, der, som man tror, vise Stedet, hvor Ai, en af de første Stæder, Josva indtog, har ligget. Blandt andre Stæder i Judæa kunne vi mærke os Gibeaz, „Sauls Gibeaz“, omtrent 1 Mil nordost for Jerusalem, liggende paa en Høide. Den har været ødelagt, men blev atter opbygget. — Vestlig for Jerusalem tro nyere Reisende sikkert at have fundet Terebinte-Dalen, hvor den unge David fældte Filisternes Kjempe den stærke Goliath. Nordøstlig i Judæa laa ogsaa Modin, bekendt i Makabæernes Historie. Den i den hellige Skrift oftere omtalte Stad Gibeon ligger omtrent 1 Mil i Nordvest for Jerusalem, og længere mod Vest i en yndig Bjergdal har man endnu „Jalo“, som maa have været Ajalon. Emmaus maa ligge paa disse Kanter; men man er endnu uenig om, hvor den er at søge, skjønt man i de „70 Agre“ har et Længdemaal at rette sig efter.

173

190. Filisterlandet.

173

Langs Middelhavets Kyst i Vest strakte sig Filisterlandet, som kun i korte Tidsrum var undervundet af Israels Børn. Blandt dets 5 Hovedstæder er især at mærke Gaza, der omtrent har beholdt sit gamle Navn. Den er en ikke saa ubetydelig Handelsstad. Nu er Husene for det meste byggede nedenunder den Haug, hvor de laa i gamle Dage. Vakre Haver findes der endnu. Nordenfor ligger Askalon, det gamle Askalon, hvor Gotfred af Bouillon og en anden Korsfarer-Høvding, Rikard Løvehjerte fra England, til forskellige Tider vandt glimrende Seire. Ogsaa Asdod, der ligger endnu længer mod Nord og lidt længer fra Kysten, har omtrent sit gamle Navn (Esdud). Den ligger som i en Skov paa Toppen af en græsrig Haug. Filisterne var et paa sin Vis udviklet Krigs- og Handelsfolk, der talte omtrent samme Sprog som Israels Børn, men vare dog blandt disses stadige Fiender. Navnet betød simpelt hen „Fremmede“, og det var efter dem, at Jødeland fra de ældste Tider kaldtes Palæstina. De havde forskellige Afguder, hvoriblandt Fiskeguden Dagon især dyrkedes i Gath, og Beel-Sebul havde sin Helligdom i Ekron, som laa længere i Nord og endnu mere inde i Landet end Asdod.

Strax nordenfor Filisterlandet ligger Jaffa eller Joppe, den nordligste By af nogen Navnkundighed ved Middelhavet, førend man kommer til Grænsen mellem Judæa og Samarias Land. Nu har den kun 5000 Indbyggere; men før var den meget større; den ligger paa Nordsiden af et Forbjerg, som springer ud i Middelhavet, er omgivet med Haver og har en deilig Udsigt. Her var det, at Apostelen Peder i Simon Garvers Hus fik Bud fra Kornelius; her er Landingsstedet for Pilegrime; hid stevnede saa mange et Skib med Korsfarere inden Borge, og herfra gaar den almindelige Vei fra Middelhavet til Jerusalem.

191. Samaria.

173

Vi gaa nu over til at omtale de mærkeligste Egne og Steder i Samarias Land.

Nord fra Jerusalem kommer man op i Mellem-Palæstinas Høiland, som man i gamle Dage pleiede at kalde Efraims Bjerg, fordi Størstedelen ved Lodkastningen tilfaldt Efraims Stamme. Her komme vi af bekendte Steder først til Schilo, der er det gamle Silo, hvor Tabernaklet eller Telt-Kirken engang stod. De Ruiner, man her finder, ere alle fra en nyere Tid. Nordvest for Schilo hæver sig et Bjerg over alle de andre, bedækket med Haver. Det er Lovens Garizim, hvorfra Lovens Velsignelser bleve oplæste, og strax i Nord derfor er det steile og nøgne Ebal, opfyldt med Huler, fra hvilket ligeledes oplæstes Lovens Forbandelser. I Dalen, der gaar fra Vest mod Øst mellem begge Bjerger og som er neppe 500 Skridt i Bredden, ligger Byen Nablus, vel bebygget, med Kupler paa Husene, omgivet af Haver, hvor alle Slags Sydfrugter dyrkes. Denne By ligger, hvor det gamle Sikem laa, og endnu viser man i Nærheden Josvas og Josefs Grave samt den Jakobs-Brønd, hvor Herren i Middagsstunden havde sin mærkelige Samtale med den samaritanske Kvinde. Omtrent $1\frac{1}{2}$ Mil i Nordvest laa paa et aflangt, temmelig enestaaende Bjerg det gamle Samaria, som Herodes gav Navnet Sebaste. Bækken Kana, som løber i Nordvest fra Efraims Bjerg og ud i Middelhavet, dannede Grænsen mellem Efraims og den halve Manasse Stamme.

174

Lidt nordenfor denne Bæk begynder en Slette, som løber mod Syd langs Middelhavet, lige ned til Egnen ved Joppe, bredere og bredere, jo længere den kommer mod Syd. Det er Saron-Sletten, berømt for sin Frugtbarhed og blomstrende Ynde, der gjorde den til en Rosengård. Naar Profeten Jesaia spaar om Velsignelsens Tider, naar „Ørkenen skal blomstre som en Rose,“ laaner han (i det 35te Kapitel) ogsaa Billedet fra „Sarons Yndighed“. Ved Enden af Slettens Fortsættelse i Nord springer en Odde ud i Middelhavet og paa den løfter sig Karmels Bjerg, hvis Deilighed ogsaa Jesaia har optaget i sit Billedsprog, hvor Baals-Præsterne dræbtes, hvor Klostre reistes i Middelalderen, og hvoraf en Munke-Orden, Karmeliterne, fik sit Navn. Noget sydlig for Karmel, ved Havet, ligger Ruiner af Cæsarea; men inden Murene bo nu kun Vildsvin og Schakaler. Nord for Karmel løber ind den store og brede Akkabugt, og sydostlig har vi den store Jisreels-Slette, som gaar en 8 Timers Vei nord op mellem Galilæas Bjerger. Den gjennemskjæres af Bækken Kison, hvor Deborahs Sang engang lød for Baraks Seier over Sisera.

192. Galilæa.

Vandre vi opefter Jisreels-Sletten, ere vi, før vi vide af det, komne ind i det gamle Galilæa, Jødelandets tredie Hoveddel paa denne Side Jordan. Kyststrækningen nordenfor Karmel og opover forbi Tyrus og Sidon i Fønikien tilfaldt Assers Stamme, og paa Nordsiden af Akka-Bugten ligger Akka, en ældgammel By, der efter Alexander den Stores Tid en Stund kaldtes Ptolomais. Den er nu en smudsig By; men herover gaar Handelen med den langt nordost for Palæstina beliggende Stad Damaskus. Akka eller Akre er vel bekendt for Udholdenhed mod Beleiring, ogsaa i den nyeste Tid; men i Korstogenes Dage var den i sin Glands; da var den efter Jerusalems Fald endog Korsrigets Hovedstad. Med Akres Fald var ogsaa Korsrigets Tid forbi.

Galilæa er i det Hele et Høiland, med Afheldning til Middelhavet i Vest og til Genesareth Sø og Jordan mod Øst. Jisreels-Sletten var før særdeles bebygget og opdyrket; nu er den for Størstedelen udyrket, medens blot Nomade-Horder vandre omkring paa den. Naar man fra denne Slette stiger op i det Sydlige af Galilæa, møder man Gilboa Bjerger, hvorfra Kong Saul sidste Gang saa ud over Filister-Hæren. Nordenfor hæver sig Tabors Bjerg, hvor man fra gammel Tid har sagt, at Herrens Forklarelse gik for sig. Det har Tilfælde af en Kegle, afskaaren oventil, og Siderne ere bevoxede med Eg og Pistatier. Fra den frugtbare,

blomsterrige Flade paa Toppen har man en prægtig Udsigt til Genezareth og Jordan i Øst og til Middelhavet i Vest. Mellem Gilboa og Tabor minder en ussel Landsby os om det Nain, ved hvis Porte Herren opvakte Enkens Søn. I Nord for Tabor have vi Galilæas mindeværdigste Stad, som nu heder Nazerah og er det samme Nazareth, hvor Bebudelsens Engel kom til Jomfru Maria, hvor Herren voxte op og blev stærk i Aanden og var sine Forældre underdanig og fornemmedes som i Alder, saa i Yndest hos Gud og Mennesker,“ men ogsaa det samme Nazareth, hvor man i hans Manddom vilde styrte ham ud over Klippen. Den har nu 3000 Indbyggere, Huse med flade Tage og „Bebudelsens Kirke.“ — Henved 2 Mile i Nordvest har vi det Kana, hvor Herren forvandlede Vandet til Vin, og som var Nathanaels Fødested.

Lige ved Genezareth-Søen, som nu heder Tabarje-Søen, ligger endnu paa Sydvestsiden under de steile Klipper Byen af dette Navn med fladtagede Huse. Den er ikke stor, men havde i Romernes Tid et kongeligt Palads og efter Jerusalems Forstyrrelse en Slags Høiskole med jødiske Lærde. I Korstogenes Tid blev den haardt medtaget, samme Gang som Sultan Saladin slog det morderiske Slag paa Korsfarerne i Nærheden.

I seneste Tid har den lidt meget af Jordskjælv, men har reist sig igjen. Mærkeligt er det, at paa selve Søen, hvor paa Herrens Tider Smaaskibe i Mængde krydsede hinanden, er nu næsten ingen Baade at se. Nordenfor Byen Tubarie ligger en mohamedansk Landsby, halvt i Ruiner, og her, mener man, have vi Marie Magdalenes By. 175

Om Ruinerne af det engang „til Himlen ophøiede“ Kapernaum, af Korazin og Bethsaida ved man intet sikkert. Denne Egn var i det Hele som et Værksted for Herrens Magts- og Miskundhedsgjerninger, mens han i Kjødet var paa Jorden, og her lød hans Taler saa mangan Gang. Derfor hed det ogsaa om Folket og Egnen her tilhobe: „Sebulons Land og Naftali Land ved Havets Vei*) paa denne Side Jordan, Hedningernes Galilæa, det Folk, som sad i Mørke, har seet et stort Lys, og dem, som sad i Dødens Skygge, dem er opgaaet et Lys.“ Vi skal endnu kun i Nord for Søen mærke os „Salighedernes Bjerg,“ saa kaldet af Bjerg-Prædikens Begyndelse, samt Byen Safed, hvorom Jøderne har den Tro, at her vil Messias tage sit Sæde i 40 Aar, forinden han drager ind i Jerusalem. Men ligesom Guds Aand i over atten Aarhundreder har bekjendt, at Christus Messias er kommen i Kjødet, saaledes skal ogsaa „Israels Levning“ faa Syn derfor, og dens Antagelse, skriver Paulus, skal blive „Liv af Dødel!“

FEMTE AFDELING. FORSKJELLIGARTET INDHOLD.

193. Taknemmelighed mod Forældre.

175

En Fyrste traf engang paa en Spadseretur en Mand i fuldt Arbeide paa Marken og slog sig lidt i Snak med ham. Efter nogle Spørgsmaal fik han at vide, at Marken ikke var hans Eiendom, men at han var en Dagleier og arbeidede for et Par Mark om Dagen. Fyrsten kunde ikke begribe, hvorledes det var muligt at komme ud af det med saa lidt og dog være ved godt Mod, og han ytrede sin Forundring derover. Men Manden i Vadmelskoften svarede: „Det saa galt ud, hvis jeg brugte saa meget. Jeg maa komme ud af det med en Trediedel. Af de to andre Trediedele bruger jeg den ene til at betale min Gjæld, og den anden sætter jeg ud paa Renter.“ Dette var nu Fyrsten en ny og endnu større Gaade. Men den kvikke Arbeidsmand svarede: „Jeg deler min Fortjeneste med mine gamle Forældre, som ikke mere kunne arbeide, og med mine Børn, som først skulle lære at arbeide. Mine Forældre gjengjælder jeg den Kjærlighed, de have vist mod mig i min Barndom: det er den Gjæld, jeg betaler. Af mine Børn haaber jeg, at de engang i min Alderdom ikke ville forlade mig: det er den Kapital, jeg sætter ud paa Rente.“ Var det ikke vakkert sagt og endnu vakrere tænkt og handlet? — Fyrsten syntes ogsaa saa godt om Manden, at han tog sig af hans Børn; i deres Kjærlighed og Tak fik han som de den bedste Løn for den Kjærlighed, han selv havde vist mod sine gamle Forældre.

194. Hjemmet er bedst.

175

Saamangen Daare over Havet hen
Drog ud til Nordamerika,
Men kom og snart som en Fant igjen
Med ei en Skilling i Fikka.

Man reise Øst, og man reise Vest,
 Det norske Hjem er dog allerbedst.
 Der med min Gud,
 Der med min Brud
 Vil jeg til Dødagen leve.
 Og Gud velsigne mit Norges Land, 176
 Med Fjeldes snetækte Rygge.
 Der var jeg alt fra Barndom van
 At finde hjertelig Hygge.

Reis du i Øst, eller reis i Vest,
 Her hjemme er det dog allerbedst.
 Hvor jeg er fød,
 Der til min Død,
 Der vil jeg stadig bo og bygge!

*) Det Galilæiske Hav.

195. Kredit.

176

Hr. Møller begyndte at handle og havde ikke mere end 100 Daler at købe Varer for; alligevel havde han efter 8 à 10 Aars Forløb den anseligste Krambod i hele Byen. En af hans Venner spurgte ham engang, hvorledes han ved saa ringe Formue i den første Tid havde kunnet faa en saa stor Handel. „Det vil jeg sige dig,“ svarede han. „Naar jeg fik Penge eller Varer af nogen, bestemte jeg altid Dagen, paa hvilken jeg vilde betale, og, naar denne kom, var jeg ikke rolig, førend jeg havde bragt Pengene tilveie. Derved erhvervede jeg mig hos de største Handelshuse en saadan Tiltro, at jeg kunde faa saa mange Varer, som jeg forlangte. Det koster mig kun et Brev, saa ere Varer for 3 til 4,000 Daler strax til min Raadighed.“

Kredit er ligesaa uundværlig som rede Penge, og Kredit faar man ved at holde Ord.

196. Fattigmands Velgjørenhed.

176

I Dalens Skjød en Hytte laa
 Ved Bredden af en Kilde,
 Dens Væg var Ler, dens Tag var Straa,
 Dens Hegn var Roser vilde;
 Dens Eiers Lod var Fattigdom,
 Dog var han glad; thi han var from.

Kun ringe var hans Hjord og Land;
 Hans Brud ei aatte Frænde;
 Hun var saa arm, saa god som han,
 Og derfor tog han hende.
 Kun Tak til Gud, ei Klage lød
 Ved Kildevand og sparsomt Brød.

En Foraarsaften Hyrden sad
 Ved Hytten med sin Kvinde.
 „Nu, Kone,“ sagde han saa glad,
 „Nu veed jeg Raad at finde,
 At vi kan lindre Brødres Nød,
 Endskjönt Gud gav os sparsomt
 Brød.

Se hist den Vei i øde Sand
 Og trindt om nøgen Hede;
 Der maa den trætte Vandringsmand
 Om Ly forgjeves lede.
 Om vi kun planted der hvert Aar
 Et gavnligt Træ hver Høst og
 Vaar!“

Knap gryr den næste Morgenstund,
 De tro til Arbeid ile.
 — Nu staar en sval og løvrig Lund
 Til trætte Vandrers Hvile.
 Der lagde man og deres Ben;
 Men der er ingen Mindesten.

197. Offiseren og Præsten.

176

En Offiser beklagede sig engang for en Geistlig over, at det var saa vanskeligt for den Kommanderende at vise sig som en sand Kristen, allerede af den Grund, at det ikke var muligt at holde den tilbørlige Tugt og Orden blandt Soldaterne, uden at bande. „Og dog kjender jeg idetmindste en Offiser,“ svarede Præsten, „som ikke har bandet, og hvis Ord og Vink hans Undergivne dog punktlig adlød.“ — „Ja, den Mand maa De endelig nævne mig,“ udbrød Offiseren forundret; „hos ham vil jeg gjerne gaa i Skole!“ „Denne Mand,“ vedblev hin, „var en romersk Hovedsmand i Kapernaum. Han kommanderede sit Kompagni med faa, men bestemte Ord. „Kom!“ sagde han til den ene, og saa kom han. „Gaa!“ sagde han til den anden, saa gik han. „Gjør det!“ sagde han til den tredie, og saa gjorde han det. Nu skulde jeg dog tro, at hvad der var muligt i den romerske Krigshær, som bestod af hedenske Soldater, det maa ogsaa være muligt i en Hær, hvor hver Mand dog har modtaget Undervisning i Kristendom.

198. Ungbirken.

En Ungbirk stander ved Fjorden
Og Vandspeilet ganske nær.
Hvor stor og smuk den er vorden
De Aar, jeg har boet her!
Nu løfter den hvide Stamme
Kronen fra Bredden lav.
Men tro dog ei, den vil bramme —
Den ved ikke selv deraf.

I Guds og i Hvermands Øine
Den voxer fra Dag til Dag,
Og Kvistene, som sig høine,
Nu hyde hver Sangfugl Tag.
Men Birken undres derover,
Den kjender slet ei sin Rang.
Den bøier mod Vandets Vover
Saa ydmyg Bladenes Hang.

Just dette kan den forlene
Skjønhed for andre Trær
Og lokker hen i dens Grene
Al Himlens vingede Hær.

Just det, at den ikke tænker
At løfte sin Krone op,
Men stille Kvistene sænker —
Gjør skyggende lun dens Top.

Hvad kommer det af? Den skuer
Sig daglig i Bølgens Speil
Ved Siden af Krat og Tuer,
Og — skuer saa deiligt feil.
Thi, alt som mod Lysets Riger
Den hæver sin Krones Stav,
Den synes, den nedad stiger
Og voxer sig mere lav.

Du deilige Birk, du kjære!
Paa dig vil jeg ofte se.
Gud give, jeg maatte lære,
Hvad du mig saa smukt kan te:
At voxe i eget Øie
Nedad med hver en Dag —
At krone og at ophøie,
Det vorder da Herrens Sag!

199. De onde Lysters Magt.

To unge Mennesker kom engang til en gudfrygtig Gubbe og beklagede sig for ham med disse Ord: „Ærværdige Fader, hvorledes skulle vi bære os ad med at dræbe de onde Lyster og aflægge de slemme Vaner? Vi erkjende det Syndige i dem; Aanden er ogsaa villig; men Kjødet er saa skrøbeligt.“ Da sagde Gubben til den ene af dem: „Ryk mig det lille Træ op, som staar herhenne og er plantet for ikke ret lang Tid siden.“ Ynglingen gjorde dette, og det gik let. Træet var kun en Alen høit og havde endnu ikke slaaret dybe Rødder. „Riv mig nu ogsaa det op, som staar ved Siden af!“ vedblev Gubben. Ogsaa dette gjorde Ynglingen, men kun med Anstrengelse og Besværighed; thi dette Træ var større og stærkere end det andet. Tredie Gang sagde Gubben: „Ryk nu tilsidst ogsaa dette Træ op af Jorden!“ Men det var et ældre Træ af en Mands Høide og havde allerede slaaret dybe Rødder. Ynglingen spændte sine Hænder om Stammen og gjorde sig al mulig Flid for at oprykke Træet. Hans Ven kom ham til Hjælp; men al deres Anstrengelse var forgjeves; de kunde ikke rokke det af Flekken. „Se her, kjære Venner,“ sagde nu den Gamle; „disse Træer ere et Billede paa vort Hjertes onde Lyster og Vaner; saalænge de endnu ikke have faaet Tid til at rodfæste sig, kan ved den Helligaands Naade en alvorlig og fast Villie snart dæmpe og undertrykke dem; men, naar de have slaaret dybe Rødder inden i os, da er det svært, ja næsten umuligt at faa Magt over dem. Strider og kjæmper derfor alvorlig, medens I endnu ere unge, paa det I kunne vinde Seier. Vaager og beder; thi Faren er stor og Fristelserne ere mange!“

200. Gud har gjemt det.

Jeg har et Barn paa fire Aar,
En liden vakker Pige,
Med mørke Øine, brune Haar —
Mer sød, end jeg kan sige.

Hun stod og saa ved Soleglad
Igennem Vindvets Rude,
Mens Himlen som et Rosenblad
Let rødmede derude.

Men mer og mer tog Buen paa 178
At flamme og at gløde,
Saa alle Skyens Bræmme laa
Som Guld og Purpur røde.

Taus stod den Lille, taus og stil
Og stirred mod det Høie;
I Sjelen Funker faldt af Ild
Ig jennem Barnets Øie.

Hun mæled ei et Ord, men spændt
Og stadig opad skued,
Til Aftenflammens Pragt var endt
Og sidste Glimt affluet.

Da vendte blidt-vemodig stemt
 Sig om til os den Lille.
 „Ak, nu har Gud det Hele gjemt!“
 Hun sagde blødt og stille.

„O ja, mit Barn! saa vil det gaa
 Dig mange, mange Gange:
 Naar bedst Guds Herlighed du saa
 For Sjælens Øie prange —

Saa vil den atter glide hen
 Og tabes i det Dunkle,
 Og intet Glimt er mer igjen,
 Hvor nys du saa den funkle.

Men lad det aldrig vorde glemt,
 Hvad selv du nylig sagde:
 Da Gud har kun det Hele gjemt;
 Han det til Side lagde.

Som Moder gemmer Dukken din,
 Saa dobbelt godt det smager,
 Naar hun den atter af sit Skrin
 Frem til din Glæde tager:

Saa skjuler Herren og sin Glands
 For sine Kjæres Øie,
 At han maa siden deres Sands
 Ved Synet mer fornøie.“

201. Hvorledes man bringer Druknede tillive.

178

Tvende Søskenlede ved en Mølle-dam. Den ene var en syvaars Gut, og han var en Vovehals; han styrtede i Dammen og sank strax under. Den anden, en tiaars Pige saa Ulykken, og istedetfor skrigende at løbe sin Vei, som mange andre Smaa-jenter vilde have gjort, springer hun uden Betænkning i Vandet for at drage Broderen op. Men Dammen var dyb, og den modige Pige sank ogsaa tilbunds. I dette Øieblik kommer en Soldat gaaende; han hører Pigens Nødraab og springer øieblikkelig, fuldt paaklædt, ud i Dammen. Da han er en god Svømmer, lykkes det ham snart at bringe Pigen til Land; men Gutten kan han i Begyndelsen ikke finde, førend Strømmen noget længer nede skyder Legemet op over Vandfladen. Soldaten svømmede efter og havde den Glæde ogsaa at bringe ham til Bredden. Men desværre gav Drengen ikke noget Livstegn fra sig.

Imidlertid vare flere komne til. Man bragte den Druknede til nærmeste Hus, lagde ham paa en Seng, tilkaldte en Læge og gjorde Forsøg paa at kalde Liv tilbage i det stive Legeme. Lægen aabnede først hans Mund og befriede den fra al Urenlighed; derpaa forordnede han, at Legemet skulde lægges i en opvarmet Seng og Hovedet noget høit, for at det Vand, som var trængt ind i Næse og Mund, ikke skulde besvære Aandedrættet. Saa bleve opvarmede, uldne Tepper lagte paa det kolde Legeme. Hjertekulen og det Sted, hvor Lungen ligger, blev uafbrudt gnedet med

uldent Tøi. Da dette ikke vilde hjælpe, lod Lægen bringe en Fjer og et Lys, og antændte Fjeren under den Druknedes Næse, for ved den ildelugtende Røg at bringe ham til at nyse. Dette Forsøg havde endelig den rette Virkning. Aandedrættet bevægede sig atter i Guttens Bryst, og, da man flittig vedblev med Gnidningen, kom der snart Varme i Lemmerne, og han aabnede atter de halvt lukkede Øine.

Hvilken Glæde for den gode Søster, for den brave Soldat og for alle dem, som vare tilstede under dette. Først nu underrettede man Forældrene derom, da man tidligere havde villet skaane dem for Skrækken.

202. Ud over de høie Fjelde.

179

Undrer mig paa, hvad jeg faar
at se,
over de høie Fjelde?
Øiet møder nok bare Sne;
Rundt omkring staar det grønne
Træ,
vilde saa gjerne over; —
tro, naar det Reisen vover?

Ørnen løfter med stærke Slag
over de høie Fjelde, —
Ror i den unge, kraftfulde Dag,
Mætter sit Mod i det vilde Jag,
sænker sig, hvor den lyster, —
ser mod de fremmede Kyster!

Løvtunge Abild, som intet vil
over de høie Fjelde?
Spretter, naar Somren stunder til,
Venter til næste Gang den vil,
alle dens Fugler gynger,
ved ikke, hvad de synger; —

Den, som har længtet i tyve Aar
over de høie Fjelde, —
Den, som ved, at han ikke naar,
Kjender sig mindre Aar for Aar, —
hører, hvad Fuglen synger,
som du saa trøstigt gynger.

Sladrende Fugl, hvad vilde du her
over de høie Fjelde?
Rede du fandt vist bedre der,
Videre Syn og høiere Træ'r, —
vilde du bare bringe
Længsel, men ingen Vinge?

Skal jeg da aldrig, aldrig naa
 over de høie Fjelde?
 Skal denne Mur mine Tanker slaa,
 Saadan med Sne-Is og Rædsel staa
 stengende der til det sidste, —
 blive min Dødningekiste?

Ud, vil jeg! Ud! — o, saa langt,
 langt, langt
 over de høie Fjelde!
 Her er saa knugende, tærende trangt,
 Og mit Mod er saa ungt og rankt, —
 lad det saa Stigningen friste,
 — ikke mod Murkanten briste!

Engang, jeg ved, vil det række frem
 over de høie Fjelde.
 Kanske du alt har din Dør paa
 Klem? —
 Herre min Gud! godt er dit Hjem, —
 lad det dog endnu stenges,
 og jeg faa Lov at længes! —

203. Guldfisken.

179

Fiskeren sadler sin vingede Hest,
 At fare paa Dybet det tykkes ham bedst.

Bølgerne rulle paa hviden Strand,
 Saa red han derud den Fiskermand.

Drog han da op sin Medesnor,
 Paa Krogen hang der en Guldfisk stor.

Da lo han i Skjægget: „Mange Fisk jeg saa,
 Men aldrig med Gyldenstyks Kjortel paa!“

„Havde jeg en for hvert gyldent Skjæl,
 Da var jeg vel hjulpen, jeg fattige Sjel!“

Fisken sig krummer og slaar med sin Svands,
 Det tykkes Bonden en underlig Dands.
 „Ikke saa lystig, du rige Mand!
 En fattig Fisker dig holder vel Stand.“

180

Den Guldfisk lurar og lytter derpaa,
 Begyndte da at tale og sagde som saa:

„Fattige Fisker, du ser, jeg er rig,
Jeg mægter vel at gjøre dig lykkelig!

Kaster du mig atter i den dybe Strand,
Da skalst du derfor blive velholden Mand!

Min Moder er Fiskenes Dronning fin,
Hun skal give dig Bolster og Lin.

Min Fader er Koning paa Havsens Bund,
Han skal gjøre dig baade stærk og sund!

Min Beiler han sørger i Bølgen blaa,
Min Gyldenstyks Kjortel skal du ganske faa.“

„Stort jeg ikke agter en Fiskenes Drot;
Det vil være min gode Tro til Spot;

Ei heller din Moders Bolster saa fin,
Min egen Dronning gjør vel bedre Lin.

Men gav du en Beiler din Ære og Tro,
Da vil jeg ei forstyrre to Elskendes Ro!“

Saa slap han i Bølgen den Fisk saa angst:
„Hvad kan mig hjælpe saa ussel en Fangst!

Bider imorgen en slig paa min Krog,
Da faar jeg vel at sulte, jeg fattige Skrog!“

Saa sad han i Hytten den Aften kvær
Og mælte ei Ord, som var Talen værd.

Men næste Morgen i sin Baad han sad
Og agned paa Krogen en Løkkemad.

Og strax, som han kasted sin Medesnor,
Sank Loddet under og dybt det for.

Da lo han i Skjægget og sagde som saa:
„Nu har jeg vel atter en Guldfisk paa!“

Saa drog han sendrægtig den Snor saa lang,
En gylden Skilling der ved den hang.

Det kan jeg melde for sandt og vist,
Han havde for Glæde hverken Ro eller Rist!

Og, saa lidt han siden i Snoren drog,
 Aldrig der bed dog en Fisk paa hans Krog;
 Men, saa ofte han paa Krogen efter Fisken saa, 181
 Da hang der ret altid en Guldskilling paa.

204. En glad Gut.

181

Øyvind hedte han og græd, da han blev født. Men, alt da han sad opreist paa Moderens Fang, lo han, og, naar de tændte Lys paa om Kvelden, lo han, saa det sang, men græd, da han ikke fik komme bort til det. „Af den Gutten maa det blive noget rart,“ sagde Moderen.

Der, hvor han blev født, hang det bare Berg udover; men det var ikke høit; Furre og Birk saa ned; Hæggen strødde Blomster paa Taget. Men oppe paa Taget gik en liden Buk, som Øyvind aatte; han skulde gaa der for ikke at tulle sig væk, og Øyvind bar Løv og Græs op til den. En vakker Dag hoppede Bukken over og borti Berget; den gik ende op og kom did, den aldrig havde været før. Øyvind saa ikke Bukken, da han kom ud efter Non, og tænkte strax paa Ræven. Han blev hed over hele Kroppen, saa sig om og lydde: „Kille-Kille-Kille-Killebukken!“ — „Bæ-æ-æ-æ!“ sa Bukken oppe paa Bergkanten, lagde Hovedet paaskakke og saa ned.

Men ved Siden af Bukken laa en liden Gjente paa Knæ. „Er den din, den Bukken?“ spurgte hun. Øyvind stod med aaben Mund og Øine, stak begge Hænder i den Kjoleburen, han bar. „Hvem er du?“ spurgte han. „Jeg er Marit, Mor sin Unge, Fedlen til Far, Huldra i Huset, Datterdatter til Ola Nordstuen paa Heidegaardene, fire Aar til Høsten, to Dage efter Frostnætterne, jeg!“ — „Er du det, du!“ sa han og drog Pusten, for han havde ikke turdet slippe den, saalænge hun talte.

„Er den din, den Bukken?“ spurgte Gjenten op igjen. — „Jaha,“ sa han og saa op. — „Jeg har faaet saadan Lyst paa den Bukken; — du vil ikke gi' mig den?“ — „Nei, det vil jeg ikke.“

Hun laa og spændte med Benene og saa ned paa ham, og da sagde hun: „End, naar du faar en Smørkringle for Bukken, kan jeg saa faa den?“ — Øyvind var af Fattigfolk; han havde spist Smørkringle bare en Gang i sit Liv; det var, da Bedstefar kom did, og sligt havde han aldrig spist hverken før eller siden. Han saa op paa Gjenten: „lad mig faa se den Kringlen først,“ sa han. Hun var ikke sen paa det, viste en stor Kringle frem, som hun holdt i Haanden; „her er den!“ sagde hun og kastede den ned. „Au, den gik istykker,“ sa Gutten; han samlede hver Bid op med Omhu; den allermindste maatte han smage paa, og den var saa god, at han maatte smage paa en til, og, før han selv vidste af det, havde han spist op hele Kringlen. „Nu er Bukken min,“ sa Gjenten. Gutten standsede med den sidste Bid i Munden, Gjenten laa og lo, Bukken stod ved Siden, hvid i Brystet, brunsort i Ragget og saa ned paaskakke. „Kunde du ikke vente saalænge,“ bad Gutten; Hjertet begyndte at klappe i ham. Da lo Gjenten endnu mere, skyndte sig op paa Knæ. „Nei Bukken er min, den,“ sagde hun og slog Armene om Halsen paa den, løste et Strømpebaand og bandt omkring. Øyvind saa paa. Hun reiste sig og begyndte at drage i Bukken; den vilde ikke gaa med og tøjede Halsen nedover mod Øyvind. „Bæ-æ-æ-æ!“ sa den. Men hun tog i Ragget med den ene Haand, drog i Baandet med den anden og sagde vakkert: „Kom du, Bukken, saa skal du faa gaa i Stuen og spise af Mors sine Fad og mit Forklæde,“ og saa sang hun:

Kom Bukken til Gutten,
 kom Kalven til Mor,
 kom mjauende Katten
 i snehvide Sko'r,
 kom Ællinger gule,
 kom frem ifra Skjule,
 kom Kyllinger smaa,
 som neppe kan gaa,
 kom Duerne mine
 med Fjedrene fine,
 se Græsset er vaadt,
 men Solen gjør godt,
 og tidlig, tidlig er det paa Sommer'n,
 men raab paa Høsten, saa kommer'n!

Der stod Gutten.

Bukken havde han stellet med siden i Vinter, den blev født, og aldrig havde han tænkt sig, at den kunde mistes; men nu var det gjort paa en liden Stund, og han skulde ikke se den mere.

Moderen kom trallende op fra Fjæren med Kopper, som hun havde skuret; hun saa Gutten sidde og græde med Benene under sig i Græsset og gik bort til ham. „Hvad græder du for?“ — „Aa, Bukken, Bukken!“ — „Ja, hvor er Bukken?“ spurgte Moderen, hun saa op paa Taget. „Den kommer aldrig mere igjen,“ sa' Gutten. „Kjære, hvordan kunde det gaa til?“ — Han vilde ikke strax tilstaa det. „Har Ræven taget den?“ — „Ja, Gud give det var Ræven.“ — „Er du paa Stel!“ sa' Moderen; „hvor er det blevet af Bukken?“ — „Aa, aa, aa, ... jeg kom iskade for . . . at sælge den for en Kringle!“

182

Akkurat i det samme han sagde Ordet, forstod han, hvad det var at sælge Bukken for en Kringle; før havde han ikke tænkt paa det; Moderen sagde: „Hvad tror du nu, den lille Bukken tænker om dig, naar du kunde sælge den for en Kringle?“

Og Gutten selv tænkte paa det og forstod meget godt, at han aldrig kunde blive glad mere her i Verden, og ikke engang hos Gud, tænkte han siden.

Saamegen Sorg følte han, at han lovede med sig selv, aldrig mere at gjøre noget galt, hverken at skjære Rokkesnoren eller slippe Saudene eller gaa ned til Søen alene. Han sovned ind, der han laa, og han drømte om Bukken, at den var kommen til Himmerige; Vorherre sad med stort Skjeg ligesom i Katekismen, og Bukken stod og bed Løv af et skinnende Træ; men Øyvind sad alene paa Taget og kunde ikke komme op.

Da stak noget vaadt lige borti Øret paa ham, han skvat op. „Bæ-æ-æ-æ!“ sa' det, og det var Bukken, som var kommen igjen!

„Nei, er du kommen igjen!“ Han sprang op, tog begge Forbenene op paa den og dandsede med den som en Bror; han rykkede den i Skjegget, og han vilde netop ind til Mor med den, da han hørte nogen bag sig, og saa Gjenten sidde paa Grønsværet lige ved Siden. Nu forstod han altsammen, han slap Bukken: „Er det dig, som er kommen med den?“ Hun sad og rev Græs op med Haanden og sagde: „Jeg fik ikke Lov at beholde den; Bestefader sidder deroppe og venter.“ Medens Gutten stod og saa paa hende, hørte han en skarp Stemme oppe paa Veien raabe: „Naat!“ Da huskede hun, hvad hun skulde gjøre; hun reiste sig og gik bort til Øyvind, stak den ene muldede Haand borti en af hans, saa bort og sagde: „Om Forladelse.“ Men saa var ogsaa hendes Mod forbi, hun kastede sig ned over Bukken og græd.

„Jeg mener, du faar beholde Bukken, jeg,“ sagde Øyvind og saa væk.

„Skynd dig nu!“ sagde Bedstefar oppi Bakken. Og Marit reiste sig, og hun gik med dragende Ben opefter. „Du glemmer nok Strømpebaandet dit,“ raabte Øyvind efter hende. Da vendte hun

sig og saa først paa Baandet, siden paa ham. Endelig fattede hun en stor Beslutning og sagde med tykt Maal: „Det kan du beholde.“ Han gik bort til hende og tog hende i Haanden: „Tak skal du ha’!“ sa’ han. — „Aa, ikke noget at takke for,“ svarte hun, drog et uhyre langt Suk og gik videre.

Han satte sig ned igjen i Græsset, Bukken gik ved Siden af ham; men han var ikke længer saa glad i den som før.

205. Solnedgang.

182

Nu glider Solen bag Fjeldet ned,
 Nu gaar den til Hvile i Voven;
 Der er en drømmende, salig Fred
 Paa Bjerg, i Dal og i Skoven;
 Og, som den synker, en Straaleglands
 Den spreder over det Hele:
 Det er dens funklende Mindekrands,
 Det er dens Eftermæle.

O Gud! naar du i min Aftenstund
 Mig under at gange til Hvile,
 Da lad mig skue før sidste Blund
 Din Naade mit Værk tilsmile!
 Da Solen daled, en Stjerne gik
 Med Glands fra dybeste Dunkle;
 Lad Herre, saa for mit bristende Blik
 En Evighedsstjerne funkle!